STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04226

DI FILOSOFYE

Chaim Zhitlowsky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

די פילאָסאָפיע

וואס זי איז און ווי זי האט זיך ענטוויקעלט

אריינפיהר אין דאס שטודיום פון פילאָסאָפישע
פּראָבלעמען: די געשיכטליכע ענטוויקלונג
פונ'ם פילאָסאָפישען געדאנק

פון
דר. חיים זשיטלאָווסקי

באנד I

מאַקס נ. מייזעל
אידישער פארלאג פאר ליטעראטור און וויסענשאפט
424 גרענד סטריט, ניו יאָרק
1920

Copyright by
MAX N. MAISEL
New York, 1920.

פאָרוואָרט.

דאָס ווערק, וואָס איז איצטער אָבגעשלאָסען געוואָרען מיט דעם צוואַנציגסטען העפט, איז אויסגעוואַקסען פון א סעריע פאָרלעזונגען, וואָס איך האָב געהאַלטען דעם ווינטער 1909—10 אין ניו־יאָרק, אונטער דעם נאָמען: „די געשיכטליכע ענטוויקלונג פון דעם פילאָסאָפישען געדאַנק“.

ווי דער לעזער פערשטעהט אַליין קאָן דאָס ווערק ניט פרעטענדירען אויצושעפּען דעם ענין אין גאנצען און אין אַלע זיינע פּרטים. אַפילו ווי א געשיכטליכע סקיצע, מוז עס צופריעדען זיין, ווען עס וועט אַוועג געשטעלט ווערען אויף איין ראַנג מיט די זעהר צאָהל־רייכע בעאַרבייטונגען אין די אייראָפּעאישע שפּראַכען, וואָס האָבען אין אונז די מיטעל־שוהל־בילדונג, אָדער די הויך־שוהל־בילדונג פאַר די, ביי וועמען די פילאָסאָפיע איז א „נעבען־זאַך“.

אָבער אונזער ווערק וויל זיין ניט נאָר א געשיכטליכע סקיצע פון דעם פילאָסאָפישען ענטוויקעלונגס־גאַנג. עס וויל דורכפיהרען א נייעם געדאַנק וועגען די אויפגאַבען פון דעם פילאָסאָפישען שאַפען און די גרונד־פּרינציפּען, וואָס דאַרפען דערביי אָנגעווענדט ווערען. פון דעם שטאַנדפונקט בעטראַכט, זענען די צוויי פאָרליעגענדע ביכער ניט מעהר ווי דער ערשטער טייל פון א גרעסערען ווערק, — דער טייל, אין וועלכען עס ווערט געמאַכט דער פּרוב צו בעגרינדען די נייע אויפגאַבע, דורך די אויפשטעלונג פון די גרונד־פּרינציפּען גופא און דורך דעם בעווייז, אז קיין־איין פילאָסאָף ביז אהער האָט זיי ניט אַריין געאַרבייט, ווי עס דאַרף צו זיין, אין זיין סיסטעם. לאָגיש מוז דער צווייטער טייל פון דעם גרעסערען ווערק בעשטעהן אין

II.

א גרינדליכער אַנאַליז פון די פּרינציפּען און אין דער בעשרייבונג פון זייער געשיכטליכען גורל צו די פערשיעדענע צייטען און ביי די פערשיעדענע דענקער. דער דריטער טייל ערשט דאַרף זיך נעהמען פאַר דעם פּרוב — אויסצואַרבייטען אַ סיסטעם, אין וועלכע אַלע גרונד־פּרינציפּען זאָלען קומען צו זייער רעכט.

איז אָבער דער וועג, וועלכען מיר שלאָגען פאָר, ווירקליך ווערטה, מען זאָל מאַכען אַ פּרוב דורכצוגעהן איהם ביז׳ן סוף? דעם ענטפער אויף דער שאלה מוזען מיר איבערלאָזען דער אונפּאַרטייאישער קריטיק. מיר פון אונזער זייט זענען איבערצייגט, אז דאָס איז דער א י י נ צ י ג ע ר וועג, וואָס איז איצטער געבליעבען פאַר דעם פילאָסאָפישען שאַפען.

ליידער, איז פאַר אונז, אויס ריין פּערזענליכע גרונדען, פאַרהאַן זעהר ווייניג האָפנונג, מיר זאָלען קאָנען אין גיכען זיך נעהמען פאַר די דורכפיהרונג פון די איבעריגע טיילען פון דעם בנין. מיר וועלען זיך מוזען שעצען גליקליך, ווען עס זאָל זיך אונז איינגעבען ווענינגסטענס אויסצואַרבייטען אַ היבשען טייל מ א ט ע ר י א ל, וואָס איז נויטיג פאַר אַזאַ געביי.

דערפאַר האָבען מיר אפשר אַ רעכט צו האָפען, אַז אַנדערע פאָרשער, וועלען אויפנעהמען די זעלבינע אויפגאַבע און וועלען זי דורכפיהרען אַ סך בעסער און גיכער, עהדער מיר וואָלטען דאָס געקאָנט טהאָן.

בעזאָנדערס גליקליך און שטאָלץ וואָלטען מיר געווען, ווען דאָס זאָלען זיין א י ד י ש ע דענקער, וואָס דריקען אויס זייערע געדאַנקען אין א י ד י ש, אַרויסגעגאַנגען פון יענעם קלאַס לעזער, צו וועלכען מיר האָבען זיך געווענדט צוערשט.

* * *

איצטער אַ פּאָר ווערטער מכח דער שפּראַך, וואָס מיר האָבען אָנגעווענדט אין דער אַרבייט. מיר האָבען פריהער געהאַט בדעה אויסצואַרבייטען אַ ן א י י נ ה י י ט ל י כ ע פּ י ל אָ ס אָ פ י־

שׁע טערמינאָלאָגיע אין אידיש, און אויב מיר האָ
בען זיך אָבגעזאָגט פון דעם פּראָיעקט, איז דאָס געווען ניט נאָ
מחמת דער ליידער צו־קורצער צייט, וואָס מיר האָבען געקאָנ
אָוועקגעבען אויף דער גאַנצער אַרבייט, און אויך ניט נאָר צוליע
דעם מאַנגעל אין די נויטיגע שפּראַך־פעהיגקייט. נאָך אַן אַנ
דער טעם האָט אונז אָבגעהאַלטען דערפון: דער גלויבען אין ד
נויטיגקייט און אונפערמיידליכקייט פון שטופען־וויזע
ענטוויקלונג. אויך די אויסאַרבייטונג פון אַ וויסע
שאַפטליכער טערמינאָלאָגיע קאָן ניט אַרויסגעהן אַ פאַרטיגע, ווי
מינערוואַ אויס דעם קאָפּ פון יופּיטער, די טערמינאָלאָגיע דאַר
זיך ענטוויקלען אין איינעם מיט דער שפּראַך אין יענע
פאָרשונגס־צווייג אין אידיש, צו וועלכען זי געהערט. די אידיש
שפּראַך וואָס איהר אויסגאַנגס־פּונקט איז געווען אַ ריין דייטשע
דיאַלעקט, געפינט זיך איצטער אין אַן איבערגאַנגס־שטופע, אַ
וועלכער די דייטשע ווערטער ווערען מעהר און מעה
אַרויסגעשטופּט דורך ריין אידישע, ווי צ. ב. דאָס דייטשע „ב
שאַפענהייט“ דורך דאָס אידישע וואָרט: „בעשאַף“, און ריין דייט
שע ווערטער, וועלכע מען מוז אַריין־נעהמען אין די שפּראַך, זוכ
ביסלעכ־וויז אַנצונעהמען אַ ריין אידישע פאָרם, ווי צ. ב. ד
„אורזאַכע“, וואָס פערוואַנדעלט זיך אין „אורזאַך“. עס וואָלט גאַנ
גרינג געווען צ. ב. צו געברויכען אומעדום—„אַנטוויקלונג“, „פאַנאַנ
דערוויקלונג“ אָדער „אויסוויקלונג“ אַנשטאָט „ענט־וויקלונג“,
אָבער דאָס וואָלט אין דער ערשטער צייט צו פיעל גע
שטערט און וואָלט אָבגעצויגען דעם געדאַנק פון דעם פילאָסאָפישען
פּראָבלעם צו אַ ריין־פילאָלאָגישער פראַגע. ווען עס איז וועכ
די אידישע שפּראַך־פאָרם ממילא גובר זיין דעם דייטשען אינהאַלט
און עס איז גאָר ניט אַזוי נוט, ווען מען זאָל מיט בייטשען אַנ
טרייבען די „אַנטוויקלונג“. מיר וועלען זיין צופריעדען, ווע
דער ערשטער פּרוב פון אידישע פילאָסאָפישע
טערמינען, וואָס איז ביי אונז אַרויסגעוואַקסען ניט געצוואונגע

נער־און ניט־געוואָלטערהייד, ווען אפשר האָבען די זכיה צו ווערען דער אַנהויב פון אַן אייגענער פילאָסאָפישער טערמינאָלאָגיע.

דעמזעלביגען טעם פון ביסלעכווייזע ענטוויקעלונג וואָלט איך געוואָלט דערמאָהנען אויך בנוגע צו אונזער אָרטאָגראַפיע און גראַמאַטיק. ביידע זענען אין דעם ווערק נאָך גאַנץ ווייט פון אייניהייטליכקייט און פינקטליכקייט. דאָס קאָן אָבער פערדריע־סען יענע מענשען, און קאָן אויסגענוצט ווערען אַנטקעגען אידיש פון יענע שונאים זיינע, וואָס האָבען קיין ברעקעל ידיעה ניט אין דער ענטוויקעלונגס־געשיכטע פון שפראַכען און ליטעראַטורען. א לויזע גראַמאַטיק און א ביסעל א מבולבל'ע אָרטאָגראַפיע איז דער גורל פון איטליכער יונגער שפראַך און ליטעראַטור. אידיש מוז צופריעדען זיין, וואָס עס שטעהט בנוגע דעם פונקט ניט אויף אַן ערגערען מעמד, עהדער די עלטערע שפראַכען אין זיינע יאָהרען.

סוף כל סוף וועלען מיר זיך צופריעדען שטעלען, ווען פון אַלע האָפענונגען, וואָס מיר לעגען אויף אונזער ארבייט, וועט מקוים ווערען לכל הפחות די איינע: אז דאָס ערשטע פילאָסאָפישע ווערק אין א י ד י ש, וואָס ווערט איצטער ארויסגעגעבען, זאָל העלפען בעשאַפען א אידיש שרייבענדע און אידיש דענקענדע אינטעלי־גענץ, וואָס בעשעפטיגט זיך ערנסט מיט פילאָסאָפישע פּראָבלעמען.

צום שלום וויל איך דאָ נאָך אויסדריקען מיין וואַרעמסטען דאַנק צו מיין פריינד ד ר. י. א. מ ע ר י ס אָ ן, וואָס האָט אָבגעגעבען אזוי פיעל צייט, אויף דורכקוקען די קאָרעקטורען און צונויפשטעלען דעם אינהאַלטס־פערצייכניס. אויך זיינע גוטע עצות בנוגע צו דעם אָדער יענעם אידישען וואָרט, וועלכע איך האָב אָפטמאָל בענוצט, זאָלען דאָ ניט פערגעסען ווערען.

ניו־יאָרק, אין מאי 1910.

אינהאלט־פערצייכניס

ערשטער טייל

די פילאָסאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאַנועל קאַנט.

פאָרוואָרט.................. זייטע I—IV.

ערשטער קאַפּיטעל : איינלייטונג : די גרונד פּרינציפּען פון אַ פילאָסאָפישען בנין.

דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע. — איז די פילאָסאָפיע אבגעריסען פון׳ם לעבען? — די פילאָסאָפיע ניצליך פאַר דער וויסענשאַפט. — פילאָסאָפיע און בילדונג. — וואָס איז אַזוינס פילאָסאָפיע? — די ערפאַהרונג. — די מעטהאָדען־לעהרע. — דער קריטיציזם. — די נויטווענדיגקייט און איהרע אַרטען. — דער מאָניזם און זיינע אַרטען. — די ענטוויקלונגס־לעהרע. — דער רעלאַטיוויזם. — דאָס „איך“־פּרינציפּ. — די טעלעאָלאָגיע. — דער שטאַנדפונקט פון׳ם אידעאַל. — קאָנען די פילאָסאָפישע פראַגען ווען עס איז פערענטפערט ווערען אויף אייביג? — די געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע............. זייטע 3.

צווייטער קאַפּיטעל : פון טהאַלעס ביז סאָקראַטעס.

טהאַלעס. דער הילאָזאָאיזם פון די גריכישע נאַטור־פילאָסאָפען. — אַנאַקסימאַנדער. דאָס „אַפּייראָן“. — אַנאַקסימענעס. די לופט. — די פּיטהאַגאָרישע פילאָסאָפיע : די צאָהל. — קסענאָפאַנעס. דער פּאַנטהעאיסטישער מאָנאָטהעאיזם. — העראַקליט. דאָס פייער און דאָס אייביגע ווערן. — פּאַרמענידעס, דאָס אייביגע, אונפערענדערליכע „זיין“. — עמפּעדאָקלעס. די פיער עלעמענטען. דער אָנהויב פון׳ם „דאַרוויניזם“. — אַנאַקסאַגאָראַס. די וועלט־פערנונפט און דער צוועקמעסיגקייטס־פּראָבלעם. — דעמאָקריט. אַטאָמיזם און מאַטעריאַליזם. — די סאָפיסטען פּראָטאַגאָראַס און גאָרגיאַס. דער רעלאַטיוויזם און דאָס „איך“־פּרינציפּ.............................. זייטע 33.

דריטער קאַפּיטעל : סאָקראַטעס און די איינזייטיגע סאָקראַטיקער.

די פראַגע פון דער מענשליכער קולטור אין דער בעלייכטונג פון די סאָפיסטען. — די ראָלע פון די סאָפיסטען אין דער רעליגיאָנס־און דער שפּראַך־וויסענשאַפט. — דער טוגענד־פּראָבלעם. — די קוועלען פאַר סאָקראַט׳ס פילאָסאָפיע. — סאָקראַט און די סאָפיסטען. — זיין וועלט־אַנשויאונג. — סאָקראַט׳ס מעטהאָדען־לעהרע. — סאָקראַט׳ס טוגענד־לעהרע. — סאָקראַט׳ס געדאַנקען וועגען פּאָליטיק. — דער טויט פון סאָקראַטעס. — עוקליד פון מעגאַרא און פעדאָן פון עליס. — אַנטיסטהענעס און די ציניקער. דיאָגען. — אַריסטיפּ און די העדאָניקער. העגעזיאַס דער פּעסימיסט. — אַנניקערים.............. זייטע 61.

פיערטער קאַפּיטעל : פּלאַטאָן און אריסטאָטעלעס.

פּלאַטאָן׳ס לעבען. דער פּאָעט און דער פילאָסאָף. — פּלאַטאָן׳ס שריפטען. — פּלאַטאָן׳ס אידעען־לעהרע. די פיער קוועלען פון דער מענשליכער ערקענטניס. די אידעען־וועלט און די אייביגע אידעאַלען. די פּלאַטאָנישע ליעבע און דער „עראָס“. — פּלאַטאָן׳ס וועלט־ביל־ד. — זיין עטהיק און דער קאָמוניסטישער שטאַאַט. — אריסטאָטעל׳ס לעבען. — זיינע שריפטען און די איינטיילונג פון זיין סיסטעם. — די קריטיק פון פּלאַטאָן׳ס אידעען־לעהרע. — די פיער גרונד־פּרינציפּען. — אריסטאָטעל׳ס וועלט־סיסטעם. זיין עטהיק, פּאָליטיק און עסטהעטיק. .... זייטע 89.

פינפטער קאַפּיטעל : פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון׳ם מיטעל־אַלטער.

טהעאָסאָפיע און רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. — די סטאָיקער. זייער לאָגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפּיקורעאישע לאָגיק, פיזיק און עטהיק. לוקרעץ. — די סקעפּטיקער. — פילאָן דער איד, און זיינע פאָרלויפער. — דער „לאָגאָס“. — די ניי־פּיטהאַגאָרעער און די ניי פּלאַטאָניקער. — די אַראַביש־מאַהאָמעדאַנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. די מוטאַזילימען. איבן ראָשד. — די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. סעדיה גאון. דער רמב״ם. אבן גבירול. יהודה הלוי. דער ראב״ד. דער רלב״ג. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. .... זייטע 119.

זעקסטער קאַפּיטעל : די פילאָסאָפיע פון דער וויעדער בעלעבונגס־צייט.

די מיטעל־אַלטערליכע וועלט־אַנשויאונג. — די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט. — די וויעדער־בעלעבונג פון דער קלאַסישער קונסט און דער הומאַניזם. — די פרייזיניגע אריסטאָטעליקער. די רעוואָלוציאָנערע ראָליע פון דער אַסטראָלאָגיע. — די פּלאַטאָניקער און די בענייערע׳ פון אַלטע סיסטעמען. — די מיסטיקער. — די רעפאָרמאַטאָרען. — די רעכטספילאָסאָפען. — די נאַטור־פילאָסאָפען און די נאַטור וויסענשאַפט. — דזשיאָרדאַנאָ ברונאָ. — גאַליליי און קעפּלער. — קאַמפּאַנעללאַ און די פּאָזיטיוויסטען. .... זייטע 149.

זיעבענטער קאַפּיטעל : בעקאָן און דעקאַרט.

עמפּיריזם און ראַציאָנאַליזם. — פרענסיס בעקאָן, דער עמפּיריסט. — בעקאָן׳ס הויפּט־שריפטען. — בעקאָן׳ס אינדוקטיווע מעטהאָדע. — בעקאָן׳ס פילאָסאָפיע. — רענע דעקאַרט, דער ראַציאָנאַליסט. דעקאַרט׳ס לעבען און שריפטען. — דעקאַרט׳ס ראַציאָנאַליסטישע מעטהאָדע. — „איך דענק, ממילא בין איך“. — די גאָט־פראַגע. — דעקאַרט׳ס וועלט־ביל־ד. — דער מענש און די מענשליכע נשמה. — באַלטאַזאַר בעקקער. .... זייטע 177.

אַכטער קאַפּיטעל : די עמפּירישע ריכטונג אין ענגלאַנד.

טהאָמאַס האָבבס, דער מאַטעריאַליסטישער מאָניסט. — דזשאָהן לאָקק. זיין סענסואַליסטישע ערקענטניס־טהעאָריע. דער גרעניץ און דער ווערטה פון אונזערע ערקענטניסען. — דזשאָרדזש בערקליי, דער סוביעקטיווער אידעאַליסט. — דוד יום, דער סקעפּטיקער. די געזעצען פון דער אידעען־אַסאָציאַציאָן. די פערצווייגונגען פון דער ענגלישער פילאָסאָפיע. הערבערט פון שערבערי. דזשאָהן

טאלאנד. איזאק ניוטאן. הארטלי. פריסטלי. באיל. עראזם דארווין. שעפטסבערי אדאם פערגיוסאן. אדאם סמיטה. טהאמאס ריעד און די שאטישע שוהל.
.... זייטע 207.

ניינטער קאפיטעל : די אקקאזיאנאליסטען און ספינאזא.

די אקקאזיאנאליסטען געאולינקס און מאל'בראנש. דער פאן־ען טהעאיזם. — ספינאזא'ס פאנטהעאיזם. זיין לעבען און זיינע ווערק. — זיין מעטהאדע אין דער פילאסאפיע. — די שאפענדע און די געשאפענע נאטור. עוואלוציאן, עמאנאציאן און לאגיש אבשטאמען. נויטוועגדיגקייט און פרייהייט. — די קנעכטשאפט און פרייהייט פון דעם מענשליכען שכל. די שכל'דיגע ליעבע צו גאט.
.... זייטע 235.

צעהנטער קאפיטעל : די ראציאנאליסטישע פילאסאפיע ביז קאנט.

לייבניץ און זיין מאנאדען־לעהרע. — כריסטיאן וואלף און די דייטשע אויפקלעהרער. ריימארוס, משה מענדעלסזאהן און לעססינג. — די אויפקלעהרונגס־פילאסאפיע אין פראנקרייך. פיער בייל, דער סקעפטיקער. ארוע־וואלטער. קאנדיליאק. באננע. דידערא. קאבאניס און די מאטעריאליסטען. (דע־לא־מעטרי, האלבאך און העלוועציוס). מאנטעסקיע און קאנדארסע. רוססא און די קאמר ניסטען מארעללי און מאבלי.
.... זייטע 263.

ערשטער טייל

די פילאָזאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאַנועל קאַנט

ערשטער טהייל:

די פילאָסאָפישע ענטוויקלונג ביז צו עמאַנועל קאַנט.

ערשטער קאפיטעל.

איינלייטונג: די גרונד־פרינציפּען פון א פילאָסאָפישען בנין.

(§1. דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע. — §2. איז די פילאָסאָפיע אָבגעריסען פון׳ם לעבען? — §3. די פילאָסאָפיע ניצליך פאר דער וויסענשאַפט.—§4. פילאָסאָפיע און בילדונג. — §5. וואָס איז אַזוינס פילאָסאָפיע? — §6. די ערפאהרונג. — §7. די מעטהאָדענלעהרע.— §8. דער קריטיציזם. — §9. די נויטווענדיגקייט און איהרע אַרטען. — §10. דער מאָניזם און זיינע אַרטען. — §11. די ענטוויקלונגס לעהרע. — §12. דער רעלאַטיוויזם. — §13. דער „איך"־פּרינציפּ. — §14. די טעלעאָלאָגיע. — §15. דער שטאַנדפּונקט פון׳ם אידעאַל. — §16. קאָנען די פילאָסאָפישע פראַגען ווען עס איז פערענטפערט ווערען? — §17. די געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע).

§1. דער מיסטרויען צו פילאָסאָפיע.

אין די זעכציגער און די זיבעציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהרהונדערט האָט דער פראָגרעסיווער געדאַנק געקוקט מיסטרויאיש אויף די בעשעפטיגונג מיט פילאָסאָפיע. מען האָט גערעכענט, אַז זי האָט זיך שוין אין גאַנצען אויסגעלעבט אָן פערדיענט ניט, מען זאָל אויף איהר אויסגעבען אַזוי פיעל גייסטיגע ענערגיע.

איצטער איז דער מיסטרויען צו אַ גרויסען טהייל פערשוואונדען. דער פראָגרעסיווער געדאַנק האָט זיך ווידער מיט התמדה גענומען אינטערעסירען מיט די אייביגע פילאָסאָפישע פּראָבלעמען. אָבער דער מיסטרויען איז נאָך ניט פערשוואונדען אין גאַנצען. אויך אין אונזערע טעג איז ניט זעלטען אָנצוטרעפען טענות און

תרעומות אנטגעגען דער פילאָסאָפיע, אנטגעגען די, וואָס לעגען אוועק זייער לעבען אויף דעם אויפבוי פון פילאָסאָפישע סיסטעמען; אזא בעשעפטיגונג, מיינט מען, איז ניט נאָר אין גאַנצען איבעריג פאַר דער מענשהייט, נאָר אויך שעדליך. איבעריג איז זי דערפאַר, ווייל זי קאָן ניט פאַרמעהרען דעם אוצר פון אונזערע פּאָזיטיווע קענטעניסען; שעדליך דערפאַר, ווייל די פילאָסאָפישע פראַגען האָבען שטענדיג צו טהאָן מיט ענינים, וואָס שטעהען צו ווייט אָב פון דעם פּראַקטישען,ווירקליכען לעבען, פאַרשלעפּען דעם געדאַנק „קיין בוויבעריק", און ציהען אָב זיין אויפמערקזאַמקייט פון די אין וועלכע דער יחיד און די געזעלשאַפט האָבען געגלויבט. ווייט פון דעם אייגענטליכען לעבען און זיינע ברענענדיגע נויטען זענען געבליעבען נאָר יענע ספּעציעלע פילאָסאָפישע איינצעל־אונטערזוכונגען, וואָס האָבען געוואָלט אויספאָרשען איינצעלנע טהיילען פון דעם פילאָסאָפישען געדאַנק, ווי צום ב. ש., די אונטערזוכונגען וועגען צייט און רוים, וועגען קאַוזאַליטעט, וועגען די קוואַלען וואָס פון זיי פליעסט אונזער ערקענטנים, וועגען די שיכות'ן צווישען ברענענדיגע נויטען וועלכע דאָס לעבען רוקט אַרויס און וואָס מוזען פאַרענטפערט ווערען אויפ'ן שטעל.

אין די טענות אנטגעגען דער פילאָסאָפיע איז געוויס דאָ אַ שטיקעל אמת, אָבער דער שטיקעל אמת איז ניט אַזוי גרויס ווי מען מיינט, און דערצו ווערט ער אַריבערגעוואויגען דורך אַ סך אַנדערע **אמת'ן.**

§2. איז די פילאָסאָפיע אָבגעריסען פון'ם לעבען?

אָבגעריסען פון לעבען זענען אייגענטליך ניט די פילאָסאָפישע סיסטעמען. יענע פילאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס האָבען אַ ווערטה פאַר דער מענשהייט און האָבען געשפּיעלט אַ שטאַרקע ראָלע אין איהר ענטוויקעלונג, ליידען אפשר מעהר דורך אַן אַנדער חסרון: זיי מישען זיך שוין צופיעל אַריין אין די פּראַקטישע פראַגען און נויטען פון דעם טאָג. עס איז איצטער פאַר קיינעם קיין סוד ניט, אַז כמעט אַלע וויכטיגע פילאָסאָפישע געבויען האָט מען אויסגעפיהרט אונטער דעם דרוק פון יענע בעדערפעניששען, וואָס זענען אָנגעוואַקסען אין דעם געזעלשאַפטליכען און אינדיווידועלען לעבען, און זייער צוועק איז געווען איבערצואַנדערשען די גרונד־**יסודות**

קוואַנטיטעט (כמות) און קוואַליטעט (איכות), וועגען דעם, ווי אַזוי איין געדאַנק איז געוועזען פערבונדען מיט אַן אַנדער געדאַנק ביי דעם אָדער יענעם פילאָסאָף, א. ז. וו. אָבער אויך אַזעלכע אונטערזוכונגען זענען ניט מעהר אָבגעריסען פון דעם לעבען און ליעגען ניט ווייטער פון זיינע בעדערפענישען, עהדער צום ב. ש. די פראַגען פון דער העכערער מאַטעמאַטיק. אַחוץ דעם איז דער ענטפער אויף זיי זעהר נויטיג פאַר דעם אויפבוי פון א פילאָסאָפישען סיסטעם.

אין ווען עס טרעפט זיך, אַז אַ וועלכער ס'איז „מעטאַפיזיקוס" זאָגט זיך אָב אַריינצומישען זיך אין די קעמפפען פון דער צייט, ווייל ער האָט נאָך ניט אויסגעפונען וואָס איז אַזוינס די צייט, איז אין דערינען שולדיג ניט די פילאָסאָפיע, נאָר אַליין דער געעהרטער הערר „מעטאַפיזיקוס". קיין בר דעת וועט זיך ניט אָבזאָגען פון אַ וועלכער ס'איז פראַקטישער אַרבייט מחמת דעם טעם וואָס די טהעאָריע האָט נאָך ניט אויסגעפאָרשט אויף קלאָר אין וואָס עס בעשטעהען יענע פראָצעסען, וואָס מאַכען מעגליך אַזא פראַקטישע אַרבייט. קיינער וועט זיך ניט אָבזאָגען צו געברויכען זיינע הענד און זיינע פיס ווען אפילו מיר ווייסען נאָך עד היום ניט אויף קלאָר, ווי אַזוי די שטראָמען פון אונזער ווילען געהען אַריין אין די מוסקולען פון די הענד און די פיס און מאַכען אַז זיי זאָלען זיך בעוועגען.

§3. די פילאָסאָפיע ניצליך פאַר דער וויסענשאַפט.

אויך די מיינונג, אַז די פילאָסאָפיע איז איבעריג און האָט קיין ברעקעל נוצען ניט, איז שטאַרק איבערטריעבען. געוויס וועט קיינער ניט אָבלייקענען דעם נוצען און די וויכטיגקייט פון וויסענשאַפטליכע ענטדעקונגען. וואָלטען אָבער אַלע וויסענשאַפטליכע אויפטהוען, וואָס זענען געמאַכט געוואָרען פון דער פילאָסאָפיע אָדער וואָס זענען אויסגעפונען געוואָרען אַ דאַנק וועלכער עס איז פילאָסאָפישער מיינונג, — וואָלטען זיי אַלע געבליבען אין דער פילאָסאָפיע און ניט אַריבערגעטראָגען געוואָרען אין די איינצעלנע וויסענשאַפטען, וואָלט די פילאָסאָפיע געוועזען די רייכסטע וויסענשאַפט פון אַלע. אמת, עס זענען דאָ מעטאַפיזישע סיסטעמען, וועלכע מאַכען דעם איינדרוק פון אַ מיהל וואָס אַרבייט אויף אַלע שטיינער, אָבער וואָס מען האָט פאַרגעסען אַריינצושיטען אין איהר

רי תבואה. אַ קלאַפּעריי און אַ האַרמידער טראָגט זיך אין דער לופטען און פון מעהל איז קיין זכר ניטאָ. אָבער אויך אַזעלכע סיסטעמען, וואָס פון זיי האָט זיך שוין כמעט אין גאַנצען אָבגע־טהאָן די שכינה פון לעבען, האָבען אַ מאָל אין זייער צייט געוועקט דעם וויסענשאַפטליכען געדאַנק און האָבען דירעקט אָדער אינדי־רעקט אונטערגעזאָגט דעם ענטפער אויף ריין וויסענשאַפטליכע שאלות. מען קאָן זאָגען, אַז אויך פאַר דער איצטיגער צייט איז זייער וויסענשאַפטליכע ראָלע נאָך ניט אין גאַנצען אויסגעשפּיעלט. עס קאָן זיין, אַז דער געדאַנק וואָס פאַלט אַריין אין דעם קעסעל־גרוב פון אַזאַ סיסטעם, וועט זיך דאָרט טרעפען מיט נייע קאָמ־בינאַציעס, וועלכע מען דאַרף אויספּרובען דורך די וויסענשאַפטליכע פאָרשונג. דורך דעם ווערט די וויסענשאַפט בערייכערט מיט נייע פראַגען און פאָרשונגען וואָס מען האָט ביז אַהער נאָך ניט געהאַט אין אויג און וואָס קענען פיהרען צו דער ענטדעקונג פון נייע אמת'ן, וועלכע וואַרפען אַ נייען שיין אויף די נאָך ניט פאַרענטפערטע, ריין וויסענשאַפטליכע שאלות. אַלע גרויסע געלעהרענטע, אָנגע־הויבען מיט קאָפּערניקוס און גאַלילעי ביז דאַרווין און קאַרל מאַרקס, זענען ניט נאָר געוועזען דענקער און פילאָסאָפען, נאָר אויך די גרויס־קייט פון זייערע וויסענשאַפטליכע ענטדעקונגען האָבען זיי צו פער־דאַנקען דעם ברייטען שוואונג פון זייער פילאָסאָפישער וועלט־אַנשויאונג.

§4. פילאָסאָפיע און בילדונג.

אָהן פילאָסאָפיע וואָלט ניט געוועזען קיין וויסענשאַפט; אָבער אָהן פילאָסאָפיע וואָלט אויך ניט געוועזען קיין אמת'ע בילדונג און אויפקלעהרונג. אַן אַלגעמיין פילאָסאָפישע וועלט אַנשויאונג דאַרף פאַראייניגען אין זיך אַ ל ע וויכטיגע רעזולטאַטען, וואָס מען האָט געפונען אויף די פערשיעדענסטע פעלדער פון דער וויסענ־שאַפט. אויף אַזאַ'ן אופן בעהעפט זי די ווייט איינע פון דעם אַנדערן ליעגענדע פראָדוקטען פון דעם מענשליכען געדאַנק, מאַכט ברייטער אונזער האָריזאָנט און היט אונז אָפּ פון יענער ענגקייט וואָס ארבייט זיך אוים ניט ווילענדיג, ווען מיר גיעבען זיך אָב אין גאַנצען צו אַ וועלכען ס'איז איין איינציגען צווייג פון דער וויסענשאַפטליכער אָדער פּראַקטישער ארביים.

און א חוץ דעם העלפען איבערהויפּט ניט קיין טענות ומענות אנטגעגען דער פילאָסאָפיע. זינט זי איז דאָ אויף דער וועלט, האָט זי שטענדיג געפונען געגנער, וואָס האָבען געשטרעבט אונטערצו־גראָבען די וואָרצלען פון איהר עקזיסטענץ; און דאָס האָט געהאָלפען ווי אַבשפּרעכען אן עין הרע צו א דונער. דער פילאָסאָפישער געדאנק און דער פילאָסאָפישער וועב־אינסטינקט זענען אזוי שטארק און טיעף איינגעוואָרצעלט אין דעם מענשען'ס נשמה, אז עס איז בשום אופן אונמעגליך צו פארשטיקען זיי. עס איז מיט דער פילאָסאָפיע, ווי מיט דער נאטור: טרייבט זי ארויס פון טיר, פליהט זי אריין דורכ'ן פענסטער. איטליכער דענקענדער מענש, אפילו פון די וואָס מיינען, אז זיי האָבען זיך אין גאנצען בעפרייט פון פילאָסאָ־פיע, בינדט אַפּטמאָל אונבעוואוסט צונויף אלע טהיילען פון זיינע קענטעניסען אין איין איינציגען סיסטעם. אונבעוואוסט געברויכט ער צו דעם צוועק א וועלכען עס איז פילאָסאָפישען געדאנק, און איהם קומט גאָר אויפ'ן זינען ניט ארויף, אז דורך דעם גופא האָט ער זיך שוין אָבגעשטויסען פון דעם זיכערען וויסענשאפטליכען ברעג און האָט זיך א לאָז געטהאָן שווימען אין דעם ים פון פילאָ־סאָפישע סברות. א ביישפּיעל איז ניט וויִיט צו זוכען. נעהמט די דייטשע מאטעריאַליסטען פון די פונפציגער און זעכציגער יאָה־רען. זיי האָבען בתמימות געמיינט, אז זיי פּרעדיגען די ריינע וויסענ־שאפט און אז זייער גרונד פּרינציפּ, די „מאטעריע", איז א זיכע־רער פעסט־געשטעלטער וויסענשאפטליכער פאקט. ערשט א גרינד־ליכע פילאָסאָפישע פארשונג האָט בעוויעזען, אז מיר האָבען דאָ צו טהאָן ניט מיט וויסענשאפטליכע פּראָדוקטען, נאָר מיט א ריין פילאָסאָפישען בנין. דער מאטעריאַליזם איז אקוראט אזא פילאָ־סאָפיע, ווי דער אידעאַליזם. איצטער פערשטעהט דאָס שוין יעדער געבילדעטער מאטעריאַליסט, וואָס האָט אכטונג צו זיין אייגענעם פילאָסאָפישען גלויבען; און ער שעהמט זיך שוין ניט אָפען צו שווימען אונטער דעם פלאג פון דער פילאָסאָפיע.

אָן אונבעוואוסטע פילאָסאָפיע האָט אויך יעדער פשוט'ער בשר ודם, אויב ער טראכט נאָר איבערהויפּט וועגען דער וועלט, דער מענשהייט, זיין אייגענעם לעבען און אויב ער האָט א וועלכען ס'איז קוק אויף די אלע ענינים. אָבער אזא נאטירליכע אונבע־

וואוסטע פילאָסאָפיע איז זעהר אָפט נאַאיוו און מגושם׳דיג. זי וואקסט ווי ווילדע גראָז אויפ׳ן פעלד אין איינעם מיט אַלערליי מיטהאָלאָגישע און גראָב־רעליגיעזע שטותים. אויסצו־יעטען אָט די אַלע שעדליכע, סטיכיש וואקסענדע פלאַנצען און איינפלאַנצען אויף זייער אָרט שכל׳דיגע, לאָגישע, בעוואוסטע פילאָסאָפישע מיינונגען איז שטענדיג געווען און וועט בלייבען איינע פון די עדעלסטע אויפגאַבען פון דעם מענשליכען גדאַנק. פעראייניגען אַלע אונזערע טהעאָרעטישע קענטעניסען, אַלע אונזערע פּראַקטישע פאָרדערונגען אין איין האַרמאָנישען בילד, וואָס זאָל בעפריעדיגען דעם מענשליכען דורשט נאָך אמת, שעהנקייט און יושר, אַזא אויפגאַבע וועט קיינמאָל ניט ווערען פעראַלטעט און וועט שטענדיג געהן האַנד אין האַנד מיט דעם וואקסען פון דער מענשליכער קולטור. —

§5. וואָס איז אַזוינס פילאָסאָפיע?

אָבער — וואָס איז אַזוינס פילאָסאָפיע? אין דעם משך פון מעהר ווי צוויי טויזענד פינף הונדערט יאָהר, וואָס די מענשהייט האָט אָנגעהויבען בעוואוסט צו פילאָסאָפירען, זענען ארויסגעשטעלט געוואָרען אַ סך ענטפערס אויף דער שאלה. בעקאַנט און פערשפּרייט איז דער ענטפער, אַז די פילאָסאָפיע איז די וויסענשאַפט פון אַלע וויסענשאַפטען, וואָס פאַרבינדט זיי אַלעמען אין איין איינציגען האַרמאָנישען סיסטעם. נאָך אַן ענטפער איז, אַז די פילאָסאָפיע איז אַ בעזונדערע וויסענשאַפט, וואָס שטעהט העכער ווי אַלע אַנדערע און וואָס אונטערזוכט די גרונד־פּרינציפּען פון דעם זיין און דעם דענקען. יעדע איינצעל־וויסענשאַפט, ערקלעהרט אָט דער ענטפער, איז אויפגעבויט אויף אַ וועלכען ס׳איז גרונד־פּרינציפּ. די געאָמעטריע, למשל, האָט צו טהאָן מיט׳ן רוים, די פיזיק — מיט דער בעוועגונג, די כעמיע — מיט דעם „שטאָף“ אָדער דער „מאַטעריע“, די פּסיכאָלאָגיע — מיט דעם גייסט אָדער דער עמפּפינדונג. אַלע וויסענשאַפטען — מיט דעם בעגריעף פון געזעץ און קאַוזאַליטעט. אָבער וואָס איז אַזוינס רוים? בעוועגונג? מאַטעריע? גייסט? קאַוזאַליטעט? געזעץ? די איינצעלנע וויסענשאַפטען קימערען זיך ניט וועגען דעם, מוז דעריבער זיין אַ בעזונדער פעלד פון אונטערזוכונג וואָס זאָל זיך מיט דעם ספּעציעל בעשעפטיגען. ווידער אַנדערע מיינען, אַז די פילאָסאָפיע דאַרף אויס־

פאַרשען די כחות פון דעם מענשליכען שכל גופא, ד. ה., **די טבע** פון יענער קראַפט, וואָס בויט די איינצעל־וויסענשאַפטען און בעשאַפט די גאַנצע מענשליכע קולטור. און נאָך אַ סך אַנדערע ענטפערס זענען געגעבען געוואָרען אויף אונזער שאלה. פאַרלויפיג ווילען מיר זיך האַלטען פאַר אַזאַ'ן ענטפער, וואָס איז, ווי מיר דוכט, כולל אין זיך אַלע אַנדערע מיינונגען וועגען דעם ענין. די פילאָסאָפיע איז אַ שטרעבען אויסצומאָלען אַ קלאָרען בילד פון דער גאַנצער וועלט, וואָס זאָל אין דער זעלביגער צייט דערקלעהרען דעם אינדיווידיאום דעם זין פון זיין עקזיסטענץ, אָנווייזען איהם דעם ריכטיגען וועג פון לעבען און דאָס העכסטע ציעל, וואָס ער דאַרף האָבען פאַר זיינע אויגען.

אויסמאָלען אַ קלאָרען בילד פון דער וועלט איז **אַ זאַך, וואָס** געהערט ניט נאָר צו דער וויסענשאַפט, נאָר **אויך צו דער קונסט.** און באמת, איז דער פילאָסאָף מעהר קינסטלער, עהדער פאַרשער. מיט אַ פילאָסאָפישען טאַלאַנט דאַרף מען געבאָרען זיין און ניט יעדער איז מסוגל צו מאָלען אָריגינעלע פילאָסאָפישע בילדער. אָבער אויך די פילאָסאָפישע קונסט, ווי יעדע קונסט, מוז זיין אויפגעבויט אויף געוויסע יסודות. לאָמיר זיך אַ ביסעל טיעפער איינטראַכטען אין דעם, וואָס פילאָסאָפיע איז, כדי אויסצוגעפינען יענע גרונד־פּרינציפּען אויף וועלכע עס דאַרף געבויט זיין אַן אידעאַלער פילאָסאָפישער בנין.

.6§ די ערפאַהרונג.

די פילאָסאָפיע האָבען מיר געזאָגט, וויל אויסמאָלען אַ קלאָרען בילד פון דער וועלט. הייסט עס, אַז די בעקאַנטשאַפט מיט דער וועלט איז דערצו דער ערשטער בעדינג. מיט דער וועלט ווערט מען אָבער בעקאַנט דורך ערפאַהרונג, און ערפאַהרונג איז דעריבער דער וויכטיגסטער יסוד פון אַ פילאָסאָפיש־ריכטיגען געביי.

וואָס איז אַזוינס ערפאַהרונג? אַ פולע מיינען, אַז ערפאַהרען הייסט מעהר ניט ווי אַריינגעהמען אין אונזער שכל די דרויסענדיגע וועלט מיט דער הילף פון די חושים. עס איז גענוג צו הערען,

צו זעהן, צו טאפּען, א. אז. וו., כדי צו בעקומען ערפאַהרונג. דאָס איז אָבער א טעות. ערפאהרען הייסט ניט נאָר פּאסיוו אריינגעהמען די דרויסענדיגע וועלט אין זיך. דאָס, וואָס די חושים ברענגען אונז, מוז נאָך בעארבייט ווערען מיט'ן שכל, כדי דערפון זאָל ארויסקומען אַן ערפאהרונג. מען דארף צו דעם מאטעריאל פון די חושים נאָך עפּעס צוטראַכטען אָדער עפּעס אוועקטראַכטען פון דעם זעלבינען מאטעריאל. א מענש, וואָס שטעהט פאר אַן אקוואריום און זעהט פאר זיינע אויגען א סיפאָנאָפאָר (אזא מין ים־חיה, וואָס זעהט אויס ווי א שעהנע פיעל־פארביגע בלום) זעהט פאר זיך נאָר בעשטימטע טהיילען פון עפּעס א פארביגער זאַך; און כל זמן ער טראַכט ניט וועגען דער זאַך, כל זמן ער נעהמט פּאסיוו אריין אין בעוואוסטזיין די פארבען, פאָרמען און ליניען, וואָס די סיפאָנאָפאָר שיקט איהם, האָט ער נאָך ניט א ברעקיל ערפאהרונג. ערשט ווען ער הויבט אָן טראַכטען וועגען דעם וואָס ער זעהט, און ער זאָגט זיך: „דאָס איז א פלאַנץ", בעקומט ער די ערשטע, ווען אפילו די ניט־ריכטיגע ערפאהרונג. שפּעטער פאלט איהם אויף, אז די פלאַנץ בעוועגט זיך פון זיך אליין און פיהרט זיך אויף ווי א לעבעדיגע חיה. ער זאָגט זיך אָב פון דעם פריהערינען געדאנק, פעררינט זיין טעות און טראַכט צו צו דעם מאטעריאל פון די חושים א נייעם געדאנק: „דאָס איז א חיה". די בעגריפען „פלאַנץ" אָדער „חיה" זענען צוטראַכטונגען, וועלכע דער מענש גיט צו צו דעם מאטעריאל פון די חושים כדי צו מאַכען פון זיי ערפאהרונג. אָבער צו דעם זעלבינען צוועק מוז ער אויך א סך זאַכען אוועקטראַכטען, אראָבוואַרפען פון חשבון. ער זעהט דאָך פאר זיך, אין דער זעלבינער צייט, ניט נאָר די פארביגע פאָרמען און ליניען פון דער סיפאָנאָפאָר, ער זעהט וואסער פון אקוואריום, ער זעהט די גלעזערנע ווענטלעך און די מעטאלענע שטאַנגען, אין וועלכע זיי זענען איינגעפאסט; ער זעהט נאָך טויזענד אנדערע זאַכען אין צימער, ער הערט פערשיעדען־ארטיגע קלאַנגען, וואָס טראָגען זיך פון גאַס. דאָס אלץ פּליעסט אריין אין זיינע חושים אינאיינעם מיט די פארבען פון דער סיפאָנאָפאָר, אָבער דאָס אלץ וועט ער ניט צורעכענען צו דער ערפאהרונג וועגען איהר. ער מוז דאָס אונבעוואוסט אראָבּרעכענען. ער מוז קענען נוט אכטונג געבען אויף אלץ, וואָס גע־

הערט ניט צום ענין. אָבער אויסגעפינען, וואָס אַזוינס געהערט צום ענין און וואָס ניט, דאָס איז שוין די עובדא פונ'ם שכל, וואָס וויל בעאַרבייטען די טויזענדער איינצעל־עמפּפינדונגען, וועלכע פלייצען אין אונז אריין דורך די קאַנאַלען פון די חושים.

עפּעס צוטראַכטען און עפּעס אוועקטראַכטען פון דעם וואָס די חושים גיעבען אונז, אין דערין בעשטעהט דער פּראָצעס פון ערפאַהרונג. אָבער כדי ריכטיג צו פאַרשטעהן, וואָס מען דאַרף צוטראַכטען און וואָס אראָבוואַרפען פון חשבון, וואָס מען דאַרף בעטראַכטען פריהער און וואָס שפּעטער, דערצו דאַרף מען האָבען געוויסע מעטהאָדען. די מעטהאָדען לעהרע איז דעריבער דער צווייטער יסוד סיי פון דער וויסענשאַפט, סיי פון א פילאָסאָפישען בנין.

די מעטהאָדען לעהרע. §7

עס זענען פאַראַן פערשיעדענע מעטהאָדען, וואָס ווערען אָנגעווענדעט אין דער וויסענשאַפט און אין דער פילאָסאָפיע. די אינדוקטיווע מעטהאָדע, צום ב. ש., געהט אַרויס פון די איינצעלנע ערשיינונגען, כדי אויסצוגעפינען די כללים וואָס הערשען אין זיי; די דעדוקטיווע מעטהאָדע, פאַרקעהרט, געהט אַרויס פון א וועלכען עס איז אַלגעמיינעם כלל, כדי צו דערקלעהרען און פאַרשטעהן די איינצעלנע פּרטים. די אַנאַליטישע מעטהאָדע פאַלמעסט פאַנאַנדער דאָס גאַנצע, אויף זיינע איינצעלנע טהיילען. די סינטעטישע מעטהאָדע בויט אויף צוריק דאָס גאַנצע פון די איינצעלנע חלקים. די פערגלייכענדע מעטהאָדע זאָגט: „דו קענסט ניט פאַרשטעהן דעם מהות פון אַן ערשיינונג און די געזעצען פון איהר ענטוויקעלונג, ביז דו וועסט זי ניט פערגלייכען מיט עהנליכע ערשיינונגען און מיט זייערע געזעצען“. די היסטאָרישע מעטהאָדע וויל האָבען, אַז מען קאָן בעקאַנט ווערען מיט אַן ערשיינונג ערשט יעמאָלט, ווען מען ווייס די גאַנצע געשיכטע, ווי אַזוי זי איז געוואָרען, א. אז. וו.

דער קריטיציזם. §8

עס איז אָבער נאָך ניט גענוג גרינדליך צו בעטראַכטען די וועלט און אָנווענדען דערביי די ריכטיגע מעטהאָדען פון דענקען און פאָרשען. מען דאַרף פריהער בעקאַנט ווערען מיט דער טבע

און מיט די כחות פון דעם מענשליכען פאַרשענדען גייסט. דער מענשליכער שכל זעהט אָפטמאָל אין דער ערפאַהרונג דאָס, וואָס איז, אייגענטליך, מעהר ניט ווי אַ פּראָדוקט פון זיין אייגענעם שאַפען. כמעט יעדער מענש מיינט, אז ער זעהט אין דער דרויסענדיגער וועלט ניט נאָר פארבען און ליניען, העלקייט און שאָטענס, נאָר אויך „מאַטעריע", אַ געוויסע סובסטאַנץ וואָס טראָגט אויף זיך די פערשיעדענע פארבען. דאָס איז אָבער אַן אילוזיע, אַ פאַרבלענדעניש פונ'ם מענשליכען שכל. די מאַטעריע האָט נאָך קיין מאָל קיין מענשליך אויג ניט געזעהן, וויל זעהען קען מען נאָר ליניען, שטח'ס, פארבען און פערשיעדענע שטופען פון העלקייט. די מאַטעריע איז דעריבער אויך מעהר ניט, ווי אַ צוטראַכטונג, אָבער אזא צוטראַכטונג וועלכע דער מענשליכער שכל קען ניט אוועקטראַכטען; ער טראָגט זי אריין אין דעם מאַטעריאַל וואָס די חושים ברענגען. און אזעלכע נויטווענדיגע צוטראַכטונגען זעגען דאָ אַ סך אין דער מענשליכער ערקענטניס. דער ק ר י ט י צ י ז ם איז יענער גרונד־פּרינציפּ וואָס גיט אונז צו פאַרשטעהן, ווי אזוי דער מענשליכער שכל קומט דערצו — אויסצואַרבייטען די פערשיעדענע צוטראַכטונגען מיט וועלכע ער נעהמט אריין אין זיך די ערפאַהרונג.

דער קריטיציזם איז דער דריטער גרונד־פּרינציפּ פון אַ פילאָסאָפישען בנין. ער פאַרענטפערט די פראַגע, וואָס איז ערקענטניס; וואָס זענען די קוואַלען פון וועלכע ערקענטניס פליעסט; וועלכע גרענעצען זענען אוועקגעשטעלט פאַר'ן מענשליכען שכל; וועלכע גייסטיגע געצייג מוז דער שכל אָנווענדען, כדי צו דערגרייכען זיין ציעל; וועלכע בעגריפען ווענדט ער אונבעוואוסט אָן וואָס פיהרען איהם אַראָב פון ריכטיגען וועג; און דערגלייכען. דער קריטיציזם רייניגט אויס די מענשליכע ערפאַהרונג פון אַלע גבגעלעבטע, איבעריגע און שעדליכע עלעמענטען. אויף אזא'ן אופן בעקומען מיר אַן אָבגערייניגטען און דורכגעמוסטערטען מאַטעריאַל פון דער דרויסענדיגער וועלט פון וועלכען מיר מוזען בויען אַ קלאָרען בילד.

וואָס הייסט אָבער קלאָר? קלאָר ווערט אונז אַ זאַך, ניט יעמאָלט ווען מיר ווייסען, וואָס זי איז, נאָר ווען מיר פאַרשטעהען אויף

פאַרוואָס זי איז אַזוי ווי זי איז; ווען מיר זעהען איין, אַז זי קאָן נישט זיין אַנדערש ווי זי איז.

ווען מיר זאָגען, אַז אַלע רעכטע ווינקלען מוזען זיין גלייך איינער דעם אַנדערען, ווערט דער געדאַנק אונז דורך און דורך קלאָר ערשט יעמאָלט, ווען מיר זעהען איין, אַז דער היפּך פון איהם וואָלט געפיהרט צו אַן אונזין: איין און די זעלביגע ליניע וואָלט געמוזט אין איין און דער זעלביגער צייט לויפען אין צוויי פער־שיעדענע ריכטונגען. אָדער נעהמען מיר נאָך אַ ביישפּיעל. עס זענען דאָ אויף דער וועלט רעגולערע פיעל־קאַנטיגע קערפּער, ד. ה. אַזעלכע סטערעאָמעטרישע פיגורען, וואָס בעשטעהען פון מעהרערע פלעכען און אַלע זייערע פלעכען זענען גלייך איינע דער אַנדערער, ווי למשל אַ קוב אָדער אַ פּיראַמידע. עס זענען פאַראַן רעגולערע פיער־קאַנטיגע פיגורען וועמעס פלעכען עס בעשטעהען פון גלייכע דריי־עקען. עס זענען פאַראַנען אַכט־קאַנטיגע רעגולערע פיגורען מיט אַכט פלעכען, און צוועלף־קאַנטיגע פיגורען, פון וועלכע יעדע פלעכע איז אַ פינף־עק א. אז. וו. קאָן אָבער געמאָלט זיין, לאָמיר זאָגען, אַ טויזענד־קאַנטיגע פיגור? אויף דעם ערשטען בליק האָ־בען מיר קיין רעכט נישט צו לייקענען, עס זאָל זיך געפינען אויף דער וועלט אַזאַ מין פיעל־קאַנטיגער קערפּער, וואָס זאָל ווי אַ גרוי־סער בריליאַנט, בעשטעהן פון טויזענד פלעכען וואָס זענען גלייך איינע צו דער אַנדערער. אָבער דער מאַטעמאַטישער אַנאַליז האָט אויסגעפונען, אַז רעגולערע פיעל־קאַנטיגע פיגורען זענען דאָ אויף דער וועלט מעהר נישט ווי פינף: דער פיער־קאַנט, דער זעקס־קאַנט (אַ קוב), דער אַכט־קאַנט, דער צוועלף־קאַנט און דער צוואַנציג־קאַנט. ממילא איז אַ רעגולערער טויזענד־קאַנט — אַ זאַך, וואָס קען נישט זיין אין דער מציאות. די פאָלשטענדיגע קלאָרקייט אין דעם ענין דערגרייכען מיר מיט דער הילף פון דעם מאַטעמאַטישען חשבון, וואָס בעווייזט אונז די אונמעגליכקייט פון אַנדערע רעגולערע פיעל־קאַנטיגע פיגורען אַחוץ די פינף, וואָס מיר האָבען אויסגערעכענט אויבען. די קלאָרקייט איז דעריבער אַ פועל יוצא פון דעם בעוואוסטזיין פון דער נויטווענדיגקייט. אָבער וואָס איז אַזוינס נויטווענדיגקייט?

דער ביישפּיעל מיט די פיער־קאַנטיגע פיגורען קאָן אונז בע־

ווייזען, אז דער סכום פון רעגולערע פלעכען און די מעגליכקייט אויפצובויען פון זיי א פיעל־קאַנטיגע פיגור געפינען זיך אין א געוויסער אייביגער אונפערענדערליכער שיכות. אָט דער אייביגער אונפערענדערליכער שיכות פון ערשיינונגען איז נויטוועגדיגקייט, און דער געדאַנקען, אז אין אַלע ערשיינונגען פון דער וועלט הערשט אזא מין אונפערענדערליכע שיכות, אז אויב עס וועט פאַרענדערט ווערען איין ערשיינונג, מוזען ממילא אויך פאַרענדערט ווערען אַלע ערשיינונגען, וואָס זענען פערבונדען מיט איהר איז דער פיערטער גרונד־פּרינציפּ פון א פילאָסאָפישען געביי, וועלכען מיר רופען די נויטוועגדיגקייט אָדער דער דעטערמיניזם.

§9. די נויטוועגדיגקייט.

עס זענען דאָ א סך פערשיעדענע ארטען פון נויטוועגדיגקייט. שאָפּענהויער האָט אויסגעפּאָרשט און דערקלעהרט פיער אַרטען פון איהר, אָבער עס לאָזט זיך דענקען, אז עס קאָנען זיין נאָך אַנדערע אַרטען. די ערשטע ארט נויטוועגדיגקייט איז די, וואָס מיר געפינען אין דער מאַטעמאַטיק, בעת מיר זעהען צום ב. ש. איין אז צוויי רעכטע ווינקלען מוזען תמיד זיין גלייך איינער דעם אַנדערען, אָדער אז די סומע פון די דריי ווינקלען אין א דריי־עק מוז תמיד זיין גלייך צו צוויי רעכטע ווינקלען, אָדער אז עס קאָנען זיין נאָר פינף אַרטען פון רעגולערע פיעל־קאַנטיגע פיגורען, און אז דאָס אַלץ קאָן קיין מאָל ניט זיין אַנדערש.

די צווייטע ארט נויטוועגדיגקייט איז די לאָגישע. שטעל איך צונויף צוויי געדאַנקען אין א ריכטיגער לאָגישער שיכות, מוז פון זיי על פי נויטוועגדיגקייט ארויסשפּרינגען א דריטער געדאַנק, וואָס איז א לאָגישער פועל יוצא פון זיי. זאָג איך צום ב. ש., אז אַלע מענשען זענען שטערבליך און ראובן איז א מענש, מוז דערפון על פּי נויטוועגדיגקייט ארויסגעדרונגען ווערען, אז ראובן איז שטערב־ליך. די לאָגישע נויטוועגדיגקייט ליעגט ניט אין דער ריכטיגקייט פון די געדאַנקען וואָס מיר בינדען צונויף נאָר אין דער לאָגישער שיכות וואָס שטעקט אין זיי. א לאָגיש ריכטיגער שלוס מוז על פּי נויטוועגדיגקייט ארויסשפּראָצען אויך פון אבסאָלוט פאַלשע געדאַנקען ווען זיי שטעהען נאָר אין א פאָרמאַל ריכטיגען לאָגישען המשך. אין מיינע „היסטאָרישע אידעען־פערבינדונגען“ האָב איך

געבראַכט אזא ביישפּיעל: „יעדער דריי־עק איז א פיער־עק, יעדער פיער־עק איז א קרייז, ממילא איז אויך יעדער דריי־עק א קרייז.“ *) עס פערשטעהט זיך אז אלע געדאנקען וואָס זענען דאָ פארבונדען אין א לאָגיש ריכטיגער פאָרם, זענען אבסאָלוט פאלש. און פון דעסטוועגען איז דער ממילא אָדער דער פועל יוצא א שלום, וואָס מוז געמאכט ווערען על פי לאָגישער נויטווענדיגקייט. א ו י ב יעדער דריי־עק איז א פיער־עק און אויב יעדער פיער־עק איז א קרייז, מוז יעמאָלט יעדער דריי־עק זיין א קרייז און עס קען אנ־דערש ניט זיין.

די דריטע ארט נויטווענדיגקייט איז די פ י ז י ש ע, וואָס ערקלעהרט אונז די נויטווענדיגע שיכות'ן אין דער נאַטור. ווען מיר זעהען צ. ב. ש. די גרויסע פאַנאַנדערגעצווייגטע שווערע הערנער פון א הירש, מוזען מיר ממילא פארשטעהן, אז זיין שארבען מוז על פי נויטווענדיגקייט זיין א דיקער און א שטארקער, ווייל אז ניט, וואָלט ער ניט געקאָנט אויסהאלטען די משא פון די הער־רענער. אָבער ניט אלע נויטווענדיגע שיכות'ן אין די נאַטור־ערשיינונגען זענען אונז אזוי קלאָר און פארשטענדליך. עס איז צ. ב. ש. אין דער וויסענשאפט פעסטגעשטעלט געוואָרען, אז ווייסע קעץ מיט בלויע אויגען זענען תמיד טויב. פאר וואָס דאָס איז אזוי, ווייסען מיר ניט, אָבער מיר האָבען געגונג גרונד אָנצונעהמען, אז עס מ ו ז זיין אזוי, אז דאָ דריקט זיך אוים א געוויסע ארט פון דער וועלטליכער נויטווענדיגקייט.

די פיערטע ארט נויטווענדיגקייט איז די טעלעאָלאָגישע, וואָס רעכענט זיך מיט דעם תכלית פון געוויסע ערשיינונגען און וואָס בעשטעהט אין דער נויטווענדיגער שיכות צווישען מיטעל און ציעל. זי האָט צו טהאָן הויפּטזעכליך מיט דער וועלט פון פּראקטישע האנדלונגען. אויפ'ן ערשטען בליק קען מען מיינען, אז די ארט פון נויטווענדיגקייט געהערט אין גאנצען צו דער פריהער געשיל־דערטער ארט פון פיזישען דעטערמיניזם. זאָג איך צ. ב. ש. אז ראובן ליידעט פון דער דערר און עס איז נויטיג אוועקשיקען איהם אין א סאנאטאָריום, קאָן זיך אויסדרוכטען אז מיר דריקען דאָ אוים

*) פערגלייך „דאָס נייע לעבען“, ערשטער באנד, זייטע 595.

ניט מעהר ווי די נויטוועגדיגע שיכות צווישען פיזיאָלאָגישע ער־שיינונגען פון א געוויסער קרענק און געוויסע אַנדערע פיזישע ער־שיינונגען וואָס געפינען זיך אין א סאַנאַטאָריום. ד. ה. מיר בויען אין מח א לאָגישען סילאָגיזם: אַלע דערריגע האָבען אין א סאַנאַ־טאָריום בעסערע שאַנסען אויסגעהיילט צו ווערען. ראובן איז א דערריגער, ממילא האָט ער אין א סאַניטאָריום בעסערע שאַנסען אויסגעהיילט צו ווערען. און ממילא מוז מען איהם שיקען אהין אָבער אָט די אַלע נויטוועגדיגע שיכות׳ן בעריהרען א ברעקעל ניט די טעלעאָלאָגישע זייט פון דער זאַך, ווייל זיי זאָגען אונז גאָר ניט וועגען דער נויטיגקייט, אַז ראובן זאָל אויסגעהיילט ווערען. איי־נער מוז זיך פריהער אוועקשטעלען פאַר זיין ציעל, אַז ראובן זאָל ווערען געזונד און ערשט יעמאָלט קען אריינטרעטען דער געדאַנק וועגען א טעלעאָלאָגישע נויטיגקייט. שטעלט אייך פאָר, אַז ראובן געפינט זיך גאָר אין דער שליסעלבורגער ציטאַדעלע אין די הענד פון מענשען, וואָס זענען א ברעקעל ניט פעראינטערעסירט אין זיין געזונד, און אַלע פיזישע שיכות׳ן צווישען דער דערר און די בע־דינגונגען פון איהר אויסהיילונג פערליערען זייער בעדייטונג. די טעלעאָלאָגישע נויטוועגדיגקייט איז א בעזונדער ארט פון דעם אַלוועלטליכען דעטערמיניזם, וואָס קאָן ניט צוריקגעפיהרט ווערען צו די אַנדערע ארטען. לאָז זיין, אַז דער פאַקט גופא, אַז איינער אינטערעסירט זיך מיט א וועלכען ס׳איז ציעל, איז ארויסגערופען געוואָרען פון געוויסע ערשיינונגען, וואָס אין זיי הערשט די פיזישע אָדער די לאָגישע נויטוועגדיגקייט; לאָז זיין, אַז די מיטלען, וואָס מען מוז אָנווענדען כדי צו דערגרייכען דעם ציעל געהערען אויך צו דעם פעלד פון פיזישע אָדער לאָגישע נויטוועגדיגקייטען. אָבער שוין דורך דעם אַליין, וואָס איהר שטעלט אויף א שיכות צווישען עפּעס וואָס איז שוין דאָ און עפּעס וואָס איז נאָך ניטאָ, אָבער וואָס זאָל זיין, ווייל איהר ווילט עס, ווייל איהר זענט אין דעם פאַראינטערעסירט, בעשאַפט איהר א נייע ארט פון אַלוועלטליכען דעטערמיניזם, וואָס האָט איהרע אייגענע געזעצען.

בעטראַכטען מיר די פערשיעדענע ערשיינונגען פון דער וועלט פון דעם שטאַנדפונקט פון דער אַלוועלטליכער נויטוועגדיגקייט, זעהען מיר, אַז זיי קאָנען איינגעטהיילט ווערען אין פערשיעדענע

נ ו י ט ו ו ע נ ד י ג ק י י ט ס ־ ק ר י י ז ע ן. דאָס לעבען פון א רויז האָט זיינע נויטוועגדיגקייטען, וועלכע דאָס לעבען פון קיין אנדער פלאַנץ האָט ניט אין זיך. דאָס איז דער סכום פון יענע פּראָצעסען וואָס מאכען, אז פון א רויז־קערענדעל זאָל ארויסוואקסען דוקא א רויז־פלאַנץ און ניט קיין אַנדער זאַך. אָבער א חוץ דעם הערשען אין דעם לעבען פון א רויז יענע נויטוועגדיגקייטען, וואָס בעלאַנגען צו א העכערען קרייז, צו דעם קרייז פון פלאַנץ איבערהויפּט. דער קרייז שטעהט ווידער אונטער דער שליטה פון נאָך א העכערען נויטוועגדיגקייטס־קרייז, וואָס בעהערשט די פּראָצעסען פון לעבעדיגע וועזען איבערהויפּט. און וואָס טיעפער מיר דרינגען אריין אין דעם שפּיעל פון די נויטוועגדיגקייטען אין דער נאַטור, שטייגען מיר צו אַלץ העכערע און העכערע נויטוועגדיגקייטס־קרייזען. די נויטוועגדיגע ערשיינונגען פון איין קרייז שניידען זיך אריין אין די נויטוועגדיגע ערשיינונגען פון אַן אַנדער קרייז און גיסען זיך צונויף אין איינעם מיט זיי. כדי צו פערשטעהן, ווי אזוי און פאַרוואָס אַט די אַלע קרייזען שניידען זיך אריין איינע אין די אַנדערע און בילדען דעם איין איינציגען וועלט־פּראָצעס, מוזען מיר ארויפשטייגען ביז צום אַלערהעכסטען קרייז וואָס איז כולל אין זיך אַלע אַנדערע, ביז צו יענעם איין איינציגען פּונקט, פון וועלכען עס פליעסען אַלע נויטוועגדיגקייטען פון דער גאַנצער וועלט. די צוריקפיהרונג פון דעם גאַנצען וועלטליכען פּראָצעס צו איין איינציגען גרונד־פּרינציפּ איז דער פינפּטער יסוד פון דעם פילאָסאָפישען בנין. דאָס איז דער מ אָ נ י ז ם.

§10. דער מאָניזם.

דאָס שטרעבען פון דעם מענשליכען שכל צו דערגרייכען די לעצטע איינהייט, פון וואַנען עס שטאַמען אַלע אַנדערע ערשיינונגען קאָן מיט קיין זאַך ניט צוריקגעהאַלטען ווערען. כמעט אין אַלע צווייגען פון דער מענשליכער ערקענטניס בעווייזט זיך אין דער פאָרשונג פריהער אָדער שפּעטער א דאָפּעלהייט פון פּרינציפּען. אין דער נאַטור איז עס די דאָפּעלהייט פון מאַטעריע און גייסט, פון שטאָף און קראַפט. אין דער פּסיכאָלאָגיע איז דאָס דער געגענזאַץ פון גוף און נשמה. אין דער סאָציאָלאָגיע איז דאָס די סתירה פון אינדיווידיאום און געזעלשאַפט א. אז. וו., די אַלע

סתירות פייניגען דעם מענשליכען שכל און לאָזען איהם ניט צורוה, ביז ער געפינט אוים זייער איינהייט.

עס זענען אָבער דאָ פערשיעדענע ארטען ווי אזוי אריבערצו־פיהרען דעם דואליזם, די צווייחייט, אין אַ מאָניזם, אין איינהייט. איך אונטערשיעד צוויי גרויסע ארטען פון מאָניזם. ערשטענס, דעם ג ע נ ע ט י ש ע ן מאָניזם. דאָס וואָרט שטאַמט פון דעם גריכישען „גיגנאָסקאָ" איך געבער, איך ברענג ארויס. האָב איך צ. ב. ש. פאר מיר דעם געגענזאַץ פון מאַטעריע און גייסט קען איך זאָגען: א) אז די מאַטעריע איז דער פאָטער, וואָס ברענגט אונ־טער געוויסע אומשטענדען פון זיך ארויס דעם גייסט; אָדער, פאר־קעהרט, איך קאָן זאָגען: ב) אז דער גייסט איז דער פאָטער, וואָס ברענגט אונטער געוויסע אומשטענדען פון זיך ארויס די מאַטעריע; אָדער איך קען אויך זאָגען: ג) אז זיי ביידע, אי דער גייסט, אי די מאַטעריע שטאַמען אָב פון אַ וועלכען ס'איז דריטען פרינציפּ, וואָס האָט זיי ביידען געבאָרען און וואָס איז ניט גייסט און ניט מאַטעריע.

דער צווייטער ארט מאָניזם איז דער ס י נ ט ע ט י ש ע ר, וואָס מיינט, אז גייסט און מאַטעריע, אָדער וועלכע עס איז אנדערע צוויי געגען־פרינציפּען פון דער מענשליכער ערקענטניס, שטאַמען ניט אָב איינער פון דעם אנדערען און ווערען אויך ניט געבאָרען פון אַ וועלכען ס'איז דריטען פרינציפּ. זיי זענען ניט מעהר, ווי צוויי זייטען פון איין און דער זעלביגער זאַך; צוויי זייטען, וועלכע קאָנען בשום אופן ניט פאָנאַנדערגעריסען ווערען.

ווי אזוי קאָנען מיר אָבער קלאָר פערשטעהן די אונגעהויערע פיעלהייט פון די וועלטליכע ערשיינונגען ווען מיר ווילען זיי בע־טראַכטען ווי אַ נויטווענדיגען פּראָדוקט פון איין איינציגען וועלט־פרינציפּ? דער בעסטער מיטעל דערצו איז די ע נ ט וו י ק ע־ ל ו נ ג ס־ ט ה ע אָ ר י ע, וואָס איז דער זעקסטער יסוד פון אַ פילאָסאָפישען בנין.

§11. די ענטוויקעלונגס לעהרע.

די ענטוויקעלונגס־טהעאָריע אָדער די עוואָלוציאָנס־טהעאָריע איז איינער פון די בעליעבטעסטע פרינציפּען אין אונזער מאָדער־נער וועלט־אַנשויאונג. דערהויפּט זינט דארווין האָט בעוויזען

אז אלע פערשיעדענע ארטען פון פלאנצען און חיות שטאַמען דורך ענטוויקעלונג אָב פון איינינע זעהר וועניגע פרימיטיווע פאָר־מען. אָבער מערקווירדיג! ווי פערשפרייט עס איז ניט דער ענט־וויקעלונגס־געדאנק אין דער איצטיגער קולטור וועלט, האָבען מיר נאָך עד היום ניט קיין וויסענשאפטליך־בעגרינדעטע ענטוויקעלונגס־טהעאָריע, וואָס זאָל אונז אויפקלעהרען אלע פונקטען פון אָט דעם פארוויקעלטען, העכסט וויכטיגען פילאָסאָפישען פראָבלעם. די גרונד פונקטען זענען נאָך ערגיץ ניט טהעאָרעטיש אויסגעפאָרשט געוואָרען. וואָס איז אזוינס ענטוויקעלונג? ווער איז דער טרעגער פון ענטוויקעלונג? מיט וואָס אונטערשיידעט זיך ענטוויקעלונג פון יעדער אנדער פאָרם פון בעוועגונג און פערענדערונג? וואָס זענען די אורזאכען און די געזעצען פון דער ענטוויקעלונג? וואָס איז די גרונד־פאָרמע פון דער ענטוויקעלונג? האָט די ענטוויקעלונג וועלכען עס איז ציעל, צו וועלכען זי שטרעבט? אויף אלע אזעלכע פראגען האָבען מיר נאָך ניט קיין תירוץ מספיק אין דער איצטיגער פילאָסאָפישער ליטעראטור.

בעקאַנט זענען אין דער פילאָסאָפישער ליטעראַטור פיער וויכ־טיגע טהעאָריען פון דעם ענטוויקעלונגס־פרינציפּ. איין טהעאָריע איז ארויסגעשטעלט געוואָרען פון העגעל. נאָך איהם איז דער טרעגער פון דער וועלט ענטוויקעלונג ניט די מאַטעריע, נאָר דער גייסט. איהר צוועק איז, אז דער וועלט גייסט זאָל ארויסברענגען פון זיך אלע וואָס אין איהם ליעגט לאַגיש איינגעוויקעלט און איינ־געשלאָסען. געטריעבען ווערט די ענטוויקעלונג דורך דעם אינע־וועניגסטען ווידערשפרוך, וואָס ליעגט אין אלע פּראָדוקטען פון׳ם אלוועלטליכען גייסט. די פאָרם פון דער ענטוויקעלונג איז די בע־ריהמטע „טריאַדע“, דאָס שטענדיגע דורכגעהן פון דריי פאַזען: דעם טעזיס, אָדער דעם בעשטימטען אויסגאנגס־פונקט, דעם אנטי־טעזיס אָדער דעם געגענזאַץ פון דעם אויסגאנגס־פונקט, און דעם סינטעזיס אָדער די צונויפשמעלצונג פון די ביידע הפכים אין איין אייניציגען גאנצען.

כמעט אין אלע פונקטען א היפך צו דער העגעל׳שער טהעאָריע איז די עוואָלוציאָנס־טהעאָריע פון הערבערט ספּענסער. דער טרע־גער פון דער ענטוויקעלונג איז ניט דער וועלט־גייסט, נאָר די וועלט־

מאַטעריע. דער תוך פון ענטוויקעלונג בעשטעהט אין דעם, וואָס די אייגענשאַפטען פון דער מאַטעריע געהען זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר פאַנאַנדער: זיי דיפערענצירען זיך. און אין דער זעלבער צייט ווערען די איינצעלנע דיפערענצירטע טהיילען אַלץ שטאַרקער און פעסטער בעהעפט איינער צו דעם אַנדערן: זיי אינטעגרירען זיך. דיפערענציאַציע און אינטעגראַציע זענען די צוויי זייטען פון דעם איין איינציגען ענטוויקעלונגס־פּראָצעס. די אורזאַך פון דער וועלט־ענטוויקעלונג בעשטעהט אין דעם, וואָס די פּרימיטיווע וועלט מאַטעריע ווערט אַלץ מעהר און מעהר אָבגעקיהלט. פון אַ וועלכען עס איז תכלית אָדער ציעל פון דער וועלטליכער ענטוויקעלונג איז דערביי, פאַרשטעהט זיך, ניטאָ וואָס צו רעדען.

אַ מין פאַראייניגונג פון העגעל׳ס אידעאַליסטישער ענטוויקע־לונגס לעהרע און ספּענסער׳ס מאַטעריאַליסטישען עוואָלוציאָניזם איז די ענטוויקלונגס־לעהרע פון קאַרל מאַרקס, ווען אפילו ער האָט זי אויסגעאַרבייט אַ סך פריהער פאַר ספּענסער׳ן. דער טרעגער פון דער ענטוויקעלונג איז אויך ביי איהם, ווי ביי ספּענסער׳ן, די מאַטעריע און ניט דער וועלט־גייסט. אָבער די אורזאַך פון ענט־וויקעלונג איז די זעלביגע וואָס ביי העגעל׳ן: דער אינווענינגסטער לאָגישער ווידערשפּרוך אין אַלץ, וואָס עס עקזיסטירט אויף דער וועלט. און אויך די פאָרם פון דער ענטוויקעלונג איז ביי איהם אַריבערגענומען געוואָרען פון העגעל׳ס אידעאַליסטישער פילאָסאָ־פיע: יעדע ענטוויקעלונג לויפט דורך די פאַזען פון טעזיס, אַנטי־טעזיס און סינטעזיס.

דערמאָהנט מוז נאָך ווערען די ענטוויקעלונגס־לעהרע פון אָגיוסט קאָנט. זי בעשעפטיגט זיך ניט מיט דער ענטוויקעלונג פון דער גאַנצער וועלט, זי גיט אָבער דערפאַר אַ פאָרמעל פאַר דעם ענטוויקלונגס־גאַנג פון׳ם מענשליכען גייסט. דער מענש־ליכער גייסט לויפט דורך דריי פאַזען: ערשטענס, די טהעאָלאָגישע פאַזע, ווען ער ערקלעהרט אַלץ דורך די הילף פון איבערנאַטירליכע, אויסערוועלטליכע גאָטהייטען; צווייטענס, די מעטאַפיזישע פאַזע, ווען ער זוכט זיך אַלץ קלאָר צו מאַכען דורך די הילף פון פער־באָרגענע אינווייניג, אין דער נאַטור שטעקענדע „וועזענהייטען“, און, דריטענס, די פּאָזיטיווע פאַזע, ווען ער זאָגט זיך אָב פון דער

שאלה, פארוואָס עפּעס געשעהט אין דער נאַטור, און אינטערעסירט זיך מעהר נישט ווי מיט דעם, גענוי אויסצוגעפינען, ווי אזוי עס געשעהט אין דער נאַטור.

די ענטוויקעלונגס־טהעאָריע ליעגט נאָך אין איהרע ווינדעלעך. די וויסענשאַפטליכע פילאָסאָפיע מוז ערשטענס אויפבויען א פער־גלייכענדע ענטוויקעלונגס־לעהרע, וואָס זאָל גענוי בעשרייבען און פארגלייכען די פערשיעדענע ענטוויקעלונגס־פּראָצעסען, וועלכע מיר בעטראַכטען אין די איינצעלהייטען פון דער גייסטיגער און דער נאַטירליכער וועלט. דערנאָך מוז זי אויפשטעלען אַן אלגע־מיינע ענטוויקעלונגס־לעהרע, וואָס זאָל פארענטפערען די אויבען־אויסגערעכענטע פראגען פאר אלע ערשיינונגען פון דער גאנצער וועלט. זי מוז אָבער אויך אויספאָרשען דעם מענשליכען גייסט און אויסגעפינען, וואָס אזוינס שפּיעלט זיך אין איהם אָב, בעת ער קאָנסטאַטירט אומעטום ענטוויקעלונג. (פאר דער לעצטער אויפגאַבע האָט וויליאַם שטערן געמאכט א גוטען אָנהויב אין זיין עקספּערימענטאַל פּסיכאָלאָגישער אונטערזוכונג: „פּסיכאָלאָגיע דער פערענדערונגס־אויפפאסונג"). **)

ערפאהרונג, מעטהאָדען־לעהרע, קריטיציזם, דעטערמיניזם (נויטווענדיגקייט), מאָניזם און ענטוויקעלונג זענען די וויכטיגסטע גרונד־פּרינציפּען פון א טהעאָרעטישען פילאָסאָפישען געבוי. מען מוז זיי שטענדיג האָבען אין אויג, ווען מען בויט אַן אייגענעם פי־לאָסאָפישען בנין אָדער ווען מען בעאורטהיילט אַן אנדערען'ס פי־לאָסאָפישען סיסטעם. קאָן מען אָבער מיינען, אז ווען איינער וואָלט אָבגעהיט די אלע גרונד יסודות פון פילאָסאָפישען שאפען, וואָלט ער שוין געווען אין דער לאגע אויסצומאָלען אזא קלאָרען איינהייטליכען בילד פון דער וועלט, וואָס זאָל אויף אייביג פאר־ענטפער'ן אלע שאלות פון דעם מענשליכען שכל? ניין! אזא איינציגע ריכטיגע פילאָסאָפיע, וואָס זאָל פאסען פאר אלע דורות אין אלע צייטען, קאָן ניט געמאָלט זיין. שוין דער גרונד־פרינציפּ פון ענטוויקעלונג פארוועהרט אונז צו האָבען אזא האָפנונג. אלץ

**) L. William Stern, Psychologie der Veraenderungs Auffassung, Breslau, 1898.

אין דער וועלט ענטוויקעלט זיך און בייט זיך און ווערט אַנדערש, עהדער ס'איז געווען. די פילאָסאָפיע אָבער איז דאָך אויך ניט מעהר ווי אַ טהייל פון דעם אַלוועלטליכען געשעהן; אויך זי מוז זיך ענטוויקלען, ד. ה. אייביג בייטען זיך און פאַרענדערן זיך; אויך זי קאָן ניט פאַרבליווערט ווערען אין אַ וועלכען ס'איז איין איינציגען צושטאַנד. זי ווערט בעשאַפען אין איין צייט און קאָן נאָר לעבען אין יענער צייט וואָס האָט זי בעשאַפען; אַן אַנדער צייט רופט אַרויס אַן אַנדער פילאָסאָפיע. עס איז געווען אַ גע־וואַלדיגער טעות פון יענע פילאָסאָפען וואָס האָבען געמיינט, אַז זיי האָבען אויסגעפונען דעם לעצטען אמת פאַר אַלע צייטען און אַלע דורות. זיי זענען דערמיט געגאַנגען להיפך צו דעם גרונד־פּרינציפּ פון ענטוויקעלונג, וואָס פיהרט אויף דעם געביט פון פילאָ־סאָפישער פאָרשונג צו דעם זיעבעטען גרונד־פּרינציפּ פון אַ פילאָ־סאָפישען בנין, דעם ר ע ל אַ ט י ו ו י ז ם.

§12. דער רעלאַטיוויזם.

ניטאָ קיין אַבסאָלוטע אמת'ן אין דער פילאָסאָפיע, וואָס זאָ־לען טויגען פאַר אַלע מענשען און פאַר אַלע אומשטענדען, — אָט דאָס איז די גרונד־לעהרע פון דעם רעלאַטיוויזם. דער אמת איז ניט קיין פאָטאָגראַפישער בילד פון דער דרויסענדיגער וועלט. דאָס מאַטעריאַל פון דער דרויסענדיגער וועלט ווערט איבערגעאַרבייט פון דעם מענשליכען שכל. דערפאַר מוז דער בילד פון דער וועלט טראָגען אויף זיך דעם שטעמפּעל פון זיין בעשאַפער און בעאַר־בייטער, דעם מענשען. דער מענש איז אָבער ניט אַלע מאָל גלייך זיך אַליין. מענשען זענען פערשיעדען, ערשטענס לויט דער צייט אין וועלכע זיי לעבען און דעריבער וועלען אויך זייערע פילאָסאָפישע בעשאַפונגען זיין פערשיעדען פון צייט צו צייט. די מענשען זענען פערשיעדען לפי די פעלקער, צו וועלכע זיי געהערען, און דעריבער מוזען די פילאָסאָפישע סיסטעמען טראָגען דעם סמן פון אַ נאַ־ציאָנאַלען שטעמפּעל אויף זיך. אָבער אויך אין די גרענעצען פון איין און דעם זעלביגען פאָלק אונטערשיעדען זיך מענשען איינע פון די אַנדערע, לויט די סאָציאַלע און קולטורעלע ספערען אין וועלכע זיי פערברענגען זייער לעבען און וואָס דיקטירט זיי פער־שיעדענע לעבענס־ערפאַהרונגען. בעזאָנדערס וויכטיג איז אין דעם

ענין די איינטהיילונג פון די מענשען אין עקאָנאָמישע קלאַסען, פּאָליטישע פּאַרטייען און רעליגיעזע סעקטען. דער פילאָסאָפישער אמת איז דעריבער אַ רעלאַטיווער, אַ לפי ערכ'דיגער אמת, ער ווענדעט זיך אָן דעם, מיט וועלכע אינטערעסען דער פילאָ־סאָף לעבט פארבונדען, וועלכע קלאסען־אידעאַלען, פּאָליטישע צוועקען, רעליגיעזע גלויבונגען ער וויל פארטהיידיגען.

אמת, איבער אַלע פעלקער און אַלע צייטען, איבער אַלע קלאַסען און אַלע גרופּען שטעהט די מענשהייט, ד. ה. דער סכום פון יענע אייגענשאַפטען, וואָס מאַכט דעם מענשען פאַר אַ מענשען, אַלץ איינס, ווען ער זאָל ניט האָבען געלעבט און אין וועלכער סביבה ער זאָל ניט האָבען פארבראַכט זיינע יאָהרען. עס מוזען דעריבער אין דער וועלט פון די מענשליכע געדאַנקען בולט אַרויסטרעטען אַ סך אמת'ן, וואָס זענען אַבסאָלוט פאַר דעם מענשען. אָבער אַזעלכע געדאַנקען געפינען זיך ניט אין דער פילאָסאָפיע, נאָר אין דער וויסענשאַפט און אין די פּראַקטישע האַנדלונגען פון די מענשען, אין זייער קאַמפּף מיט דער נאַטור.

§13. דער „איך"־פּרינציפּ.

און אַ חוץ די איינטהיילונג פון דער מענשהייט אין פעלקער און געזעלשאַפטליכע גרופּען איז נאָך דאָ נאָך אַ קראַפט, וואָס מאַכט דעם פילאָסאָפישען אמת רעלאַטיוו. דאָס איז די איינטהיילונג פון איינצעלנע פעלקער און גרופּען אין אינדיווידואַרמען, אין איינצעלנע „איך'ס", אין יענע איינצעלנע מענשען, וואָס בעשאַפען פילאָסאָפישע סיסטעמען און דריקען אין זיי אויס די פאַרבאָרגענסטע סודות ניט נאָר פון זייער פאָלק, זייער געזעלשאַפטליכע גרופּע און זייער צייט, נאָר אויך פון זייער אייגענער אינדיווידועלער נשמה. דער „איך"־פּרינציפּ איז דעריבער דער אַכטער יסוד פון אַ פילאָסאָפישען בנין. ער פערלאַנגט פון פילאָסאָף אַז ער זאָל, בויענדיג דאָס בילד פון דער וועלט, ניט פאַרגעסען, אַז ער, דער בעשאַפער, איז אַ לעבעדיג וועזען, אַ מענשליכער „איך", און אַז זיין שעפּפונג — די פילאָסאָפיע — איז אויך בעשטימט פאַר לעבעדיגע וועזענס, מענשליכע „איך'ס" וואָס האָבען אין זינען ניט נאָר טהעאָרעטישע וואונשען, נאָר אויך פּראַקטישע דאגות; וואָס זוכען ניט נאָר צו שטילען דעם דורשט נאָך אמת.

נאָר אויך די בענקשאפט נאָך יושר און שעהנקייט.

מען קען זאָגען, אַז כמעט דאָס רוב פון די בעסטע פילאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס די מענשהייט האָט ביז אהער בעשאפען, האָט געזינדיגט אין דעם פונקט, האָט זיך צו וועניג גערעכענט מיט דעם „איך״־פרינציפּ. דאָס אויג, וואָס איז געווען פארזונקען אין די גרויס פון דער וועלט, אין דער רייכער פערקעטלונג פון געזעצען און נויטווענדיגקייטען, אין דעם שטענדיגען בייטען זיך פון צייטען און דורות, האָט פארלאָרען פון האָריזאָנט דאָס קליינע פינטעלע — „איך״ און האָט אין גאנצען פערגעסען, אַז דאָס קליינע פינטעלע איז, באמת גערעדט, דער צענטראל־פונקט, פון וועלכען עס שטראה־לען ארויס וועלט־פראָבלעמען און וועלט געדאנקען. און אַז די אַלע פילאָסאָפישע סיסטעמען מוזען אין ערשטער ליניע בעשאפען ווערען כדי צו בעפריעדיגען דעם איינצעלנעם „איך׳ס״ נשמה, צו פאר־ענטפערען זיינע פראקטישע נויטען. די פילאָסאָפיע איז דאָך שוין פון לאַנגע צייטען אָן איינגעטהיילט געוואָרען אין אַ טהעאָרעטישע און אַ פראקטישע. און ווען די טהעאָרעטישע פילאָסאָפיע וויל אויסמאָלען אונז אַ קלאָרען בילד פון דער וועלט ווי זי איז, זוכט די פראקטישע אָנצואווייזען דעם מענשען די ציעלען, וועלכע ער דארף זיך שטעלען פאר זיינע אויגען, ד. ה. לערנט איהם צו בע־שאפען אויף וויפיעל ער קען אין דער ווירקליכקייט אַ וועלט ניט ווי זי איז, נאָר ווי זי זאָל זיין.

14§. די טעלעאָלאָגיע.

וואו נאָר מיר רעכענען זיך מיט פראקטישע טהעטיגקייט, מוזען מיר זיך רעכענען מיט וועלכע עס איז ציעלען. דער צוועק־פרינציפּ, אָדער די טעלעאָלאָגיע, איז דעריבער דער נייג־טער יסוד פון פילאָסאָפישען בנין.

אויף דער יסוד מוז שפּיעלען זיין ראָלע אין דעם אויפבוי פון אַ פילאָסאָפישען סיסטעם. און די ראָלע זיינע איז איינע פון די שווירינגסטע, וואָס מען קאָן זיך נאָר פאָרשטעלען. עס מוז פילאָ־סאָפיש קלאָר געמאכט ווערען פאר דעם איינצעלנעם מענשען זיין מעגליכקייט צו שטעלען זיך ציעלען און צו דערגרייכען זיי מיט דער הילף פון יענע מיטלען, וואָס ער ווענדט אָן. אָבער ווי איז אַזאַ מין עובדא פון דעם מענשען איבערהויפּט מעגליך? אויב אַלע

אין דער נאַטור און דעם גייסטיגען לעבען איז דורכגעדרונגען מיט נויטווענדיגקייט, איז דעטערמינירט דורך דעם גאַנצען פּראָצעס פון דער וועלט; אויב אין יעדען אויגענבליק איז מיין וואונש א נויט־ווענדיג־בעשטימטער פּראָדוקט פון אלץ וואָס האָט פּאַסירט ביז אהער; אויב יעדע פון מיינע האנדלונגען איז א קלייניגקער מאָ־מענט אין דעם אונגעהויערען ענטוויקעלונגס־שטראָם פון דעם אל־וועלטליכען געשעהן; אויב מיין ווילען און מיין איך איז מעהר ניט ווי א טראָפּען, וואָס טראָגט זיך אין איינעם מיט אלע טראָ־פּענס אין דעם מאוים׳דיגען וואסער־פאַל פון וועלכען עס באַ־שטעהט דאָס געשיכטליכע לעבען, — ווי אזוי איז יעמאָלט א פרייער ווילען מעגליך? און ווי אזוי זאָלען מיר האָבען די מעג־ליכקייט הארמאָניש צונויפגיסען איהם אין איין בילד מיט דער אונבעגרענעצטער הערשאפט פון די אייזערנע בעוועגונגס־געז־זעצען פון דעם וועלט־אלל?

דאָס איז די גרונד־פראגע, וואָס האָט געפּייניגט די מחות פון כמעט אלע גרויסע דענקער און וואָס וועט אייביג שטעהן אויפ׳ן טאָגעס אָרדנונג פון דער פילאָסאָפישער אונטערזוכונג.

ווי די מעשה איז, — ווי דער פּראָבלעם פון ווילען׳ס פרייהייט זאָל ניט פארענטפערט ווערען אין דער פילאָסאָפיע, — די ערפאה־רונג צווינגט אונז אָנצונעהמען דעם פאַקט, אז ס׳זענען דאָ מענש־ליכע „איך׳ס“ וואָס שטעלען זיך ציעלען פאַר זייערע אויגען. זיי טהוען דאָס מיט אן אינעווענדיגען בעוואוסטזיין, אז זיי זענען פ ר י י אויסצוקלייבען פון אלע צוועקען דעם צוועק, וואָס זיי פאַסט אַם בעסטען, און צו פארווירקליכען איהם מיט יענע מיטלען, וואָס זיי געפינען פאַר די פּאַסענדסטע. אָבער אומעטום, וואו עס זענען דאָ צוועקען און ציעלען, וואו עס איז געגעבען די מעגליכקייט אויסצוקלייבען איין ציעל און צו פערוואַרפען די אַנדערע, איז דער־מיט גופא אויך געגעבען די מעגליכקייט איינצוטהיילען סיי די צוועקען, סיי די מיטלען, אין בעסערע, ערגערע און די בעסטע. איך קען שטרעבען צו א שלעכטען ציעל, צו א גוטען, צו א בעסע־רען אָדער צו גאָר דעם בעסטען. איך קען אויסוועהלען מיטלען, וואָס טויגען לגמרי ניט, גוטע מיטלען, בעסערע אָדער גאָר די בעסטע.

§15. דער שטאַנדפּונקט פון דעם אידעאַל.

דער בעסטער צוועק, וואָס זאָל דערגרייכט ווערען מיט די בעסטע מיטלען — איז דער **אידעאַל** פאַר דעם מענשען, אין אַלץ וואָס ער טהוט; און דער **שטאַנדפּונקט פון דעם אידעאַל** איז דער צעהענטער לעצטער יסוד פון אַ פילאָסאָפישען בנין.

עס איז געווען אין דער לעצטער צייט אַ מאָדע צו שפּאָטען פון אידעאַלען, צו בעטראַכטען זיי מעהר ניט ווי אילוזיעס, פאַר־בלענדענישען פון מענשליכען שכל, וואָס האָבען קיין ברעקעל ממשות ניט אין לעבען. אָבער אויב ס'איז ריכטיג, וואָס מיר האָבען גע־זאָגט — און אונז דוכט זיך, ס'איז ריכטיג — איז ניטאָ קיין גרע־סערע ווירקליכקייט אין דעם גאַנצען מענשליכען לעבען עהדער דער אידעאַל. דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען אין זיין גאַנצען גע־שיכטליכען ענטוויקלונג, זינט דער מענש האָט זיך אַרויסגעריסען פון דער שטומפּער נאַטור און גענומען געברויכען זיין אייגענעם שכל, ביז היינטיגען טאָג איז קיין אַנדער זאַך ניט ווי נאָר די פער־ווירקליכונג פון מענשליכע ציעלען. *) וואָס פאַר אַ צוויג פון דער מענשליכער קולטור מען זאָל ניט אָנכאַפּען, וועט מען געפינען, אַז ער איז אַרויס געוואַקסען פון אַ וועלכער ס'איז מענשליכער לעבען־נויט און פון דער בעשטרעבונג צו בעפריעדיגען זי. זוכט צ. ב. דער מענש דעם אמת, איז דאָס ווייל ער האָט אַ בעדירפניש זיך קלאָר פאַרצושטעלען די וועלט און די אומשטענדען, אין וועלכע ער לעבט. אָבער ניט אַלע בילדער פון דער וועלט קענען איהם גלייך בעפריעדיגען, קענען גלייך גוט שטילען זיין דורשט צו ערקענטניס. יענער אמת וואָס איז ביכולת אויפ'ן בעסטען אופן צו בעפריעדיגען זיין הונגער נאָך וויסענשאַפט איז דער אידעאַל אויפ'ן טהעאָרע־טישען געביט. יעדער מענש האָט אַ תשוקה צו שעהנהייט און פון דעם געלוסט איז אויסגעוואַקסען די גאַנצע קונסט. אָבער אויך אָט די תשוקה קען בעפרידיגט ווערען אויף פערשיעדענע אופנים,

---

*) דעם בעוויז דערצו האָב איך געפּרובט ברענגען אין מיין אַרבייט „דער סאָציאַליזם און די נאַציאָנאַלע פראַגע“, פערגלייך די זייטען 35—53.

און דער בעסטער אופן ווי צו בעפריעדיגען דעם מענשליכען דורשט נאך שעהנקייט, איז דער אידעאל פון קונסט. יעדער מענש, אפילו דער גרעבסטער און ווילדעסטער, האט א זין פאר יושר און גוטס טהאן. זיין פאדערונג פון א גערעכטען, חשוב'ן לעבען קען ווידער א מאל בעפריעדיגט ווערען אויף פערשיעדענע אופנים: ערגערע, גוטע, בעסערע און בעסטע. דער בעסטער אופן איז דער אידעאל פון עטהיק און זיטליכקייט. און ביי יעדען מענשען איז פאראנען א טיעף איינגעווארצעלטער פערלאנג נאך גאנצקייט, נאך איינהייט אין דעם לעבען פון זיין נשמה. אויך דער פערלאנג לאזט צו א סך וועגען ווי ער זאל פערווירקליכט ווערען. אבער דער בעסטער וועג איז דער, וואס וועט אין דער זעלבינער צייט זיין אנגעמאסטען אי צו די אידעאלען פון אמת, אי צו די אידעאלען פון יושר און שעהנ־קייט אזוי, אז די דריי גרונד־זיילען פון דעם מענשענס נשמה זא־לען הארמאניש טראגען אויף זיך דעם בנין פון זיין פילאסאפישער וועלט־אנשויאונג. יעדער פילאסאף, וואס מוז, ווי מיר האבען אוי־בען געזאגט, זיין א קינסטלער, דארף לכתחילה האבען אין זינען די אידעאליסטישע נאטור פון אלץ וואס ווערט בעשאפען אין דער מענשליכער וועלט.

געווים ווייסען מיר און טארען ניט פארגעסען, אז לויט דעם גרונד־יסוד פון רעלאטיוויזם, קאנען ניט זיין קיין אייביגע בע־שטימטע אידעאלען פאר דער גאנצער מענשהייט. אז אויך די אי־דעאלען, ווי די אמת'ן, מוזען זיך בייטען לויט דעם פאלק, לויט דער צייט, לויט די געזעלשאפטליכע גרופען, לויט דעם איינצעל־נעם „איך", אבער ווי זיי זאלען זיך ניט בייטען, ווי זי זאלען ניט זיין פערשיעדען איינער פון דער אנדערען, זענען זיי דאך א י ד ע־א ל ע ן, בעוואוסטע שטרעבונגען צו די בעסטע ציעלען, וואס דאר־פען דערגרייכט ווערען מיט די בעסטע מיטלען. די מענשען פאר־שווינדען, די מענשהייט בלייבט. עס פערשווינדען די אידעאלען, עס בלייבט דער אידעאל.

§16. קאנען די פילאסאפישע פראגען ווען עס איז פערענט־פערט ווערן אויף אויביג?

ע ר פ א ה ר ו נ ג, מ ע ט ה א ד ע ן - ל ע ה ר ע, ק ר י־ט י צ י ז ם, נ ו י ט ו ו ע נ ד י ג ק י י ט, מ א נ י ז ם, ע נ ט־

וויקלונגס־לעהרע, רעלאטיוויזם, „איך“ פּרינציפּ, טעלעאָלאָגיע, שטאַנדפּונקט פון אידעאל—דאָס זענען די צעהן יסודות, די צעהן גרונד פּרינציפּען פון א פילאָסאָפישען בנין, די עשרת הדברות פון א בעוואוסטען שטרעבען צו דעם אידעאל פון פילאָסאָפיע. האָט מען זיי אין זינען קאָן מען איצטער געבען אזא ענטפער אויף דער שאלה: וואָס איז אזוינס פילאָסאָפיע? די פילאָסאָפיע איז די געשיכטליכע ענטוויקלונג פון יענע בעשטרעבונגען, וועלכע ווילען, אויף דעם גרונד פון קריטיש אויסגעפּרובירטע ערפאהרונג, ערקלעהרען די וועלט, ווי א נויטווענדיגען ענטוויקלונגס פּראָדוקט פון איין איינציגען וועלט פּרינציפּ, וואָס ענטהאלט אין זיך דעם גרונד פון אלע וועלטליכע ערשיינונגען, דעם זין פון דעם אינדיווידואום׳ס עקזיסטענץ און וואָס צייגט איהם אָן דעם בעסטען וועג צו זיין העכסטען אידעאל.

אזא אידעאלע פילאָסאָפיע איז נאָך דערווייל ניטאָ. מיר וועלען זעהען אין דעם ענטוויקלונג׳ס גאנג פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק, ווי אזוי עס זענען ארויסגעוואקסען די צעהן גרונד יסודות, וואָס מיר האָבען נאָר וואָס כאראַקטעריזירט, און ווי אזוי איינצעלנע פילאָסאָפען האָבען ארויסגעכאפּט פון זיי איינצעלנע פּרינציפּען און אויף זיי געבויט זייער וועלט געביי.

קאָן אָבער געמאָלט זיין, אז אזא אידעאלע פילאָסאָפיע, וואָס זאָל ארייננעהמען אין זיך אָט די אלע עשרת הדברות, וואָס זאָל פאַרבינדען זיי צוזאמען אין איין איינציגען סיסטעם און אויף אזא׳ן אופן פאַרענטפערען אלע פילאָסאָפישע פּראָבלעמען, זאָל איין מאָל פאַר אלע מאָל פאַרווירקליכען דעם פילאָסאָפישען אידעאל?

ס׳איז גענוג זיך ארייַנצוטראַכטען אין דעם מהות פון די פילאָסאָפישע בוי־פּרינציפּען כדי אויפ׳ן שטעל איינצוזעהן אז אזא אידעאל קאָן קיין מאָל ניט דערגרייכט ווערען, עס קאָן ניט זיין קיין איין איינציגע פילאָסאָפיע פאַר אלעמען און פאַר אלע צייר־

טען. שוין די גרונד פּרינציפּען פון ערפאהרונג און ענטוויקלונג שלי־
סען אויס אַזאַ מעגליכקייט. ווי אַלץ אין דער וועלט האַלט אויך די
ערפאהרונג, אין שטענדיגען וואקסען און ענטוויקלען זיך. די געדאנ־
קען וועלכע די ערפאהרונג זאָגט אונטער דעם פילאָסאָף, בייטען זיך,
אמת, ניט אַזוי שנעל, אָבער אויך זיי מוזען פון צייט צו צייט
דורכלעבען גאַנצע רעוואָלוציאָנען. גראָד אונזער צייט איז בעזונ־
דערס רייך אין וויסענשאַפטליכע איבערקעהרענישען, וואָס גיעבען
דער מענשליכער ערפאהרונג אַ גאַנץ אַנדער בילד. די ראַדיאַקטיווע
ערשיינונגען אַליין זענען גענוג, אַוועק צו שטעלען אויפ'ן קאָפּ אַ
סך גרונד בעגריפען פון דער פיזיקאַלישער וויסענשאַפט. דער
אַטאָם, מיט וועלכען דער איצטיגער פיזיקער האָט צו טהאָן, איז
שוין ניט מעהר דער אַטאָם פון פונפצעהן, צוואַנציג יאָהר צוריק.
פריהער איז ער געווען דאָס קליינסט־מעגליכע, פּיצעלע מאַטעריע,
אַ האַרטער, טויטער, פאַרגליווערטער ברעקעל סובסטאַנץ, וואָס פער־
האַלט זיך פּאַסיוו צו די קרעפטען, וועלכע שפּיעלען זיך מיט איהם,
שטויסען איהם און מאַכען איהם שטויסען אַנדערע אַטאָמען; איצ־
טער וואַקסט ער אויס צו אַ גאַנצער וועלט פון אינעווענינגסטע פּראָ־
צעסען. מען רעדט איצטער פון עקספּלאָזיאָנען אין דעם אַטאָם,
מען רעדט פון צירקולאַציאָן־שטראָמען אין איהם, אַקוראַט ווי ער
וואָלט, כביכול, געווען אַ זונען־סיסטעם, מיט אַ צענטראַל זון
און פּלאַנעטען וואָס דרעהען זיך אַרום איהר. ס'פערשטעהט זיך, אַז
מען בעקומט אַ גאַנץ אַנדער וועלט בילד, ווען מען האָט אין זין אַן
אַטאָם, וואָס איז אַליין אַ פולווער פאַס פון פּראָצעסען, פון אייביג
שאַפענדע, און אייביג צושטעהרענדע קרעפטע, עהדער דער וועלט
בילד, וואָס האָט זיך אויפגעהאָדוועט אויף דעם אַלטען, טויטען,
פּאַסיוען אַטאָם פון פערצייטען. דער אַלטער בילד קאָן שוין ניט
פּאַסען פאַר אונזערע טעג.

אַ חוץ דעם שטעהען אויף דעם שוועל פון אונזער מאָדערנער
ערפאהרונג אַ סך ערשיינונגען, וואָס פערלאַנגען פון דער וויסענ־
שאַפטליכער וועלט, מען זאָל זיי עפענען די טיר, אָבער וואָס ווערען
נאָך געהאַלטען אין דרויסען פון כמעט אַלע ניכטערע, ערנסטע
פאָרשער. איך רייד דאָ וועגען די טעלעפּאַטישע און ספּיריטיסטי־
שע ערשייגונגען. די טעלעפּאַטיע אָדער די מיטטהיילונג פון גע־

דאַנקען אויף אַ מהלך האָט אין דער לעצטער צייט אָנגעקליעבען אַ סך פאַקטען, וואָס לאָזען זיך ניט אין גאַנצען ערקלעהרען דורך שאַר־לאַטאַנעריע און זעלבסט־אָבנאַרונג. עס קאָן זיין אז אין זיי שטעקט אַ טייל אמת, וועלכען די מאָדערנע וויסענשאַפט ווייס נאָך ניט, „מיט וואָס צו עסען", פאַרשטעהט נאָך ניט, ווי אריינצוגעהמען אין דער ערפאַהרונג און האַרמאָניש צונויפגיסען איהם מיט אַלע איהרע איבעריגע טהיילען.

נאָך צווייפעלהאַפטער איז די מעשה מיט די ספּיריטיסטישע ערשיינונגען, מיט די אַלע משונה'דיגע טענץ, וואָס די פערשיעדענע טישען און שטולען האָבען זיך אין דער לעצטער צייט אויסגע־לערנט צו טאַנצען אונטער דעם גייסטיגען בעפעהל פון אַ ספּיריט־מעדיום. ווער ווייס, אויב אָט די אַלע „ערשיינונגען" זענען ניט אין גאַנצען אַ פּראָדוקט פון געניאַלער אָבנאַרונגס קונסט און פון זייער פאַרוויקעלטער פּסיכאָלאָגישער זעלבסט־פאַרבלענדעניש? אָבער ווען מיר הערען אַז מענשען, מיט אַזעלכע נעמען, ווי ראָסעל וואַלעס, רישע, קרוקס און, אין דער לעצטער צייט, טשעאַזאַרע לאָמ־בראָזאָ גלויבען אין דער רעאַליטעט פון ספּיריטיסטישע ערשיינונגען, יעמאָלט מוז אריינגעוואָרפען ווערען אַ ספק אין אונזער זיכערער, פעסטער אָבלייקענונג פון אַלץ וואָס האָט נאָך אַ ברעקיל שייכות צו ספּיריטיזם.

מען טאָר ניט פאַרגעסען, אַז ס'איז געווען אַ צייט ווען די ווי־סענשאַפט האָט גאָר נישט ניט געוואָלט וויסען פון היפּנאָטישע ערשיינונגען און האָט זיי אויך אַלע געהאַלטען פאַר אַ פּראָדוקט פון שאַרלעטאַנעריע און זעלבסט־אָבנאַרונג. איצטער אָבער רעכענט זיך די וויסענשאַפט גאַנץ ערנסט מיט דעם היפּנאָטיזם און זוכט ארויס צו געפינען זיין וועזען, און די געזעצען וואָס בעהערשען איהם. ווער קאָן דען דעריבער אַבסאָלוט זיין זיכער, אַז אַ טהייל פון די טעלעפּאַטישע און ספּיריטיסטישע ערשיינונגען וועט ניט אויפ־גענומען ווערען אין אונזער וויסענשאַפטליכער ערפאַהרונג? אַזאַ טהייל אָבער וועט מוזען גרינדליך איבערבייטען דעם בילד איהרען, וואָס מיר האָבען ביז אהער, עס וועט אויפשטעהן אַ נייע ערפאַה־רונג, און די נייע ערפאַהרונג וועט בעשאַפען נייע פילאָסאָפישע סיסטעמען.

א חוץ דעם פארוועהרען אונז די גרונד יסודות פון רעלאַטיוויזם און דעם „איך"־פרינציפּ צו האָפען אז דער ענטוויקלונגס גאנג פון דער פילאָסאָפיע וועט זיך ווען עס איז אָבשטעלען, אז אין איהר וועט ווען עס איז געזאָגט ווערען „דאָס לעצטע וואָרט" פון אמת, יושר און שעהנקייט, וואָס זאָל זיין א חוב פיר אלע מענשען.

און פון דעסטוועגען גלויבען מיר אז די אויבען אויפגעשטעל־טע צעהן יסודות קענען בעווייזען זעהר א נוצליכען דיענסט דעם פילאָסאָפישען בוי פון סיסטעמען.

שטעלט מען דער פילאָסאָפיע די בעדינגונג זי זאָל אריינאר־בייטען אין זיך נאָר איין איינציגען גרונד־פרינציפּ, לאָמיר זאָגען, דעם מאָניזם, קאָנען אויפגעבויט ווערען א סך סיסטעמען, וואָס זאָלען גלייך זיין מאָניסטישע. פערלאנגט איהר אָבער אז א חוץ דעם, זאָל אריינגענומען ווערען די ערפאהרונג און דער קריטיציזם, ווערט שוין די צאָהל פון מעגליכע בנינים פערקירצט. און ווען איהר שטעלט די פאָדערונג, אז א ל ע צעהן זאָלען אין גלייכען גראד קו־מען צו זייער רעכט אין א פילאָסאָפישען סיסטעם, מאכט עס די אר־בייט א סך שוויריגער און פארוויקעלטער, און ניט יעדער פילאָסאָ־פישער סברה און המצאה קאָן שוין יעמאָלט אויסוואקסען צו א גאנ־צען פילאָסאָפישען געביי.

קיין אייביגע פילאָסאָפיע וועט די מענשהייט קיין מאָל ניט אויפבויען. אָבער לאָז דאָס אונז ניט מאכען קיין עגמת נפש. עס איז א סך ערהאבענער שטענדיג צו האָבען אין זינען, אז די פילאָסאָפיע איז ניט איין איינציגע סטאַנציע צו וועלכער די מענש־הייט יאָגט זיך און וועלכע זי וועט קיין מאָל ניט דערגרייכען, נאָר אן אייביגער שטראָם, וואָס טראָגט זיך שוין באַלד צוויי טויזענד פינף הונדערט יאָהר און וואָס בילדעט אין זיין גאנצען לויף איין אייגהייטליכען צווייג פון דער מענשליכער קולטור, — א צווייג וואָס האַלט אין שטענדיגען וואקסען און פאנאנדערפלאנצען זיך.

§17. די געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע.

די געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע איז דעריבער ניט א דער־צעהלונג פון די פעהלערען וואָס דער מענשליכער גייסט האָט גע־מאכט ביז אהער. עס איז די פילאָסאָפיע גופא, עס איז דער שטראָם

ווי מיר קענען איהם ביז צו דעם היינטיגען טאָג, און די מאָדערנע פילאָסאָפישע סיסטעמען זענען ניט מעהר ווי א מיטעל־רינג וואָס בינדט צונויף די רייכע פערגאַנגענהייט מיט דער נאָך רייכערער צוקונפט.

* * *

די גאַנצע געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע טיילט מען געווענליך איין אין פאָלגענדע פעריאָדען:

1. די פילאָסאָפיע פון'ם אַלטערטהום: פון איהר אָנהויב ביז אַן ערך דעם ערשטען אָדער צווייטען יאָהרהונדערט פון אונזער איצטיגער צייטרעכענונג.

2. די מיטעל־אַלטערליכע פילאָסאָפיע: ביז צו דעם 15טען יאָהרהונדערט.

3. די רענעסאַנס־פילאָסאָפיע, אָדער די איבערגאַנגס־צייט: ביז צו דעם סוף פון'ם זעכצעהנטען יאָהרהונדערט.

4. די נייע פילאָסאָפיע: פון דעקארט און בעקאָן ביז צו קאַנט (דער סוף פון דעם 18טען יאָהרהונדערט).

5. די נייעסטע פילאָסאָפיע: פון קאַנט ביז העגעל (געשט. 1831).

6. די מאָדערנע פילאָסאָפיע: אַן ערך פון די פערציגער יאָהרען פון דעם פאָריגען יאָהרהונדערט ביז אויף אונזערע טעג.

מיר האַלטען זיך ניט שטרענג אַן דער איינטיילונג. עס דוכט אונז, אַז די צייט פון דער אידיש־אַלעקסאַנדרינישער פילאָסאָפיע אַן ביז צו דער רענעסאַנס־פילאָסאָפיע דארף אריינגענומען ווערען אין איין פעריאָד: דעם רעליגיאָנס־פילאָסאָפישען, ווי מיר וועלען דאָס שפּעטער דערקלעהרען באריכות.

צווייטער קאפּיטעל

פון טהאלעס ביז סאָקראַטעס

§ 18. די איינטהיילונג פון דער עלטערער פילאָסאָפיע נאָך פעריאָדען. די פילאָסאָפיע פון דעם אַלטערטהום טהיילט מען איין אין פאָלגענדע פעריאָדען:

1. די ערשטע פעריאָדע פון טהאלעס ביז דעמאָקריט.
2. פון די סאָפיסטען ביז פּלאַטאָ'ן.
3. פּלאַטאָן און אריסטאָטעלעס.
4. די נאָך־אריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע.
5. די ניי־פּלאַטאָניקער און ניי־פּיטהאַגאָרעער.

אויך דאָ האָבען מיר לויט דעם ציעל פון אונזער ארבייט אריינגעבראכט אַ קליינע ענדערונג: מיר האָבען די סאָפיסטען אריבערגעטראָגען אין די ערשטע פעריאָדע, און די צווייטע הויבען מיר אָן מיט סאָקראַטעס.

---

§ 19. טהאלעס פון מילעט. (געלעבט צווישען 625 און 545).

טהאלעס פון מילעט, וואָס האָט געלעבט און געווירקט אין דעם זעקסטען יאָהרהונדערט פאַר קריסטוס' געבורט, רעכענט מען פאַר'ן בעגרינדער פון'ם פילאָסאָפישען דענקען. זיין פילאָסאָפישער גרונד־געדאנקען איז, פערגליכען מיט דער שפּעטערדיגער ענטוויקלונג, ניט איבעריגעס טיעף. אויך האָט ער ניט געלערנט אזוינס וועגען דער וועלט, וואָס מען זאָל ניט קאָנען געפינען אין דער פריהעריגער רעליגיעזער וועלט־אנשויאונג. „אַלץ שטאמט פון וואסער", דאָס איז דער הויפּט אינהאלט פון זיין פילאָסאָפיע.

דער געדאַנק איז ניט נײַ דערפאַר, ווייל ער איז אויך פריהער גע־ווען פערשפּרייט אין אַ סך רעליגיעזע סיסטעמען. די כאַלדעישע רעליגיאָן האָט אויך געהאַט דיא פאָרשטעלונג, אַז די וועלט געפינט זיך אין מיט׳ן פון וואַסער און איז ווי איינגעשלאָסען אין אַ גלעזער־נעם קאַסטען. אויך ביי די אידען שוועבט גאָטעס גייסט איבער די וואַסערן, עהדער ער בעשאַפט די וועלט.

די רעוואָלוציאָן, וועלכע טהאַלעס ברענגט אריין אין דעם מענשליכען דענקען, בעשטעהט ניט אַזוי אין דעם, וואָס ער האָט געלערנט, ווי אין דער מעטהאָדע און אין דער בעגרינ־דונג. טהאַלעס זאָגט זיך אָב פון אלע רעליגיעזע און מיטהאָלאָגישע פאָרשטעלונגען וועגען אַ גאָט אָדער געטער, וואָס בעשאַפען די וועלט און בעהערשען זי לויט זייער אייגענעם ווילען.

ער וויל דערקלעהרען דעם אורשפּרונג פון דער וועלט על פּי טבע און על פּי שכל.

אין זיין צייט האָט די גאַנצע מענשהייט געגלויבט אַז אַלץ, וואָס עקזיסטירט אין דער וועלט, איז בעלעבט. מען האָט נאָך ניט גע־האַט אַ פאָרשטעלונג פון אַ ניט־בעלעבטער מאַטעריע. אַזאַ שטאַנד־פּונקט רופט מען אָן אין דער פילאָסאָפיע הילאָזאָאיזם. דער וואָרט שטאַמט פון די גריכישע ווערטער „הילע" — האָלץ אָדער מאַטעריע און „זאָאָן" — דאָס, וואָס לעבט.

אריסטאָטעלעס גיט אונז איבער דעם געדאַנקען־גאַנג פון טהאַ־לעס אויף אַזאַ׳ן אופן. אויב אַלץ אין דער נאַטור איז בעלעבט, דאַר־פען מיר קודם כל אויסגעפינען וואָס איז דער פּרינציפּ פון לעבען אין דער נאַטור. אַלץ וואָס לעבט שטאַמט פון אַ „זאָמען", פון אַ קערענדעל. אָבער יעדער קערענדעל מוז האָבען פייכטקייט אָדער וואַסער, כדי ער זאָל זיך קענען פאַנאַנדערוואַקסען. הייסט עס, אַז דער הויפּט בעדינג פון לעבען איז וואַסער, און פון וואַסער מוז [illegible]מען די גאַנצע לעבעדיגע וועלט.

טהאַלעס האָט ניט געלייקענט די עקזיסטענץ פון געטער. אָבער אויך די געטער האָט ער אויסגעטייטשט אויף אַ נאַטיר־ליכען אופן, וואָס איז נעהענטער צום שכל, עהדער די רעליגיעזע דערצעהלונגען וועגען זיי. „אַלץ איז פול מיט געטער", האָט ער געלערנט; והא ראיה, אַ מאַגנעט ציהט צו צו זיך אייזען. אין

דעם מאגנעט, הייסט עס, ליעגט פערבארגען א גאטהייט. און אזוי ווי דער מאגנעט, זענען אלע אנדערע קרעפטע פון דער נאטור גאטהייטען. אדער, צוריקגערעדט, גאטהייטען זענען קיין אנדער זאך, ווי די נאטירליך ווירקענדע קרעפטע.

טהאלעס׳ פילאסאפיע, ווי ארעם און נאיוו זי זאל ניט זיין, שטעלט שוין פאר דעם ערשטען פרוב פון א מאניסטישער וועלט־דערקלעהרונג. איהר מאניזם איז נאך דערווייל זעהר א מאגערער, ווייל ער דערקלעהרט אונז מעהר ניט ווי די איינהייט פון דעם מקור, פון דעם אורשפרונג. ווי פערשיעדען עס זאלען ניט זיין די זאכען אין דער וועלט, זיי שטאמען אלע פון איין מקור, פון וואסער.

§ 20. אנאקסימאנדער (צווישען 611 און 546).

טהאלעס׳ תלמיד און פריינד, אנאקסימאנדער, איז אויך בעשעפטיגט דערהויפט מיט דער פראגע, אין וואס בעשטעהט דער מקור פון דער וועלט. ער קען זיך ניט צופריעדען שטעלען מיט טהאלעסעס ענטפער. וואסער איז ערשטענס, א צו בעשטימטע זאך, פון איהר זאלען קאנען אבשטאמען די פערשיעדענסטע זאכען אין דער וועלט. וואסער איז צווייטענס א בעגרענצטע זאך, די וועלט אבער האט ניט קיין גרענעץ. אויסער דעם איז דער ענטפער, וואס טהאלעס האט געגעבען, אן ענטפער מעהר ניט ווי פאר דעם מקור, פאר דעם אנהויב פון דער וועלט, אבער ניט פאר יענעם פרינציפ וואס בעהערשט די וועלט. אנאקסימאנדער גיט דעריבער אן אנדער ענטפער אויף דער שאלה, וועגען דער „ארכע" פון דער וועלט, — די וועלט שטאמט פון דעם „אפעיראן". אפעיראן איז אייגענטליך דער טייטש: „אהן א גרענעץ" און איז גלייך צו דעם שפעטערדיגען אידישען „אין סוף". אבער ער האט אויך נאך א טייטש: אפעיראן הייסט אונבעשטימט. דאס אונבעשטימטע, אונבעגרענצטע, — דאס איז, נאך אנאקסימאנדער, דער גרונד־פרינציפ פון דער וועלט, פאר וועלכען ער בעשאפט און ברענגט אריין אין דער פילאסאפיע א נייעם אויסדרוק: „ארכע". שוין דאסווארט „ארכע", וואס אנאקסימאנדער געברויכט, כדי אויס־דריקען דעם געדאנק פון וועלטליכען מקור, בעווייזט, אז זיין שכל זוכט ניט נאר דעם גלייכגילטיגען אורשפרונג, פון וואר־

נען עס שטאַמט די וועלט, נור אויך איהר הערשענדען פּרינציפּ, ווייל אַרכע איז דער טייטש, אי אָנהויב, אי געוועלטיגונג.

דער אַפּעיראָן איז אונשטערבליך און אונפערגענגליך. ער לאָזט אַרויס וועלטען פון זיך און שלינגט זיי ווידער איין. די איצטיגע וועלט, וואָס מיר האָבען פאַר אונזערע אויגען, איז אַרויס פון דעם אַפּעיראָן שטופּענווייז, בהדרגה. פריהער האָט זיך פון איהם אַרויסגעשיידט דאָס קאַלטע און דאָס וואַרימע. אויס דער צונויפמישונג פון זיי ביידען איז געוואָרען דאָס פייכטע, און פון דעם פייכטען — די גאַנצע איצטיגע וועלט. די יבשה האָט זיך בּיסלעכווייז אַרויסגעשיידען פון דער אַלגעמיינער פייכטקייט. די לעבעדיגע וועזען האָבען זיך ביסלעכווייז ענטוויקעלט פון ניעדעריגערע פאָרמען. דער מענש איז שוין געווען אויף דער וועלט, נאָך עהדער עס איז געווען יבשה און האָט געהאַט אַ פיש־אַרטיגע געשטאַלט. ערשט שפּעטער, ווען עס איז געוואָרען ערד, איז ער צוגעשוואומען צום ברעג און אַראָבגעוואָרפען פון זיך זיין פיש־הויט.

מען זעהט פון די געדאַנקען אַנאַקסימאַנדער'ס, אַז זיין פילאָסאָפיע און זיין מאָניזם זענען שוין אַ סך טיעפער, עהדער די פילאָסאָפיע און דער מאָניזם פון זיין לעהרער, טהאַלעס. ער פערטראַכט זיך שוין מכח די וויכטיגסטע פּראָבלעמען פון דער פילאָסאָפישער און וויסענשאַפטליכער פאָרשונג. ער קלעהרט וועגען דעם אונענדליכען וועלט־שטאָף, און לאָזט די וועלט אַרויסגעהן פון איהם אויף דעם וועג פון דיפערענציערונג, ווי דאָס האָט אין אונזערע טעג געטהאָן ספּענסער. און אין דער לעהרע וועגען דער לעבעדיגער וועלט איז ער דער נביא, וואָס זעהט פאָראויס דעם מאָדערנעם דאַרוויניזם. זיין מאָניזם איז שוין ניט נאָר די איינהייט פון'ם אורשפּרונג, ווייל דער אַפּעיראָן געוועלטיגט ב ע ש ט ע נ־ד י ג איבער דער וועלט און לאָזט פון איהר ניט אַראָב די ממשלה, אפילו ווען זי האָט זיך אויסגעריסען פון דעם „אַפּעיראָן". צו דעם מאָניזם פיהרט ער אריין נאָך אַ צווייטען פילאָסאָפישען גרונד־פּרינציפּ — די ענטוויקלונג.

§ 21. אַנאַקסימענעס (צווישען 588 און 524).

זעהר אָפט געפינען מיר אין דער עטוויקלונג פון דעם

פילאָסאָפישען געדאנק, אז וואו צוויי סיסטעמען זענען סותר איינער דעם אַנדערן, קומט אַ דריטער סיסטעם און מאכט אַ פשרה צווי־שען זיי.

אנאקסימענעס וויל פערבינדען אין איינעם די געדאנקען פון טהאלעס און אנאקסימאנדער. מיט טהאלעס האלט ער, אז די וועלט שטאמט אָב פון אַ וועלכען עס איז גאנץ בעשטימטען פרינציפּ; פון אנאקסימאנדער נעהמט ער דעם געדאנק אז דער בעשטימטער פרינציפּ איז אונענדליך. די לופט איז, נאָך זיין מיינונג נאָך, דער וועלט פרינציפּ, וואָס איז קוואליטאטיוו בעשטימט און אין דערזעלביגער צייט, לויט דער קוואנטיטעט, אונענדליך.

זיין געדאנקען־גאנג איז זעהר נאָהענט צו דעם געדאנקען־גאנג פון טהאלעס. ער איז אויך ווי יענער אַ הילאָזאָאיסט. די גאנצע נאַטור איז בעלעבט. אָבער וואָס איז דער פרינציפּ פון לעבען? אנאקסימענעס גיט אויף דערויף אַן ענטפער, וואָס איז געווען זעהר פערשפרייט אין דעם אַנהויב פון׳ם מענשליכען דענקען. דער פרינציפּ פון לעבען איז דער אטהעם אָדער די לופט. אטהעם און לעבענ׳ס פרינציפּ איז געווען אויך פערבונדען אין איינעם ביי די אלטע העברעער. נשמה, נפש און רוח בעדייטען „זעעלע“, אטהעם און ווינד אָדער לופט. אין גריכיש ווערט דאָס אויסגעדריקט דורך דעם וואָרט „פנעומא“, וואָס האָט אויך דעם טייטש פון זעעלע (נשמה), הויך און לופט. די לופט איז דעריבער נאָך אנאקסימענעס די וועלט־נשמה און דער מקור פון אלץ וואָס עק־זיסטירט אויף דער וועלט. פון אנאקסימאנדער׳ן נעהמט ער איבער אויך דעם געדאנק, אז די וועלט פּעהט שטופּענווייז ארויס פון דעם וועלט־שטאָף. דאָס קומט פאָר אַ דאנק צוויי פּראָצעסען, דעם גע־דיכט־ווערען (פּיקנאָזיס) און שיטער־ווערן (מאַנאָזיס). ווערט די לופט נאָך שיטערער, עהדער זי איז, יעמאָלט ווערט דערפון פייער; ווערט די לופט געדיכטער, יעמאָלט געהען פון איהר ארויס בהדרגה ווינד, וואָלקען, וואסער און ערד. אין איינעם מיט דער לופט און דעם פייער זענען דאָס זעקס עלעמענטען און פון זיי בעשטעהט די גאנצע וועלט.

דער מאָניזם פון אנאקסימענעס איז שוין אַ סך טיעפער עהדער דער מאָניזם פון זיינע פאָרגענגער. יענע האָבען נאָך ניט געהאט

קיין בעגריף פ ו ן ד ע ר א י י נ ה י י ט פ ו ן ד ע ר ס ו ב ס ט א נ ץ. זיי האָבען געענטפערט אויף דער שאלה פון וואַנען שטאַמט די וועלט, אָבער ניט פערענטפערט, פון וואָס א י ז די וועלט, פון וואָס בעשטעהט איהר תוך. א בוים, וואָס שטאַמט אין דער לעצטער שורה פון'ם וואַסער איז אָבער נאָך זיין תוך נאָך ניט וואַסער; א מענש וואָס שטאַמט אין דער לעצ־טער שורה פון דעם אפעיראָן שטעהט אונטער זיין שליטה, אָבער איז, נאָך זיין תוך, ניט אפעיראָן. אין דער פילאָסאָפיע פון אנאַקסימענעס אָבער, זענען בוים און מענש ניט נאָר א פּראָדוקט פון דער וועלט לופט, נאָר זיי זענען אויך אין תוך קיין אנדער זאַך ניט, ווי געדיכט־געוואָרענע לופט, און זיי שטעהען אויך, ווי די גאַנצע וועלט, אונטער דער שליטה פון דער וועלט־נשמה, דער וועלט לופט. „ווי אונזער נשמה האַלט אונז צונויף, אזוי", זאָגט אנאַקסימענעס, „נעהמט ארום דער אָטהעם און די לופט דעם וועלט־אַלל".

§ 22. די פּיטהאַגאָרעאישע פילאָסאָפיע.

טהאַלעס, אנאַקסימאַנדער און אנאַקסימענעס בילדען די ערשטע פּעריאָדע פון דעם גריכישען פילאָסאָפישען געדאַנק, וועל־כען מען רופט די פּעריאָדע פון די יאָנישע נאַטור־פילאָסאָפען. אין זייער פילאָסאָפישען פאָרשען פאַרלאָזען זיי ניט די וועלט וואָס איז צוגענגליך צו די מענשליכע חושים. זייערע געדאַנקען זענען כמעט מאַטעריאַליסטיש. די צווייטע גרויסע פילאָסאָפען שוהלע, וואָס גריכענלאַנד האָט ארויסגעבראַכט, גיבען שוין א פליה־ארויף אין די וועלט פון רייִנעם געדאַנק און פאַרלאָזען די זינען־וועלט פון די אויגען. דער בעגרינדער פון אָט דער צווייטער שוהלע איז פּיטהאַ־גאָראַס, און זיין לעהרע בעשטעהט אין דעם, אז דער מקור אָדער די ארכע פון דער וועלט איז ד י צ אָ ה ל.

עס איז ניט שווער זיך פאַרצושטעלען ווי אזוי פון דער פריהערדיגער שוהלע איז אויסגעוואַקסען אָט דער נייער געדאַנק. אז מען טראַכט זיך אריין אין דער פילאָסאָפיע פון אנאַקסימענעס, זעהט מען, אז אין איהר ליעגט איינגעוויקעלט דער געדאַנק פון פּיטהאַגאָראַס. אויב דער תוך פון דער וועלט איז די לופט, און די גאַנצע וועלט איז ניט מעהר ווי א געדיכטער ווערן אָדער א

שיטערער ווערן פון דער לופט, הייסט עס אז אלע פערשיעדענ־הייטען פון די זאכען אין דער וועלט זענען מעהר ניט ווי א פער־שיעדענקייט פון מעהר אדער ווע ניגער לופט, ד. ה., עס איז א קוואנטיטאטיווע פערשיעדענהייט, זי ליעגט ניט אין דעם איכות (דער וויע׳קייט) נאר אין דעם כמות (דער ווי׳פיעלקייט). קוואנטיטעטען אבער אונטערשיידען זיך איינע פון דער אנדערער מעהר ניט ווי נאך דער צאהל „איינס׳ען“, פון וועלכע זיי בעשטעהען. און אויב מען זאל זיך אבזאגען פון דעם גערדאנק אז דער תוך פון דער וועלט איז וואסער אדער לופט, ד. ה. א וועלכע ס׳איז בעשטימטע סובסטאנץ און אין גאנצען אראבווארפען פון חשבון דעם גערדאנקען פון איכות (וויע׳קייט), יעמאלט בלייבט איבער נאר איין איינציגער גרונד־פרינציפ, דער כמות, די וויע׳פיעלקייט, די צאהל.

אמת, עס איז שווער זיך פארצושטעלען אז דער מקור און דער תוך פון דער וועלט זאל בעשטעהן אין אזא ניט ממש׳דיגער, ריין רוחניות׳דיגער זאך ווי די צאהל. אבער די רעוואלוציאן, וועלכע פיטהאגאראס פיהרט דורך אין דער פילאסאפיע, בעשטעהט גראד אין דעם, וואס ער צווינגט דעם גערדאנק אנצונעהמען א וועלכען עס איז רוחניות׳דיגען פרינציפ, וועו אפילו מיר קענען זיך ניט פארשטעלען מיט דעם כח הדמיון זיין עקזיסטענץ, אויב נאר דער שכל איז מחייב אז דער פרינציפ איז דער אמת.

צו דעם גערדאנק, אז די גאנצע וועלט איז אין תוך אריין מעהר ניט ווי צאהל און ווערט בעהערשט פון צאהלען, איז פיטהאגאראס געקומען אויך דורך זיין בעשעפטיגונג מיט מאטעמאטיק און מוזיק. אין דער מאטעמאטיק האט ער איינגעזעהן, אז אלע איהרע שכל־דיגע געזעצען רוהען אויף׳ן גרונד פרינציפ פון „מעהר“ אדער „ווע־ניגער“, פון קוואנטיטאטיווע פערהעלטניסען ד. ה. פון דער צאהל. אין דער מוזיק האט ער געפונען, אז דיא הארמאנישע קלענג, וואס ווערען ארויסגעבראכט פון די פערשיעדענע סטרונעס פון דער לירע (אזא אכט סטרוניגע כלי־זמר) שטאמען פון א געוויסען צאהל־פערהעלטניס אין וועלכען עס געפינען זיך די לענג פון די סטרונעס איינע צו דער אנדערער. די הארמאניע שטאמט דארטען פון דער צאהל. אבער אויך די גאנצע וועלט געפינט זיך אין אן אייביגער

האַרמאָניע, אַלץ אין איהר איז אָבגעשטימט און צוגעפּאסט איינס צו דעם אנדערען, הייסט עס אז אויך די וועלט־האַרמאָניע שטאַמט פון דער צאָהל.

פּיטהאַגאָראַס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אָנגערופען די וועלט „קאָסמאָס" מחמת די שעהנקייט און האַרמאָניע וואָס הערשט אין איהר. די האַרמאָניע פון דער וועלט איז אָבער ניט אַ פּשוט'ע, נאָר אַזאַ, וואָס בעשטעהט פון קאָנטראַסטען. די צאָהל גופא טראָגט דעם פּרינציפּ פון געגענזעצליכע קאָנטראַסטען אין זיך. אַלע צאָהלען זענען אָדער „גראָד", אָדער „אום". די גראָד־צאָהל איז אַזאַ וואָס קען פאַנאַנדערפאַלען אויף צוויי טהיילען פון גלייכע, גאַנצע צאָהלען. לעגען מיר אָבער צו צום גראָד אַן איינס, ווערט דער גראָד בעגרעניצט און בעפעסטיגט אַזוי אַז די צאָהל קאָן שוין מעהר ניט פאַנאַנדערפאַלען. דער גראָד איז דעריבער אַן אונבעגרע־ניצטע צאָהל, די „אום" אַ בעגרעניצטע און אַ גרענעץ זעצענדע. זי איז דעריבער אַ סך חשוב'ער, עהדער דער גראָד. זי איז דער פּרינציפּ פון גוטס אויף דער וועלט ווי דער גראָד איז דער פּרינציפּ פון בייז. אויף אַזאַ'ן אופן טראָגט די איינהייטליכע האַרמאָניע פון דער וועלט אַ פּרינציפּ פון צווייהייט, פון דואַליזם, פון קאַמפּף און פיינדשאַפט. דאָס קומט בעזאָנדערס קלאָר צום אויסדריק אין פּיטהאַגאָראַס לעהרע פון דער מענשליכער נשמה און איהר שיכות צו דעם מענשליכען גוף. גוף און נשמה זיינען צוויי פיינדליכע פּרינציפּען. ווי אין אַ תפיסה וואָהנט די נשמה אין דעם גוף, נאָכ'ן טויט פערלאָזט זי איהם און ווערט מגולגל אין אַנדערע קערפּערס,— אַ געדאַנק וועלכען ער האָט איבערגענומען פון עגיפּטען.

די פילאָסאָפיע פון פּיטהאַגאָראַס און זיינע תלמידים איז עד היום געבליבען דונקעל פאַר אונז. מיר ווייסען ניט אויף קלאָר ווי אַזוי ער האָט ערקלעהרט די איינצעל־ערשיינונגען פון דער וועלט מיט זיין גרונד פּרינציפּ, די צאָהל. זיינע שפּעטערע תלמידים האָבען זיך אריינגעלאָזען אין די ווילדעסטע פאַנטאַזיעס, וואָס האָבען געזאָלט צוריקפיהרען אַלע ערשיינונגען פון דער וועלט צו בעשטימטע צאָהלען און קאָמבינאַציעס פון צאָהלען. די גאַנצע שפּעטערדיגע קבלה מיט איהרע ספירות און גימטריאות איז אויס־געוואַקסען פון פּיטהאַגאָראַס גרונד־געדאַנק.

מיר קאָנען איצטער ניט וויסען אויף קלאָר אויף וויפיעל די פי־לאָסאָפיע פון פיטהאַגאָראַס איז געווען אויסגעהאלטען אין איינצעלנע פּרטים און דער עיקר, אויף וויפיעל עס האָט זיך איהם איינגעגע־בען הארמאָניש צו פעראייניגען זיין דואליזם מיט זיין מאָניזם. שווער צו פערשטעהן איז אויך ווי אזוי ער האָט זיך פאָרגעשטעלט, אז דער תוך פון א וועלכער עס איז ערשיינונג איז די צאָהל. אין איין אָרט דערקלעהרט ער אז די איינצעל־ערשיינונגען פון דער וועלט זענען א מין נאָכמאַכונג פון די צאָהלען („מימעזיס"). דער מענש צום ב. ש. איז, לפי דעם, ניט א פערגליווערטע, מאַטעריא־ליזירטע צאָהל, נאָר א מין אָבבילד פון א וועלכער ס'איז צאָהל. פון וואנען אָבער האָט זיך גענומען די מאַטעריע פון דעם מענשען, וואָס איז אויסגעקנעטען געוואָרען לויט דעם בילד פון א צאָהל? דרויף האָבען מיר איצטער ניט קיין ענטפער אין דער פילאָסאָפיע פון פיטהאַגאָראַס.

אָבער איינס איז קלאָר: ער מאַכט נאָך טיעפער דעם מאָ־ניסטישען געדאנק. אויב טהאלעס האָט אונז געגעבען די איינהייט פון דעם אורשפּרונג, אַנאַקסימענעס די איינהייט פון סובסטאַנץ, גיט אונז פיטהאַגאָראַס נאָך דערצו די איינהייט פון דעם וועלט־געזעץ. דאָס איז דער געדאנק, אז אלץ אין דער וועלט געהט אָן נאָך בעשטימטע געזעצען אין א בעשטימ־טער אָרדנונג, וואָס ווערען אויסגעדריקט אין בעשטימטע צאָהלען, — א געדאנק צו וועלכען די גאַנצע מאָדערנע וויסענשאַפט שטרעבט, ווי צו איהר ציעל. א חוץ דעם ברענגט פיטהאַגאָראַס אריין דעם נייעם פילאָסאָפישען בעגריף פון וועלט הארמאָניע, — א קערענ־דעל, פון וועלכען עס וואַקסט שפּעטער ארויס די טעלעאָלאָ־גיע ד. ה. די בעטראַכטונג פון דער וועלט לויט דעם שטאַנדפּונקט פון צוועק־מעסיגקייט.

§ 23. קסענאָפאַנעס, דער בעגרינדער פון דער עלעאַטישער שוהלע. (צווישען 580 און 500).

אין די פילאָסאָפישע סיסטעמען פון אַנאַקסימענעס און פי־טהאַגאָראַס ליעגט פאַרבאָרגען א טיעפער געדאנק, וואָס האָט זיך אָבער קלאָר ארויסגעריסען אין דער פילאָסאָפיע פון דער דריטער גרויסער שוהלע, דער עלעאַטישער. דער געדאנק, וואָס מיר טיי־

נען, איז, אז מיר זעהען ניט די וועלט־ערשיינונגען ווי זיי זענען, אַז די חושים פערשטעלען פון אונז דעם תוך פון דער וועלט. זעה איך פאַר מיר אַ בוים, זאָגען מיר מיינע חושים אַז זיין תוך איז האָלץ, בעת זיין אמת'ער תוך איז גאָר, לויט אַנאַקסימענעס, געדיכט געוואָרענע לופט. איך זעה דעריבער פערשיעדענקייטען דאָרטען, וואו עס איז אין דער אמת'ן איין איינציגע איינהייט. נאָך שארפער איז דאָס נכר אין דער פילאָסאָפיע פון פיטהאַגאָראַס. איך זעה פאר מיר א בוים, א מגושם'דיגע, הארטע זאך, אין דער אמת'ן אָבער איז זיין תוך א געדאנקליכער פרינציפּ, א געוויסע צאָהל. דער שכל האָט זיך דעריבער געמוזט איצטער אָבשטעלען אויף דעם פּראָבלעם פון ק ר י ט י צ י ז ם, אויף די פראַגען וועמען זאָלען מיר גלויבען: אונזערע חושים אָדער אונזער שכל? און וואָס איז דער עיקר אין דער וועלט: איהרע טויזענדערליי פערשיעדענקייטען, וואָס מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים, אָדער דיא איינהייט פון דער וועלט, וואָס ווערט דיקטירט דורך אונזער שכל?

אויף די שאלות זוכט צו געבען אַן ענטפער קסענאָפאַנעס, דער בעגרינדער פון דער עלעאטישער שוהלע.

קסענאָפאַנעס איז געווען א דורך און דורך רעליגיעזע נאטור און זיינע געדאַנקען האָבען זיך בעוועגט קודם כל אין דער ספערע פון דעם רעליגיעזען גלויבען. די מאָניסטישע פילאָסאָפיע פון זיינע פאָרגענגער האָבען איהם געבראַכט אין אַ העפטיגען געגענזאץ צו דער פיעל־געטעריי, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט אין גריכענלאנד. א חוץ דעם, איז די פאָרשטעלונג, וועלכע די מאסען האָבען געהאט פון די געטער, געווען אזוי אונפילאָסאָפיש, אזוי דורך און דורך אַנטראָפּאָמאָרפיש, מענשען־עהנליך, אז קסענאָפאנעס האָט זיך געפיהלט אין גאַנצען אָבגעשטויסען פון דעם הערשענדען פאָלקס־גלויבען. א וואנדערענדער משורר איז ער געוואָרען וואָס האָט געריזם פון שטאָדט צו שטאָדט און האָט אין זיינע געזאַנגען פארשפאָט די גריכישע געטער־וועלט מיט אַלע מענשליכע תנועות און תאוות, וואָס הערשען אין איהר. עס איז דאָ נאָר איין איינציגער גאָט („עים טהעאָס"!). אָבער זיין מאָנאָטהעאיזם איז ניט קיין רעליגיעזער, נאָר אַ פילאָסאָפישער. ער איז אַ פ א נ ט ה ע א י ז ם, א לעהרע פון דער אלל־גאָטהייט, א צונויפגיסונג פון גאָט

און וועלט אין איין איינציגען געדאנק.

די חושים נארען אונז, זאגט קסענאפאנעס. דער עיקר פון דער וועלט איז ניט די פערשיעדענקייט אין די איינצעלנע ערשיי־נונגען, נאר די וועלט־איינהייט. עס איז דא נאר איין זאך אין דער וועלט און זי איז אין דער זעלביגער צייט „איינס און אלץ", „הען קאי פאן". די גאנצע וועלט איז איין־איינציגע, ניט צוריסע־נע, ניט געטהיילטע זאך. די וועלט איז דער איינציגער גאט, און דער איין־איינציגער גאט איז די גאנצע וועלט. גאט פארנעהמט דעם גאנצען וועלט־רוים, ער איז אונבעוועגליך, ווייל ער האט זיך ניט וואו צו בעוועגען, ער איז אין אלע אייביגקייטען אזוי ווי ער איז, אהן א שום שנוי, אהן א פערענדערונג, ווייל עס קען ניט געמאלט זיין עפעס זאל פלוצלונג ווערען פון דעם, וואס עס איז שוין דא. גאט איז דורך און דורך געדאנק, און דורך די מאכט פון זיין דענקען בעוועגט ער און קירעוועט אהן א שום מיה אלע וועלט־ערשיינונגען, וואס זענען אין איהם.

מיט קסענאפאנעס האט זיך דער גריכישער פילאסאפישער גע־דאנק ארויפגעארבייט צו די העכסטע ספערען פון דער מעטאפיזיק. ער פערטיעפט און פערפאלשטענדיגט דעם מאניזם, וואס האט זיך אנגעהויבען מיט טהאלעס. צו דער איינהייט פון דעם מקור (טהא־לעס) דער איינהייט פון סובסטאנץ (אנאקסימענעס) און דער איינ־הייט פון דעם וועלט־געזעץ (פיטהאגאראס) גיט קסענאפאנעס נאך צו די **איינהייט און גאנצקייט פון דעם וועלטאלל.**

די פילאסאפיע פון קסענאפאנעס איז ניט אין גאנצען קאנ־סעקווענט דורכגעפיהרט. אויך זי ליידט פון דעם גרונד חסרון, פון וועלכען, ווי מיר וועלען זעהן, א סך אנדערע מאניסטישע סיס־טעמען זענען ניט געבליעבען פריי. זי קען ניט דערקלעהרען די שיכות צווישען דער איין איינציגער וועלט־איינהייט און די פער־שיעדענע פיעל־געשטאלטיגע וועלט־ערשיינונגען. קסענאפאנעס רעדט וועגען דעם וועלט־געדאנק, וואס בעוועגט און קירעוועט די איינצעלנע זאכען אין דער וועלט. פון וואנען אבער האבען זיך גענומען אט די איינצעלנע זאכען וואס זענען פערשיע־דען פון איהם? אויף דערויף זוכען צו געבען אן ענטפער די שפע־

טערע תלמידים פון קסענאָפאַנעס. אָבער צווישען איהם און זיי־נע תלמידים האָט געלעבט און געלערנט נאָך אַ גרויסער פילאָסאָף, אפשר דער גרעסטער פון אַלע גריכישע דענקער, וואָס האָט גע־קעמפפט אקעגען קסענאָפאַנעס און האָט געטריעבען דעם עלעאַטי־שען פאַנטהעאיזמוס צו אַ שטאַרקערער און טיפערער קאָנסעקווענץ. מיר מיינען דאָ דעם גרויסען הערAקליט — „דעם טונקעלען", ווי מען האָט איהם שפּעטער אַ נאָמען געגעבען.

§ 24. הערAקליט.

אויך הערAקליט איז פעראינטערעסירט אין דער פראַגע, וועל־מען זאָלען מיר גלויבען, אונזערע חושים אָדער דעם שכל. אויך ער ענטפערט אויף דער שאלה ווי קסענאָפאַנעס, אז אונזערע חושים נארען אונז, אז נאָר דער שכל אליין קאָן ארויסברענגען דעם ריכ־טיגען אמת. אָבער דער וועלט־בילד, וועלכען הערAקליט ברענגט ארויס מיט זיין שכל, איז פונקט פארקעהרט צו דעם, וואָס קסע־נאָפאַנעס האָט געפּרובט אויסמאָלען. האָט דאָס שכל'דיגע אויג פון קסענאָפאַנעס געזעהן אין דער וועלט אייביגע רוה, זעהט אין איהר הערAקליט אייביגע אונאויפהערליכע בעוועגונג. דער קסענאָפאַנ־טישער „הען קאי פּאַן", די גאָט־וועלט, איז אונפערענדערליך; די הערAקליטישע וועלט איז אַן אייביגער שטראָם פון פערענדערונגען און אויפ'ם ניי ווערען. עס איז ניטאָ קיין רוהע אין דער וועלט. אַלץ פליעסט, „פּאַנטא רהיי", קיין זאַך בלייבט ניט דאָס וואָס ס'איז געוועזען. אין איין און דעם זעלביגען שטראָם, זאָגט הערAקליט, קאָן מען ניט צוויי מאָל אריינטרעטען, ווייל ביי דעם אנדער מאָל איז שוין די וואסער פון שטראָם אַ גאַנץ אנדערע. ניטאָ קיין פריעדען אין דער וועלט: אַלץ געפינט זיך אין אַ שטענדיגען קאַמפּף. „דער קריעג איז דער פאָטער און קעניג פון אַלע זאַכען". יעדע זאַך איז אַ פעראייניגונג פון אינעווענדיגע סתירות, און די סתירות נופא זענען אין דער זעלביגער צייט איינס און די זעלביגע זאַך: וואַכען און שלאָפען, יוגענד און עלטער, לעבען און טויט, זענען אין דער זעלביגער צייט אי קאָנטראַסטען, אי איין און די זעלביגע זאַך. די קאָנטראַסטען פון דער וועלט זענען הארמאָניש פעראיי־ניגט איינע מיט די אנדערע. ווי אַ סימבאָל פאַר זיין וועלט־בילד האָט הערAקליט אויסגעקליבען דעם גאָט אַפּאָלאָן, וואָס האַלט אין

איין האנד א לירע און אין דער אנדערער א פייל און בויגען.

פון וואנען שטאמט דאס אייביגע ווערען, די אייביגע פערענ־דערונגען און דער קאמפף פון קאנטראסטען אין דער וועלט? דאס אלץ שטאמט פון דעם לעבען פון דער וועלט־סובסטאנץ. די וועלט סובסטאנץ בעשטעהט פון א פייערדיגען עטהער, א לעבעדיגען און א פערנינפטיגען. דער פייער־עטהער מאכט אבער דורך א פראָ־צעס פון א פאמעליכען אבשטארבען. פריהער ווערט פון איהם וואסער דערנאך ערד. אין זיין ערד־צושטאנד איז ער אין גאנ־צען טויט. דאס איז „דער וועג אראבצו", דער „האדאס קאטא". אבער, אבגעשטארבען, הויבט ער אן וויעדער אויפלעבען און געהן „דעם וועג ארויפצו", (דעם „האדאס אנא"), און דיביידע וועגען געפינען זיך אין דער וועלט אין דער זעלביגער צייט אזוי אז טויט און לעבען, זיין און ניט זיין זענען אין יעדער צייט און אין יעדער זאך איניג צונויפגעמישט. נעהמט דער וועג אראבצו אין דער וועלט די אויבערהאנד, ווערט זי פארגליווערט. נעהמט נאכדעם דער וועג ארויפצו די אויבערהאנד, פיהרט ער סוף כל סוף צו דער וועלט־פערברענונג, צו א צושטאנד פון ריינעם לעבען, פון ריינעם פריעדען און ריינער פערנונפט.

אין דער פילאסאפיע פון הערעקליט זענען שוין פעראייניגט אלע פיער ארטען מאניזם וואס זענען אויסגעארבייט געוואָרען פריי־הער. דער וועלט־אלל איז איין איינציגע זאך, א גאט־וועלט, דער פערנינפטיגער פייער־עטהער: איהר אורשפרונג איז איינער און דער זעלביגער: פייער־עטהער; איהר סובסטאנץ איז איינע, און אויך איהר גרונד־געזעץ איז איינער, דער קאמפף פון לעבען און טויט, פון „האדאס קאטא" און „האדאס אנא". עס איז קלאר, אז אלץ אין דער וועלט מוז זיין אזוי ווי עס איז, ווייל אלץ שטאמט פון דעם געטליכען פערנינפטיגען פייער. אלץ איז פארקערפערטער געטליכער שכל. אויך די אויפגאבע פון'ם מענשען איז — לעבען אזוי ווי דער שכל דיקטירט, אזוי ווי ער, דער שכל, פערקערפערט זיך אין די געזעצען פון דער נאטור און דעם שטאאט.

§ 25. פארמענידעס, (צווישען 515 און ?), זענאן (490 און ?), און מעליסאס.

די פילאסאפיע פון הערעקליט, וואס האט גע'טענה'ט אז

רוהע און אונפערענדערליכקייט איז נאָר אַן אילוזיע פון אונזערע חושים, האָט געווירקט אויף די שפּעטערע עלעאַטען זיי זאָלען ראַ־דיקאַלער און קלאָרער ארויסברענגען דעם געדאַנק פון זייער לעהרער קסענאָפאַנעס. דער ערשטער וואָס האָט עס געטהאָן איז געווען פּאַרמענידעס. ער נעהמט אויף אין גאַנצען דעם קסענאָפאַנטישען פּאַנטהעאיזם און גיט אַ נאָמען זיין וועלט־פּרינציפּ „דאָס זיין". אין דעם אייביגען, אונפערענדליכען זיין זענען ניטאָ קיין פער־שיעדענע זאכען, וועלכע ער זאָל דאַרפען בעוועגען און קירעווען דורך די מאַכט פון זיין דענקען. עס איז ניטאָ קיין פיעלהייט פון ערשיינונגען, ניטאָ קיין שנויים אין דער איין איינציגער וועלט, ניטאָ קיין ווערען. די אַלע פערשיעדענע ערשיינונגען זענען נור אילוזיעס, פערבלענדעניִשען פון אונזערע חושים. די וועלט איז איין איינציגע אין זיך אָבגעשלאָסענע קיילעכדיגע קוגעל, דאָס אייביג רוהיגע דענקענדע זיין.

זיין תלמיד זענאָן האָט ניט אריינגעבראַכט קיין נייעס אין דער עלעאַטישער פילאָסאָפיע. ער האָט מעהר ניט געזוכט צו בע־ווייזען על פי לאָגיק, אז אין דער וועלט קאָן ניט זיין קיין בעווע־גונג און קיין פיעלהייט פון איינצעל־זאכען. טראַכט מען זיך טיעפער אריין אין דעם תוך פון בעוועגונג, זעהט מען אז זי איז אונמעגליך און האָט אין זיך גופא אַן אינווענינסטע סתירה. זי איז אונמעגליך, ווייל, כדי דורכצולויפען א וועלכען ס'איז מהלך, מוז די בעוועגונג פריהער דורכלויפען די העלפט פון דעם וועג, אָבער עהדער זי קאָן דורכלויפען די העלפט, מוז זי צוריקלייגען די העלפט פון דער העלפט און נאָך פריהער — די העלפט פון דעם פיערטעל, די העלפט פון דעם אכטעל און א. ז. וו. אָהן אַ סוף ד. ה. זי קאָן ניט מאכען דעם ערשטען קלענסטען שריט, ווייל עס איז ניטאָ קיין גרעניץ פאר די קליינקייט פונ'ם ערשטען קלענסטען שריט.

די בעוועגונג איז אָבער אויך אין זיך גופא א סתירה. שיסען מיר אָב א פייל אין דער לופט, לויפט דורך די פייל פערשיעדענע פּונקטען פון רוים. אין יעדען פּונקט געפינט זיך די פייל, ד. ה. זי ר ו ה ט אין איהם. הייסט עס אז די גאַנצע בעוועגונג איז א סכום פון רוהע־פּונקטען און דאָס איז א ווידערשפּרוך.

ס'איז אויך אונמעגליך צו דענקען אז די וועלט איז ניט איין איינציגע זאך נאָר בעשטעהט פון פערשיעדענע זאכען. לאָמיר אָנ־נעהמען, אז ס'זענען דאָ מעהר ניט ווי צוויי זאכען אויף דער וועלט. מיט וואָס זענען זיי צוויי? אויב זייערע גרעניצען גיסען זיך צונויף אין איינעם, זענען זיי דאָך ניט צוויי זאכען נאָר איין זאך. אויב אָבער זייערע גרעניצען זענען אָבגעטהיילט איינע פון די אנדערע, מוז דאָך זיין א דריטע זאך, וואָס ליעגט צווישען זיי און טהיילט זיי אָב (לאָז זיין דאָס איז די לופט). און מיט דער דריטער זאך איז וויעדער דער זעלביגער שפיעל. גיסען זיך זיינע גרעניצען צונויף מיט די צוויי אנדערע זאכען, זענען זיי אלע דריי איינע און די זעלביגע זאך. זענען אָבער די גרענעצען אָבגעטהיילט, מוז מען אָננעהמען א פערטע און א פינפטע זאך, וואָס שיידט זיי פאנאנדער און אזוי ווייטער ביז צו דער אונענדליכקייט.

זענאָן'ס ארגומענטען און טענות געגען די פיעלהייט און גע־גען די בעוועגונג זענען ניט בלויז גייסטיגע שפיעלערייען. זיין געדאנק האָט זיך דאָ צום ערשטען מאָל געטראָפען אויג אין אויג מיט די טיעפסטע פּראָבלעמען וואָס ליעגען איינגעוויקעלט אין דעם בעגריף פון דער אונענדליכקייט מיט זיינע לאָגישע אינווענייגסטע סתירות. אזוי ווי זענאָן האָט געטרויט נאָר דעם שכל, האָט ער פערוואָרפען אלץ וואָס לאָזט זיך ניט בעקוועם אריינטהאָן אין די רעמעלאך פון דעם ריין לאָגישען פערשטאנד.

פון די עלעאטישע פילאָסאָפען מוזען מיר נאָך דערמאָהנען איינעם, מעליסאָס, וואָס האָט אין איין פונקט אריבערגעשפּרייזט די גרעניצען פון דער עלעאטיק. די וועלט איז נאָך זיין מיינונג נאָך אונענדליך אין רוים.

דאָס עלעאטישע דענקען איז א טיפּ פון יענעם ראדיקאליזם, וואָס בויט זיין בנין נאָר אויף דער פאָרמאלער לאָגיק און שרעקט זיך פאר קיין זאך אין דער וועלט ניט אָב. וואָס עס געהט להיפּך צו דער לאָגיק, דאָס ווערט פשוט אָבגעלייקענט ווען אפילו עס זאָל זיך מיט אזא מאכט ווארפען אין די אויגען ווי די דרויסענדיגע פיעל געשטאלטיגע בעוועגטע וועלט.

§ 26. עמפּעדאָקלעס (צווישען 490—430).

די עלעאטישע פילאָסאָפיע פון אייביגען זיין און די הערא־

ליטישע פילאָסאָפיע פון אייביגען ווערען, וואָס זענען זיך אַזוי סותר איינע די אַנדערע, האָבען אוועקגעשטעלט די אויפגאַבע פאַר די קומענדע פילאָסאָפען צו פערבינדען די צוויי סתירות צו איין פילאָסאָפישען סיסטעם. דריי דענקער, די אַזוי אָנגערופענע שוהלע פון די אינגערע נאַטור־פילאָסאָפען, האָבען גענומען אויף זיך צו פערענטפערען די שאלה. יעדער איינער פון זיי שטעלט אויף איין פּרינציפּ פאַר דעם אייביגען זיין און אַן אַנדער פּרינציפּ פאַר דער אייביגער פערענדערונג. ס'פערשטעהט זיך אַז מעהר פאַר אַלץ ליידט דערפון דער מאָניסטישער גרונד־פּרינציפּ. און אפילו דער העכסט מאָניסטישער פון זיי איז ניט פריי פון אַ שפּור דואַליזם.

דער ערשטער פון די דריי אינגערע נאַטור־פילאָסאָפען, איז עמפּעדאָקלעס. דעם פּרינציפּ פון אייביגען זיין זעהט ער אין די פיער „וואָרצלען" אָדער עלעמענטען: פייער, לופט, וואסער, ערד, וואָס זענען פון אייביג אָן אין דער נאַטור, אונגעשאַפען און אונ־פערענדערליך אין זייער טבע. פאַר דעם פּרינציפּ פון ווערען גיט ער אָן צוויי פּסיכישע קרעפטע: ליעבע און האַס. אין אָנהויב האָט אין דער וועלט געהערשט די ליעבע. יעמאָלט זענען אַלע פיער עלעמענטען געווען צונויפגעבונדען אינאיינעם, יעדעס פּיצעלע מאַ־טעריע אויסגעמישט מיט אַלע אַנדערע. דערנאָך איז ארייַנגעטרע־טען דער האַס. ער האָט גענומען פאַנאַנדערדרייסען די צונויפגע־בונדענע טהיילען און דערפון זענען געוואָרען די איינצעל־זאַכען. וואָס שטאַרקער עס הערשט דער האַס אין דער וועלט, אַלץ מעהר שיידען זיך פאַנאַנדער די עלעמענטען איינע פון די אַנדערע. בע־קומט דער האַס אין גאַנצען די אויבערהאַנד, יעמאָלט פערוואַנ־דעלט זיך די וועלט אין פיער סטיכיעס וואָס ליגען איינע איבער דער אַנדערער: אונטען ערד, דערויף וואסער, דערנאָך לופט און גאָר אויבען פייער. אָבער יעמאָלט הויבט ווידער אָן ארבייטען די קראַפט פון ליעבע. זי טרייבט ווידער די עלעמענטען זיי זאָ־לען זיך פעראייניגען, און עס ווערען דערפון ווידער איינצעל־זאַכען, פערשידענע לויט דער פּראָפּאָרציע אין וועלכע עס מישען זיך צונויף די פיער עלעמענטען. עס איז ניט שווער אין דעם געדאַנקען ווידער צו דערקענען דעם הערַאקליטישען האָדאָס קאַטאָ און האָדאָס אַנאָ.

אינטערעסאנט איז עמפעדאָקלעס דערקלעהרונג ווי אזוי עס זענען געוואָרען איינצעלנע אָרגאניזמען אויף דער וועלט. פריהער זענען דורך דעם שפּיעל פון ליעבע און האַס בעשאַפען געוואָרען איינצעלנע אברים: אן אויג, אַ האנד, יעדער אבר בעזונדער, דער־נאָך זענען די פערשיעדענע איינצעלנע אברים גאנץ צופעליג, אָהן אַ וועלכען עס איז פּלאַן, צונויפגעוואקסען אין איין גוף און ס'האָט געקאָנט טרעפען צ. ב. אז דריי הענד און איין פוס, און איין אויג זאָלען ווערען איין אָרגאניזם. אָבער אַזעלכע ברואים האָבען ניט געקאָנט לאַנג לעבען, ווייל די פערבינדונגען פון זייערע אברים איז ניט געוועזען קיין צוועקמעסיגע. געבליבען לעבען זענען נאָר די, וואָס האָבען געהאַט אַ צוועקמעסיגע צונויפבינדונג פון איינ־צעלנע אברים. עס איז מיט רעכט אויפגעוויזען געוואָרען, אז אין דעם געדאַנק ליעגט שוין קלאָר אויסגעשפּראָכען דארווין'ס פּרינציפּ פון דעם נאַטירליכען אָבקלייב. אָט דער געדאַנק פון עמפּעדאָקלעס בעווייזט אויך אז זיינע צוויי קרעפטע, ליעבע און האַס, זענען בלינדע קרעפטע וואָס טראָגען ניט אריין אין דער וועלט אַ וועלכען עס איז פּלאַן אָדער אָרדנונג. די צוועקמעסיגקייט וואָס טרעט אַזוי בולט אַרויס פאַר די אויגען אין דעם לעבען פון די אָר־גאניזמען איז אַ פּראָדוקט פון אַ בלינדען, נאַטירליכען, צופעליגען אָבקלייב.

§ 27. אַנאַקסאַגאָראַס (צווישען 500 און 428).

דער טעלעאָלאָגישער פּראָבלעם פון צוועקמעסיגקייט שטעהט אויף דעם ערשטען פּלאַן ביי דעם צווייטען דענקער פון אונזער גרופּע, אנאקסאגאָראס. פאַר דעם פּרינציפּ פון „זיין" נעהמט ער אָן די „זאָמען", מאַטעריעלע עלעמענטען וואָס זענען קוואַליטאַטיוו פערשיעדען איינע פון די אַנדערע. אָבער בעת עמפּעדאָקלעס האָט נאָר פיער עלעמענטען, רעכענט אנאקסאגאָראס אז ס'זענען דאָ אַזוי פיעל עלעמענטען אויף דער וועלט וויפיעל עס זענען דאָ שטאָפען, וועלכע בעשטעהען פון טהיילען, וואָס זענען גלייך אין זייער קוואַ־ליטעט. עס זענען דאָ עלעמענטען אָדער „זאָמען", פון פלייש, פון בלוט, פון גאָלד, א. אז. וו. די עלעמענטען לאָזען זיך טהיילען ביז אין די אונענדליכקייט.

פאַר'ן פּרינציפּ פון ווערען און פערענדערונג אין דער נאַטור

נעהמט ער אָן די גענטליכע פּערנונפּט, דעם „נוס“, וואָס איז אַזאַ מין זעהר פיינע׳ מאַטעריע, וועלכע ברענגט אריין אָרדנונג און צוועקמעסיגקייט אין די פּערשיעדענע איינצעל־ערשיי־נונגען פון דער וועלט. אַנאַקסאַגאָראַס מאַכט אָבער זעהר אַ שוואַ־כען געברויך פון דעם נייען צוועקמעסיגקייטס־פּרינציפּ. דאָס רוב זוכט ער צו דערקלעהרען די נאַטור־ערשיינונגען וואָס אינטערעסי־רען איהם, אויף דעם זעלביגען מעכאַנישען וועג ווי דאָס האָט גע־טהאָן עמפּעדאָקלעס: דורך צופעליגע בלינדע צונויפמישונגג און פאַנאַנדערמישונג פון די מאַטעריעלע זאַמען אָדער „האָמעאָמע־ריען“, ווי מען האָט זיי שפּעטער אָנגערופען. צו גאָט, דער וועלט־פּערנונפּט ווענדט ער זיך מעהר ניט דעמאָלט, ווען ער קען שוין מיט פּשוטע מעכאַנישע מיטלען ניט אויסקומען. יעמאָלט לאָזט ער גאָט פון דרויסען אריין ווירקען אין דער וועלט און דערלאַנ־גען דעם ערשטען שטויס. דערנאָך געהט שוין ווידער אַלץ מעכאַניש.

§ 28. דעמאָקריט (צווישען 470 און 380).

דער קאָנסעקוועטנסטער פון די דריי דענקער איז דעמאָקריט, וואָס האָט אויסגעאַרבייט אַ סיסטעם, וועלכען ער האָט איבערגענו־מען פון זיין לעהרער לעוקיפּ. דעמאָקריט איז כמעט אַ פאָלשטענ־דיגער מאַטעריאַליסטישער מאָניסט. איך זאָג: כמעט, ווייל מיט ריינער מאַטעריע קען ער זיין וועלט־בילד ניט אויפבויען. ער מוז אָננעהמען נאָך אַן אנדער זאַך וואָס איז אפילו ניט גייסט, אָבער דאָך אויך ניט מאַטעריע, דאָס איז דער אונענדליכער ליידיגער וועלט־רוים.

די מאַטעריע, אָדער „דאָס פולע“, און דער וועלט־רוים, אָדער „דאָס ליידיגע“, זענען די צוויי פּרינציפּען מיט וועלכע דעמאָקריט דערקלעהרט „דאָס זיין“ און „דאָס ווערען“. דאָס פולע, די מאַ־טעריע איז דער פּרינציפּ פונ׳ם „זיין“. די מאַטעריע בעשטעהט פון אונצעהליגע אַטאָמען ד. ה. אונטהיילבאַרע טהיילכעלאַך, אָבער אַלע אַטאָמען זענען נאָך זייער קוואַליטעט גלייך איינער דעם אַנ־דערען. זיי אונטערשיידען זיך נאָר דורך די גרויס, דורך די פאָרם און דורך די שווערקייט. פאַרהאַן אַטאָמען קיילעכדיגע, פיער־עקיגע א. אז. וו. זיי זענען אין דער נאַטור פון אייביג אָן, אונ־

בעשאפען און קאנען ניט פערשווינדען. פון אייביג אן בעוועגען זיי זיך אין דעם ליידיגען רוים. דורך זייער בעוועגונג ווערען פער־שיעדענע וועלטען.

צו אריסטאטעלעס צייטען האט מען געמיינט, אז דעמאקריט האט דערקלעהרט די בעוועגונג פון די אטאמען און דעם אויפבוי פון די וועלטען דורך די שווערקייט וועלכע יעדער אטאם האט. פאַ־לענדיג אין א ליידיגען רוים פון אויבען אראב האבען געמוזט די שווערערע אטאמען שנעלער זיך בעוועגען עהדער די לייכטערע. אריסטאטעלעס האט דעריבער אויפגעוויעזען אויף דעם פעהלער, וואס איז דערביי געמאכט געווארען: אין א ליידיגען רוים פאלען די קערפער, ווי פערשיעדען שווער זיי זאלען ניט זיין, מיט איין און דער זעלביגער געשווינדיגקייט. די אונטערזוכונגען פון דער לעצטער צייט זענען שטארק מסופק צי דעמאקריט האט געמאכט אזא גראבען טעות. מען נעהמט דעריבער איצטער אן, אז די בע־וועגונג פון די אטאמען האט געשטאמט לויט דעמאקריט ניט פון זייער שווערקייט. ווי די מעשה איז, שפיעלט אבער די פערשיעדענע שווערקייט פון די אטאמען פארט א גרויסע ראלע אין דעמאקריטס וועלטען־בילדונג. צונויפשטויסענדיג זיך אינאייגעם און אבשפרינ־גענדיג איינע פון די אנדערע, האבען די אטאמען געמוזט בעקומען פערשיעדענע בעוועגונגען וואו זיי האבען זיך צונויפגעגאסען אין א ווירבעל־שטראם. די שווערערע אטאמען זענען געפאלען אונטען און פון זיי איז געווארען ערד. די לייכטערע אטאמען זענען ארויפ־געשטופט געווארען ארויפצו און פון זיי איז געווארען די לופט און דער הימעל.

די מענשליכע נשמה איז, לויט דעמאקריט, אויך ניט מעהר ווי א מאטעריעלער אטאם, א קיילעכדיגער, גרינגער און פייערדיגער. אזעלכע פייערדיגע נשמה־אטאמען זענען פול און פיעל אין דער לופט. מיר אטהעמען זיי איין און מיר אטהעמען זיי אויס. אין דעם בעשטעהט דאס לעבען. אויף אזא׳ן אופן גיט דעמאקריט א מאטעריאליסטישע דערקלעהרונג פאר וואס די לופט איז דער פרינציפ פון לעבען און דער הויך איז כמעט דאס זעלביגע זאך ווי די נשמה.

פערגעסט מען אויף דעם ליידיגען רוים, וואס איז ניט מאטער־

יעל, איז די גאנצע דעמאָקריטישע וועלט־אנשויאונג א ריין מא־טעריאליסטישע. אלץ קומט פאָר אין דער נאַטור לויט די געזעצען פון דרוק און שטויס. די אטאָמען האָבען קיין אנדער ווירקונג נים איינע אויף די אנדערע, ווי נאָר — אָנשטויסען זיך און אָב־שטויסען זיך. עס איז ניטאָ אזא קראפט, וואָס זאָל ווירקען פון איין אטאָם אויף דעם אנדערען אטאָם אָהן א וועלכער עס איז מאַטעריעלער אטמאָספערע, וואָס זאָל איבערטראָגען די בעוועגונג פון איינעם צום אנדערען. אלץ קומט פאָר אין דער נאַטור ניט נאָך א וועלכען ס'איז שכל'דיגען פּלאַן, נאָר על פי בלינדער נויט־ווענדיגקייט. אין דער נאַטור הערשט, זאָגט דעמאָקריט, די „טיו־כע", דער צופאַל, וואָס איז אין דער זעלביגער צייט די „אַנאַנקע" — די בלינדע נויטווענדיגקייט.

די מאַטעריאליסטישע וועלט־אנשויאונג צווינגט דעמאָקריט'ען ארויסצובריינגען אן אינטערעסאנטע ערקענטניס־טהעאָריע, וואָס איהרע גרונד־שטריכען זענען נאָך ניט פעראלטערט געוואָרען ביז צום היינטיגען טאָג. דאָס איז די טהעאָריע, ווי אזוי אונזערע חושים נעהמען אין זיך אריין די דרויסענדיגע וועלט. נאַיווע מענשען מיינען נאָך עד היום, אז אונזער אויג קען זעהן א וועלכע ס'איז זאך אויף א גרויסען מהלך און דערביי דארף די זאך גאָר ניט אָנריהרען אונזער אויג: מיר זעהען פון ווייטען. אין דער אמת'ן אָבער וואָלטען מיר גאָר ניט געקאָנט זעהען, אויב די זאך וואָלט אויף א וועלכען עס איז אופן ניט געווען דירעקט פערבונדען מיט דעם אויג. די איצטיגע פיזיק דערקלעהרט, אז געוויסע עטהער־וועלען זענען דאָ צווישען דעם אויג און דער זאך, און מיר שפירען די פערענדערונג פון די עטהער־וועלען לויט די ווירקונג וואָס אויף זיי מאַכט די זאך וועלכע מיר זעהען. אין דעם פונקט געהט די מאָדערנע פיזיק אויף דעם וועג, אויף וועלכען ס'איז ארויפגעטראָ־טען דעמאָקריט און נאָך פריהער פאַר איהם עמפּעדאָקלעס. פון די זאכען טראָגט זיך א מין אויסגוס צו אונזערע חושים און נאָר ווען זיי בעריהרען זיך קען דערפון ארויסקומען ערקענטניס.

דער צווייטער וויכטיגער גרונד־זאץ פון דעמאָקריט'ס ער־קענטניס טהעאָריע, איז אויך א נויטווענדיגער פועל יוצא פון זיין מאַטעריאליסטישען געדאנק. דאָס איז די קריטיק פון יענער

ערקענטניס וואס אונז ברענגען די חושים. מיר זעהען אין דער נאטור פערשיעדענע פארבען, מיר ריכען פערשיעדענע גערוכען, זענען אָט די פארבען און גערוכען אין דער דרויסענדיגער וועלט? אויב זיי וואָלטען געווען דארטען, וואָלטען זיי געמוזט שטאמען פון די אטאָמען און יעמאָלט וואָלטען שוין די אטאָמען געמוזט זיין פערשיעדען איינע פון די אנדערע, ניט נאָר דורך די גרויס, פאָרם און געוויכט; נאָר אויך לויט זייער פארב און גערוך, ד. ה. לויט א וועלכער עס איז קוואליטעט. די אטאָמען אָבער האָבען אלע איין און די זעלביגע קוואליטעט. זיי אונטערשיידען זיך נאָר קוואנטיטאטיוו, ממילא איז דערפון געדרונגען אז אלע קוואליטע־טען, ווי פארב, גערוך, טעמפעראטור א. אז. וו. האָבען ניט קיין ברעקעל אָביעקטיווע ממשות אין דער דרויסענדיגער וועלט. זיי ווערען בעשאפען ווי א דמיון אין אונז גופא. דאָס איז א רעזול־טאט, אין וועלכען די איצטיגע פיזיאָלאָגישע פסיכאָלאָגיע איז אין גאנצען מסכים מיט דעמאָקריט. דאָס פיהרט אָבער אויך צום געדאנק אז דער מענשליכער „איך“, אָדער דער סוביעקט, שפיעלט אונבעוואוסט אויך א גרויסע ראָלע אין דער בעשאפונג פון יענער וועלט, וואָס דער שכל נעהמט אריין דורך די חושים.

דעמאָקריט האָט זיך אויך שטארק אינטערעסירט מיט די פראגען פון דער מאָראל און דער עטהיק. עס איז אונז אָבער היינט ניט קלאָר ווי אזוי ער האָט זיינע עטהישע געדאנקען פער־בונדען מיט זיין טהעאָרעטישען פרינציפ. זיי האָבען פון דעסט־וועגען א בעזונדערען אייגענעם אינטערעס, ווייל זיי האָבען גע־שפיעלט א גרויסע ראָלע אין דער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון דער פילאָסאָפישער מאָראל.

דעמאָקריט מיינט אז אלע אונזערע מעשים ווערען דיקטירט דורך די געפיהלען פון לוסט און אונלוסט. אָבער דער ציעל פון אלע מעשים דארף ניט זיין דער תענוג וועלכען די חושים ברענגען אונז, „די הערדאָנע“, נאָר אן אלגעמיינער, זיכערער, הייטערער צו־שטאנד פון דער נשמה. דאָס קאָנען מיר דערגרייכען ווען מיר וועלען געהן ניט נאָך די בעגעהרען פון די חושים, נאָר לפי דעם איינזעהן פון דעם שכל. נאָר ער קען אונז ברענגען די ריכטיגע גליקזעליגקייט. „גליקזעליגקייט און עלענד ליעגען אין דער נשמה“.

„עס איז בעסער אונרעכט צו ליידען עהדער אונרעכט צו טהאָן". „גוט איז ניט נאָר ניט טהאָן קיין אונרעכט, נאָר אויך ניט וועלען טהאָן קיין אונרעכט". „אפילו ווען דו ביזט איינער אליין, זאָג ניט און טהו ניט קיין ניעדעריגע זאך: לערען זיך צו שעהמען מעהר פאַר זיך אליין עהדער פאַר דעם אנדערען". „אַ שטאַרקער מאַן איז ניט דער וואָס איז גובר זיינע פיינד, נאָר אויך דער, וואָס ווערט אַ בעל־הבית איבער זיינע תאוות", און נאָך אנדערע שעהנע עטהישע שפּרוכען געפינען זיך ביי דעמאָקריט.

דער עטהישער ווערטה פון דעמאָקריט'ס מאָראַל שטייגט נאָך העכער, ווען מען דערגעהט, אַז דעמאָקריט האָט ניט געגלויבט אין די אונשטערבליכקייט. ער זאָגט: „אייניגע וואָס ווייסען גאָר ניט, אַז די שטערבליכע נאַטור מוז פאַנאַנדערפאַלען, אָבער וואָס ווייסען אַז זיי האָבען אין לעבען געטהאָן שלעכטע מעשים, ברענגען צו די גאַנצע צייט פון זייער לעבען אין צוטראָגענקייט און שרעקעניסען, ווייל זיי האָבען זיך איינגערעדט ניט אמת'ע מיטהען וועגען דעם לעבען נאָך דעם טויט."

דעמאָקריט איז אויך געווען אַן איבערצייגטער קאָסמאָפּאָליט. „די היים פון אַן איידעלער נשמה", זאָגט ער, „איז די גאַנצע וועלט".

§ 29. די סאָפיסטען פּראָטאַגאָראַס (צווישען 480 און 410) און גאָרגיאַס (צווישען 483 און 375).

דעמאָקריט איז דער לעצטער פון די פאָר־סאָקראַטישע נאַטור־פילאָסאָפען. אַ גאַנצע וועלט פון נייע געדאַנקען, פילאָסאָפישע היפּאָטעזען, גרויס אַרטיגע בנינים האָבען זיי אריינגעוואָרפען אין דעם גריכישען געדאַנק. יעדער איינער האָט געגעבען אַ פּערשיעדענעם תירוץ אויף דער וועלט פּראָבלעם: טהאַלעס לערנט, אַז אַלץ שטאַמט פון וואַסער, אַנאַקסימאַנדער גיט אָן דעם אַפּעיראָן, אַנאַקסימענעס די לופט, פּיטהאַגאָראַס — די צאָהל און די האַר־מאָניע, העראַקליט — די עטהער פייערדיגע פערנונפט, די עלעאַטען — דאָס אייביגע אונפערענדליכע זיין, עמפּעדאָקלעס — די פיער עלעמענטען און די צוויי פסיכישע קרעפטע: ליעבע און האַס, אַנאַקסאַגאָראַס — די האָמעאָמעריען און דעם וועלט־שכל, דעמאָ־קריט — די אַטאָמען, דעם ליידיגען רוים און די בלינדע נויט־ווענדיגקייט...

דער פילאָסאָפישער געדאנק האָט געקאָנט מטושטש ווערען פון אזוי פיעל סיסטעמען, וואָס האָבען איינע סותר געווען די אַנ־דערע, איינע געקעמפּפט מיט דער אַנדערער. דער קאמפּף פון די מיינונגען האָט בעוויזען, אז די אַלע סיסטעמען זענען אויפגעבויט נאָר אויף שכל'דיגע סברות, אָבער קיין איינע פון זיי איז ניט בע־גרינדעט אויף אַזאַ פעסטען פונדאמענט, וואָס זאָל צווינגען דעם מענשליכען שכל אַנצונעהמען זי. עס האָט געמוזט ארויסוואקסען די פראגע: וואו ליעגט דער פּרוביר־שטיין מיט וועלכען מען זאָל קאָנען אָבשאצען דעם אמת פון א וועלכער ס'איז פילאָסאָפישער סברה? אָט די פראגע האָט זיך אוועקגעשטעלט דער בעגרינדער פון דער לעצטער פאָר־סאָקראטישער שוהלע, פּראָטאגאָראס. פּראָ־טאגאָראס האָט בעמערקט, אז יעדער מענש גלויבט אין עפּעס פּשוט דערפאַר ווייל ער גלויבט. און דאָס וואָס איינעם דוכט זיך ס'איז אמת, ווייזט דעם אַנדערען אויס ווי שקר. עס איז דעריבער גאָר ניטאָ אַזאַ פּרוביר־שטיין וואָס זאָל צווינגען אַלע מענשליכע שכל'ם אָנצונעהמען איינעם און דעם זעלביגען געדאנק. עס איז ניטאָ קיין אַנדער מאסשטאב פאַר'ן אמת, אחוץ דעם מענשען: „דער מענש איז די מאָס פון אַלע זאכען: פון די וואָס זענען, אז זיי זענען און פון די וואָס זענען ניט, אז זיי זענען ניט", זאָגט פּראָ־טאגאָראס.

מען קען איצטער מיט בעשטימטהייט ניט זאָגען וואָס פּראָ־טאגאָראס האָט געמיינט מיט דעם בעגריף „מענש": דעם איינ־צעלנעם אינדיוויודיאום אָדער דעם אַלגעמיין מענשליכען מין? א פולע געלערנטע רעכענען, אז ער האָט דערמיט געמיינט ניט דעם יחיד, נאָר די מענשליכע נאטור. ריכטיגער פאַר אַלץ איז אָנצו־נעהמען, אז פּראָטאגאָראס האָט נאָך ניט געמאכט יענעם וויכטיגען חלוק צווישען אינדיוויודיאום און מענש בכלל, וועלכען מיר מאכען איצטער. ער האָט איינגעזעהען, אז דער אמת איז א פּראָדוקט פון דער מענשליכער ערקענטניס און אז ער בייט זיך, לויט די אינ־דיווידועז און די אומשטענדען אין וועלכע זיי געפינען זיך. מען האָט פּראָטאגאָראס'ען אויפגעוויזען אויף די געאָמעטריע, אויף די געזעצען פון די ליניען און קרייזען, אין וועלכע אַלע מענשען שטימען איין. האָט ער דערויף געענטפערט, אז אָט די אמת'ן

זענען נאָר אמת'ן פאַר מ ע נ ש ע ן, ווײלע אין דער נאַטור זע־נען גאָר ניטאָ יענע מאַטעמאַטיש־ריכטיגע ליניען און קרייזען וועל־כע מיר שטודירען אין דער געאָמעטריע. הייסט עס, אז דאָ איז דער אמת רעלאַטיוו ניט לפי דעם אייצעלנעם אינדיווידואום און זיינע אומשטענדען, נאָר לפי דעם גאַנצען מענשליכען מין. פון דער אַנדער זייט אָבער האָט ער גאַנץ בעשטימט אויסגעדריקט זיין געדאַנק, אַז דער אמת בייט זיך פון יחיד צו יחיד און ביי איין און דעם זעלביגען אינדיווידיאום פון צייט צו צייט.

ווי די מעשה איז, פּראָטאַגאָראַס טראָגט צום ערשטען מאָל אריין אין דער פילאָסאָפיע די גרונד־פּרינציפּען פון דעם רעלאַטי־וויזם און דעם מענשליכען „איך", דעם בעשאפער פון פילאָסאָ־פישע אמת'ן.

לויט פּראָטאַגאָראַס זענען אַלע מיינונגען אמת. זיין תלמיד, גאָרגיאַס, איז אויף דעם זעלביגען וועג געקומען צו דעם אומגע־קעהרטען רעזולטאַט. אַלע מיינונגען זענען פאַלש. זיין לעהרע װערט צונויפגעפאַסט אין דריי גרונד־זעצען.

ערשטענס: עס איז גאָר נישט ניטאָ, ווייל יעדער געדאַנק פון אַ „זיין" פערוויקעלט זיך אין אינוועניגע סתירות פון ענדליך און אונענדליך.

צווייטענס: װאָלט עפּעס געווען, וואָלט מען דאָס ניט געקענט דערקענען, ווײלע אויב עפּעס איז דאָ, געפינט זיך עס אין אַ שטענ־דיגער פערענדערונג, און אויך די מענשליכע ערקענטניס האַלט אין איין, שטענדיגען בייטען זיך. עס קען ניט קומען צו אַזאַ מאָמענט, וואוביידע, די וועלט און דער שכל, זאָלען זיך קענען אויף אַ ווײלע אָבשטעלען, כדי דער שכל זאָל קענען אריינגעהמען אין זיך די וועלט, און אין דעם נעכסטען מאָמענט איז שוין אַנאַנדער וועלט און אַנאַנדער שכל.

דריטענס: וואָלט מען עפּעס געקאָנט דערקענען, וואָלט מען דאָס ניט געקאָנט מיטטהײלען, ווײלע מיטטהײלען קאָן מען נאָר עפּעס אין װ ע ר ט ע ר. אָבער ווערטער קאָנען ניט בעשרייבען דאָס וואָס מען זעהט. די רויטע פארב און דאָס וואָרט: „רויט" זענען ניט איין און די זעלביגע זאַך און בעת איך זאָג איינעם: „רויט", קאָן איך ניט זיין זיכער, אַז ער זעהט די זעלביגע פארב.

וואָס איך האָב פאַר מיינע אויגען. עס קאָן זיין, אַז ער זעהט גאָר אַנדערע פאַרבען עהדער איך, אָבער ער רופט זיי אָן מיט די זעל־ביגע ווערטער, ווי איך.

די סאָפיסטען האָבען אַריינגעבראַכט נאָך מעהר פּלאָנטער אין די פילאָסאָפישע מוחות פון זייער צייט. זיי האָבען אויסגעאַרבייט פערשיעדענע שאַרפזיניגע און וויציגע לאָגישע קונצען, ווי אַזוי אין דער זעלביגער צייט צו בעווייזען דעם אמת פון אַ װעלכען ס'איז געדאַנק און דעם היפך פון דעם אמת. דער פילאָסאָפישער געדאַנק האָט געוואַרט אויף אַ משה'ן, אַ גבור, וואָס זאָל איהם אַרויסציהען „מאפילה לאור גדול“, פון דער דיקער פינסטערניש צו דער העלקייט פון'ם קלאָרען געדאַנק. דער גבור איז געוועזען סאָקראַטעס.

ליטעראַטור וועגען דער גריכישער פילאָסאָפיע אין אלגעמיינעם.

אין די לעצטע צעהן־פונפצעהן יאהר זענען אין דייטשלאַנד ארויס
עטליכע „איינלייטונגען אין די פילאָסאָפיע": פון Külpe, Jerusalem,
Paulsen, און אנדערע.

דאס בעסטע בוך אויף דעם געביעט איז דאס זאמעל־ווערק:

Systematısche Philosophie von W. Dillthey, A. Riehl, W. Ostwald, H. Ebbinghaus, R. Eucken, Fr. Paulsen, W. Münch, Th. Lipps. (Die Kultur der Gegenwart, Teil I, Abtheilung VI) Berlin und Leipzig. B. G. Teubner, 1907.

Joh. Ed. Erdmann, Grundriss der Gesch. der Philosophie. (אין ענגליש פון W. S. Hough, London 1892)

E. Dühring, Kritische Gesch. d. Philosophie, 3. Aufl. 1878.

W. Windelband, Gesch. d. Philosophie, 1892.

Dr. Max Heinze: Friedrich Ueberwegs Grundris der Gesch. d. Philosophie, 8te Aufl. 1894. — מיט זעהר רייכע ליטעראַטור אנגאבען.

Alfr. Fouillee, Histoire de la Philosophıe. 3me 1882.

פון די ענגלישע היסטאָריקערס רעכענט מען דעם בעסטען:

Robert Blakey, History of the philosophy of mind, 4 vols London 1848.

די בעסטע געשיכטען פון דער גריעכישער פילאָסאָפיע זענען:

Ed. Zeller, Die Philosophie der Griechen.

W. Windelband, Gesch. der alten Philosophie,

Th. Gomperz, Griechische Denker.

A. W. Benn, The Greek philosophers 2 vols. London 1882.

פאַר די איבעריגע פעריאָדען און פאַר די איינצעלנע קאַפּיטלען וועלען מיר די ליטעראַטור אנווייזען שפּעטער.

* * *

ליטעראַטור וועגען דער גריכישער פילאָסאָפיע ביז צו פּלאַטאָן.

א) וועגען די פאָר־סאָקראַטיקער:

צו די §§ 19—21:

R. Seydel, Der Fortschritt der Metaphysik innerhalb der Schule der Jonischen Hylozoismus. Lpz. 1860,

צו § 22 :

Ed. Zeller, Pythagoras und die Pythagorassage.

אין דעם ערשטען באנד פון זיינע „פּארטרעגע און אָבהאנדלונגען“.

צו § 23 :

J. Freudenthal, Die Theologie des Xenophanes. Breslau 1886.

צו § 24 ;

Ferdinand Lassale, .Die Philosophie Herakleitos des Dunkelen von Ephesos. Berlin 1858.

P. Schuster, Heraklit von Ephesos. Lpz. 1873.

צו § 28 :

Friedrich Albert Lange, Geschichte des Materialismus, Bd I s 9 ff, (4 Aufl.)

צו § 29 :

Laas, Idealismus und Positivismus. Bd I, 1879.

דריטער קאַפּיטעל.

סאָקראַטעס און די איינזייטיגע סאָקראַטיקער

אינהאַלט: די פראַגען פון דער מענשליכער קולטור אין דער בעלייכטונג פון די סאָפיסטען. — די ראָלע פון די סאָפיסטען אין דער רעליגיאָנס־און דער שפּראַך־וויסענשאַפט. — דער טוגענד־פּראָבלעם. — די קוועלען פאַר סאָקראַט'ס פילאָסאָפיע. — סאָקראַט און די סאָפיסטען. — זיין וועלט־אַנשויאונג. — שכל און צוועקמעסיגקייט אין דער נאַטור און אין דער געזעלשאַפט. — סאָקראַט'ס מעטהאָדען־לעהרע: אינדוקציאָן און בעגריף־בעשטימונג. — סאָקראַט'ס טוגענד־לעהרע: טוגענד, וויסען און גליקזעליגקייט. — סאָקראַט'ס געדאַנקען וועגען פּאָליטיק. — דער טויט פון סאָקראַטעס. — עווקליד פון מעגאַרא און פעדאָן פון עלים. — אַנטיסטהענעס און די ציניקער. דיאָגען. — אריס[illegible] און די העדאָנעקער. העגעזיאַס דער פּעסימיסט. — אַנניקערים. —

§ 30. סאָקראַטעס און די סאָפיסטען.

מיר האָבען אין דעם פאָריגען קאַפּיטעל געזעהן, ווי אַזוי די גאַנצע פאַר־סאָקראַטישע נאַטור־פילאָסאָפיע האָט זיך אויסגעלאָזען כמעט ווי מיט גאָרנישט. די סאָפיסטען האָבען פון איהר אַרויסגעדרונגען, אַז דער מענשליכער שכל איז ניט ביכולת אויסצוגעפינען אַזאַ'ן אמת מכח דער נאַטור, וואָס זאָל איינלייכטען גלייך קלאָר אַלע דענקענדע מענשליכע מחות.

פּראָטאַגאָראַס האָט ניט געפונען קיין אנדער קריטעריום פאַר דעם אמת, סיידען דעם מענשען אַליין, און נאָך ספּעציעלער: יעדען איינצעלנעם מענשליכען אינדיווידיאום. גאָרגיאַס האָט אין גאַנצען מבטל געווען די פילאָסאָפיע אין זיינע דריי כללים, וואָס לייקענען די עקזיסטענץ פון וואָס עס איז, די מעגליכקייט עפּעס צו

דערקענען און די מעגליכקייט מיטצוטהיילען דעם געפונענעם אמת.

דער רעלאַטיוויזם און דאָס „איך"־פּרינציפּ פון די סאָפיסטען האָט אָבגעשניטען, ווענינגסטענס אויף א ווײלע, יעטוועדע ווײטערע ענטוויקלונג פון א נאַטור־פילאָסאָפישען געדאַנק.

די אַרבייט פון די סאָפיסטען איז אָבער ניט בעשטאַנען בלויז אין זייער פילאָסאָפישער קריטיק. זיי האָבען געמאַגט ווי שטאַרק אָבלייקענען יעדען אמת, האָבען זיי דאָך ניט געקענט אויסלעשען דעם דורשט צו וויסען אין זייער אייגענער נשמה. זיי האָבען זיך מיאש געווען אין דער ערקענטניס פון דער נאַטור, דערפאַר אָבער האָט זיך זייער מוח א וואָרף געטהאָן אויף א גאַנץ נייעם פעלד פון וויסענשאַפט, וואָס זיי האָבען צום ערשטען מאָל געצומען בעאַקערען מיט זייערע הענד.

דעם גאַנצען מרחב פון מענשליכע וויסענשאַפטען קען מען איינטהיילען אין דריי גרויסע פעלדער: ערשטענס, די דרויסענדיגע וועלט אָדער די נאַטור, — אַלץ, וואָס האָט צו טהאָן מיט די אַזוי־אָנגערופענע נאַטירליכע ערשיינונגען, צו וועלכע עס געהערט אויך דער מענש, ווען מען קוקט אויף איהם מעהר נישט ווי אויף א קערפּערליכע זאַך. צווייטענס, די פּסיכישע וועלט, וואָס האָט צו טהאָן מיט'ן סכום פון אַלע די פּראָצעסען, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דעם מענשענ'ס נשמה, אינעווייניג אין דעם אייגענעם איך. אָבער צווישען די צוויי וועלטען ליעגט נאָך א דריטע וועלט, וואָס איז ניט אין גאַנצען נאַטור און ניט אין גאַנצען א ריין אינדיווידועלער פּסיכישער פּראָצעס. דאָס איז די וועלט פון דער מענשליכער קולטור. עקאָנאָמישע, יורידישע און סאָציאַלע ערשיינונגען, די פעסטשטעלונג פון „גוטס" און „שלעכטס", די אַרויסבּרענגונג און ענטוויקלונג פון דער שפּראַך, רעליגיאָן און זיטען, — דאָס אַלץ געהט אַרויס פון'ם גדר פון ריין אינדיווידועלע פּסיכישע פּראָצעסען. יעדער איינער געפינט, ווען ער קומט אויף דער וועלט, שוין א פאַרטיגע קולטור אַרום זיך, וואָס ווירקט אויף איהם נאָך מיט א שטאַרקערער דרויסענדיגער מאַכט, עהדער די דרויסענדיגע מאַכט פון דער נאַטור.

די סאָפיסטען, וואָס זענען אויסגעוואַקסען צו א גרויסער שוהלע פון פאָלקס־לעהרער און אויפקלעהרער, האָבען זיך א נעהם געטהאָן

פאר אַט דעם דריטען פעלד פון דער מענשליכער ערקענטניס. זייער ארבייט איז דאָ געווען אַ דאָפּעלטע: אַ קריטישע, צושטערענדע, און אַ פּאָזיטיווע, אויפבויענדע. אין זייער קריטיק האָבען די סאָפּיס־טען אונטערגעגראָבען אַלע יסודות, אויף וועלכע עס האָט גערוהט די יעמאָלטיגע קולטור. מעהר פאר אַלץ האָבען זיי זיך ארויפגע־וואָרפען אויף די רעליגיאָן. מען איז ניט געבליעבען שטעהן ביי די האַלב־קווינקלענדע ווערטער פון פּראָטאַגאָראַס, אַז מען קען ניט געגוי וויסען, צי עס זענען דאָ געטער אויף דער וועלט, אָדער ניט. מען איז שוין געווען כמעט זיכער, אַז געטער זענען ניט מעהר ווי אילוזיעס, בעשאַפען פון דעם מענשליכען מח. די פראגע איז געווען מעהר ניט: ווער, ווי אַזוי און צוליעב וואָס האָט עס אויסגעטראַכט די גאַנצע געטער־וועלט. איין סאָפּיסטישער תירוץ איז געווען, אַז דאָס האָט אַ קלוגער געזעץ־געבער מיט אַ כיון איינגעשמועסט דעם עולם, ער זאָל גלויבען אין די עקזיסטענץ פון געטער, כדי דער עולם זאָל זיך תמיד פיהלען בעוואַכט פון אַן אייביגשפּיאָנירענדען אויג, אַ שטענדיג האָרכענדען אויער, און אויף אַזאַ אופן אָבשרעקען דעם עולם פון צו טהאָן עולות, ווען קיינער זעהט עס ניט. ווי נאַאיוו עס זאָל אונז איצטער ניט שיינען דיעזער סאָפּיסטישער ענטפער, אַ שטיקעל אמת ליעגט פאָרט אין איהם. ניט א י י ן איינציגער מענש האָט אויסגעטראַכט די געטער, נאָר די גאַנצע מענשליכע געזעלשאַפט; און ניט צוליעב איין צוועק, נאָר צוליעב אַ סך צוועקען. אָבער צווישען די צוועקען איז גאַנץ זיכער אויך אריינגע־גאַנגען דער ציעל — ארויפצוּוואַרפען אויף די געטער דעם עסק צו משפּט'ען יענע „שאַלקהאַפטיגע“, וואָס טהוען זייערע עולות אין דער שטיל אַזוי, אַז די האַנד פון געזעץ קאָן זיי ניט דערגרייכען.

די סאָפּיסטען האָבען ארויסגעבראַכט נאָך אַ צווייטען געדאַנק מכח דעם אורשפּרונג פון דער רעליגיאָן און אויך אין איהם ליעגט אַ גרויסער טהייל אמת. זיי האָבען געזאָגט, אַז דער מענש איז בטבע גענייגט צו פארגעטערען אַלץ, וואָס איז נוצליך פאר איהם. ניט נאָר די זון און די שטערן זענען געוואָרען געטער, נאָר אויך ברויט האָט געגעבען דעם אורשפּרונג דער געטין פון פרוכטבאַר־קייט — דעמעטער, — אַקוראַט ווי די ניצליכקייט פון ווייַן האָט בעשאַפען דעם גאָט באַקכוס.

אויף דאָס רעכט, וואָס הערשט אין דער געזעלשאַפט, איז בע־שאַפען געוואָרען פון מענשען צוליעב זייער אייגענעם נוצען.

די ראַדיקאַלסטע פערטרעטער פון דעם סאָפיסטישען גע־דאַנק אויף דעם געביעט פון רעכטס־און־שטאַאטס־פילאָסאָפיע זע־נען געווען, — אויב מען זאָל אָננעהמען, אַז פּלאַטאָן האָט אין זיין דיאַלאָג „גאָרגיאַס" ניט אַרויסגעפיהרט קיין אויסגעטראַכטע פיגור־רען, אָדער ניט איבערטריעבען די מיינונגען פון זיינע פילאָסאָפישע געגנער, — פּ אָ ל אָ ס און ק אַ ל ל י ק ל ע ס. על פּי נאַטור, האָבען זיי געלערנט, האָט יעדער אַ רעכט נאָכצוגעהן נאָך זיינע תאוות, לאָזען זיי אָנוואַקסען אָהן אַ שיער און בעפריעדיגען זיי, ווי ווייט עס איז נאָר מעגליך. דאָס רוב מענשען זענען אָבער ניט בכח צו בעפריעדיגען אַלע זייערע געלוסטען. די שוואַכע זענען געווען געצוואונגען, אָנצוטהאָן אַ צוים אויף זייערע ליידענשאַפטען. מחמת דעם האָבען זיי זיך איינגעוועהנט, צו האַלטען די זעלבסט־בעשרענ־קונג פאַר אַ טוגענד און די פרייע בעפריעדיגונג פון די תאוות פאַר אַ לאַסטער. האָט אָבער איינער אַזוי פיעל כח אין זיך, אַז ער קאָן אַראָב־וואַרפען פון זיך אַלע צוימען און גדרים, איז — מה טוב! פאַר דעם, וואָס האָט די מאַכט איז אַ בזיון צו בינדען זיינע ליידענשאַפטען. פאַר דעם מעכטיגסטען אין שטאַאט איז קיין זאַך ניטאָ, וואָס זאָל איהם בינדען און אָבהאַלטען.

רעכט איז אייגענטליך קיין אנדער זאַך ניט ווי מאַכט, — אַ געדאַנק, וועלכען פערדינאַנד לאַסאַל האָט אַזוי פּאָפּולער געמאַכט אין דער צווייטער העלפט פון'ם נייַנצעהנטען יאָהרהונדערט. זיי האָבען קריטיקירט די מאָראַלישע רעגעל פון דעמאָקריט, וואָס זאָגט, אַז ס'איז בעסער אומרעכט צו ליידען, עהדער אומרעכט צו טהאָן. דער וואָס קאָן בעגעהן אַן אומרעכט צוליעב זיין אייגענעם נוצען און דערביי ניט בעשטראָפט ווערען, האָט אַ רעכט דאָס צו טהאָן. — אין דעם זעלביגען גראַד זענען זייערע געדאַנקען געווען פריי און ראַדיקאַל כמעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם מענשליכען געזעלשאַפטליכען לעבען: וועגען סעקסועלע בעציהונגען, פאַמיליען־לעבען א. אז. וו.

אָבער די סאָפיסטען האָבען אויך געבויט, ניט נאָר צושטערט. דער דאָרשט נאָך וויסען האָט געזוכט געזעץ־מעסיגקייטען. איהם האָט ניט געאַרט, וואָס די טהעאָריע האָט מבטל געווען אַלע אמת'ן.

ער האָט זיך געפלייסט אויסצוגעפינען עהנליכקייטען און פערשיעדענקייטען צווישען ערשיינונגען דאָרטען, וואו מען האָט זיי ביז אַהער ניט בעמערקט. דאָס איז געשעהן קודם כל אויף דעם געביט פון שפּראַך־פאָרשונג. אין דער סאָפיסטיק ווערט געבאָרען די שפּראַך־וויסענשאַפט, די אויספאָרשונג פון די ערשטע גראַמאַטיקאַלישע כללים, די פאַנאַנדערשיידונג פון סינאָנימע ווערטער פון פערשיעדענעם קלאַנג, אָבער כמעט גלייכען „טייטש“, דער אויפבוי פון דער רהעטאָריק (די רעדע קונסט), — דאָס אַלץ האָט זיין וואָרצעל אין די אַרבייטען פון די סאָפיסטען.

צוויי גרויסע גרונד־פּראָבלעמען האָבען דערביי געמוזט אויסוואַקסען. ערשטענס, דער פּראָבלעם פון דעם ריכטיגען וואָרט־געברויך, וואָס האַלט איינגעוויקעלט אין זיך דעם פּראָבלעם פון ריכטיגען דענקען. צווייטענס, דער פּראָבלעם פון טוגענד און גערעכטיגקייט. די רעדנער־קונסט האָט געהאַט צום פּראַקטישען ציעל די אַדוואָקאַטור־אַרבייט און די פּאָליטישע פּראָפּאַגאַנדאַ און אַגיטאַציע פון יענער צייט: פערטהיידיגען רעכט און יושר אקעגען אונרעכט און עולות, אין פּריוואַטען און עפענטליכען לעבען. ווי פערפּלאָנטערט און „סאָפיסטיש“ עס זענען ניט געווען די מיינונגען פון די סאָפיסטען וועגען מאָראַל און פּאָליטיק, האָבען זיי דאָך געמוזט אויפהויבען די שאלות פון „גוטס“ און „שלעכטס“, וואָס זענען פערבונדען מיט זיי. דער פּראָבלעם פון טוגענד האָט געמוזט אַרויסטרעטען אין זיין גאַנצער שאַרפקייט אין דער סאָפיסטיק.

אויף דעם פעלד פון די געזעלשאַפטליכע און קולטורעלע ערשיינונגען זענען די סאָפיסטען געבליבען טריי צו זייערע גרונד־פּרינציפּען פון רעלאַטיוויזם און דעם סוביעקטיווען „איך“־שטאַנדפּונקט. עס האָט דעריבער אויך דאָ געמוזט אָנוואַקסען אַ חושך אין די מחות און הערצער, מחמת די פיעלע סתירות וואָס די סאָפיסטען האָבען אַריינגעבראַכט אין זיי. אויך דאָ האָט זיך געפיהלט, אַז עס מוז געזוכט ווערען אַ נייער וועג, אויף וועלכען מען זאָל קענען קומען צו אַ זיכערען, פעסטען וויסען. די צייט האָט זיך גענויטיגט אין דער אויסאַרבייטונג פון אַ ריכטיגער מעטהאָדע, ווי אַזוי צו דענקען און צו פאָרשען. אָט די פילאָסאָפישע לעבענס־נויט האָט אַרויסגעבראַכט סאָקראַטען, און די סאָפיסטיק איז געווען די וויעג,

אין וועלכער עס איז אויפגעצייגען געוואָרען זיין יונגער פילאָסאָ־פישער גדאַנק.

§ 31. סאָקראַט'ס לעבען.

סאָקראַטעס איז געבוירען געוואָרען אין דעם יאָהר 469 אָדער 470. זיין פאָטער, סאָפראָניסקוס, איז געוועזן אַ בילדהויער פון פראָפעסיאָן און די זעלבע מלאכה האָט ער איבערגעלאָזען בירושה זיין זוהן. זיין מוטער, פענאַרעטע, איז געוועזן אַ הייבאַמע. סאָק־ראַטעס האָט בעקומען די ערציהונג, וועלכע אַלע יונגע אַטהענישע יונגע לייט האָבען געהאַט צו יענער צייט. אחוץ דעם האָט ער געשטודירט פאַר זיך געאָמעטריע און אַסטראָנאָמיע און איז בע־קאַנט געוועזן מיט די גדאַנקען פון די פריהערדיגע נאַטור־פילאָסאָ־פען. ער האָט אויך צוגעהערט די פאָרלעזונגען, וועלכע די סאָ־פיסטען האָבען געהאַלטען. פון די נאַטור־פילאָסאָפען האָבען די גרעסטע ווירקונג געהאַט אויף איהם אַנאַקסאַגאָראַס און העראַקליט. (העראַקליט איז איבערהויפּט געוועזן דער ליעבלינגס־פילאָסאָף פון די סאָפיסטען).

אין זיין לעבען האָט זיך סאָקראַטעס מיט קיין זאַך ניט אויס־געצייכענט. ער האָט געלעבט בעשיידען, האָט אָבגעהיט די געזע־צען פונ'ם שטאַאַט און די רעליגיעזע מנהגים פון זיין פאָלק. אַ נאַטור איז דאָס געוועזן אַנ'עדעלע, צאַרטע, מיט אַ ברענענדיגען דאָרשט אויסצוגעפינען דעם אמת, מיט אַ באמת פרומען געמיטה. זיין בעשעפטיגונג איז בעשטאַנען אין דער בילדהויעריי, אָבער ניט אין איהר האָט ער געזוכט און געפונען די בעפריעדיגונג פאַר זיין נשמה. עס האָט איהם געצויגען אויפ'ן גאַס צו ריידען מיט מענ־שען, מתוכח זיין זיך מיט זיי וועגען די וויכטיגסטע מנהגים פונ'ם מענשליכען לעבען, און אין איינעם מיט זיי, אין דעם פּראָצעס גופא פון דורכרעדען זיך, ארויסצוגעפינען דעם ריכטיגען אמת. בעזונ־דערס האָט איהם געצויגען צו דער יוגענד. אין יענער צייט האָט אין גריכענלאַנד געהערשט די פאַר אונזער געפיהל פאַרווערפליכע געשלעכטליכע ליעבע צו יונגע זכרים. קיינער האָט דעריגען ניט געזעהן קיין ברעקעל עולה, און אויך סאָקראַטעס איז ניט געוועזען פריי פון דעם מין „עראָס“ אָדער ליעבע. אָבער סאָקראַטעס האָט געזוכט צו פאַרעדלען די ריין־קערפּערליכע ליעבע צו דער יוגענד

דורך א גייסטיגע ליעבע צו איהר. ער האָט געליעבט מעהר די נשמות עהדער די גופים און ער האָט געזאָרגט פאַר זייער פער־ערעלונג און ענטוויקעלונג.

מינדעסטענס א יאָהר צוואַנציג, דרייסיג, פון דעם פערציג־סטען לעבענס־יאָהר אָן, האָט ער אַזוי אָבגעלעבט אין אַטהען, ארומ־געהענדיג איבער די גאַסען, אָבשטעלענדיג מענשען און פיהרענדיג מיט זיי פילאָסאָפישע געשפּרעכען, אין וועלכע ער האָט אויסגעאַר־בייט און ענטוויקעלט די גרונד־געדאַנקען פון זיין נייעם וועג.

§ 32. די קוועלען פאַר סאָקראַט׳ס פילאָסאָפיע.

סאָקראַטעס האָט ניט געשריעבען קיין ווערק, און אַלע ווערק, וואָס מען פּלעגט א מאָל צושרייבען צו סאָקראַטעס, זענען געווען שפּעטערדיגע פעלשונגען. זיין פּראָפּאַגאַנדאַ און לעהר־טהעטיגקייט זענען געווען א רייך־מינדליכע. נאָר פון זיינע תלמידים ווייסען מיר עפּעס וועגען זיין פילאָסאָפיע.

ליידער אָבער האָט קיין איינער פון זיינע תלמידים ניט פער־שריעבען די לעהרען און די רייד פון זייער לעהרער, כדי די שפּע־טערדיגע וועלט זאָל האָבען פאַר זיך א ריכטיגען און קלאָרען בילד פון זיין פילאָסאָפיע. צוויי תלמידים, קסענאָפאָן און פּלאַטאָן הא־בען אין זייערע ווערק געשילדערט דאָס לעבען און די לעהרען פון זייער רבי׳ן. אָבער אויףביידען קאָן מען זיך ניט אין גאַנצען פער־לאָזען. קסענאָפאָן האָט געווים געפליסט זיך טריי איבערצוגעבען אַלץ, וואָס ער האָט געהערט און פערשטאַנען פון סאָקראַט׳ס גע־דאַנקען־גאַנג. אָבער, צום אונגליק, איז ער ניט געווען קיין טיעפער דענקער, און א סך וויכטיגע געדאַנקען פון סאָקראַטעס זענען איהם געבליעבען פרעמד און אונפערשטענדליך. פּלאַטאָן ווידער, איז שוין געוועזען א צו גרויסער און א צו זעלבסטשטענדיגער דענקער. ער האָט דעריבער אין סאָקראַטעס אריינגעטייטשט, און אין זיין מויל אריינגעלעגט א סך פילאָסאָפישע רעיונות, וואָס שטאַמען פון פּלאַטאָן׳ס אייגענעם, געניאַלען קאָפּ. א גייסטיגער אייניקעל פון סאָקראַטעס, פּלאַטאָן׳ס תלמיד, אריסטאָטעלעס, וואָס האָט געלעבט ניט אַזוי שפּעט נאָך סאָקראַטעס טויט, איז א דריטער קוואַל, פון וואַנען מען קאָן שעפּען ידיעות וועגען סאָקראַט׳ס לעהרע. די איצטיגע געשיכטליכע פאָרשונג זעהט צו קאָמבינירען אַט די אַלע

דריי קוואַלען, צו פערגלייכען זיי און אַרויסצוגעפינען דעם ריכ־טיגען געדאַנקען־גאַנג פון יענעם גרויסען פילאָסאָפישען רעפאָר־מאַטאָר.

§ 33. סאָקראַט'ם וועלט־אַנשויאונג.

מיר האָבען שוין געזאָגט, אַז די סאָפיסטיק איז די וויעג פון סאָקראַט'ס פילאָסאָפיע. די סאָפיסטען גיבען איהם אויפ'ן וועג אַ סך וויכטיגע פּרינציפּען, וועלכע ער אַרבייט אַריין אין זיין סיס־טעם. דאָס איז ערשטענס, דער „איך־פּרינציפּ", דער בעשטרעבען אויפצובויען אַ פילאָסאָפישען בנין צוליעב די אינטע־רעסען פון דעם מענשליכען איך; דאָס איז, צווייטענס, דעם ניצ־ליכקייטס־פּרינציפּ, וואָס האָט געשפּיעלט ביי די סאָ־פיסטען אַזאַ גרויסע ראָלע אין דער דערקלעהרונג פון סאָציאַלע און מאָראַלישע ערשיינונגען. דאָס איז, דריטענס, דער טוגענד־פּראָ־בלעם, די פראַגע וועגען יושר און עולות, וועגען גוטס און שלעכטס און וועגען דעם גרונד־פּרינציפּ, פון וועלכען עס שטאַמען אַלע עטי־שע אַנשויאונגען, — פראַגען וועגען דער טוגענד גופא. פערטענס, די סקעפּטיק בנוגע צו דער נאַטור־פילאָסאָפיע, די נייגונג צו טראַכ־טען מעהר וועגען די מענשליכע ענינים עהדער וועגען יענע פּראָ־צעסען, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דער דרויסענדיגער וועלט.

דאָס רוב געשיכטס־שרייבער פון דער פילאָסאָפיע לייגען אויף דעם לעצטען פּונקט כמעט דאָס גאַנצע געוויכט. ביי זיי קומט אויס, אַז סאָקראַטעס האָט זיך לגמרי ניט אינטערעסירט מיט דעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער נאַטור, און איז אין גאַנצען געווען פריי פון וועלכע עס איז נאַטור־פילאָסאָפישע מיינונגען. און אויב ער האָט יע געהאַט וועלכע עס איז מיינונגען אין דער פראַגע, האָ־בען זיי ביי איהם געשפּיעלט זעהר אַ קליינע ראָלע.

מיר מיינען, אַז דאָס איז צו איינזייטיג און איבערטריבען. ניט נאָר האָט סאָקראַטעס געהאַט בעשטימטע מיינונגען וועגען די גרונד־פראַגען פון דער נאַטור־פילאָסאָפיע, נאָר יענע מיינונגען האָ־בען אויך געשפּיעלט אַ זעהר וויכטיגע ראָלע אין דעם אַרויסוואַקסען און דעם אויפבוי פון דעם גאַנצען סיסטעם און אין דער לאָגישער שיכות צווישען זיינע איינצעלנע טהיילען.

הערַאקליט האָט איבערגעלאָזען אַ געוואַלטיגען רושם אויף דעם

גאַנצען געדאַנקען־גאַנג פון סאָקראַטעס. וועגען זיין ווערק האָט ער זיך אויסגעדריקט, אַז אַלץ, וואָס ער האָט פערשטאַנען אין איהם איז געטליך און ריכטיג, און ער איז זיכער, אַז אויך דאָס, וואָס ער האָט ניט פערשטאַנען איז אַקוראַט אַזוי ריכטיג און אמת. קלאָר און זיכער איז פאַר איהם געווען דער העראַקליטישער גרונד־געדאַנק, אַז אומעטום, סיי אין דער נאַטור, סיי אין דער מענשליכער געזעלשאַפט הערשט אַ געטליכע פערנונפט וואָס שטראַהלט פון דעם געטליכען פייער־עטהער און וואָס דריקט זיך אויס אין די נאַטור־געזעצען און אין די געזעצען פון דער מענשליכער געזעלשאַפט.

אויך פון אַנאַקסאַגאָראַס׳ גרונד־פרינציפּ, דעם געטליכען וועלט־שכל, האָט ער פיעל געהאַלטען. דער איבער־נאַטירליכער שכל איז אַ גאָט, וועלכער איבערוואַכט אַלץ, וואָס קומט פאָר אין דער וועלט און טראָגט אומעטום אַריין אַ פערנינפטיגען פּלאַן, אַ שכל׳דיגע צוועקמעסיגקייט. אַלץ אין דער נאַטור און אין דער געזעלשאַפט איז גוט, שכל׳דיג, צוועקמעסיג. דאָס איז געווען דער גרונד־געדאַנק, אין וועלכען סאָקראַטעס האָט געגלויבט. ער איז געווען דורך און דורך אָפּטימיסטיש.

אָבער אין איינעם מיט די סאָפיסטען האָט ער פון דעסטוועגען געגלויבט, אַז מיר דאַרפען זיך מעהר אינטערעסירען מיט מ ע נ ש ל י כ ע אַנגעלעגענהייטען, עהדער מיט דער נאַטור. ער האָט איינגעזעהן, אַז דער שכל, וואָס ליעגט פערבאָרגען אין דער נאַטור, איז אָנגעטהאָן אין אַזאַ לבוש, וועלכען מיר, מענשען, קאָנען ניט אַראָבשטרייפען. די נאַטור רעדט צו אונז אַ לשון, וועלכען מיר, מענשען, קאָנען ניט פערשטעהן. צווייטענס, קאָן אונז די קענטעניס פון דער נאַטור ניט ברענגען קיין שום נוצען פאַר אונזערע איי־גענע וויכטיגע לעבענס־פראַגען. וואָס קאָנען אונז די ביימער לער־נען? פּלעגט ער פרעגען. אָט פאַרוואָס ער האָט געהאַלטען אַז מיר מוזען קאָנצענטרירען אונזער געדאַנק אויף דער וועלט פון דעם מענשענ׳ס לעבען. אין איהר, אין דער מענשליכער געזעלשאַפט, דריקט זיך די וועלט־פערנונפט אויס דורך דעם מיטעל פון אונזערע אייגענע געדאַנקען. זי איז ניט פערשטעלט פאַר אונזער שכל דורך קיין פרעמדען לבוש, זי רעדט צו אונז אַ לשון, וועלכען מיר אַלע קאָנען פערשטעהן.

בעקאַנט איז ציצעראָ׳ס אַ ווערטעל, אַז סאָקראַטעס האָט די

פילאָסאָפיע פון הימעל אויף די ערד אַראָבגערופען, אַריין געפיהר׳ט זי אין די שטעדט און אין די הייזער און געצוואונגען די מענשען צו פאַרשען וועגען דעם לעבען און די זיטען, וועגען „גוטס" און „שלעכטס".

עס איז קלאָר, אז אויף דעם געביט פון דער מענשליכער געזעל־שאַפט און מענשליכע האנדלונגען קאָן ניט געמאָלט זיין אַזאַ ראַ־דיקאַלער ניהיליזם ווי דער, וואָס גאָרגיאַס האָט אויפגעשטעלט בנוגע צו דער נאַטור. וואָלט אין דער געזעלשאַפט גאָר נישט עק־זיסטירט, וואָלטען די מענשען גאָר נישט געקאָנט דערקענען און וואָלטען זיי ניט געקאָנט מיטהיילען איינער דעם אנדערען זייערע געדאַנקען, יעמאָלט וואָלטען זיי ניט געהאַט וועגען וואָס זיך צו־נויפצורעדען און קיין אָבמאַך צווישען מענש און מענש וואָלט ניט געווען מעגליך. ס׳איז אָבער אַ פאַקט, אז די מענשליכע געזעל־שאַפט עקזיסטירט, אז מענשען רעדען זיך איינע מיט די אַנדערע צונויף. דאָס טהוען זיי, אַ דאַנק דער שפּראַך, דורך איינצעלנע ווערטער, וואָס האָבען אַ בעשטימטען זין. ווען איך געברויך אַ וועלכען ס׳איז וואָרט וואָס האָט אַ שיכות צו דער נאַטור, ווען איך בעצייכען צ. ב. אַ געוויסע פאַרב מיט דעם וואָרט: „רויט", קאָן איך ניט זיין זיכער, אויב אַלע מענשען, וואָס געברויכען דעם זעלבינגען וואָרט האָבען אויך די זעלבינע רויט־עמפּפינדונג, ווי איך. און דורך קיין פּראַקטיק, דורך קיינע בשותפות׳שע האנדלונגען קאָנען מיר ניט מיטהיילען, איינע די אַנדערע, דעם מהות פון דער פאַרב, וואָס יעדער איינער זעהט און רופט אָן מיט דעם נאָמען „רויט". אָבער אויב מיר געברויכען אַ וועלכען ס׳איז וואָרט, וואָס האָט אַ שיכות צו אונזערע מענשליכע בעציהונגען, אויב מיר זאָגען צ. ב. דעם וואָרט: „גערעכטיגקייט", אָדער: „אונגערעכטיגקייט", מוזען מיר אַריינלעגען אין איהם איין־און־דעם־זעלבינגען זין און אויב מיר פערשטעהען פערשיעדען דעם זין, וועט שוין די פּראַקטיק פונ׳ם לעבען בעווייזען, אז מיר קענען זיך ניט צונויפגעהן. געהען מיר זיך אָבער יאָ צונויף, איז דאָס אַ סימן, אז אין דעם וואָרט, וואָס האָט אונז צונויפגעבונדען, ליעגט אַ וועלכער עס איז זין, וואָס מיר אַלע פערשטעהען איהם גלייך. אויף אַזאַ אופן איז אויף דעם גע־ביעט פון מענשליכע האנדלונגען פאַראַן אַ מעגליכקייט פאַר אַזאַ ערקענטניס, וואָס העננט ניט אָב פון יעדען איינצעלנעם אינדיווי־

דיאום, וואָס מוז על פּי שכל זיין אַ שותּפ'שער בעזיץ פאַר דער גאַנצער מענשהייט. אין אַזעלכע אידעען און געדאַנקען, וואָס שטעהען העכער, עהדער דעם אינדיווידיאום'ס קאַפּריזען און סוב־יעקטיווע מיינונגען, דריקט זיך אויס די אַלוועלטליכע פערנונפט, וואָס ווירקט אין אונז, ווי אין דער גאַנצער נאַטור. מען דאַרף נאָר אויסגעפינען יענע ריכטיגע מ ע ט ה אָ ד ע, וואָס זאָל אונז העלפען ארויסצובעקומען פון די מענשליכע מיינונגען דעם פער־נינפטיגען זיכערען טהייל, און ווע־לכען עס שפּיגעלט זיך אָב דער אייבינער שכל פון דעם געטליכען פּרינציפּ אין דער וועלט. ד י מ ע ט ה אָ ד ע און ד י מ ע ט ה אָ ד ע ן־ל ע ה ר ע א י ז ד ע ר י ב ע ר ד י ה ו י פּ ט־ז אַ ך א י ן ד ע ר פ י ל אָ־ס אָ פ י ש ע ר פ אָ ר ש ו נ ג.

§ 34. סאָקראַט'ס מעטהאָדען־לעהרע.

די זעלבינע פראַגע, וואָס האָט פעראינטערעסירט די נאַטור־פילאָסאָפען בנוגע צו דער נאַטור, דאַרף אויך אוועקגעשטעלט ווערען בנוגע צו די מענשליכע האנדלונגען. פון וואַנען שטאַמט די ער־קענטניס: פון די חושים, אָדער פון שכל? און אויף וועמען קענען מיר זיך פערלאָזען: אויף די ערשטע, אָדער אויף דעם לעצטען?

די סאָפיסטען האָבען ניט געטרויט דעם מענשליכען שכל און האָבען אויך ניט געגלויבט די מענשליכע חושים. סאָקראַטעס, ווי דאָס רוב פילאָסאָפען ביז צו די סאָפיסטען, האָט געגלויבט אין דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל. ער איז געוועזען אַ ר אַ צ י אָ נ אַ־ל י ס ט. אויב דער מאַטעריאַל, וועלכע אונז ברענגען די חושים, געפינט זיך אין אַ שטענדיגער פערענדערונג, אין אַ שטענדיגען פלוס, זענען די רעזולטאַטען, וואָס דער קלאָרער שכל ברענגט ארויס, אייביג און אונפערענדליך. דורך אַ ריכטיגע מעטהאָדע דאַרפען מיר קאָנען קומען צו זיי.

סאָקראַט'ס מעטהאָדע איז בעשטאַנען פון עטליכע איינצעלנע טהייל־פּראָצעסען, וואָס זיי האָבען אַלע געהאָלפען ארויסברענגען דעם אמת. אין זיינע געשפּרעכען מיט די פערשיעדענע מענשען פלעגט ער אָנהויבען מיט דער א י ר אָ נ י ע. ער פלעגט צוגעהן צ. ב. צו אַ בעל מלאכה און פלעגט ביי איהם פרעגען וואָס איז דער צוועק און דער זין פון זיין ארבייט, מאַכענדיג זיך, אַז ער אליין

ווייס גאָר ניט און פערשטעהט גאָר ניט פון איהר. ער פּלעגט זאָגען: „איך ווייס נאָר איין זאַך, אַז איך ווייס גאָר נישט“. און אפשר איז דאָס געוועזען ניט גאָר דורך און דורך איראָניע. גלויבענדיג, אַז די וועלט-פערנונפט איז פערקערפּערט אין דער געזעלשאַפטליכער פערנונפט, האָט ער אויך געמוזט גלויבען, אַז יעדער איינער האָט אין זיך ווענינגסטענס אַ טהייל פון׳ם געטליכען אמת און אַז מען קאָן ווירקליך לערנען מעהר פון די אַנדערע מענשען עהדער, לאָמיר זאָגען, פון די בוימער און חיות. דעם ענטפער, וואָס ער פלעגט בעקומען אויף זיין שאלה, פלעגט ער אָבפּרעגען דורך זעהר וויציגע און שאַרפזיניגע פראַגען. דער געפרעגטער פלעגט איינזעהן, אַז זיין ענטפער איז אָדער אין גאַנצען פאַלש אָדער ווענינגסטענס ניט פּינקטליך און גענוי. דורך פאַסיגע פראַגען פלעגט סאָקראַטעס ארויפברענגען איהם אויף אַ בעסערען ענטפער און אויך יענעם ענטפער פלעגט ער אויף דעם פריהערדיגען אופן קריטיש דורכמוסטערן און בעווייזען זיינע חסרונות. אָנגעהענדיג מיט דער זעלביגער מעטהאָדע, פלעגט ער דעם געפרעגטען סוף כל סוף ארויפברענגען צו אַזאַ ענטפער, וואָס האָט געהאַט אַלע מעלות פון אַ פּינקטליכען געדאַנק. אין איינעם מיט דער איראָניע איז, ווי מיר זעהען, געוועזען אָנגעווענדט אויך די דיאַלעקטיק, ד. ה., די אויפדעקונג פון אינוועניגסטע פעהלערען און סתירות אין אַ וועלכען עס איז געדאַנק, וואָס האָט זיך אין פלוג אויסגעדוכט קלאָר און גאַנץ גלאַט. דעם גאַנצען פּראָצעס האָט סאָקראַטעס אָנגערופען „מעאָיטיק“ די העבאַם-קונסט, און ער פלעגט אָפט זאָגען, אַז אקוראַט ווי זיין מוטער, פענארעטע, פלעגט העלפען די געווינערינס צו געבערען קינדער, אַזוי העלפט ער די מענשען געבערען ריכטיגע געדאַנקען.

דער וויכטיגסטער טהייל פון זיין מעטהאָדע איז בעשטאַנען אין דער א י נ ד ו ק צ י אָ ן, ד. ה. אין דער אונטערזוכונג און פערגלייכונג פון פערשיעדענע איינצעלע פעלע אין דעם מענשליכען לעבען, כדי ארויסצוגעפינען דעם אַלגעמיינעם כלל, וואָס ליעגט אין זיי פערבאָרגען. און דער צוועק פון דער מעטהאָדע איז געווען די ריכטיגע ד ע פ י נ י צ י אָ ן, ד. ה. די פּינקטליכע און קלאָרע בעשטימונג פון יענעם זין, וואָס מיר דאַרפען פערבינדען מיט אַ וועלכען ס׳איז וואָרט.

א ביישפיעל וועט אונז דאָס דערקלעהרען. לאָז זיין מיר גע־העןן אָרויס פון דעם געדאנק פון אונגערעכטיגקייט (אַדיקיאַ). סאָק־ראַטעס שטעלט אוועק די פראגע: וואָס איז אזוינס אונגערעכטיג־קייט? ער בעקומט, לאָמיר זאָגען, דעם ענטפער אז אונגערעכטיג־קייט איז — איינעם אָבנאַרען, אָדער ביי איינעם עפּעס אוועקנעה־מען מיט געוואַלד א. ז. וו. פרעגט ער ווייטער: און ווען מיר נאַרען אָב א פיינד אין קריעג און מיר נעהמען פון איהם אוועק עפּעס א זאַך, וועט עס אויך זיין אונגערעכטיגקייט? דער געפרעגטער מוז מודה זיין, אז בנוגע צו דעם פיינד אין קריעג, זענען אַזעלכע האַנד־לונגען גערעכט. הייסט עס, אז מען מוז שוין דעם פריהערדיגען ענטפער פערריכטען. אונגערעכט איז — אָבנאַרען א פריינד, אָדער עפּעס אוועקנעהמען פון איהם מיט געוואַלד. און ווי איז, פרעגט ווייטער סאָקראַטעס, אז איהר ווילט אָבנאַרען אייער אייגענעם קראַנקען זוהן, כדי ער זאָל אראָבשלינגען א רפואה? אָדער ווען איהר ווילט אָבנעהמען ביי אייער פריינד דעם שווערד, מיט וועלכען ער וויל זיך אליין א מיתה אָנטהאָן, וועט עס אויך זיין אונגערעכט? דער געפרעגטער פלעגט מוזען צוגעבען, אז אויך דער אנדער ענט־פער איז געוועזן ניט גענוי און פּינקטליך, אז מען דאַרף אין איהם אריינטראָגען נאָך א תנאי. אונגערעכט איז אָבנאַרען א פריינד מיט דער כונה צו טהאָן איהם שלעכטס.

אויף אַזאַ אופן קומט מען אויף דעם וועג פון אינדוקציאָן צו דער אויפשטעלונג פון א ריכטיגען ב ע ג ר י ף.

דער בעגריף איז דאָס, וואָס בלייבט אייביג רוהען אין דעם קיין מאָל ניט רוהענדען שטראָם פון ערשיינונגען.

אָט אין דעם אויסגעפינען פון ריכטיגע בעגריפען ליעגט, נאָך דער מיינונג פון סאָקראַטעס, דער וועג צו אבסאָלוט זיכערע קענטע־ניסען. דער ריכטיגער בעגריף איז דער תוך דבר פון א וועלכער ס'איז זאַך, ער איז ניט אָבהענגיג פון וועלכער ס'איז אינדיווידוע־לער מיינונג. ער ווייזט אונז אָן, וואָס די זאך א י ז, און דער ענטפער, אויב ער איז ריכטיג אויסגעפונען געוואָרען, בלייבט אונ־פערענדליך און אייביג פאר אלע דורות. און אין דער אמת'ן! בעטראַכטען מיר דעם ריכטיגען בעגריף פון אונגערעכטיגקייט. מיר פרעגען דאָ דערווייל ניט, אויב ס'איז דאָ אין דער וועלט אָדער

אין דער מענשליכער געזעלשאפט אזא מין זאַך ווי אונגערעכטיג־קייט. מיר פרעגען אויך ניט, צי אונגערעכטיגקייט איז שלעכט אָדער גוט. ווי מיר זאָלען זיך ניט פאַנאַנדערגעהן אין די פראגען, איינשטימיג בלייבען מיר אין דעם בעגריף גופא, וואָס דאַרף פער־בונדען זיין מיט דעם וואָרט אונגערעכטיגקייט; עס מאכט ניט אויס, צי זי עקזיסטירט, אָדער ניט. איהר ת ו ך איז אונאָב־העננגיג פון רוים און צייט און, איין מאָל אויסגעפונען, איז ער גלייך קלאָר פאר אלע מענשען.

אָבער אויף דעם זעלביגען וועג, ווי מיר האָבען אויסגעפונען דעם תוך פון א וועלכער ס'איז זאַך, קאָנען מיר דאָך אויסגעפינען די ענטפערס אויף אלע אַנדערע שאלות, וואָס זענען פערבונדען מיט איהר. מען דאַרף נאָר קלאָר ווערען וועגען די בעגריפען, וואָס ליעגען אין יענע שאלות און וועגען די ריכטיגע אויסטייטשונגען פון יענע בעגריפען.

סאָקראַטעס ווערט אויף אזא אופן דער בעגרינדער פון דער ראַציאָנאַליסטישער בעגריף־פילאָסאָפיע, פון יענעם גלויבען, אז דער אמת ליעגט אין דעם ריכטיגען בעגריף, אז דער בעגריף שטאַמט דירעקט אָב פונ'ם שכל און ניט פון די חושים, און אז ער מוז דע־ריבער אויסגעטייטשט ווערען פון אלע מענשען און צו אלע צייטען אין דעם זעלביגען זין.

§ 35. סאָקראַט'ס טוגענד־לעהרע

די אינדוקטיווע מעטהאָדע פון ריכטיגע בעגריף־בעשטימונגען ווענדט סאָקראַטעס אָן, כדי צו פערענטפערען יענע שאלה, וואָס דאַרף, נאָך זיין מיינונג נאָך, זיין דער גרונד־פּראָבלעם פון פילאָ־סאָפישען דענקען — די שאלה וועגען מענשליכע טוגענד.

וואָס איז אזוינס טוגענד? וואָס איז איהר ריכטיגער בעגריף?

די סאָפיסטען האָבען געלייקענט אז עס איז דאָ א וועלכע עס איז איין איינציגע טוגענד, אין וועלכע אלע מענשען, אָהן אָן אונ־טערשיעד, זאָלען גלויבען. אויספאַרשענדיג די פערשיעדענע רעכט־בעגריפען ביי פערשיעדענע פעלקער האָבען זיי געפונען, אז פער־שיעדענע פעלקער האָבען פערשיעדענע געדאַנקען וועגען „גוט“ און „שלעכט“, וועגען „טוגענד“ און „לאַסטער“. ביי איין פאָלק צ. ב. טאָרען עלטערען און קינדער ניט לעבען געשלעכטליך איינע מיט

די אַנדערע; ביי אַן אַנדער פאָלק איז דאָס ערלויבט. אָבער די סאָפיסטען גופא האָבען אין אַ סך אונטערזוכונגען בעוויזען אַז אַלץ, וואָס מענשען טהוען, טהוען זיי דאָס צוליעב זייער אייגענעם נוצען. הייסט עס, אַז עס איז דאָ אַ וועלכער עס איז געמיינזאַמער מקור, פון וועלכען עס פליעסען אַרוים אַלע מענשליכע האַנדלונגען. קאָנען מיר דאָך אויך אין דער פראַגע אונטערזוכען, אויב אַ געשלעכטס־פערקעהר צווישען עלטערען און קינדער איז ניצליך אָדער ניט. סאָקראַטעס בעווייזט, אַז פון אַזאַ פערקעהר מוז אַרויסקומען אַ שאָדען צו דער מענשליכער ראַסע: זי ווערט דערפון פערדאָרבען. הייסט עס, אַז אין דעם פאַל האָבען מיר אַ פּרוביר־שטיין, מיט וועלכען מיר קענען אָבשעצען, צי אַזאַ געשלעכטס־פערקעהר איז „גוט“ אָדער „שלעכט“, צי איז ער אַ טוגענד, אָדער אַ לאַסטער.

אויך אין דער פראַגע, וועלכע די סאָפיסטען האָבען אויפגעוואָרפען, צי עס איז גוט אָדער שלעכט צו פאָלגען די געזעצען פון דעם שטאַאַט, געפינט סאָקראַטעס, אַז דער נוצליכקייטס־פרינציפ קען פערענטפערען די שאלה. ער בעווייזט, אַז סיי פאַר דעם איינצעלנעם, סיי פאַר דער גאַנצער געזעלשאַפט, איז נוצליך, מען זאָל זיין געהאָרכזאַם צו די געזעצען פון שטאַאַט.

און בכלל: טוגענד, דאָס העכסטע „גוט“, צו וועלכען די מענשען שטרעבען, איז דאָס וואָס זיי ברענגט נוצען, דאָס וואָס זיי מאַכט גליקליך. ממילא איז טוגענד ניט קיין אַנדער זאַך, ווי גליקזעליגקייט און נוצליכקייט. וואָס ברענגט אָבער דעם מענשען נוצען? און וואָס ליעגט דעם מענשען׳ס גליק? דאָס דאַרף אויסגעפונען ווערען דורך די ריכטיגע ערקענטניס. טוגענד איז וויסען. אַ מענש, וואָס וויים און וואָס עס בעשטעהט די אמת׳ע גליקזעליגקייט, קאָן ניט זיין אונעהרליך. ער מוז וועלען די טוגענד, וואָס ברענגט איהם גליק. אמת, איינעם קען זיך אויסדוכטען, אַז די חושים און די תאוות וועלען איהם ברענגען גליק. אָבער דאָס איז נאָר אַ דערווייליגער טעות. וואָס מעהר ער וועט זיך פערלאָזען אויף זיין שכל, אַלץ מעהר וועט ער אויסגעפינען אין וואָס עס בעשטעהט דער ריכטיגער גליק, און וועט קאָנען ווערען אַ בעל הבית איבער זיינע חושים.

סאָקראַט׳ס גרונדגעדאַנק איז, אַז אויף דעם געביעט פון דער

טוגענד זענען טהעאָריע און פּראַקטיק אזוי פעסט צונויפגעבונדען אין איינעם, אז איינע קאָן אָהן דער אנדערער ניט בעשטעהן. און דער עיקר איז — טהעאָרעטיש ריכטיג אויסצוגעפינען, וואָס טוגענד איז. ווי נאָר איינער וועט זעהען קלאָר, וואָס עס מאכט איהם גליקליך, אזוי וועט ער ממילא שוין זיך נאָכיאָגען נאָך דעם גליק.

ווי אזוי זאָלען מיר אָבער אויסגעפינען דעם ריכטיגען בעגריף פון גליקזעליגקייט? אין וואָס בעשטעהט דער אמת׳ער בעגריף פון גליק? אויף דערויף האָט סאָקראַטעס געגעבען אַן ענטפער, וואָס וויכט שוין אָב פון דעם ריין־בעגריפליכען וועג, אויף וועלכען ער האָט געפיהרט זיין פילאָסאָפישע פאָרשונג ביז אהער.

דער אלגעמיין וועלטליכער, געטליכער שכל, זאָגט ער, האָט אין יעדער מענשליכער ברוסט איינגעפלאַנצט אַ געטליכע שטים, אַ „דאימאניאָן“, אַ גוטען „גייסט“, וואָס זאָגט אַלע מאָהל אונטער דעם מענשען, וואָס ער דארף אין יעדען איינצעלנעם פאַל טהאָן, כדי צו דערגרייכען זיין העכסטען גליק און די העכסטע טוגענד. דאָס איז דער ג ע װ י ס ע ן, וואָס יעדער איינער טראָגט ביי זיך אין הארצען. פרעגט מען דעם געוויסען, בעקומט מען אַן אי־דעאַל פון פ אָ ל ק אָ מ ע נ ה י י ט, צו וועלכער דער מענש דארף שטרעבען.

„גנאָטי ז׳אויטאָן“! דערקען זיך אליין! די ווערטער האָט דער דעלפישער אָראַקול געשיקט צו סאָקראַט׳ן, און אין די ווערטער פאסט ער צונויף זיין גאַנצע פילאָסאָפיע. דערקען זיך אַליין, איז דער טייטש: אינטערעסיר זיך מעהר מיט די פּראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דיר גופא עהדער מיט די פּראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דער פרעמדער נאטור. טראכט און פאָרש אויס, אין וואָס בעשטעהט דאָס העכסטע גוט, צו וועלכען דו זאָלסט שטרע־בען. „גנאָטי ז׳אויטאָן“ איז אָבער אויך דער טייטש: ווער גוט בעקאַנט מיט דעם אייגענעם פערבאָרגענעם געוויסען, לאָז אין אַלע וויכטיגע לעבענס־פראַגען ריידען די אינוועניגסטע שטים פון דיין הארצען, אין וועלכער עס דריקט זיך אויס די געטליכע וועלט־פער־נונפט, און דו וועסט תמיד געפינען דעם ריכטיגען וועג צום גליק.

ניט גאַנץ קלאָהר איז ביי סאָקראַט׳ן געבליעבען די פראַגע, אין וואָס פאַר אַ שיכות די גליקזעליגקייט שטעהט צו דער לוסט, צו די

הנאות, וואָס מיר האָבען פון לעבען

סאָקראַטעס ווייס גאַנץ גוט, אַז ביי מענשען שפּיעלט הנאה אַ גרויסע ראָליע. ער געפינט, אַז די געוועהנליכע הנאות פון׳ם לעבען קאָנען ניט ברענגען אַ דויערנדען גליק און אַז די העכסטע לוסט בע־קומען מיר, ווען מיר זעהען איין, אַז מיר ווערען אַלץ בעסער׳ און בעסער און ווען מיר האָבען פריינד, וואָס דערגרייכען אויך צו אַלץ העכערע שטופען פון פאָלקאָמענהייט, אַ דאַנק זייער אומגאַנג מיט אונז. אָבער שוין דערפון אַליין איז קלאָר, אַז גליק און טו־גענד ליעגט ניט אין דער לוסט, נאָר אין אַ וועלכען עס איז אַ י־ד ע אַ ל פון פאָלקאָמענהייט.

די מעטהאָדע פון דער ריכטיגער בעגריף־בעשטימונג ווענדט סאָקראַטעס אָן אויך אויף די פּ אָ ל י ט י ק. ער אונטערזוכט די פערשיעדענע שטאַאַטס־פאָרמען, וואָס האָבען געהעררשט אין זיין צייט און וויל אויסגעפינען די ריכטיגע דעפיניציאָן פון יעדער שטאַאַטס־פאָרם. דערביי שפּיעלט ביי איהם די הויפּט ראָליע ניט אַזוי דער יורידישער אינהאַלט איהרער, ווי איהר עטהישער ווערטה. די „טיראַניע“ אונטערשיידט זיך פון „קעניגטהום“ ניט נאָר דורך דעם אַליין, וואָס דער קעניג האָט בעקומען די הערשאַפט איבער׳ן פאָלק לויט דעם געזעץ, בעת דער טיראַן איז געוואָרען אַ העררשער, ווייל ער האָט אַליין דורך אייגענע מאַכט בעקומען די העררשאַפט אין זיינע הענד. די הויפּט־נפקא־מינה צווישען די צוויי שטאַאַטס פאָר־מען איז אַן עטהישער. דער קעניג פאָלגט די געזעצען פון זיין לאַנד,— דאָס ווערט פערלאַנגט פון דער טוגענד. דער טיראַן אָבער צוטרעט די טוגענד מיט די פיס אין דעם מאָמענט, ווען ער כאַפּט אריין אין זיינע הענד די העררשאַפט מיט געוואַלד, להיפך צו דעם עקזיס־טירענדען געזעץ.

די בעסטע שטאַאַטס־פאָרם העננט אָבער אָב ניט פון דעם, ווער און ווי אַזוי עס האָט בעקומען די מאַכט איבער׳ן פאָלק. אפילו ווען די רעגיערער ווערען אויסגעקליעבען פון דעם פאָלק אַליין, איז דאָס נאָך אויך ניט קיין גאַראַנטיע, אַז זיי וועלען וויסען ווי צו העררשען, ד. ה. פיהר׳ען דאָס פאָלק אויף דעם וועג פון טוגענד. אַ שיף פערטרויט מען נאָר דעם, וואָס איז גענים אין דער שיף־פאַהרט, אין דער לאַנדווירטשאַפט קאָן נאָר דער זיין אַ גוטער בעל־הבית,

וואָס איז בעקאַנט מיט אַלע אייַנצעלהייטען פון דער אַגראַרישער בעל־הבית'ישקייט. דאָס זעלבע איז אויך מיט דער מעדיצין. אין דער וואָללשפינגעריי לאָזען די מאַנסביל איבער די גאַנצע הערר־שאַפט צו די ווייבער, וואָס פערשטעהען בעסער דעם עסק. פון אַלע אַזעלכע פעלען ברענגט סאָקראַטעס אינדוקטיוו ארויס דעם אַלגע־מיינעם כלל, אַז יעדער עסק מוז איבערגעגעבען ווערען צו דעם, וואָס איז בעוואָפענט מיט דער נויטיגער ווי ס ע נ ש אַ פ ט פון זיין פאַך. דעם זעלביגען אַלגעמיינעם כלל ווענדט ער אָן אויך אויף די פּאָליטיק, אָדער אויף די וויסענשאַפט, ווי אַזוי ריכטיג צו הער־שען און צו רעגיערען. כדי צו זיין אַ הערשער, מוז מען זיין אַ מומחה אין דער אומנות. סאָקראַטעס שטעלט זיך אָבער ניט אָב אויף דער פראַגע, ווי אַזוי מאַכט מען, אַז די רעגיערער זאָלען זיין בהבן אין זייער אומנות און ווי אַזוי דאַרף איינגעאָרדנעט ווערען דער שטאַאַט, אַז די בעסטע און קליגסטע אין הלכות פּאָליטיק זאָלען קאָנען פיהרען די הערשער־ראָליע. די אויפגאַבע האָט שפּעטער גענומען אויף זיך צו פערענטפערן פּלאַטאָן.

פערגלייכען מיר איצטער די פילאָסאָפיע פון סאָקראַטעס מיט דער פילאָסאָפיע פון דעם סאָפיסט גאָרגיאַס, וועלען מיר זעהן, אַז סאָקראַטעס האָט אויסגעפונען פונקט דעם היפך פון דעם, צו וואָס גאָרגיאַס איז געקומען. גאָרגיאַס זאָגט, עס איז גאָרנישט ניטאָ. סאָקראַטעס זאָגט, עס איז דאָ טוגענד. גאָרגיאַס זאָגט, מען קען גאָרנישט ניט וויסען, סאָקראַטעס זאָגט, דער עצם מהות פון טוגענד ליעגט אין וויסען. גאָרגיאַס זאָגט, איינער קען גאָרנישט ניט מיטטהיילען דעם אַנדערען. סאָק־ראַטעס זאָגט, די טוגענד קען מען לערנען און אַלע מענשען אויס־לערנען.

און פון דעסטוועגען האָט מען סאָקראַט'ן אין זיין צייט צונויפגעמישט מיט די סאָפיסטען. ביז צו אַ געוויסען גראַד איז יענע צייט געווען גערעכט. סאָקראַטעס איז דער סאָפיסט, וואָס איז געגאַנגען קאָנסעקוועגט אויף דעם וועג, וועלכען זיי האָבען בע־טרעטען, און וואָס האָט אויסגעפונען אַן אויסוועג פאַר דעם מענש־ליכען געדאַנק פון יענע ענגעניש, אין וועלכע די פריהערדיגע פילאָ־סאָפיע האָט איהם פערפיהרט.

§ 36. דער טויט פון סאָקראַטעס.

בעטראַכט מען דעם גאַנצען לעבען פון סאָקראַטעס, זעהט מען, אַז סאָקראַטעס איז געווען אַ פריעדליכער, כמעט קאָנסערוואַטיווער בירגער, בשום אופן ניט קיין רעוואָלוציאָנער אין זיינע האַנדלונגען. אויף די געדאַנקען זיינע זענען געווען אויפ'ן ערשטען בליק, ווייניגער ראַדיקאַל און אומשטורצלעריש, ע'הדער די געדאַנקען פון אַ סך סאָפיסטען. פון דעסטוועגען איז דער גאַנצער כעס פון דער אַטהענישער עפענטליכער מיינונג אַרויפגעפאַלען אויף סאָקראַטעסען מעהר, ע'הדער אויף אַלעמען. עס קאָן זיין, אַז די אויפקלערונגס־אַרבייט פון סאָקראַטעס איז געווען דער לעצטער טראָפּען, וואָס האָט פול געמאַכט די מאָס פון דעם גערולדיגען בירגער, וואָס האָט געמוזט צוזעהן, ווי עס ווערען אונטערגעגראָבען די גרונד־פעסטען פון דער אַלטער גריכישער געזעלשאַפט. עס קאָן זיין, אַז זי, די געזעלשאַפט, האָט אינסטינקטיוו געפיהלט מעהר געפאַהר אין דער שטילער וויסענשאַפטליכער קריטיק פון סאָקראַטעס, ע'הדער אין די ראַדיקאַלע פראַזען פון די סאָפיסטען, וואָס האָבען אין אַ סך פונקטען זיכער איבערגעכאַפּט די מאָס.

ווי די מעשה איז, סאָקראַט'ן האָט מען בעשולדיגט אין געפעהרליכע שטאַאַטס־פערברעכענס. די אַנקלעגער (עס זענען געווען מעהרערע אַנקלעגער, ווען אַפילו קסענאָפאָן רעדט נאָר פון איין אַנקלאָגער: „האַ קאַטעגאָראָס", דער קטיגור) זענען געווען: איינער, אַ יונגער דיכטער, וואָס איז ברוגז געווען אויף סאָקראַט'ן, פאַר וואָס ער האָט אויפגעוואָרפען די פּאָעטען, אַז זיי פערשטעהען ניט דעם וועזען פון זייער אייגענער קונסט; איינער, אַ חשוב'ער, בכבוד'ער לעדער־הענדלער, וואָס איז געווען אין כעס אויף איהם, ווייל ער האָט איהם געראַטהען, זיין זוהן זאָל אוועקווארפען דעם בכבוד'ען, חשוב'ען לעדער־האַנדעל; איינער, אַ דעמאַגאָג, און נאָך אַ פערטער, וועמעס פּריוודעס צו סאָקראַטעס זענען געבליעבען אונבעקאַנט.

די בעשולדיגונג האָט געהייסען: „סאָקראַטעס טהוט אונרעכט, ווייל ער לייקענט די געטער, אין וועלכע דער שטאַאַט גלויבט, און פיהרט איין נייע דעמאָנישע וועזען. ער טהוט אויך אונרעכט, ווייל ער פערדאַרבט די יוגענד."

סאָקראַטעס איז געקומען צום פאָלקס־געריכט. שטאָלץ האָט ער פערלאַנגט מען זאָל איהם משפּט'ען נאָך זיינע מעשים און לאָזען צורוה זיינע איבערצייגונגען. עס האָט אָבער ניט געהאָלפען. די מאַיאָריטעט פון די איבער 500 שופטים, האָבען געפונען די בעשול־דיגונג פאַר ריכטיג. וואָלט סאָקראַטעס געוויזען אַביסעל מעהר נאָכ־גיביגקייט, וואָלט ער זיך אביסעל געבויגט פאַר'ן געריכט, וואָלט אפשר ניט געקומען צו א טויט־אורטהייל. זיין שטאָלצער בענעהמען זיך האָט געפיהרט דערצו, אז ער איז מיט א קליינער מאַיאָריטעט פער'משפּט געוואָרען צום טויט דורך אויסטרינקען א בעכער סם.

היות אָבער ווי אין דער זעלביגער צייט איז נאָר וואָס אוועק־געגאַנגען פון אַטהען א הייליגער, יו"ט'דיגער שיף קין דעלאָס, האָט מען גאַנצע דרייסיג טעג, ביז די שיף איז געקומען צוריק, ניט געטאָרט אויספיהרען אין אַטהען דעם טויט־אורטהייל. אין דער צייט האָט זיין תלמיד און פריינד, קריטאָן, פאָרגעשלאָגען איהם אַנטלויפען פון תפיסה און האָט איהם אָנגעוויזען, אז דאָס איז מעג־ליך אויסצופיהרען. סאָקראַטעס האָט זיך אָבער אָבגעזאָגט פון אזא פּלאַן, ווייל דאָס איז אונגעזעצליך. ארומגערינגעלט מיט זיינע תלמידים און פריינד, מיט וועלכע ער האָט נאָך אין לעצטען מאָ־מענט געשמועסט וועגען פילאָסאָפישע ענינים, האָט ער רוהיג און פעסט אויסגעטרונקען דעם גיפט־בעכער, אין מערץ 399. ער איז געווען זיכער, אז די בעסטע זאַך, וואָס ער האָט געקאָנט טהאָן פאַר זיין לעבענס־ארבייט, איז — שטאַרבען אין טרייקייט צו זיינע איבערצייגונגען.

די תלמידים פון סאָקראַטעס האָבען ווייטער געאַרבייט אויפ'ן פעלד, וועלכען זייער לעהרער האָט בעאַקערט. אָבער ניט אַלע האָ־בען אויפגענומען סאָקראַט'ס סיסטעם אין זיין גאַנצער גרויס און טיעף. די צוויי גרויסע טהיילען פון זיין סיסטעם: דער ער־קענטניס טהעאָרעטישער אָדער מעטהאָדישער און די לעהרע פון טוגענד, האָבען צוטהיילט דאָס רוב פון זיינע שילער אין צוויי ריכטונגען. איין טהייל האָט זיך אין גאַנצען אָבגעגעבען מיט דער דיאַלעקטיש־ערקענטניס־טהעאָרעטישער זייט. דער אַנדער טהייל — מיט דער טוגענד־לעהרע: זיי אַלע רופט מען אָן אין דער פילאָ־

סאָפּיע „איינזייטיגע סאָקראַטיקער", ווייל זיי האָבען זיך בעשעפ־טיגט מיט נאָר איין זייט פון סאָקראַט'ס לעהרע.

§ 37. עווקליד פון מעגארא און פעדאָן פון עליס.

נאָכ'ן טויט פון סאָקראַטעס האָבען אַלע תלמידים פערלאָזען אטהען און זענען אינאיינעם מיט סאָקראַט'ס תלמיד עווקליד אוועק־געפאָהרען צו איהם אין מעגארא. דאָרטען האָט עווקליד געגרינ־דעט א פילאָסאָפישע שוהלע, אין וועלכער ער האָט ווייטער בעאר־בייט דעם פילאָסאָפישען געדאנק פון זיין רבי'ן. עס האָט איהם אָבער מעהר געצויגען צו דער מעטאפיזיש־דיאלעקטישער זייט פון סאָקראַט'ס געדאנקען. ער האָט זיך געפּלייסט צונויפגיסען זי אין איינעם מיט דער פילאָסאָפיע פון די עלעאַטען. סאָקראַטעס האָט געלערנט אז עס איז דאָ איין איינציגע טוגענד, וואָס שטאַמט פון דער געטליכער פערנונפט. די געטליכע פערנונפט איז אָבער גע־ווען ביי די עלעאַטען דער איין־און־איינציגער „זיין", וואָס האָט קיין זאך ניט אויסער איהר. עווקליד איז דעריבער געוועזן גע־צוואונגען צונויפצוגיסען דעם עלעאַטישען „זיין" מיט דער סאָק־ראַטישער „טוגענד" אין איין איינציגען בעגריף. די וועלט איז אַן איינציגער „זיין" וואָס איז אין דער זעלביגער צייט איין איינציגע טוגענד.

די פּרטים פון דער עווקלידישער פילאָסאָפיע זענען געבליע־בען אונבעקאַנט. זיין שוהלע האָט זיך זעהר פיעל בעשעפטיגט מיט דעם מענשליכען דענקען, ווי דאָס פלעגען טאָן די עלעאַטען איבער־הויפּט. אויפווייזען, אַז דער מענשליכער שכל פערוויקעלט זיך אין סתירות און ברענגט ארויס א ווידער־זין, ווען ער נעהמט אָן פיעלקייט אין דער נאַטור, איז געווען אויך די אויפגאַבע פון די מעגאריקער.

בעקאַנט זענען איינינע פון זייערע שארפזיניגע דיאלעקטישע קונצען וואָס האָבען איבערגעלאָזען א רושם אויף זייערע צייט־גע־נאָסען:

דער ליגנער: ווען א ליגנער זאָגט אויף זיך, אז ער איז א ליגנער, זאָגט ער א ליגען און אַן אמת אין דער זעלביגער צייט.

די עלעקטרא: עלעקטרא קען איהר ברודער אָרעסט, אָבער אז ארעסט וויקעלט זיך אין עפּעס איין, דערקענט זי איהם ניט.

הייסט עס, אז עלעקטרא קען נים, ווען זי קען.

דער הויפען קאָרן: איין קערענדיל בעשאַפט נים קיין הויפען קאָרן. לייג איך צו נאָך איינעם, ווערט אַלץ נים קיין הויפען. דערנאָך קומט א מאָמענט, ווען איין קערענדיל שאַפט דעם גאנצען הויפען. אויף דעם זעלבינען אופן איז געווען אויפגעבויט דער „פאנג־שלום“ מיט דעם „פּליכעוואטען“: אז איין האָר פאלט ארויס איז נאָך נים קיין פליך א. ז. וו.

דער געהאָרנטער: דאָס, וואָס דו האָסט נים פערלאָרען, האָסטו. קיין הערנער האָסטו נים פערלאָרען, במילא האָסטו הערנער.

אַט די אַלע שטיפעריייען האָבען אין יענער צייט געהאַט א טיעפען ערנסטען זין. זיי האָבען געזאַמעלט מאַטעריאַל פאר דעם אויפבוי פון א קלאָרער פינקטליכער לאָגיק, וואָס האָט געדאַרפט אויספאָרשען די געזעצען פון א ריכטיגען דענקען.

נאָהענט צו דער מעגאַרישער איז, לויט איהר ריכטונג, געווען די שוהלע, וועלכע פעדאָן האָט געגרינדעט אין עליס. אָבער זיכער־רעס ווענען איהר ווייסען מיר נים.

§ 38. אַנטיסטהענעס און די ציניקער.

די וויכטיגסטע שוהלע, וועלכע די איינזייטיגע סאָקראַטיקער האָבען ארויסגעבראכט, איז געווען די, וואָס סאָקראַט׳ס תלמיד, אַנטיסטהענעס, האָט געגרינדעט אין אַטהען אויף דעם פּלאַץ קינאָס אַרגעס. פון דעם נאָמען שטאַמט דער נאָמען פון דער גאַנצער שוהל: די „קינישע“ אָדער די „צינישע“. שפּעטער האָט מען דעם נאָמען געוועלט אַרויסבריינגען פון דעם גריכישען וואָרט: „קיאָן־קינאָס“ — א הונט, ווייל מען האָט דערמיט געוואָלט אויפוואַרפען איהרע אנהענגער, אז זיי פירען א הינטישען לעבען.

אַנטיסטהענעס האָט ווייניג געהאַלטען פון סאָקראַט׳ס מעטהאָ־דען־לעהרע און פון זיין גאַנצער בעגריפס־פילאָסאָפיע. ער האָט נים געגלויבט, אז די אַלגעמיינע בעגריפען דריקען אויס דעם תוך־דבר פון א זאַך און האָט געלייקענט, אז זיי זאָלען האָבען א וועלכע ס׳איז זעלבסטשטענדיגע עקזיסטענץ. אין דער נאַטור זענען דאָ נאָר איינצעל־זאכען און איינצעל־ערשיינונגען; נים קיין אַלגעמיינע בעגריפען. „א פערד זעה איך, אָבער די פערדהייט זעה איך נים.“ דערפאר קען מען אַנטיסטהענעס רעכענען דעם פאָטער פון דעם

„נאָמינאַליסטישען" געדאַנק, וואָס זאָגט אונז, אַז אַל־געמיינע אַבסטראַקטע בעגריפען זענען מעהר ניט, ווי „ווערטער" און האָבען קיין ברעקיל ממשות ניט.

ער האָט אויך געקריטיקירט דעם הויפט־צוועק פון סאָקראַט'ס מעטהאָדען־לעהרע, די אויסגעפינונג פון ריכטיגע בעגריפליכע דעפיניציאָנען. איינפאַכע זאַכען, זאָגט ער, קאָן מען איבערהויפּט ניט דעפינירען, ווי צ. ב. רויט, גרין, זיס א. ז. וו. דעפינירען קאָן מען נאָר צוזאַמענגעזעצטע זאַכען און די גאַנצע דעפיניציע בעשטעהט מעהר ניט ווי אין דעם, וואָס מען דערקלעהרט די איינצעלנע טהיילען פון וועלכע די צוזאַמענגעזעצטע זאַך בעשטעהט. אָבער אַזעלכע דערקלעהרונגען זענען באמת נאָר שיין־דערקלעהרונגען, כלומרשט'דיגע אמת'ן, ווייל פון יעדער זאַך קאָן מען נאָר זאָגען אַז זי איז גלייך צו זיך אַליין. איך קאָן צ. ב. ניט זאָגען דער מענש איז גוט, ווייל גוט און מענש זענען צוויי פערשיעדענע בעגריפען וואָס האָבען קיין ברעקיל שייכות ניט איינער מיט דעם אַנדערען. אַ מענש איז אַ מענש און גוט איז גוט. מעהר ווי דאָס קאָן מען פון די בעגריפען גאַרניט ארויסברענגען.

די הויפט אויפגאַבע פון אַנטיסטהענ'ס פילאָסאָפיע איז געווען — ווייטער אויסצובויען די טוגענד־לעהרע פון סאָקראַטעס. ביי סאָקראַט'ן איז געבליעבען ניט קלאָר דער פונקט וועגען דעם, וואָס איז אַזוינס גליקזעליגקייט. גליקזעליגקייט, ענטפערט אויף דער שאלה אַנטיסטהענעס, איז די בעפריעדיגונג פון בעדערפּניסען. וואָס מעהר בעדערפינישע אַ מענש האָט, אַלץ שווערער איז צו בעפריעדיגען זיי, אַלץ מעהר איז דער מענש פערשקלאַפט צו דעם לעבען. דער אידעאַל פון גליקזעליגקייט איז דעריבער אין גאַנצען זיך בעפרייען פון איבעריגע בעדערפינישען. אַזוי קומט מען צו דער אינווענינגער פרייהייט פון דעם מענשענ'ס נשמה, צו איהר אונאַבהענגיגקייט פון דער ארומיגער סביבה, און דערין בעשטעהט די טוגענד. און דערצו דאַרף מען ניט קיין פולע וויסען, נאָר דעם פּעסטען מוטה פון אַ סאָקראַטעס. אַלץ, וואָס פערמעהרט אונזערע בעדערפינישען, איז שלעכט. אַ פערנינפטיגער מענש דאַרף זיך אינטערעסירען מיט דעם, וואָס איז גוט אָדער שלעכט. אַלץ וואָס ליעגט צווישען זיי איז „אַדיאַפאָראָן", אַ גלייכגילטיגע זאַך.

לעבען דאַרף מען נאָך די געזעצען פון דער נאַטור, ניט נאָך די געזעצען פון דער געזעלשאַפט און דעם שטאַאט. מיט דער בע־פרידיגונג פון נאַטירליכע בעדערפינישען איז זיך ניטאָ וואָס צו שעהמען. (דער עיקר, פאַר דעם פונקט פלעגט מען די ציניקער אויפוואַרפען, אז זיי לעבען ווי הינט).

קיין סך געטער איז ניטאָ, עס איז דאָ נאָר איין איינציגער גאָט. זיין גאָטעס־דיענסט איז דער לעבען לויט די פּרינציפּען פון דער טוגענד. שקלאַפערייא שטאַמט ניט אָב פון דער נאַטור, דע־ריבער דאַרף זי אָבגעשאַפט ווערען. עס איז על פי נאַטור צו לעבען אין קאָמוניזם און האָבען די ווייבער בשותפות. פאַר דעם פילאָסאָף איז זיין פאַטערלאַנד די גאַנצע וועלט.

מען זעהט, אז אַנטיסטהענעס איז איינער פון די טיעפסטע ראַדיקאַלסטע דענקער אויף דעם געביט פון׳ם מענשליכען לעבען, ווען אפילו זיין טהעאָרעטישע וועלט־אַנשויאונג איז געבליבען מאַ־גער און ניט ענטוויקעלט.

דער בעריהמטעסטער פון די ציניקער איז דיאָגענעס, וועגען וועלכען עס ווערען דערצעהלט א סך אינטערעסאַנטע און כאַראַק־טעריסטישע אנעקדאָטען. צו א מענשען, וואָס האָט זיך טובל געווען אין רעליגיעזע אָבוואַשונגען, כדי ריין צו ווערען פון זיינע זינד, האָט ער אמאָל געזאָגט: „אונגליקליכער! דורך אזעלכע וואַ־סער־שפּריצונגען קאָנסטו ניט פּטור ווערען אפילו פון די שפּראַך־פעהלערען, וועלכע דו מאַכסט; ווילסטו נאָך פריי ווערן פון די זינד, וואָס דו האָסט בעגאַנגען אין דיין לעבען! אז מען האָט איהם געפרעגט, וואָס איז דאָס שעהנסטע אין דער וועלט, האָט ער גע־ענטפערט: דאָס פרייע וואָרט! פאַר דער פילאָסאָפיע האָט ער אָבער גאָר ניט אויפגעטהאָן. ער האָט מיט שטאָלץ געטראָגען דעם נאָ־מען „ציניקער“ און פלעגט זאָגען, אז די נפקא מינה צווישען איהם און א הונט איז די, וואָס ער, דיאָגענעס, בייסט נאָר זיינע פריינד, כדי זיי זאָלען איינזעהן דעם ריכטיגען וועג פון לעבען און דערנריי־כען דעם אמת׳ן מענשען־גליק.

די איבעריגע ציניקער האָבען אויך ניט בערייכערט דעם אוצר פון׳ם פילאָסאָפישען געדאַנק. זיי האָבען אָבער זעהר פיעל אויפ־געטאָן מיט זייער סאַטירישער קריטיק פון׳ם יעמאָלטיגען לעבען.

אַ סך פון זיי זענען געווען גלענצענדע פּראָזאַישע שריפטשטעלער, פול מיט הומאָר און בייסענדע אָנפאַלען אויף די גרונד־פעסטען פון דער יעמאָלטדיגער געזעלשאַפט. אין זייערע שריפטען פלעגען זיי זיך ניט אָבשטעלען פאַר געוויסע גראָבע וויצען בנוגע צו דעם גע־שלעכטס־לעבען, וואָס האָבען פון יענער צייט אָן בעקומען דעם נאָמען „ציניש ע".

§ 39. אריסטיפּ און די קירענאַיקער אָדער העדאָניקער.

אויך אַריסטיפּ איז ניט צופרידען מיט סאָקראַט'ס בעגריף־לעהרע. אין דער ערקענטניס־טהעאָריע שטעהט ער אויף דעם שטאַנדפּונקט, וועלכען פּראָטאַגאָראַס האָט אויסגעפונען. דער אמת ליעגט אין די עמפּפינדונגען, וואָס ווערען אַרויסגערופען דורך די דרויסענדיגע וועלט. זיי זאָגען אָבער אונז ניט, ווי אזוי עס זעהט אויס באמת די דרויסענדיגע וועלט.

אויך מיט סאָקראַט'ס ענטפער אויף דער שאלה מכח גליק־זעליגקייט איז ער געבליבען אונבעפרידיגט. סאָקראַטעס האָט אויס־געפינען, אז דער אינערליכסטער זין פון טוגענד איז וויסען, ריכטיג פערשטעהן. עס פרעגט זיך אָבער, ו ו אָ ס זאָלען מיר וויסען, וואָס פערשטעהן? ענטפערט מען דערויף: מיר זאָלען ריכטיג פערשטעהן און וויסען „דאָס גוטע", איז יעמאָלט וויעדער די שאלה: און וואָס איז „דאָס גוטע"? וועט מען דערויף ענטפערן: „דאָס גוטע" איז די טוגענד, יעמאָלט דרעהען מיר זיך אַרום אין אַ פער'כשופ'טען קרייז. זאָגען מיר: „דאָס גוטע" איז דאָס, וואָס ברענגט נוצען, יעמאָלט פאַרליערט די טוגענד איהר בעשטימטע וויסענשאַפטליכע פעסט־קייט און זיכערקייט, ווייל יעדער איינער קאָן אנדערס פערשטעהן דאָס, וואָס איהם ברענגט נוצען. אויסערדעם פערליערט דערביי דער טוגענד־בעגריף זיין זעלבסטשטענדיגקייט. ער ווערט אָבהענגיג פון אַן אַנדער זאַך, פון דער זאַך, פאַר וועלכע די טוגענד קאָן ברענגען אַ נוצען. זאָגען מיר אָבער אַז די טוגענד בעשטעהט אין גליקזע־ליגקייט, דאַרף מען קודם כל פערענטפערן די פראַגע: אין וואָס בעשטעהט גליק? דערויף זוכט אריסטיפּ צו געבען אַן ענטפער. גליק־זעליגקייט איז לויט איהם, ווי אויך לויט אנטיסטהענעס, די בעפרידי־גונג פון בעדערפנישען. אָבער בעת אנטיסטהענעס איז דערפון געקו־מען צו דעם געדאנק, אז וואָס ווייניגער בעדערפנישען, איז אַלץ לייכ־

טער צו בעפרידיגען זיי און אַלץ פרייער ווערט דער מענש, געהט אריסטיפ׳ס געדאַנק אין פונקט די אומגעקעהרטע ריכטונג. די בעפרי־דיגונג פון די בעדערפענישען ברענגט לוסט און אין דערינען בע־שטעהט דער גליק. און וואָס מעהר בעפרידיגונג פון בעדערפעני־שען, אַלץ מעהר לוסט, אַלץ מעהר גליקזעליגקייט. די לוסט ענט־שטעהט, ווען פון דער דרויסענדיגער וועלט ווירקט אויף אונז איין א שטילע זאַנפטע בעוועגונג. ווערט די בעוועגונג צו שטאַרק האָבען מיר יעמאָלט שמערץ, געהט זי אין גאַנצען איבער אין רוהע, פער־האַלטען מיר זיך גלייכגילטיג.

די הויפט־זאַך איז — הנאה האָבען (אין גריכיש ווערט עס אויסגעדריקט דורכ׳ן וואָרט הערָאָנע — די לוסט. דערפון שטאַמט דער נאָמען פון דער שוהלע די „הערָאָניקער״). דערביי איז קיין נפקא מינה ניט, וואָס עס ברענגט ארוים לוסט. יעדע לוסט איז גוט. יעדע הנאה א טוגענד.

וואָס איז דאָ סאָקראַטישעס אין אריסטיפ׳ס לעהרע? סאָק־ראַטיש איז דער געדאַנק, אַז טוגענד איז א וויסענשאַפט, וועלכע מען קען אויסשטודירען, כדי ארויסצוברענגען, וואָס פערשאַפט דעם מענשען לוסט. א חוץ דעם דאַרף די טוגענד־וויסענשאַפט אויס־לערנען דעם מענשען בעהערשען די לוסט, זיך ניט לאָזען בעהער־שען פון איהר. דער מענש זאָל אין יעדען מאָמענט זיך קאָנען בע־פרייען פון איין לוסט און איבערגעהן צו אַן אַנדערער.

אריסטיפ׳ס תלמיד, טהעאָדאָראָס, האָט שוין איינ־געזעהן די פאַלשקייט פון אַזאַ ענטפער. ניט יעדע לוסט ברענגט אונז גליק. מען דאַרף אויסוועהלען אַזעלכע הנאות אין לעבען, וואָס פערשאַפען דער נשמה א לאַנג אָנהאַלטענדע פרייד.

טיעפער פאַר אַלעמען איז אריינגעדרונגען אין דעם לוסט־פּראָבלעם העגעזיאַס. אין איינעם מיט זיין לעהרער און זיינע חברים האָט ער געהאַלטען, אַז דער הויפט צוועק פון׳ם לעבען איז לוסט און בעפרייאונג פון שמערץ. אָבער אויסשטודירענדיג דעם לעבען און אויספאָרשענדיג אַלע ארטען פון לוסט און שמערץ, וואָס ער קען אונז ברענגען, איז ער געקומען צו דעם פעסימיסטישען רעזולטאַט, אַז אין לעבען איז דאָ זעהר ווייניג לוסט און זעהר פיעל שמערצען, און אַז די בעסטע סגולה, ווי צו בעפרייען זיך פון די

שמערצען, איז בעפרייען זיך פון׳ם לעבען. עס איז בעסער צו שטאר־בען עהדער צו לעבען און בעסער פארביידען איז גאָר ניט געבאָרען צו ווערען. די, וואָס קאָנען ניט אַוועק פרייווילליג פון לעבען, דארפען זעהן ווענינגסטענס בעקומען פון איהם וואָס ווענינער שמערץ און טרויער.

דורך זיינע פעסימיסטישע פאָרלעזונגען האָט העגעזיאס אַ סך מענשען געטריעבען צו זעלבסטמאָרד. מען איז דעריבער געווען געצוואונגען אין גאנצען צו פערוועהרען איהם צו האלטען פאָרלע־זונגען.

זיין פעסימיזם איז ביי איהם (ווי שפּעטער ביי שאָפּענהויער׳ן) געווען פערבונדען מיט אַ געפיהל פון צער און רחמנות צו אַלעמען, וואָס ליידען אונטער דער שווערער משא פון דעם לעבען. אפילו די וואָס בעגעהען זינדליכע פעהלער פערדיענען אונזער מיטלייד. זיי טהוען דאָס אונטער דעם דרוק פון אַ וועלכען עס איז ל י י ד ע ן, זאָל דאָס זיין אפילו אַ ליידענשאפט. מען זאָל זיי דערפאר ניט האַ־סען. מען דארף זיי פערגעבען זייערע זינד און בעמיהען זיך, מאַ־כען זיי פאר בעסערע מענשען.

דער לעצטער וויכטיגער דענקער פון דער העדאָנישער שולע איז געווען אנניקעריס. ער קוקט ניט אַזוי פעסימיסטיש אויפ׳ן לעבען ווי העגעזיאס. פאַראַן אינ׳ם לעבען הנאות, וואָס ברענגען אונז ניט קיין שמערצען, וואָס גיסען אריין אַ שטילע פרייד אין דער נשמה און וואָס אין זיי בעשטעהט דער מענשליכער גליק. דאָס זענען די הנאות פון פריינדשאפט, דאנקבארקייט, ליעבע צו די על־טערען און צום פאָטערלאַנד א. אז. וו.

דערמאָנט מעג נאָך ווערען דער העדאָניקער ע ו ו ה ע מ ע ר, וואָס איז בעריהמט געוואָרען דורך זיין ערקלעהרונג, ווי אַזוי עס זענען בעשאַפען געוואָרען מיטהען און רעליגיאָנען. די העלדען פון די מיטהאָלאָגישע ערצעהלונגען און די געטער זענען פריהער געווען מענשען, וואָס האבען זיך פערדינט געמאַכט ביי זייערע מיט־מענשען. נאָכ׳ן טויט האָט מען זיי פערגעטערט און אָבגעגעבען זיי געטליכען כבוד. אַזאַ ערקלעהרונג פון דער ענטשטעהונג פון דער רעליגיאָן איז נאָך עד היום ניט פעראַלטעט און ווערט אין דער וויסענשאַפט אָנגערופען עוהעמעריזם.

די העדאָנישע שוהלע איז שפּעטער אָבגערוקט געוואָרען אָן א זייט דורך די עפּיקורעישע וואָס האָט אויפגענומען אַלע איהרע פּראָבלעמען און האָט זיי מעהר פּערטיעפט.

דער איינציגער פון סאָקראַט׳ס תּלמידים, וואָס האָט טיעף פּערשטאַנען אַלע טהיילען פון דעם לעהרער׳ס פילאָסאָפיע און וואָס האָט זי ווייטער אויסגעבויט אין א גרויסארטיגען סיסטעם, איז געווען — פּלאַטאָן.

ליטעראַטור וועגען דער גריכישער פילאָסאָפיע ביז צו פּלאַטאָן.

ב) וועגען סאָקראַטעס (§ § 30—34):

Fouille, La philosophie de Socrate, Paris 1874.

Edm. Pfleiderer, Sokrates, Plato und ihre Schüler, Tub. 1896.

P. Natarp, Ueber Sokrates, Philos. Monatshefte, Bd. 30. 1894.

ג) וועגען די איינזייטיגע סאָקראַטיקער (§ § 35—38) :

Ferd. Duemmler, Akademika, Beiträge zur Literaturgeschichte der Sokratischen Schulen, Giessen, 1889.

Th. Gomperz, Griechische Denker, Bd. II.

Th. Ziegler, Geschichte der Ethik, Bd. I.

פיערטער קאפיטעל.

פלאטאן און אריסטאטעלעס.

אינהאלט: פלאטאָן'ס לעבען. דער פּאָעט און דער פילאָסאָף. פלאטאָן'ס שריפטען. — פלאטאָן'ס אידעען־לעהרע. די פיער קוואלען פון דער מענשליכער ערקענטניס. די אידעען־וועלט און די אייביגע אידעאלען. די פלאטאָנישע ליעבע און דער „עראָס". — פלאטאָן'ס וועלט־בילד. — זיין עטהיק און דער קאָמוניסטישער שטאאט. — אריסטאָטעל'ס לעבען. — זיינע שריפטען און די איינטיילונג פון זיין סיסטעם. — די קריטיק פון פלאטאָן'ס אידעען־לעהרע. — די פיער גרונד־פרינציפען. — אריסטאָטעל'ס וועלט־סיסטעם. זיין עטהיק און עסטהעטיק.

---

§40. פלאטאָן'ס לעבען. (428—347).

פון אלע תלמידים פון סאָקראטעס איז פלאטאָן געוועזן דער איינציגער, וואָס האָט אויפגענומען די פילאָסאָפיע פון זיין רבי'ן אין איהר איינהייט און גאַנצקייט און האָט זי ענטוויקעלט אין א גרויסארטיגען סיסטעם, וועמעס גרונד־שטריכען זענען נאָך ניט פעראַלטערט געוואָרען ביז צום הייגטיגען טאָג. זיי וועלען געוויס נאָך א סך דורות און דורות בעלייכטען דעם מענשליכען געדאַנק אין זיין פאָרשען און זוכען דעם פילאָסאָפישען אמת.

פלאטאָן שטאַמט פון זעהר אַן אריסטאָקראַטישער אַטהענישער פאַמיליע. ער האָט גענאָסען די בעסטע ערציהונג, וואָס מען האָט זיך געקאָנט דענקען אין יענער צייט. ער האָט זיך זעהר פיעל בע־שעפטיגט מיט פּאָעזיע און איז אליין געוועזן פון דער נאטור בע־גאָבט מיט א שטאַרקען פּאָעטישען אָדער,

אין דער עלטער פון צוואַנציג יאָהר איז ער צוגעשטאַנען צו דעם קרייז, וואָס ארום סאָקראַטעס, און איז פערבליבען זיין תלמיד ביז סאָקראַט'ס טויט. אונטער סאָקראַט'ס השפעה האָט ער זיך אין גאַנצען אָבגעגעבען דעם שטודיום פון פילאָסאָפישע פראָבלעמען און האָט זיך אָבגעזאָגט פון זיין פּאָעטישער טהעטיגקייט. אַלע זיינע פּאָעטישע פרובען האָט ער פערברענט. אָבער דער פּאָעט אין איהם איז געבליבען. סיי אין דער אויסאַרבייטונג פון זיין פילאָסאָפישען סיסטעם, סיי אין דער שריפטליכער שילדערונג פון זיינע געדאַנקען איז פלאַטאָן גלייך גרויס ווי אַ פּאָעט און אַ דענקער. אויף איהם, מעהר ווי אויף אַלע אַנדערע פילאָסאָפען, האָט זיך פערווירקליכט פרידריך אַלבערט לאַנגע'ס אויסשפּרוך, אַז די פילאָסאָפיע איז די פּאָעזיע פון בעגריפען.

נאָך סאָקראַט'ס טויט איז ער מיט די איבעריגע תלמידים אוועקגעפאָהרען קיין מעגאַראַ צו עוקליד'ן און דאָרטען איז ער גרינדליכער בעקאַנט געוואָרען מיט דער פילאָסאָפיע פון די עלעאַטען. ער האָט אויך געמאַכט אַ רייזע קיין אונטער־איטאַליען, וואו ער איז טיעפער אריינגעדרונגען אין די פילאָסאָפיע פון פיטהאַגאָראַס. שפּעטער איז ער געקומען קיין סיציליען. צו יענער צייט איז שוין ביי איהם פאַרטיג געווען דער פּלאַן פון אַן אידעאַלער מדינה־אָרדנונג, וואָס איז אויפגעבויט געווען לויט די פּרינציפּען פון זיין פילאָסאָפיע. אין סיציליען האָט דעמאָלט געהערשט דער טיראַן דיאָניס, מיט וועמעס שוואָגער, דיאָן, פלאַטאָן האָט זיך בעפריינדעט. דורך די הילף פון דיאָן האָט פלאַטאָן געהאָפט פועל'ן ביי דיאָניס' ער זאָל איינפיהרען אין זיין מדינה די גרונד־פּרינציפּען פון דער פערנינפטיגער שטאַאטס־אָרדנונג. דער פּלאַן האָט זיך אויסגעלאָזען זעהר ביטער פאַר פלאַטאָנען. סוף כל סוף האָט ער זיך פערפיינדט מיט דיאָניס'ן, און יענער האָט איהם בעהאַנדעלט ווי אַ געפאַנגענעם אין קריעג: ער האָט איהם פערקויפט אין שקלאַפעריי.

אויסגעלייזט פון שקלאַווענטהום האָט איהם דער שוין אונז בעקאַנטער פילאָסאָף פון דער קירעניאישער שוהלע, אַנניקערים. פלאַטאָן'ס פריינד האָבען געוואָלט צוריקגעבען אַנניקערים'ן די סומע, וואָס ער האָט אויסגעלעגט פאַר פלאַטאָן'ס פדיון שבואים.

אנניקערים האָט אָבער דאָס געלד ניט געוואָלט נעהמען. די פריינד האָבען דעריבער בעשלאָסען צו קויפען פלאַטאָנען אַ פּלאַץ אין אַטהען, וואו ער זאָל קאָנען גרינדען זיין שוהל. דער פּלאַץ האָט געהייסען די „אַקאַדעמיע“ און דערפאר רופט מען פלאַטאָן'ס נאָכ־פאָלגער אויך די „אַקאַדעמיקער“. די לעהרען־מעטהאָדע פלאַטאָן'ס איז געווען אַ צווייפאַכע: אין דער פאָרם פון אַ צוויי־גשפּרעך (דיאַ־לאָג), וועלכע ער האָט איבערגענומען פון סאָקראַט'ן, און אויך אין דער פאָרם פון א שעור, וועלכען ער פלעגט האַלטען פאר די תלמידים. איין מאָל אין חודש פלעגט מען זיך צונויפקלייבען צו אַ פילאָסאָפישען מאָלצייט, צו א „סימפּאָזיאָן“.

די לעהרען־טהעטיגקייט איז צוויי מאָל איבערגעריסען געוואָ־רען דורך די איינלאַדונג פון זיין פריינד, דיאָן, צו קומען קיין סי־ציליען. ער האָט געהאָפט אַז ביי דעם אינגערען דיאָנים וועט דער פילאָסאָפישער אידעאַל פון אַ שטאַאט האָבען מעהר מזל, עהדער ביי דעם פאָטער. פלאַטאָן'ס ביידע נסיעות קיין סיראַקוז, די הויפט־שטאָדט פון סיציליען, האָבען ניט געבראַכט דעם געהאָפטען ערפאָלג.

צוריקגעקעהרט אין אַטהען, איז ער שוין דאָרטען פערבליבען אין זיין אַקאַדעמיע, לערנענדיג זיין פילאָסאָפיע און שרייבענדיג זיינע ווערק.

דאָס גאַנצע לעבען פון פלאַטאָן איז אזוי ריין און ערהאַבען, שטימט אזוי גוט מיט זיין ריינער, ערהאַבענער, אידעאַליסטישער פילאָסאָפיע, אַז זיין פיגור איז אין דער פאַנטאַזיע פון די שפּע־טערדיגע דורות אויסגעוואַקסען כמעט צו אַ האַלב געטליכער גע־שטאַלט. זיין געבורט, האָט מען זיך דערצעהלט, איז געווען אַן אי־בערנאַטירליכע. זיין פאָטער איז געווען, אייגענטליך, דער גאָט אַפּאָלאָן. ער האָט מיטגעטהיילט דעם אָפּיציעלען פאָטער, אַז זיין פרוי טראָגט אין איהר לייב גאָט'ס אַ קינד און דעריבער האָט זיך דער מאָן צו איהר ניט צוגעריהרט. נאָך דער געבורט פון פלאַ־טאָן איז די מוטער געבליבען אַ יונג־פרוי. עס איז שווער ניט צו דערקענען אין דער לעגענדע די הויפּט־שטריכען מיט וועלכע מען האָט שפּעטער לעגענדאריש פערציערט די געבורט פון יעזוס קריסטוס.

§ 41. פּלאַטאָן'ס שריפטען.

פּלאַטאָן איז דער ערשטער פילאָסאָף, וואָס האָט אונז איבער־געלאָזען געשריבענע ווערק. זיי האָבען זיך כמעט אין גאַנצען דערהאַלטען ביז אויף אונזערע טעג. אָבער ניט אַלע ווערק, וואָס טראָגען אויף זיך דעם נאָמען פון פּלאַטאָן, זענען געשריעבען געוואָרען פון איהם. עס איז געוועזען אַ האַרטע אַרבייט פאַר דער קריטיק פון פּלאַטאָן'ס שריפטען אויסצוגעפינען יענע פון זיי, וואָס שטאַמען פון דעם פילאָסאָף גופא. די צווייטע אויפגאַבע פון דער פּלאַטאָן־קריטיק איז בעשטאַנען אין דעם, ריכטיג אויסצורעכענען די צייט, אין וועלכער זיי זענען פערפאַסט געוואָרען. פּלאַטאָן'ס שריפטשטעלערישע טהעטיגקייט פערנעהמט אַ משך פון איבער פונפציג יאָהר, און אין דער צייט האָבען זיך זיינע געדאַנקען ניט איין מאָל געביטען. זיין פילאָסאָפיע האָט זיך פאַנאַנדערגעוואַקסען און האָט זיך בהדרגה ענטוויקעלט. עס איז דעריבער פון גרויסער וויכטיגקייט פאַר דער פּלאַטאָן־קענטעניס צו האָבען אַ ריכטיגע כראָנאָלאָגיע פון זיינע ווערק. פערשיעדענע מעטהאָדען זענען אַנ־געווענדט געוואָרען, כדי אויסצוגעפינען דעם פריהער־און־שפּעטער פון זיין געדאַנקען־גאַנג. ערשט גאָר אין דער לעצטער צייט האָט מען, ווי עס ווייזט אויס, אויסגעפונען די ריכטיגע מיטלען ווי אַזוי ארויסצוברענגען דעם אמת אין דעם פּרט.

מען טהיילט איצטער איין אַלע שריפטען פּלאַטאָן'ס אין פיער גרופּען.

ערשטענס: די יוגענד ווערק. די וויכטיגסטע פון זיי זענען: די „אַפּאָלאָגיע" און דער „ליזיס".

צווייטענס: די פּאָלעמיק מיט די סאָפיסטען (דער „גאָרגיאַס", „פּראָטאַגאָראַס" און „מענאָ").

דריטענס: די צייט פון דער אידעען־לעהרע („פעדרוס", „טהעעטעט", „סימפּאָזיאָן", „פעדאָן" און די „רעפּובליק").

פיערטענס: די אַלטערס־שריפטען („פילעבוס", „טימעוס" און די „געזעצען").

§ 42. די איינטהיילונג פון פּלאַטאָן'ס סיסטעם.

ביז צו די סאָפיסטען האָט דער פילאָסאָפישער געדאַנק גע־האַט דער עיקר צו טהאָן מיט דער נאַטור־פילאָסאָפיע. די סאָ־

פיכטען האבען זיך אין דער פילאסאפיע מעהר פאר אלץ בעשעפ־טיגט מיט די פראגען פון דער מענשליכער ערקענטניס. סאקראטעס האט אוועקגעלעגט דעם גרונד־שטיין פאר א וויסענשאפטליכע טור־גענד־לעהרע. פלאטאן, וואס האט אריינגענומען אין זיך די וויר־קונגען פון אלע דריי פעריאדען, האט אויסגעבויט די אלע דריי גרויסע פראבלעמען פון דער פילאסאפישער פארשונג. מען טהיילט דע־יבער איין זיין פילאסאפיע אין דריי טהיילען: די ל א ג י ק, וואס בעשעפטיגט זיך מיט די פראגען פון דעם ריכטיגען מענש־ליכען דענקען; די פ י ז י ק, וואס בויט אויף א בילד פון דער גאנצער וועלט, און די ע ט ה י ק, וואס בעשעפטיגט זיך מיט די פראבלעמען פון גוטס און שלעכטס אין דעם לעבען פון דעם איינ־צעלנעם און דעם בוי פון דער גאנצער געזעלשאפט. די שטאאטס־פילאסאפיע פלאטאן'ס געהערט דעריבער צו זיין עטהיק.

§ 43. פלאטאן'ס לאגיק און אידעען־לעהרע.

פלאטאן'ס לאגיק נעהמט אריין אין זיך די שאלות פון דער גאנצער מענשליכער דערקענטניס, ניט נאר די פראבלעמען פון דעם, אזוי אנגערופענעם, פארמאל־לאגישען דענקען *). פלאטאן אינטע־רעסירט זיך קודם כל מיט דער פראגע פון וואנען שטאמט די מענש־ליכע ערקענטניס און וואס זענען די בעדינגונגען פאר א זיכערען וויסענשאפטליכען אריינדרינגען אין די סודות פון דער וועלט.

ער שיידט פאנאנדער פ י ע ר קוועלען פון וואנען עס שלאגט מענשליכע ערקענטניס. דער ערשטער קוואל איז די ע מ פ פ י נ־ד ו נ ג: די מענשליכע חושים, וואס גיבען אונז א בילד פון דער דרויסענדיגער קערפערליכער ערפאהרונגס־וועלט. אינאיינעם מיט די סאפיסטען גלויבט פלאטאן, אז דער קוואל קאן אונז ניט געבען קיין זיכערע ערקענטניס. אלץ, וואס די ערפאהרונג לערנט אונז דורך די חושים איז, אז עס איז דא עפעס אזוינס, וואס בייט אלע וויילע זיינע געשטאלטען. זי לערנט אונז מעהר נישט ווי דאס, וואס עס איז געוועזן ביז אהער און וואס עס געפינט זיך אין דעם איצ־טיגען מאמענט. זי גיט אונז ניט קיין קלארען ענטפער אויף דעם

*) פערגלייך אונזער איינלייטונג זייטע 14, 15 וועגען דער לאגישער נויטהווענדיגקייט.

„פאַר וואָס“, אויף די אייביגע פּרינציפּען, וואָס הערשען אין איהר און וואָס מאַכען, אַז די ערשיינונגען פון דער וועלט זאָלען על פּי נויטווענדיגקייט זיין אַזוי ווי זיי זענען. וואָלט אונזער ערקענטניס געבויט זיין נאָר אויף דעם מאַטעריאַל וואָס די חושים ברענגען אונז, וואָלט קיין מאָל ניט געמאָלט זיין די מעגליכקייט וואָס עס איז פאָראויסצוזאָגען אויף פריהער.

דער צווייטער קוואַל איז די מענשליכע מיינונג. אין זייערע אורטהיילען פערלאָזען די מענשען די גרענעצען פון דער אייגענט־ליכער ערפאַהרונגס-וועלט. זיי בילדען געדאַנקען וועגען זאַכען, וועלכע זיי האָבען מיט זייערע חושים קיין מאָל ניט אויפגענומען. כמעט אַלע מיינונגען וועגען דער געטער-וועלט און וועגען גוט און שלעכט שטאַמען פון דעם קוואַל. דאָס רוב זענען אָט די אַלע גע־דאַנקען לגמרי פאַלש און האָבען קיין ברעקיל באָדען ניט אונטער זיך.

דער דריטער קוואַל איז די ריכטיגע, אמת'ע מיינונג. אויך זי שטייגט אריבער די גרענעצען פון דער זינען-וועלט. די גאַנצע מענשליכע פּראַקטיק, די קונסט און אַלע מלאכות, וואָס זענען אויפ־געבויט אויף דעם פאָראויסזעהן פון דער צוקונפט, אויף דעם וואָס עס מ ו ז געשעהען ווען מיר טראָגען אריין אין דער וועלט די אָדער יענע פערענדערונגען, געהערען צו דעם דריטען קוואַל. אַלע אַזעלכע מיינונגען זענען אמת, אָבער ניט זיכער, ווייל דער מענשליכער שכל איז דאָ ניט בכח אָנצוגעבען דעם קלאָרען גרונד, פאַר וואָס עד האַלט אַזוי פעסט אָן דער אָנגענומענער ריכ־טיגער מיינונג.

דער פירטער קוואַל, איז דאָס וויסענשאַפטליכע דענקען, וואָס גיט אונז אָן דעם ריכטיגען גרונד, פאַר וואָס מיר מוזען אָננעהמען דעם געדאַנק און ניט קיין אַנדערען. דער בעסטער ביישפּיעל פון אַזאַ נויטווענדיגען קלאָרען, וויסענשאַפטליכען דענקען איז די מאַ־טעמאַטיק און יענע רעזולטאַטען פון דער טוגענד-לעהרע, וועלכע סאָקראַטעס האָט דערגרייכט מיט זיין מעטהאָדע.

פון וואַנען שטאַמט די ריכטיגקייט, קלאָרקייט און נויטווענ־דיגקייט פון דעם וויסענשאַפטליכען דענקען?

שוין סאָקראַטעס האָט געגעבען אַן ענטפער דערויף. זיי

שטאַמען פון דעם ב ע ג ר י ף . פּלאַטאָן נעהמט אויף דעם ענטפער, אָבער ער פאַרטיעפט איהם און פערשפּרייט איהם אויף אַלע פעלדער פון דער מענשליכער ערקענטניס. סאָקראַט'ס „בעגריף“ רופט ער אָן „אידעע“ און זוכט קודם כל צו בעווייזען, אַז אויף דעם גרונד פון יעדער ריכטיגער ערקענטניס, וואָס שטייגט אַריבער די גרעניצען פון זינליכער ערפאַהרונג, ליעגט אַן אידעע, און אַז פון איהר פליעסט אַרויס די נויטווענדיגקייט, קלאַרקייט און זיכערקייט פון דעם וויסענשאַפטליכען געדאַנק.

אַז אין דעם מענשליכען שכל זענען דאָ אַזעלכע אידעען, בעווייזט קודם כל די מאַטעמאַטיק. דער מאַטעמאַטיקער, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער טהעאָריע פון אַ דריי־עק אָדער פון אַ קרייז, זעהט פאַר זיין גייסטיגען אויג עפּעס אַן ענין וואָס איז קיין מאָל ניט געווען און איז ניטאָ אין דער ערפאַהרונג. אין דער נאַטור איז ניטאָ קיין מאַטעמאַטיש־ריכטיגער דריי־עק אָדער קרייז. אַ חוץ דעם שוועבט פאַר די שכל'דיגע אויגען פון'ם געלעהרענטען ניט אַ וועלכער ס'איז בעשטימטער דריי־עק פון אַ געוויסער ברייט און הויך, נאָר דער דריי־עק איבערהויפּט, דער סתם־דריי־עק: עפּעס אַזוינס, וואָס איז כולל אין זיך אַלע דריי־עקען, ווי פערשיעדען זיי זאָלען ניט זיין איינע פון די אַנדערע אין זייער גרויס. דער דריי־עק פון'ם מאַטעמאַטיקער איז אַן „אידעע“, אַרויסגעבראַכט געוואָרען נאָר פון'ם מענשליכען שכל אַליין.

ווען אַ וועלכער עס איז טעכניקער אָדער אפילו אַ פּשוט'ער בעל מלאכה וויל אויפבויען עפּעס וואָס איז נאָך ביז אַהער ניט געווען אין דער ערפאַהרונגס־וועלט, מוז פריהער שוועבען פאַר זיין גייסטיגען אויג דאָס בילד, דער מ ו ס ט ע ר פון דעם, וואָס ער וויל אויפבויען. אויך דער מוסטער איז אַן „א י ד ע ע“, אַרויסגעבראַכט פון'ם מענשליכען שכל. בעזונדערס קלאָר זעהט מען דאָס איין, ווען מען פערטיעפט זיך אין דער נשמה פון אַ קינסטלער, וואָס מאָלט אַ בילד אָדער האַקט אויס פון מאַרמעל־שטיין אַ סטאַטוע. דאָ האָט פאַר דעם שכל געמוזט פאַרשוועבען ניט נאָר גלאַט אַזוי אַ מוסטער, נאָר דער ה ע כ ס ט ע ר און דער ש ע ה נ ס ט ע ר מוסטער, ד. ה. דער אידעאַל פון'ם בילד אָדער דער סטאַטוע. דער אידעאַל איז אַ שכל'דיגע אידעע. און אַז

די סטאַטוע איז בעשאַפען, זעהען מיר אין איהר ניט נאָר די בערקערפּערונג פון'ם אידעאַל, נאָר נאָך עפּעס אַזוינס, וואָס קאָן ניט שטאַמען פון דער ערפאַהרונג. דאָס איז די שעהנקייט. אין דער נאַטור איז ניטאָ קיין שעהן און העסליך. שעהנקייט איז אַן „אידעע", וואָס שיינט אריין אין דעם קינסטלערישען פּראָדוקט, אַן אידעע, ארויסגעבראַכט פון דעם מענשליכען שכל.

אויף דעם גרונד פון אַלע איינצעלנע גוטע מעשים ליעגט אויך, ווי סאָקראַטעס האָט בעוויזען, דער אַלגעמיינער בעגריף פון אַ געוויסער טוגענד, ד. ה. איהר אידעע.

בעת דער מאַטעמאַטיקער פּאָרשט אויס די געזעצען פון אַ וועלכער עס איז מאַטעמאַטישער פיגור, זעהט ער מיט זיין גייסטיגען אויג ניט נאָר די אידעאַלע פיגורען אַליין, נאָר אויך אַזעלכע ענינים, ווי גלייכהייט און פערשיעדענקייט, „גרעסער" און „קלענער". אָבער אויך די ענינים שטאַמען ניט פון דער ערפאַהרונג. די נאַטור ווייסט ניט און בעווייזט אונז ניט דעם אונטערשיעד פון „גרויס" און „קליין", פון „גלייך" און ניט „גלייך". די חושים, וואָס גיבען אונז די בילדער פון די נאַטור־זאַכען, ברענגען אונז די בילדער פון יעדער נאַטור־זאַך בעזונדער. די פערגלייכונג אויף דעם גרונד פון די אידעען: „גלייך", „ניט גלייך", „גרויס", „קליין" טראָגט אריין דער מענש אין דער ערפאַהרונג און ער קאָן דאָס טהון מעהר נישט דערפאַר, ווייל ער האָט די אידעען פון „גלייך" און „ניט גלייך", גרויס" און „קליין", „זיין" און „ניט זיין" אין זיין אייגענער נשמה.

בעטראַכטען מיר ווייטער אַ וועלכען ס'איז צוזאַמענגעזעצטען ענין, ווי צ. ב. אַ לעבעדיגען אָרגאַניזם אָדער אַ גאַנצען שטאַאַט, געפינען מיר אויך, אַז דער תוך דבר וואָס ליעגט אין זיי, דער „שכל" וואָס אין זיי שטעקט, איז אַ וועלכער עס איז איינהייטליכער געדאַנק, וואָס קען ניט געפונען ווערען אין קיינעם פון זיינע טהיילען און קאָן אויך ניט איינגעזעהען ווערען מיט די חושים אין דעם גאַנצען. דער געדאַנק פון דעם אָרגאַניזם אָדער שטאַאַט איז אַן „אידעע", וואָס ווערט ארויסגעבראַכט פון דעם מענשליכען שכל.

אויף אַזאַ'ן אופן איז פּלאַטאָן'ס אידעע אַ סך אַ טיעפערער און אַ רייכערער ענין, עהדער סאָקראַטעס אַלגעמיינער בעגריף. די

אידעע איז, ניט נאָר אַן אַלגעמיינער, אבסטראַקטער בעגריף וואָס איז כולל אין זיך אַ סך סמנים, וועלכע עטליכע זאַכען האָבען בשותפות, ווי צ. ב. דער בעגריף „סתם־מענש“, וועלכער בע־שטעהט נאָר פון יענע סמנים, וואָס אַלע מענשען האָבען בשותפות, וואָס מען טרעפט אָן ביי יעדען מענשען איינצעל גענומען. די אידעע איז נאָך דערצו אַ מוסטער פאַר די קערפּערליכע ערשיינונגען, אַן אידעאַל, ד. ה. דער העכסטער גראַד פון פאָל־קאָמענהייט, שעהנקייט און גוטסקייט, און אויך דער תוך־דבר, דער לעצטער שכל פון אַ וועלכער ס'איז ערשיינונג.

אָט דעם פערטיעפטען און בערייכערטען געדאַנק וועגען דער אידעע טראָגט פּלאַטאָן אַרוים פון דעם ענגען קרייז, וועלכען סאָקראַטעס האָט אַרומגעצירקעלט אַרום דער מענשליכער ער־קענטניס. ניט נאָר אין דער טוגענד־לעהרע און אין די מענשליכע האַנדלונגען איז דער מענשליכער שכל בכח אויסצוגעפינען, ד. ה. אַרויסצוברענגען פון זיך גופא, יענע אידעען, וואָס גיבען אונז אַ זיכערען און פעסטען וויסען. אויך אויף אַלע אַנדערע פעלדער פון דער מענשליכער דערקענטניס, דער נאַטירליכער און איבער־נאַ־טירליכער וועלט, איז די קראַפט פון'ם מענשליכען שכל ניט איינ־געצאַמט. ער קאָן אומעטום קומען צו דעם שכל'דיגען תוך־דבר, וואָס ליגט אויף זייער גרונד, ווייל דער קוואַל, פון וועלכען ער שעפּט די בעקאַנטשאַפט מיט די נויטווענדיגע, זיכערע אידעען, ליעגט אין איהם גופא.

שטעלט מען זיך אָב בלויז אויף די ערקענטניס־טהעאָרעטישע געדאַנקען פּלאַטאָן'ס, און רייסט מען זיי אַרוים פון זייער צו־זאַמענהאַנג מיט די איבעריגע טהיילען פון זיין סיסטעם, קאָן איינעם אויסדוכטען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ שטרענג קרי־טישען פילאָסאָף, וואָס האָט צו טהאָן מעהר נישט ווי מיט דעם אייגענעם מענשליכען שכל, מיט דעם אויסשטודירען פון זיין אייגענער טבע, און וואָס וויל זיך ניט אַריינמישען אין ענינים, וואָס ליגען מחוץ פון דעם מענשליכען שכל. פּלאַטאָן קאָנסטאַ־טירט דאָ מעהר נישט אַזוינס, וואָס יעדער איינער קאָן געפינען און אויספּרובירען אין זיין אייגענער אינוועניגסטער ערפאַהרונג. וואָלט דאָס באמת געווען אַזוי, וואָלט פּלאַטאָן ניט געווען קיין מעטאַפי־

זיקער, ער וואָלט געווען אַ מין עמנואל קאַנט. אַזוי קוקען טאַקי אויף איהם איינינע נייערע אויספאָרשער פון זיין סיסטעם, וואָס בעלאַנגען צו דער ניי־קאַנטישער ריכטונג אין דער פילאָסאָפיע. אָבער דאָס איז אַ גרויסער טעות. דאָס וואָלט געווען אַ צו שטאַרקער, אונערקלעהרליכער שפּרונג אין דער ענטוויקלונג פון'ם פילאָסאָפישען גייסט און וואָלט געהן להיפּך צו די איבעריגע מיי־נונגען פון פּלאַטאָן.

מען דאַרף ניט פערגעסען, אַז פּלאַטאָן איז אַ קינד פון זיין צייט און אַז ער שטעהט אונטער דער שליטה פון פילאָסאָפען וואָס האָבען געלעבט פאַר איהם. בעזונדערס שטאַרק איז געווען די איינווירקונג פון העראַקליט, אַנאַקסאַגאָראַס, פּיטהאַגאָראַס, פּאַרמעינידעס און סאָקראַטעס. זיי אַלע האָבען אָבער פילאָסאָפירט ניט וועגען די געזעצען פון דעם מענשליכען שכל און האָבען בע־טראַכט די וועלט ניט ווי אַ פּראָדוקט פון דעם שכל'ס נויטווענדיגען שאַפען. זיי אַלעמען האָט אינטערעסירט ניט אַזוי דער מענשליכער שכל, ווי דער שכל, וואָס הערשט אין דער וועלט, פון וועלכען דער מענשליכער שכל איז מעהר נישט ווי אַ קליינער פונק. און אויף דערזעלביגער מעטאַפיזישער פּאָזיציע איז אויך געשטאַנען פּלאַטאָן. ער האָט נאָך מעהר פערשטאַרקט דעם מעטאַפיזישען גרונד־געדאַנק דורך זיין איידעען־לעהרע. זיין פראַגע איז ניט געווען: ווי בעשאַפט דער מענשליכער שכל נויטווענדיגע, זיכערע ערקענטניס פאַר דעם מענשען? — נאָר: ווי דרינגט אריין אויף אַ נויטווענדיג־זיכערען אופן דער מענשליכער שכל אין די שכל'דיגע סודות פון דער וועלט?

עס איז פאַר פּלאַטאָנ'ען געווען קלאָר, אַז די צוויי גרונד־קוואַלען פאַר דער מענשליכער ערקענטניס, די חושים און דער שכל, האָבען אַ שיכות צו די צוויי גרונד־עלעמענטען, פון וועלכע עס בעשטעהט די וועלט. די חושים שפּיגלען אין זיך אָב די וועלט פון די קערפּערליכע ערשיינונגען. די ערקענטניס, וועלכע די חושים ברענגען, זענען אונזיכער, ווייל די קערפּערליכע ערשיי־נונגען, ווי דאָס האָט בעוויזען הערַאקליט, געפינען זיך אין אַ שטענדיגען פלוס. דער מענשליכער שכל אָבער, וואָס בויט די אידעען, בעשאַפט אַ זיכערע, נויטווענדיגע, וויסענשאַפטליכע ער־

קענטנים, ווייל ער שפּיגעלט אין זיך אָב יענעם זיכערען, רוהיגען, אונבעוועגליכען, „זייענדען" טהייל פון דער וועלט, וואָס ליגט איינגעשלאָסען אין דער אַלוועלטליכער פערנונפט. פּלאַטאָן'ס פּי־לאָסאָפיע דערצעהלט אונז ניט נאָר וועגען די אידעען וואָס דער מענשליכער שכל ברענגט ארויס, נאָר דער עיקר וועגען יענע אי־דעען, פון וועלכע עס בעשטעהט דער תוך פון דער וועלט.

אָבער ווי אזוי קומען אריין די וועלט־אידעען אין דעם מענש־ליכען שכל?

אויף דערויף גיט אונז אַן ענטפער פּלאַטאָן'ס וועלט־בילד, וואָס ענטהאַלט אין זיך זיין „פיזיק".

§ 44. פּלאַטאָן'ס וועלט־בילד און פיזיק.

עס זענען דאָ אזוי פיעל אידעען, וויפיעל עס זענען דאָ פער־שיעדענע אַרטען פון וועלטליכע ערשיינונגען. יעדע אידעע איז אַ שכל'דיגע זאַך, אַן אייביגע זאַך, אַן אונבעוועגליכע. שוין דורכדעם גופא, וואָס זי איז שכל'דיג און אויביג, איז זי אַ לע־בעדיגע זאַך. אלע אידעען אינאיינעם בילדען איין איינציגען ס י ס ט ע ם. די אידעען זענען אין איהם איינגעאָרדענט לויט זייער לאָגישער נאָהענטקייט אָדער ווייטקייט, לויט זייער לאָגישען העכערן אָדער נידעריגען ראַנג. די אידעען פון פערד און אָקס, צ. ב. ש., האָבען דעם זעלביגען לאָגישען ראַנג. העכער פאַר זיי שטעהט די אידעע „הויז־חיה", וואָס איז כולל אין זיך זייביידען. נאָך אַ העכערע אידעע איז די „סתם־חיה", וואָס איז כולל, ניט נאָר די הויז־חיות, נאָר אויך די ווילדע חיות און אז. וו....

אַ חוץ דעם זענען זיי איינגעאָרדענט לויט זייער עסטעטישער און עטהישער חשיבות, לויט דער אַרט פון שעהנקייט און גוטס, וואָס איז אין זיי ענטהאַלטען. די אַלערהעכסטע אידעע איז די אידעע „גוט", „דאָס גוטע". זי איז די ערשטע, ווייל זי איז די חשוב'סטע, די וויכטיגסטע, לויט איהר אידעאלען ווערטה, און זי איז די העכסטע דערפאַר, ווייל זי איז לאָגיש כולל אין זיך אַלע אַנדערע אידעען. פּלאַטאָן איז, ווי אַלע זיינע פאָרגענגער און, דער עיקר, סאָקראַטעס, געווען זיכער, אַז אַלץ וואָס איז דאָ אין דער נאַטור, איז „גוט", ד. ה. אַז לויט דעם בעסטען שכל וואָלט פאַר דער וועלט געווען ערגער, אויב אַפילו איינע פון איהרע ערשיינונגען

וואָלט געפעהלט. דעריבער, איז דער סמן פון גוט א סמן, וואָס מוז זיך געפינען אין יעדען ענין, אין יעדער וועלט־ערשיינונג. ממילא איז די אידעע פון גוט כולל אין זיך אלץ וואָס קאָן נאָר זיין אין דער וועלט.

עס פערשטעהט זיך, אז די ריין רוחניות'דיגע אידעע קאָן ניט האָבען א וועלכען עס איז זיץ אין דער קערפערליכער וועלט. זי איז העכער פאַר אָרט און צייט, און אויף איהר קען ניט אָנגעווענדט ווערען דער בעגריף פון אָרט און צייט.

כדי אַט דער מעטאפיזישער געדאַנק פלאַטאָן'ס זאָל אין גאַנצען ווערען קלאָר יעדען איינעם, וואָס האָט זיך נאָך ניט איינגעוואוינט צו דענקען אידעאַליסטיש אין דעם פילאָסאָפישען זין פון'ם וואָרט, איז גוט צו קאָנצענטרירען די אויפמערקזאמקייט אויף א וועלכען עס איז פשוט'ען נויטווענדיגען מאַטעמאַטישען געדאַנק. לאָמיר נעהמען דעם פשוט'סטען: צוויי מאָל צוויי איז פיער. איז דען שייך צו זאָגען אז דער ענין, וועלכען דער געדאַנק דריקט אויס, האָט עפּעס צו טהאָן מיט אָרט און צייט? וואו איז צוויי מאָל צוויי — פיער? אומעטום, ד. ה. גאַנץ אונאַבהענגיג פון א וועלכען ס'איז אָרט. ווען איז צוויי מאָל צוויי — פיער? אלע מאָל, צו אלע צייטען, ד. ה. לגמרי אָהן א שום שיכות צו א וועלכער עס איז צייט. „צוויי מאָל צוויי איז פיער“, איז דעריבער אַן אייביגע שייכות, אַן אייביגע אידעע אין דעם זין פון פלאַטאָן. און אַזוי זענען אלע זיינע אידעען. זיי זענען מחוץ פון רוים און צייט און מוזען זיך דעריבער געפינען אין א בעזונדערער אידעען־וועלט, וועלכע מען קאָן ניט משיג זיין (דערגרייכען) מיט אונזערע חושים. פלאַטאָן דריקט זיך אויס, אז די אידעען וואוינען „איבער די הימלען“, ד. ה. אויסער אָרט און צייט.

דער היפך פון דער אידעען־וועלט איז די מאַטעריע, אָדער דער קערפּער פון דער וועלט. די אידעע איז לעבעדיג. די מאַטעריע איז טויט. די אידעע איז אייביג און אונבעוועגליך, די מאַטעריע איז אין א שטענדיגען פלוס און בעוועגונג. זי איז א שווארצע, פינסטערע, רוימליכע אויסגעשפּרייטקייט, שטענדיג אין א באַטישען אונרוה. שטענדיג ראנגעלט זי זיך פאַר א וועלכער עס

איז געשטאלט. זי נעהמט שטענדיג אן כאאטישע אונבעשטימטע געשטאלטען און שטענדיג פערליערט זי זיי ווידער. וואלט די מאטעריע געבליבען איבערגעלאזען צו זיך אליין, וואלט פון איהר קיין מאל ניט געקאנט ארויסוואקסען א וועלט פון ארדנונג און הארמאניע. די ארדנונג, דאס לעבען און די הארמאניע אין דער וועלט זענען אריינגעבראכט געווארען אין דער מאטעריע פון דעם וועלט־ארכיטעקט, דעם „דעמיאורג“ (דעם „נוס“ פון אנאקסאגאראס) . עס איז ניט לייכט געווען צו בעהערשען דעם מאטעריעלען כאאס און אריינצוצווינגען איהם אין א וועלכע עס איז שכל־דיגע ארדנונג. דער דעמיאורג האט בעשאפען א זעעלע פאר דעם וועלט־קערפער אפריהער נאך עהדער ער האט בעשאפען די וועלט גופא.

פון צוויי עלעמענטען האט ער די זעעלע בעשאפען, פון דעם „אפעיראן“, וואס איז עהנליך צו דער מאטעריע גופא, און פון זיין היפך, דעם „פעראס“, דעם פרינציפ פון גרענעץ און מאס, פון לעבען און שכל'דיגען זיין. די וועלט־זעעלע האט ער דערנאך פאנאנדערגעשפרייט איבער דעם גאנצען וועלטען־רוים, ווי א ספערישע נעטץ.

קוקענדיג אויף דער אייביגער אידעען־וועלט, האט ער נאך די אידעאלען און מוסטערען וואס געפינען זיך דארטען געפארמט די איינצעל־ערשיינונגען אין דער וועלט־זעעלע. די וועלט־זעעלע האט, אויף אזא אופן, אין זיך די מעלות פון שכל'דיגקייט, לעבעדיגקייט און אויביגקייט פון דער אידעען־וועלט, און די מעלה פון דער בעוועגונג וואס שטאמט פון דער מאטעריע. אחוץ דעם טראגט זי אין זיך די אבבילדער פון אלע אידעען, וואס געפינען זיך אין דער אויביגער אידעען־וועלט. דורך איהר בעלעבענדע, שכל'דיגע קראפט דרינגט זי אריין אין דעם כאאס פון דער מאטעריע און צווינגט איהם אנצונעהמען די געשטאלטען פון דער אידעען־וועלט, און אויסצודריקען אין זיינע ערשיינונגען דעם תוך, וואס אין זיי ליגט פערבארגען. אויף אזא'ן אופן האבען די איינצעל־זאכען און ערשיינונגען אויך א מין חלק אין דער אידעען־וועלט. זיי זענען אבבילדער פון די אידעען, אן אבגלאנץ, אן אבשיין, א שאטען פון דער אויביגער שכל'דיגער אידעען־וועלט

אָבער טאַקי נים מעהר ווי אַן אָבגלאַנץ און אַ שאָטען. די מאַטעריע איז נים בכח אויסצודריקען אויף איהר לשון דעם גאַנצען גלאַנץ און די גאַנצע שכל׳דיגע קלאָרקייט פון דער אידעען־וועלט. אַן אידעאַל פון דער אידעען־וועלט, אַן אייביגער אידעאַל קאָן קיין מאָל נים פערווירקליכט ווערען אין זיין גאַנצקייט אין דער וועלט פון די קערפּערליכע ערשיינונגען. ער ווערט צושפּאָלטען און צור־שפּליטערט אין אַ סך פערשיעדענע איינצעל־ערשיינונגען.

פון דער מאַטעריע שטאַמט אַלדאָס בייז אין דער וועלט, אַל דאָס כאַאָטישע, וואָס לאָזט נים צו קיין אָרדנונג און קיין האַרמאָניע.

§ 45. די מענשליכע נשמה.

די מענשליכע נשמה איז אַ טהייל פון דער וועלט־זעעלע. עהדער זי געהט אריין אין דעם גוף איז זי צונויפגעגאָסען מיט איהר מקור, פיהרט אַ ריין רוחניות׳דיגען לעבען און איז מסתכל (קוקט אָן) די אידעען־וועלט אין איהר גאַנצער קלאָרקייט און ריינקייט. אָבער איינמאָל אַריינגעגאַנגען אין דעם גוף, ווערט זי פעראומרייניגט, זי ווערט געפאַנגען אין די דאגות און מאַטערנישען פון דעם לייב. זי פערגעסט אַלץ וואָס זי האָט געזעהן אַמאָל אין דעם עולם העליון. דערפאַר אָבער ליגט אין איהר פערבאָרגען אַ ברענענדיגע תשוקה ווידער צו זעהען די אידעאַלע אידעען־וועלט אין איהר גאַנצער קראַפט, קלאָר האָבען פאַר זיך דעם אייביגען אונפערענדערליכען אמת. אָט די תשוקה קאָן קיין מאָל נים אויסגעלאָשען ווערען אין דער מענשליכער נשמה. דאָס איז דער „עראָס“, די פּלאַטאָנישע ל י ע ב ע. איהר גרעבסטער אויסדרוק איז די פערליעבטקייט אין אַ וועלכער עס איז ש ע ה נ ע ר קערפּערליכער געשטאַלט אָהן אַ וועלכען עס איז שטרעבען צו רייך־קערפּערליכע הנאות. דאָס שטאַמט דערפון, וואָס ש ע ה נ ק י י ט איז אַן אידעע, נאָך וועלכער די מענשליכע נשמה בענקט. ווערט דער „עראָס“ פערפיינערט און פעראיידעלט, ברענט אין איהם זיך פאַנאַנדער די תשוקה נאָך צו העכערע אידעען, עהדער די אידעע פון שעהנקייט. עס טרייבט איהם צו געהן אין איינעם מיט דעם געליעבטען נפש אויף דעם וועג פון געגענזייטיגע בעלעהרונג; אינאיינעם צונויפצוגיסען זיך אין דעם שטרעבען צו ערקענטניס;

אין איינעם אראָבצולאָזען זיך טיעפער און טיעפער אין דער איי־גענער נשמה, כדי ווידער צו דערמאָהנען זיך יענע אידעען־וועלט, וואס מען האָט געזעהן עהדער די נשמה איז אריין אין דעם מענש־ליכען גוף.

אויך דאָס גאנצע דענקען וועגען דער וועלט איז דעריבער א פראָדוקט פון דעם „עראָס“, פון דער איינגעבאָרענער ליעבע צו דער אידעען־וועלט, פון דעם בענקעניש נאָך דעם איבערוועלטליכען מקור פון דער נשמה. אָבער א י ן ג א נ צ ע ן ווידער אויפוועקען אין דער נשמה די אידעען־וועלט איז אונמעגליך. און דערפון אליין שטאמט איהר אויביגער דאָרשט צו אלץ טיעפערע און טיעפערע ערקענטניס אָהן אָן ענד. מען זאָל דעריבער די חכמים, וואס פערטיעפען זיך אין דעם וועלט־פראָבלעם ניט רופען „סאָפאָי“ (חכמים, „ווייזע“), נאָר „פילאָ־סאָפאָי“, די וואס ליעבען די חכמה, די ווייזהייט: דער וואָרט „פילאָסאָפיע“ שטאמט פון פלאטאָנען.

אויף אזא'ן אופן איז איטליכע ערקענטניס, אייגענטליך, ניט קיין אנדער זאך, ווי נאָר א דערמאָהנען זיך. דעם שכל פון דער נאטור פערשטעהען מיר ניט דערפאר, וואס מיר פערטיעפען זיך מיט דער הילף פון אונזערע חושים אין דער נאטור, נאָר דערפאר, וואס מיר פערטיעפען זיך אין דעם אייגענעם שכל, אין דער ערינערונג פון דעם איבערוועלטליכען אידעען־סיסטעם, אין וועלכען עס ליגט דער שכל'דיגער תוך פון דער וועלט. די חושים און די ערפאהרונג קענען דעריבער פאר אונז זיין מעהר נישט ווי אָן אָנרעגונג, א געלעגענהייט, אָן איינלאָדונג צו דענקען און פערטיעפען זיך. זיי קאָנען אָבער מיט קיין זאך ניט בערייכערן די אמת'ע זיכערע ער־קענטניס.

דיעזע קאָנען מיר, ביז א געוויסען גראד, דערגרייכען, ווען מיר קעהרען זיך אָב פון דער זינען־וועלט און דערהויבען זיך, דורך עלית־הנשמה, אין די עולמות העליונים, אין די אידעען־וועלט. דאָר־טען זעהען מיר דעם אמת, וואס איז ענג פערבונדען מיט דער אידעע פון „גוט'ס“. די אידעע טראָגט אריין אין אונזער „עראָס“, אין אונזער ליעבע צו ווייזהייט, דעם ברענענדיגען שטרעבען צו פ ע ר װ י ר ק ל י כ ע ן די אידעאלען פון „שעהן“ און „גוט“ אין דער קערפערליכער וועלט, אויף וויפיעל דאָס ליעגט אין אונזערע כחות.

אַ חוץ דעם שכל און דעם פּערזינלעכע ווילען, וואָס ווערען בעהערשט פון דעם „עראָס“ און זיצען אין קאָפּ, זענען אין דער מענשליכער נשמה דאָ נאָך צוויי טיילען, וואָס זענען ארויסגערופען געוואָרען אין איהר דורך די פינסטערע מאכט פון דער „מאַטעריע“, פון דעם גוף. דאָס איז, ערשטענס, דער מ ו ט ה, וואָס זיצט אין דער ברוסט און דער ב ע ג ע ה ר, וואָס זיצט אין דעם אונטערסטען טייל פון דעם לייב.

אַלע דריי טיילען פון דער נשמה זענען געגליכען צו אַ פאָהרער מיט צוויי פערד. דער פאָהרער איז דער שכל. ער מוז האַלטען אין צוים דאָס ווילדע פערד, דעם בעגעהר, וואָס שלעפּט איהם אראָב אַלץ ניעדעריגער און ניעדעריגער. דאָס אַנדערע פערד, דער מ ו ט ה, העלפט איהם האַלטען אין צוים דעם בעגעהר.

§ 46. פּלאַטאָן'ס עטהיק און שטאַאַטס־לעהרע.

יעדער טייל פון דער נשמה האָט איהר אייגענע טוגענד, איהר „ב ע ס ט ע ס“, צו וועלכען זי מוז שטרעבען. די טוגענד פון דעם שכל איז די חכמה, די וויזהייט. די טוגענד פון דעם מוטה איז די בעהאַרצטקייט, (קוראַזש, טאַפּפערקייט). די טוגענד פון דעם בעגעהר איז מאָס־האַלטען, די א י י נ ג ע ה א ל ט ע נ ק י י ט. וואָלט אָבער די מענשליכע נשמה זיך איבערגעגעבען נאָר צו איינער פון די דריי טוגענדען, וואָלטען די איבעריגע געליטען. איבער זיי אַלעמען דרייען וואכט דעריבער אַ פ י ע ר ט ע טוגענד, וואָס איז אייגענטליך די מוטער פון אַלע דריי — דער י ו ש ר, די גערעכטיגקייט. דער יושר זעהט, אַז יעדער טייל פון דער נשמה זאָל האָבען דאָס, וואָס איהם קומט.

די גערעכטיגקייט קאָן ניט גאַנץ פערווירקליכט ווערען אין דעם לעבען פון אַ יחיד. די אידעע פון יושר בעשאַפט זיך אַ גרעסערען אָרגאַניזם, אין וועלכען אַלע דריי הויפּט־טוגענדען זאָלען קומען צו זייער רעכט. דאָס איז דער שטאַאַט. אמת, דער שטאַאַט איז אויפגעקומען ניט דערפאַר, ווייל מענשען האָבען געוואָלט פער־ווירקליכען גערעכטיגקייט אין זייער לעבען. די פּראַקטישע נויט צו בעפריעדיגען די לעבענס־בעדערפניסען, האָט די איינצעלנע מענשען געצוואונגען צו פעראייניגען זיך אין אַ געזעלשאַפט, צוליעב גע־מיינזאַמען שוץ און געגענזייטיגער הילף. אָבער איין מאָל צונויפ־

געקומען אין איינעם, האט די כאאטייע מאטעריע פון דער געזעלשאפט, די איינצעל־מענשען, גענומען זוכען פערשיעדענע געשטאלטען, ווי זי זאל זיך איינארדנען, און די אייביגע אידעע פון יושר האט יענומען אריין־שיינען אין איהר.

עס איז די אויפגאבע פון דעם פילאסאף, אויסצוגעפינען יענע אייביגע ארדנונג, וואס זאל על פי שכל און על פי יושר הערשען אין דער געזעלשאפט, יענעם אידעאל, וואס לעבט אייביג אין דער אידעען־וועלט און וועלכען די כאאטישע מאטעריע קאן ניט ארויסברענגען פון זיך אליין.

די גרונד־אידעע פון פלאטאן'ס שטאאטס־פילאסאפיע איז, אז די געזעלשאפט איז א מין העכערער אידעעלער **א ר ג א נ י ז ם**, וועמעס איינצעלנע טיילען זענען עהנליך צו די טיילען פון דער מענשליכער נשמה. דעם **ש כ ל** פערקערפערט אין דער געזעלשאפט דיזר קלאס פון די רעגיערער, דעם מוטה — דער קלאס פון די קריעגער, דעם בעגעהר — דער קלאס פון די פראפעסיאנעלע, (די בעלי־מלאכות, קינסטלער, הענדלער), וואס בעפריעדיגען די קערפערליכע נויטהען (די שקלאווען, די אייגענטליכע ארבייטער, פונקט ווי דאס פיה, ווערען ניט אריינגערעכענט אין דעם שטאאט). דער יושר זעהט, אז יעדער פון די דריי קלאסען זאל האבען, וואס איהם קומט.

די טוגענדען פון די דריי קלאסען דארפען זיין דיעזעלביגע, וואס די טוגענדען פון די דריי נשמה־טהיילען: די רעגיערער דארפען לעבען צוליעב דער וויזהייט, און דארפען רעגיערען דורך זייער וויזהייט און ניט דורך געזעצען. די קריעגער דארפען לעבען צוליעב דער טאפפערקייט, און די „באנאאוזען“, די פראפעסיאנעלע, דארפען דורכפיהרען אין זייער לעבען די איינגעהאלטענקייט.

ווי מאכט מען אבער, אז די דריי קלאסען זאלען **ו ו ע ל ע ן** און **ק א נ ע ן** לעבען על פי שכל און על פי יושר, ווי דאס ווערט דיקטירט פון דער אייביגער אידעע? דערצו איז נאר דא איין מיטעל: **ד י ע ר צ י ה ו נ ג**. פלאטאן ברענגט צום ערשטען מאל אריין דעם געדאנק פון דער **ס א צ י א ל ע ר פ ע ד א ג א ג י ק**, דער ערציהונג צוליעב געזעלשאפטליכע צוועקען, דיקטירט פון א

געזעלשאַפטליכען אידעאַל, — אַ געדאַנק, וואָס האָט שפּעטער געשפּיעלט אַזאַ וויכטיגע ראָליע ביי אַלע אוטאָפּיסטישע סאָציאַליסטען. דורך אַ סיסטעם פון אַ ריכטיגער איבערוואַכונג איבער דעם איינצעלנעם מענשען, נאָך עהדער ער ווערט געבאָרען (מען פּאָרט צונויף די בעסטע זכרים מיט די בעסטע נקבות), דורך אַ סיסטעם פון אַ ריכטיגער ערציהונג און אויפפּאַסונג פון דעם מאָמענט פון זיין געבורט אָן האָדעוועט מען אויס די בעסטע עקזעמפּלאַרען פון דעם מענשליכען מין: די טאַפּפערסטע ווערען קריעגער, די קליגסטע און איידעלסטע — רעגיערער. כדי אָבער די צוויי אויבערשטע קלאַסען זאָלען ניט אויסנוצען דעם שטאַאַט צוליעב זייערע אייגענע פּניות, פיהרט פּלאַטאָן פאַר זיי איין אַ **קאָמוניסטישע** לעבענס־אָרדנונג מיט געמיינשאַפטליכען בעזיץ און געמיינשאַפטליכע ווייבער. דורך די בעשרייבונג פון דער לעבענסווייזע פון די צוויי העכערע קלאַסען איז פּלאַטאָן געוואָרען דער בעגרינדער פון דעם **אוטאָפּיסטישען סאָציאַליזם**. די פּרטים פון זיין סאָציאַלען סיסטעם געהערען ניט אין אונזער אַרבייט, וואָס האָט צו טהאָן מיט דעם ענטוויקלונגס־גאַנג פון דעם פילאָסאָפישען געדאַנק. בעמערקט דאַרף נאָר ווערען, אַז, נאָך פּלאַטאָן'ס מיינונג, עקזיסטירט דער איינצעלנער נאָר צוליעב דעם גאַנצען, דעם שטאַאַט, און אַז דער שטאַאַט איז מחויב צו זאָרגען פאַר דעם גליק און די זיטליכע אויסבעסערונג פון יעדעם איינצעלנעם, ווייל נאָר אויף אַזאַ אופן קאָן דער יחיד ווערן דער טרעגער און דער פערווירקליכער פון דער גערעכטיגקייט, וואָס הערשט אין דעם שטאַאַט, לויט דער אויבּיגער אידעע פון יושר.

אַ וויסענשאַפטליכען ווערטה אויך פאַר אונזער צייט האָבען יענע שטעלען אין פּלאַטאָן'ס רעפּובליק, וואו ער געפינט אויס די אורזאַכען, פאַר וואָס די מענשען שטעהען זיטליך אויף אַזאַ ניעדעריגער מדרגה, און וואו ער צייגט אָן די געזעלשאַפטליכע לעבענס־פאָרמען און לעבענס־בעדינגונגען, אין וועלכע די זיטליכע מדרגה פון דעם מענשען וואָלט זיך געמוזט אויפהויבען.

פּלאַטאָן'ס בעמיהונגען אריין צו פיהרען אין לעבען דעם אידעאַלען שטאַאַט האָבען זיך ניט איינגעגעבען. אויף דער עלטער האָט ער איינגעזעהען, אַז מען מוז מאַכען הנחות צו דערווירק־

ליכקייט, צו דער שלעכטער „מאַטעריע". ער האָט אָנגעשריעבען זיין „צווייט־בעסטען שטאַאט", וואו עס ווערען ניט געשטעלט אַזעלכע אידעאַלע פאָדערונגען; דאָרטען פעהלט אויך דער קאָמוניזם. הפּנים, אַז אונטער דעם איינדרוק פון דער שלעכטער מאַטעריע, וואָס איז אַזוי ווידערשפּעניג צו דער פאָרדערונג פון דעם אידעאַל, איז ער גאָר אויף דער עלטער געקומען צו זיין לעצטען מעטאַפּי־זישען געדאַנק פון אַ בעזער וועלט־זעעלע, וואָס טראָגט אין זיך דעם היפּך, די „סטרא אחרא", אויב מען מעג זיך אַזוי אויסדריקען, וואָס דערלאָזט ניט, אַז די אידעאַלען פון „גוטס" זאָלען זיך פערווירקליכען. דעם געדאַנק האָט ער שוין אָבער קיין צייט ניט געהאַט אויסצופיהרען אין זיינע פּרטים.

בעטראַכטען מיר דעם גאַנצען סיסטעם פון פּלאַטאָן'ס פילאָ־סאָפיע אין דעם ליכט פון יענע צעהן־גרונד־פּרינציפּען וואָס מיר האָבען אויפגעשטעלט אין דער איינלייטונג, זעהען מיר, אַז פּלאַטאָן האָט אריינגעאַרבייט אין זיין סיסטעם נאָר פינף פון זיי: די מעט־האָדען־לעהרע (אָבוועגדונג פון דער ערפאַהרונג, דעדוקציאָן), דעם קריטיציזם (אויספאָרשונג פון די בעדינגונגען פון אַ ריכטיגער ערקענטניס), די נויטווענדיגקייט אין אַלע איהרע פיער אַרטען, די טעלעאָלאָגיע און דעם שטאַנדפּונקט פון דעם אידעאַל. אין דער פּלאַטאָנישער פילאָסאָפיע פעהלט דער מאָניזם: דורך איהר געהט דורך, ווי אַ רויטער פאָדים, די דואַליס־טישע איינטיילונג אין מאַטעריע און אידעע, רוחניות און גשמיות; עס פעהלט די ענטוויקעלונגס־לעהרע: דער תוך פון דער וועלט איז אַן אייביגע, אונפערענדערליכע אידעען־וועלט. פּלאַטאָן קעמפּפט בעוואוסטער־הייט אַנטגעגען דעם „איך"־פּרינציפּ און דעם רעלאַטיוויזם, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין די לעהרען פון די סאָפיסטען, און מעהר פאַר אַלץ ליידט ביי איהם די פאָדערונג, אַז די ערפאַהרונג, זאָל זיין די גרונדלאַגע, אויף וועלכער עס דאַרף געבויט ווערען אַ פילאָסאָפישער סיסטעם.

זיין תלמיד, אריסטאָטעלעס, וואָס איז געוויס ניט געווען אַזוי געניאַל ווי פּלאַטאָן, אָבער ניט ווייניגער טיעף פאַר איהם און מיט אַ סך אַ רייכערן ווייסען האָט אין אַ בעוואוסטזיניגען קאָנטראַסט

צו זיין לעהרער וויעדער אריין געפיהרט אין די פילאָסאָפיע אייניגע פון די פּרינציפּען, וועלכע פּלאַטאָן האָט געלאָזען אָן א זייט: אין ע'רשטער ליניע — ד י ע ר פ א ה ר ו נ ג.

§ 47. אריסטאָטעל'ס לעבען. (384 ביז 322).

אריסטאָטעלעס איז געבאָרען געוואָרען אין סטאַגירא (דערפאר רופט מען איהם אָפט: דער ס ט א ג י ר י ט). זיין פאָטער, ניקאָמאַכאָס, איז געווען אַן ארצט און האָט אויך אָבגעשטאַמט פון אַן ערצטליכער פאַמיליע. די בעשעפטיגונג מיט דער נאַטור, דער־הויפּט מיט דער ל ע ב ע ד י ג ע ר נאַטור, האָט געהערט צו די פאַמיליען טראַדיציאָנען פון אריסטאָטעלעס.

18 יאָהר אַלט איז אריסטאָטעלעס אריין געטרעטען צו פּלאַ־טאָנען אין זיין „אַקאַדעמיע" און איז פערבליעבען דאָרטען א תלמיד 20 יאָהר נאָכאַנאַנד. אין דעם יאָהר 343 האָט ער אָנגע־נומען די איינלאַדונג פון פיליפּ, דעם קעניג פון מוקדון (מאַקע־דאָניען), צו ווערען א לעהרער ביי זיין זוהן, אלעקסאַנדער, וואָס איז יעמאָלט אַלט געוואָרען 13 יאָהר. אַז אלעקסאַנדער מוקדון איז אין דעם יאָהר 334 ארויס געצויגען אין מלחמה קיין אזיען, איז אריסטאָ־טעלעס צוריק אוועקגעפאָהרען קיין אַטהען, וואו ער האָט געעפענט זיין שוהלע אין דעם ל י צ ע א ו ם. ביי דעם ליצעאום זענען געווען שאָטענדיגע איבערגעוועלבטע גענג (פּעריפּאַטאָי), און ארומשפּאַצירענדיג מיט זיינע תלמידים אין זיי, האָט ער געלערנט זיין פילאָסאָפיע. דער פאר האָט מען זיינע תלמידים א נאָמען גע־געבען: די פּעריפּאַטעטיקער. אריסטאָטעלעס איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט געהאַט א גרויסע ב י ב ל י א ט ה ע ק. ער האָט אויך גע־מאַכט אַן אָנהויב פאר א נאַטור־זאַמלונג, און זיין פריהערדיגער תלמיד, אלעקסאַנדער דער גרויסער, האָט איהם אויסגעהאָלפען אין דעם. נאָך אלעקסאַנדער'ס טויט (323), האָבען די אַטהענער בע־שולדיגט אריסטאָטעל'ן אין אַטהעאיזם. דאָס איז מסתמא געווען מעהר נישט, ווי אַן אויסרעד. מען האָט זיך געוואָלט אָברעכענען מיט אלעקסאַנדער מוקדון'ס א פריינד. כדי „ניט געבען די אַטהענער א צווייטע געלעגענהייט צו פערזינדיגען זיך אַנטקעגען דער פילאָ־סאָפיע", — ווי ער האָט זיך אויסגעדריקט, — האָט אריסטאָטעלעס פערלאָזען אַטהען. אין א יאָהר ארום איז ער געשטאָרבען.

§ 48. אריסטאטעל'ס שריפטען און די איינטיילונג פון זיין סיסטעם.

א סך שריפטען אריסטאטעל'ס זענען פערלארען געגאנגען, אבער די וויכטיגסטע זענען געבליעבען. און דאס רוב פון די שריפטען, וואס טראגען אריסטאטעל'ס נאמען, שטאמען פון איהם אליין.

מען טיילט איין זיינע שריפטען אין פינף גרופען:

ערשטענס, די לאגישע, וואס ווערען ארומגענומען מיט איין נאמען: „דער ארגאנאן" (ד. ה. א געצייג). זיי בעשטעהען פון די „קאטעגאריען" — די צוויי „אנאליטיקען", די „טאפיק" און די „סאפיסטישע פאלשע שלוסען". אלע די ווערק בעשעפטיגען זיך מיט די פראבלעמען פון דעם ריין לאגישען דענקען.

צווייטענס, די נאטור־וויסענשאפטליכע. צו זיי געהערען: די „פיזיק", „וועגען דעם הימעל", „וועגען ענטשטעהן און פערגעהן", „וועגען דער נשמה", „מעטעאראלאגיע", די „זאאלאגיע" און עטליכע קלענערע חבורים וועגען זאאלאגישע פראגען.

דריטענס, די עטהישע און פאליטישע: די גרונד־שריפט פאר אריסטאטעל'ס עטהיק איז די אזוי אנגערופענע ניקאמאכישע. אלע אנדערע עטהישע שריפטען האבען אין איהר זייער פונדאמענט. די פאליטישע אנשויאונגען זענען ענטהאלטען אין זיין „פאליטיק".

פערטענס, די עסטהעטישע: די „רהעטאריק" און די „פאעטיק".

פינפטענס, די ריין־פילאסאפישע שריפט: די „מעטאפיזיק". דער נאמען: „מעטאפיזיק", וואס איז געווארען די בעצייכנונג פאר יעדער פילאסאפיע, וועלכע שפרייזט אריבער די גרענעצען פון דער טבע, דער „פיזיק", האט פריהער געהאט א סך א פשוט'ערען טייטש. „מעטאפיזיק" מיינט ניט: דאס, וואס איז למעלה מן הטבע", (העכער פאר דער פיזיק), נאר: „דאס, וואס עס געפינט זיך נאך די שריפטען וועגען דער פיזיק". דער ארויסגעבער האט ניט געוואוסט ווי ער זאל זיי אנדערש א נאמען געבען. אריסטאטעלעס אליין האט אבער דעם ענין, וואס ווערט דארטען בעהאנדעלט, אנגערופען: „די ערשטע פילאסאפיע".

שויך אַ בליק אויף די נעמען פון אַריסטאָטעל'ס שריפטען בע־ווייזט, ווי רייך עס איז אונטער זיינע הענד געוואָרען דער אוצר פון דעם מענשליכען וויסען: אַריסטאָטעל האָט אוועק־געלעגט דעם פונדאַמענט פאַר אַ סך נאַטורוויסענשאַפטען, פאַר דער לאָגיק, דער פּאָליטיק אלס וויסענשאַפט, און דער עסטהעטיק.

די גאַנצע אַריסטאָטעל'שע פילאָסאָפיע קאָן מען דעריבער איינטיילען אין זעקס טיילען: דעם ערשטען פּלאַץ פערנעהמט זיין „ערשטע פילאָסאָפיע", אָדער די מעטאַפיזיק. דעם צווייטען — די לאָגיק, דעם דריטען — די פיזיק, אָדער די נאַטורוויסענשאַפטען, דעם פערטען — די עטהיק, דעם פינפטען די פּאָליטיק, דעם זעקסטען — די עסטהעטיק.

§ 49. אַריסטאָטעל'ס מעטאַפיזיק.

אַריסטאָטעלעס איז דער ערשטער פילאָסאָף, וואָס פער־טראַכט זיך וועגען דעם וועזען און אויפגאַבען פון דער פילאָסאָפיע און וועגען איהר שייכות צו די איינצעל־וויסענשאַפטען. די פי־לאָסאָפיע דאַרף אריינגעהמען אין זיך אַלע וויסענשאַפטען און צונויפבינדען זיי אין איין איינציגען סיסטעם. יעדע איינצעלנע וויסענשאַפט בעשעפטיגט זיך נאָר מיט אַ געוויסען טייל פון דעם וועלט־זיין. עס זענען אָבער דאָ אַלגעמיינע פּרינציפּען, וואָס האָבען אַ שייכות צו יעדעם „זיין" איבערהויפּט, אַלץ איינס, אין וואָס פאַר אַ טייל פון דעם וועלט־געשעהען דער „זיין" דריקט זיך אויס. אָט די גרונד־פּרינציפּען פון י ע ד ע ן זיין, פון איטליכען וועלט־געשעהען מוזען אויסגעפאָרשט ווערן אין אַ בע־זונדערער אָבטיילונג פון דעם מענשליכען וויסען: דאָס איז די ע ר ש ט ע פ י ל אָ ס אָ פ י ע. מיט אַריסטאָטעלעס פערפיהרט זיך דער פילאָסאָפישער געדאַנק אויף אַן אייגענע בעל־הבית'ישקייט און גרעניצט שאַרף אָב זיין בעזיץ פון די איבעריגע ספערען אין דער מענשליכער געדאַנקען־וועלט.

די פילאָסאָפיע דאַרף אויסגעפינען די לעצטע פּרינציפּען, וואָס אויף זיי קאָן מען צוריקפיהרען אַלץ אין דער נאַטור און אין דעם מענשליכען גייסט און וואָס זאָלען אונז דערקלעהרען דעם „פאַרוואָס" און דעם „ווי אַזוי" אין אַלע וועלט־ערשיינונגען.

פּלאַטאָן האָט געגעבען אָט אויף דער גרונד־פראַגע פון דער

פילאסאפיע א בעשטימטען ענטפער: דער תוך פון דער וועלט ליעגט אין דער אידעען־וועלט. אבער זיין סברה, אז ס'איז דא אן אידעען־וועלט, וואס ליעגט א חוץ פון די איינצעלנע זאכען און ערשיינונגען, האלט ניט אויס קיין קריטיק.

אריסטאטעל'ס קריטיק פון פלאטאן'ס אידעען־לעהרע.

ערשטענס, איז די עקזיסטענץ פון אן אידעענוועלט נ י ט ב ע ו ו י ע ז ע ן. דער געדאנק, אז עס זענען דא אידעען, ווייל מיר האבען א זיכערען וויסען, בעווייזט נאר, אז עס איז דא אין דער וועלט עפעס אן אלגעמיינער, אייביגער זיין, וואס קאן ריכטיג ווידער אויפגעבויט ווערען פון דעם מענשליכען שכל. אבער דאס בעווייזט ניט אז אט דער אלגעמיינער זיין מוז ליעגען ערגעץ וואו, אבגעשיידט פון די איינצעל־זאכען און איינצעל־פראצעסען.

צווייטענס, איז די עקזיסטענץ פון די אידעען מחוץ פון די איינצעל־זאכען אין גאנצען א י ב ע ר פ ל י ס י ג פאר דער מענשליכער ערקענטניס. זיי זענען א ניט נויטיגע פערדאפעלונג פון דעם וועלט־זיין: א זיין פון דעם איינצעלדיג און דיזעלבינע זאך נאך אמאל אין דער פארם פון א זיין אין דער „אידעע". אויסער דעם העלפט די אידעע אונז ניט צו דערקלעהרען דעםווירקליכען איינצעל־דינג, ווייל די אידעע שפיעלט דאך גאר קיין ראליע אין דעם ענטשטעהן און דעם פערגעהן פון די זאכען.

דריטענס קאן די אידעען־לעהרע ניט דורכפיהרען די אויפגאבע, וועלכע זי נעהמט אויף זיך: זי זאל אונז ערקלעהרען דעם ת ו ך ־ ד ב ר פון יעדער ז א ך. ווי קאן אבער דער תוך דבר פון א זאך און די זאך גופא זיין אבגעריסען איינער פון דער אנדערער?

פערטענס, פיהרט די אידעען־לעהרע צו ווידערזיניגע קאנסעקווענצען. עס איז דא אן איינצעל־מענש. א חוץ דעם איז דא די אידעע פון דעם מענשען, וואס האט קיין ברעקעל שייכות ניט צו דער רעאליטעט פון דעם איינצעל־מענשען. אין דער זעלבינער צייט איז זי דעם איינצעל־מענשען'ס תוך־דבר, זיין סובסטאנץ. מוזען מיר דאך אננעהמען נאך א נייע אידעע, וואס זאל אויסדריקען די מענש־אידעע אין איהר פערבינדונג מיט דעם ווירקליכען איינצעל־מענשען. די אידעע וועט שוין יעמאלט זיין א „ד ר י ־ ט ע ר מ ע נ ש" („הא טריטאס אנטהראפאס").

דער רעזולטאַט, צו וועלכען אַריסטאָטעלעס קומט אין זיין קריטיק פון פּלאַטאָן'ס אידעען־לעהרע איז ניט די אָבלייקענונג פון אידעען, פון אַלגעמיינע פּרינציפּען, נאָר די לעהרע, אַז די אידעען ליעגען ניט דרויסען פון די איינצעל־דינגען, נאָר אין זיי גופא. זיי זענען ניט טראַנסצענדענט, די וועלט אַריבער־שטייגענד, נאָר איממאַנענט, אינוועניג אין דער וועלט און אין יעדעם איינצעל־דינג. בכן, איז יעדער איינצעל־דינג ניט קיין שאָטען פון אַ וועלכער עס איז איבערנאַטירליכער אידעע, נאָר אַן אמת'ע רעאַלע ווירקליכקייט.

די שפּעטערע פילאָסאָפען האָבען אויסגעדריקט די נפקא מיניה צווישען פּלאַטאָן און אַריסטאָטעלעס בנוגע צו דער אידעען־לעהרע אויף אַזאַ'ן אופן: פּלאַטאָן, דער אידעאַליסט, זאָגט: די אידעען זענען פאר (עהדער) די זאַכען, „אַנטע רעם". אַריסטאָ־טעלעס, דער רעאַליסט, זאָגט: די אידעען זענען אין די זאַכען, „אין רע".

דערפון וואַקסט אָבער ארויס אַ גאַנץ אַנדער שטעלונג צו דער ערפאהרונג. אויב די אידעע ליגט דרויסען פון דער ערפאהרונגס־וועלט, קאָן איך אויסקומען אָהן דער ערפאהרונג און דערגרייכען צו איהר אויף דעם וועג פון דער עלית הנשמה. איז אָבער די אידעע אין דער ערפאהרונג, קאָן מען אנדערש ניט קומען צו איהר ערקענטניס, סיידען מען זאָל זיך פערטיעפען אין דער ערפאהרונג גופא, אויסשטודירען די וועלט ווי זי איז, מיט דער הילף פון אונזערע חושים. אמת, וויל מען פערמאַכען די אויגען אויף די אידעען, וואָס ליעגען אין דער ערפאהרונג, וועט מען קיין מאָל ניט קומען צו אַ זיכערער, ווייסענשאַפט־ליכער ערקענטניס, אָבער ווענדט מען זיך אָב פון די חושים, קאָן מען איבערהויפּט ניט קומען צו אַ וועלכער עס איז ערקענטניס.

§ 50. די פיער גרונד־פּרינציפּען.

פאָרשען מיר אוים אַ וועלכע עס איז איינצעל־זאַך, צ. ב. אַ הויז, כדי צו פערשטעהן איהר תוך, און ווי אזוי זי איז געוואָרען, זעהען מיר, אַז עס פערקערפּערט אין זיך פיער פערשיעדענע פּרינ־ציפּען. ערשטענס בעשטעהט עס פון אַ וועלכער עס איז מאַטעריע (הילע, דער טייטש: האָלץ). דאָס איז די האָלץ אָדער די

ציעגעל, פון וואנען דאס הויז איז אויסגעבויט. צווייטענס, האט עס א בעשטימטע פ א ר ם, דאס איז דער געדאנק פון דעם הויז. דריטענס, האט דאס הויז א בעשטימטען צ ו ו ע ק, און פערטענס, איז דאס הויז געווארען, א דאנק א וועלכער עס איז ב ע ו ו ע ג ו נ ג. דאס זעלבע איז אויך מיט אלע אנדערע זאכען אויף דער וועלט. מאטעריע, פארם, צוועק (תכלית), בעוועגונג זענען די פיער גרונד־פרינציפען פון איטליכען זיין. די לעצטע צווי פרינציפען: תכלית און בעוועגונג קאנען צוריק געפיהרט ווערען צו דער „ פ א ר ם ", ווייל: וואס איז דער צ ו ו ע ק פון דעם, וואס מיר לעגען צונויף די ציעגעל אין א בעשטימטער פארם ? דער בעשטימטער צ ו ו ע ק פון דעם הויז ! און וואס בעוועגט דעם ארכיטעקט, דעם בוי מייסטער, ער זאל אריינברענגען א פערענדערונג אין דעם האלץ אדער אין דעם לעהם, וואס די נאטור האט בעשאפען? ווידער אמאל: די בעשטימטע פ א ר ם, אדער דער צ ו ו ע ק פון דעם הויז. הייסט עס, אז די פארם און דער צוועק, און די בעוועגונג זענען אייגענטליך איין און די זעלביגע זאך: די פארם, דער ת ו ך, דער מ ו ס ט ע ר, דאס, וואס פלאטא האט אנגערופען די א י ד ע ע.

בעטראכטען מיר איצטער די מאטעריע פון דעם הויז; לאמיר זאגען דעם לעהם. פאר וואס איז ער מאטעריע? האט ער דען ניט קיין בעשטימטע פארם? ער האט. אבער ב נ ו ג ע צ ו ד ע ם ה ו י ז, האט ער ניט יענע בעשטימטע פארם, וואס מאכט א מעגליך הויז פאר א ווירקליך הויז. דער לעהם האט אין זיך דאס הויז ב כ ח, אין דער מעגליכקייט, אבער ניט בפועל, אין דער ווירקליכקייט. כדי דאס הויז זאל ווערען א ווירקליכע זאך, מוז צו דער מעגליכקייט צוטרעטען א ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט, אן „ענערגיע", רופט דאס אריסטאטעלעס. און דעריבער איז די פארם — דער פרינציפ פון יעדער ווירקליכקייט, פון דער ענערגיע.

דער לעהם איז א מעגליכקייט בנוגע צו דעם הויז, אבער בנוגע צו זיך אליין איז ער א ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט, ד. ה. אין איהם איז פערקערפערט געווארען א געוויסע פארם. ווי אלץ אין דער וועלט, האט אויך דער לעהם א בעשטימטען צוועק. וואס בלייבט פון דעם לעהם, אז מיר וועלען אראבשטרייפען פון איהם זיין

לעהם־פאָרם? יעמאָלט וועט בלייבען, לאָמיר זאָגען, א בעשטימטע צונויפמישונג פון ערד, וואסער, לופט און פייער, פון וואנען דער לעהם איז צונויפגעזעצט, הייסט עס, אז די עלעמענטען, וואָס מיר האָבען נאָר וואָס אויסגערעכענט, זענען מ א ט ע ר י ע בנוגע צו דעם לעהם: מעגליכקייטען, פון וועלכע דער לעהם איז א ווירקליכקייט. אָבער די ערד, למשל, איז א ווירקליכקייט פ א ר ז י ך. ווייל זי האָט איהר פאָרם. — וואָס בלייבט אָבער פון דער ערד, ווען איך שטרייף אראָב פון איהר איהר פאָרם? יעמאָלט בלייבט שוין ר י י נ ע מ א ט ע ר י ע, א ריינע מעגליכקייט, וואָס האָט קיין ברעקעל פאָרם ניט, א שטיקעל רוים, א ברעקעל אויסגעשפּרייטקייט, וואָס האָט די ריינע מ ע ג ל י כ ק י י ט אָנצונעהמען אלע נייע פאָרמען, צו פערווירקליכען אלע טיעפערע און וויכטיגערע געדאנקען און ציעלען. די מאַטעריע איז אייגענט־ליך ניט אין גאנצען א פּאסיווע מעגליכקייט; אין איהר איז פאַרהאַן א דראנג, א דאָרשט צו ווערען א ווירקליכקייט, אָנצונעהמען א גע־וויסע פאָרם, אויסצודריקען א געוויסען געדאנק, האָבען א וועלכען עס איז ציעל.

דער איבערגאַנג פון דער מעגליכקייט אין די ווירקליכקייט, און פון איין פאָרם צו דער אַנדערער, איז די ב ע ו ו ע ג ו נ ג. פון וואנען שטאַמט אָבער די בעוועגונג? פון דעם ע ר ש ט ע ן ב ע ו ו ע־ג ע ר, ענטפערט אריסטאָטעלעס.

די גאנצע וועלט דארף מען זיך פאָרשטעלען ווי א שטופען־לייטער. אונטען געפינט זיך די ריינע מאַטעריע. וואָס העכער מיר שטייגען זעהען מיר, אז די פאָרם נעהמט, וואָס מעהר, אלץ מעהר, די אויבער האַנד איבער די מאַטעריע. די איינצעל־דינגען האָבען מעהר געדאַנק, מעהר פאָלקאָמענהייט, מעהר בעוועגונג, מעהר ווירקליכקייט, מעהר ענערגיע אין זיך, וואָס העכער זיי שטעהען אויף דער שטופען־לייטער פון דער וועלט... סוף־כל־סוף מוזען מיר אין געדאנק קומען צו אזא שטופע, וואו מיר טרעפען ר י י נ ע פאָרם אָהן א ברעקעל מאַטעריע, ד. ה., וואָס קאָן שוין ניט אָננעה־מען קיין העכערע פאָרם, וואָס האָט שוין ניט קיין ברעקעל מעג־ליכקייט אין זיך, ביי וועמען עס איז אלץ ו ו י ר ק ל י כ ק י י ט; וואָס ליידט שוין ניט קיין אויפדריקען פון א וועלכען עס איז פאָרם־

שטעמפעל אויף זיך, ווייל עס איז ריינע טהעטיגקייט; וואָס איז ריינער געדאַנק און ריינע בעוועגונג.

אָט די העכסטע שטופע איז דער ערשטער בעוועגער אָדער גאָט. גאָט איז ריינער געדאַנק, ד. ה. ער דענקט נאָר זיין אייגענעם, געטליכען דענקען. ווייל, אויב ער זאָל דענקען וועגען דער וועלט, וועגען אַ זאַך, וואָס ליעגט דרויסען פון איהם, וואָלט דאָס שוין געהייסען, אַז ער ווערט בעשטימט פון יענער זאַך, וואָלט ער שוין ניט געוועזען ריינע אַקטיוויטעט (אַקטום פורום). דורך דעם דענקען פון זיין אייגענעם דענקען בעוועגט ער אַלץ, וואָס עס געפינט זיך אין דער וועלט.

גאָט איז איינער און קיין אַנדערע געטער אַ חוץ איהם זענען ניטאָ.

§ 51. די פיזיק, אָדער דאָס וועלט סיסטעם.

ארויסגעהענדיג פון זיינע מעטאַפיזישע גרונד פרינציפען, האָט אַריסטאָטעלעס אויסגעמאָלט אַ בילד פון דער וועלט, וואָס האָט געהערשט אין דער פילאָסאָפיע איבער טויזענד יאָהר.

בעטראַכט מען די וועלט פון אונטען ארויף, האָבען מיר צו ערשט דעם רוים, די ערשטע מאַטעריע, וואָס איז, ווי מיר האָבען געזעהען, ריינע מעגליכקייט. דערפון איז געדרונגען, אַז די ווירקליכע וועלט איז בעגרעניצט אין רוים. ווייל די מאַטעריע איז נאָר אויף אַזוי פיעל פערקערפּערט, אויף וויעפיעל עס זענען דאָ אויביגע פאָרמען, וואָס ליעגען ארויף זייער שטעמפּעל אויף דעם רוים.

די ערשטע פערווירקליכונג פון דעם פאָרם־פּרינציפּ זענען די פינף עלעמענטען: פייער, לופט, וואַסער, ערד און נאָך אַ פינפטע „עססענץ", די קווינטאַ עססענציאַ: דאָס איז די מאַטעריע, פון וועלכע דער הימעל איז געבויט און די שטערען.

די פיער עלעמענטען האָבען אַ דאַנק זייער פאָרם אַ בעשטימטע אָרט בעוועגונג אין זיך, וואָס בעווייזט זיך ערשט יעמאָלט, ווען מען פערדרענגט זיי פון זייער נאַטירליכען אָרט אין דעם וועלטען־רוים: די ערד פאַלט אראָב, וואַסער ליעגט איבער דער ערד, איבען לופט, נאָך העכער פייער, נאָך העכער די קווינטאַ עססענציאַ. אַ צונויפמישונג פון די עלעמענטען אָבער מיט נאָך אַ העכערער

פאָרם איז די פלאַנצען־וועלט. די פאָרם פון א פלאַנץ איז שוין א נשמה: פון דער פלאַנצליכער נשמה שטאַמט איהר לעבען, איהר וואַקסען, איהר פערמעהרען זיך. נאָך העכער שטעהט די טהיערישע נשמה: זי האָט שוין דערצו נאָך די פרייע אָרט־בעוועגונג, עמפּ־פינדונג, בעמערקונג און זכרון. א שטופע העכער שטעהט די מענשליכע נשמה וואָס האָט, א חוץ דעם, נאָך די פערנונפט און דעם פרייען ווילען. דער מענש איז די קרוין פון דער שעפּפונג אויף דער ערד. העכער, עהדער די ערדישע וועזען, שטעהען די הי־מלישע: די שטערען און מזלות זענען שכל'דיגעם וועזען, וואָס בע־וועגען זיך אליין אין א קרייז, ווייל דער קרייז איז די פאָלקאָמענסטע אָרט פון בעוועגונג. דאָס העכסטע אין דער וועלט איז גאָט.

§ 52. די איבעריגע טהיילען פון אריסטאָטעל'ס סיסטעם.

אין האַרמאָניע מיט זיין מעטאפיזיק און זיין וועלט־בילד האָט אריסטאָטעל אויסגעבויט קודם כל די ל א ג י ש ע וויסענשאַפט. כמעט אלע וויכטיגע פּונקטען און פּראָבלעמען פון דער לאָגיק זענען פון איהם בעריהרט געוואָרען, און אייניגע זענען אזוי פערענט־פערט געוואָרען, אז די שפּעטערדיגע דורות ביז אויף דעם היינ־טיגען טאָג האָבען ניט געהאט וואָס צו פערענדערן אין זיי. ער האָט צום ערשטען מאָל אויסגעאַרבייט די טהעאָריע פון דעדוקטי־וועו און אינדוקטיווען דענקען און פאָרשען. און ווען אפילו ער האלט א סך מעהר פון דער דעדוקציאָן, מוז ער דאָך צוגעבען, אז מיר מענשען מוזען אָנהויבען מיט דער א י נ ד ו ק צ י א ן, מיט דעם אויספאָרשען פון די איינצעלפעל, כדי ארויסצוגעפינען די אל־געמיינע אידעע, וואָס אין זיי שטעקט.

אין דער ע ט ה י ק איז ער פלאַכער און אונבעדייטענדער, עהדער אומעדום. אָבער כאראקטעריסטיש פאר איהם איז דאָ דער קאמפּף אנטגעגען פלאַטאָן'ס אידעאליזם. עס זענען ניטאָ קיין איי־ביגע אבסאָלוטע טוגענדען. די טוגענדע זענען פערשיעדען לויט די אומשטענדען. בכלל טיילט ער איין די טוגענדען אין צוויי קלאַ־סען: די ע ט ה י ש ע, וועלכע ליעגען אין מיטען פון צוויי עקסטרעמען, וואָס זענען לאַסטערן, ווי צ. ב. ש. די גערעכטיגקייט, וואָס ליעגט אין מיטען פון אונרעכט טהאָן און אונרעכט ליידען. ס'פערשטעהט זיך, אז אזעלכע טוגענדען לאָזען ניט צו קיין אונ־

בעגרעניצטען אָנוואקסען, ווייל יעמאָלט קאָנען זיי אריבער אין א עקסטרעם און ווערן א לאַסטער. דער צווייטער קלאַס זענען די ד י א־נ אָ ע ט י ש ע ן, אָדער פערנונפט־טוגענדען, ווי צ. ב. ווייזהייט, פריינדשאַפט. זיי קאָנען וואקסען אָהן א גרענעץ. דער צווייטער קלאַס שטעהט העכער פאר דעם ערשטען.

אין דער פ אָ ל י ט י ק איז שוין אריסטאָטעלעס א סך אָרי־גינעלער. ער בעקעמפפט פלאַטאָ'ס א י ד ע א ל י ז ם און לייי־קענט עס זאָל מעגליך זיין אַן אבסאָלוט גוטער שטאַאט. ווי אין דער עטהיק, מוז מען זיך אויך דאָ רעכענען מיט די א ו מ ש ט ע נ ־ ד ע ן. אַן אָרדנונג, וואָס איז גוט פאר איין פאַל, פּאַסט ניט פאר איין אנדער פאַל. ער פערלאַנגט מען זאָל שטודירען יענע ב ע ־ ד י נ ג ו נ ג ע ן, וואָס ברענגען נאַטירליך ארויס אזוינע און ניט קיין אנדערע אינסטיטוציאָנען. די שקלאַווערייי, צ. ב. איז על פּי נאַטור א נויטווענדיגקייט, ווייל די מענשען האָבען ניט קיין מא־שינען, וואָס זאָלען ארבייטען פאר זיי. דערצו איז דער באַרבאַר (דער ניט גריעכע) בעשאַפען געוואָרען פון דער נאַטור צו זיין א שקלאַוו. אין דער פּאָליטיק, נאָך מעהר עהדער אין דער פילאָסאָפיע ווייזט זיך ארויס די איבערגעבענקייט אריסטאָטעל'ס צו דעם פּרינ־ציפּ פון דער ערפאַהרונג.

אין דער ע ס ט ה ע ט י ק האָט ער געלעהרנט, אז דער תוך און די אויפגאַבע פון דער קונסט איז לייטערן די נשמה פון דער מאַכט פון די ליידענשאַפטען.

פון אריסטאָטעל'ס תלמידים אין אַלט־גריעכענלאַנד איז דער וויכטיגסטער ס ט ר א ט אָ דער פיזיקער (287—269). פון דער שטופען־לייטער, וועלכע אריסטאָטעל האָט אויפגעבויט, האָט ער אראָבגעהאַקט די צוויי ענדען: די ריינע מאַטעריע, וואָס האָט ניט קיין פאָרם, און די ריינע פאָרם (גאָט), וואָס האָט ניט קיין מא־טעריע. דערפון האָט פון דעסטוועגען ניט געקאָנט ארויסקומען קיין מ אָ נ י ס ט י ש ע וועלט סובסטאַנץ, נאָר א צונויפגיעסונג פון מאַטעריע און פאָרם, וואָס געפינט זיך אין די איינצעל־זאַכען אין א פערשיעדענער פּראָפּאָרציע.

פינפטער קאפיטעל.

פון די סטאָיקער ביז צו דעם סוף פון'ם מיטעל-אלטער.

(דער אונטערגאנג פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק).

אינהאלט: אלגעמיינעס, טהעאָסאָפיע און רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. — די סטאָיקער. זייער לאָגיק, פיזיק און עטהיק. — די עפיקורעאישע לאָגיק, פיזיק און עטהיק. לוקרעץ. — די סקעפטיקער. — פילאָן דער איד, און זיינע פאָרלויפער. דער „לאָגאָס". — די נייפיטהאגאָרעער און די ניי פלאָטאָניקער. — די אראבישמאהאמעדאנישע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. די מוטאזיליטען. איבן ראָשד. — די אידישע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע. סעדיה גאון. דער רמב"ם. אבן גבירול. יהודה הלוי. דער ראב"ד. דער רלב"ג. חסדאי קרשקש. — די קריסטליכע רעליגיאָנס-פילאָסאָפיע.

§ 53. אלגעמיינעס.

די הענקער וועלכע מיר בעהאנדלען אין דעם קאפיטעל, פאלען פאנאנדער אין דריי גרויסע גרופען:

ערשטענס, די נאָך-אריסטאָטעלישע פילאָסאָפען-שוהלען: די סטאָיקער, עפיקורעער און די סקעפטיקער. זיי געהערען נאָך צו יענעם ענטוויקלונגס-פעריאָד פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק, וואָס מען קאָן אָנרופען: „די פרייע פילאָסאָפיע אין גריעכענלאנד". „פרייע" רופען מיר זיי דערפאר, ווייל אלע פילאָסאָפען פון דער עפּאָכע, אָנגעהויבען פון טהאלעס און געענדיגט מיט די סקעפטיקער, האָבען ענטוויקעלט זייערע געדאנקען, ניט רעכענענדיג זיך מיט די אינטערעסען און דער אויטאָריטעט פון דעם הערשענדען רעליגיעזען

גלויבען. די פילאָסאָפיע איז אדרבה ארויס מיט א מעהר אָדער וועניגער שטאַרקער, מעהר אָדער וועניגער אָפענער קריטיק פון אלע רעליגיעזע טראַדיציאָנען.

צווייטענס, די טהעאָ־סאָפישע שוהלען: די אידיש־אלעקסאַנ־רינישע פילאָסאָפיע, מיט פילאָן בראש, די נײַ־פיטהאַגאָרעער און די נײַ פּלאַטאָניקער. אלע דענקער, וואָס געהערען צו דער ריכטונג, זעהען אויסצוגלייכען די הערשענדע רעליגיאָן פון זייער פאָלק מיט די רעזולטאַטען, צו וועלכע עס איז געקומען דער פילאָסאָפישער געדאַנק. די גאָט־פראַגע שטעהט אין דעם מיטעלפונקט פון זייער דענקען. זיי פילאָסאָפירען מעהר וועגען גאָט, עהדער וועגען דער וועלט. דעריבער איז זייער פילאָסאָפיע א טעאָ־סאָפיע. אָבער זי איז נאָך ניט קיין ר ע ל י ג י אָ נ ס ־ פ י ל אָ ס אָ פ י ע אין דעם אייגענטליכען זין פון דעם וואָרט. זיי דעקען ניט זייערע געדאַנ־קען מיט דער אויטאָריטעט פון דער הערשענדער רעליגיאָן. זייער גאַנצע ארבייט איז אן עהרען רעטונג פון דער רעליגיאָן, — אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען, — א קאַמפף פאר דאָס רעכט צו גלייבען רעליגיעז, אויך יעמאָלט ווען מען נעהמט אריין אין דער וועלט־אַנשויאונג די גרונד־געדאַנקען פון דער פילאָסאָפיע; זי איז ניט די פאָדערונג, אז די פילאָסאָפיע זאָל איינבויגען איהר קאָפּ פאר דער מאַכט פון דער רעליגיאָן. די טעאָ־סאָפיע איז נאָך ניט ר ע ל י ג י אָ נ ס ־ פ י ל אָ ס אָ פ י ע. זי שטרעבט נאָך ניט צו ווערען די ע ל פּ י ד י ן הערשענדע מיינונג אין יענער רע־ליגיעזער ארגאַניזאציע, צו וועלכער עס געהערען איהרע פילאָסאָפען. זי האָט נאָך ניט פערלאָרען דעם בעוואוסטזיין פון דעם פרייען גע־דאַנק און בעהאַלט זיך נאָך ניט הינטער וועלכע עס איז געהייליגטע רעליגיעזע אויטאָריטעטען. זי ווייס דעריבער אויך ניט, פון „אפיקורסישע“, הערעטישע סיסטעמען, וועלכע דער רעליגיעז־פי־לאָסאָפישער גלויבען זאָל האָבען א רעכט מחרים צו זיין.

גאַנץ אנדערס — די דריטע גרופע, וואָס נעהמט ארום די קריסטליכע, מאָהאַמעדאַנישע און אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דאָ איז שוין דער פילאָסאָפישער געדאַנק בעוואוסטזיניג צוגעבונדען צו א וועלכען עס איז רעליגיעזען גלויבען, וועמעס דאָגמען און גע־באָטען ער מ ו ז פערטיידיגען. אמת, ער פערליערט אויך דאָ

ניט אין גאנצען זיין זעלבסטשטענדיגקייט, אבער ער איז פארט ניט מעהר ווי אן איבערגעגעבענער קנעכט, וואס בעוועגט זיך פריי נאר אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל דער הארר (דער גלויבען) גיט איהם דערצו די ערלויבעניס. נעהמט אבער זיך א װעלכער עס איז דענקער שוין צו־פיעל פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, — געהט ער ארויס פון דעם גדר, וואס די רעליגיאן האט ארום נעצאמט ארום דעם פילאסאפישען גדאנק, — יעמאלט קוקט מען שוין אויף איהם ווי אויף א „הערעטיקער“, אן אפיקורס, און ער ווערט אפטמאל געצוואונגען עפענטליך אבצוזאגען זיך פון זיינע „פאלשע“ און „פארדארבליכע“ געדאנקען.

עס איז דעריבער אפשר גאנץ רעכט אריין צו נעהמען די צוויי לעצטען גרופען, — די טהעא־סאפישע און די רעליגיאנס־פילאסאפישע, — אין איין־איינציגען ענטוויקלונגס־פעריאד: „די רעליגיעזע פילאסאפיע“, וואס הויבט זיך אן מיט פילא (געב. 25 פ. קרים. רעכנונג) און ענדיגט זיך מיט דעם לעצטען „סכאלאסטיקער“, גבריאל ביעל. (געשט. 1495).

די גאנצע עפאכע וועלכע מיר בעהאנדלען אין דעם קאפיטעל, פון די סטאיקער אן, בעווייזט אז די פילאסאפיע האט נאך אריסטאטעלעס ניט געקאנט האלטען זיך אויף יענער הויך, צו וועלכער סאקראטעס, פלאטאן און אריסטאטעלעס האבען זי געבראכט. קיין נ י י ע געדאנקען, וואס זאלען אין דערזעלביגער צייט זיין א פראדוקט פון א פערטיעפטען פילאסאפישען פארשען, האט שוין די פילאסאפיע ביז צו דער איבערגאנגס־צייט ניט ארויסגעבראכט. דאס פילאסאפישע שאפען איז בעשטאנען אדער נאר אין איינצעלנע, ווען אפילו זעהר וויכטיגע געדאנקען, אדער אין א קאמבינאציאן פון עלטערע געדאנקען, אדער אין א צולאזען־געווארענעם שפיעל פון פאנטאסטישע בעגריפען, וואס טראגען אויף זיך דעם קלארען שטעמפעל פון זייער מיטהאלאגיש־רעליגיעזער אבשטאמונג. דאס שטרענגע וויסענשאפטליכע דענקען און דאס בויען פון פילאסאפישע היפאטהעזען, כדי צו דערקלערען די וועלט, האבען אבגעטראטען זייער פלאץ פאר די פראקטישע נויטען פון א מאראלישען (און שפעטער: א רעליגיעזען) לעבען. אויב פריהער איז די לעבענס־ווייזהייט געווען א צווייג פון דער וועלט־אנשויאונג, איז איצטער

די וועלט־אנשויאונג געוואָרען ניט מעהר ווי א טרעפּעל צו דער לע־בענס־ווייזהייט. די שפּעטערדיגע לעסטערונג פון דער פילאָסאָפיע, וואָס די סכאָלאַסטיקער האָבען אויסגעדריקט אין די ווערטער, אַז די פילאָסאָפיע דאַרף זיין א דיענסט־מויד ביי דער טהעאָלאָגיע, האָט איהרע וואָרצלען ביי די נאָך־אריסטאָטעליקער, וואָס האָבען געלערנט, אַז די גאַנצע טהעאָרעטישע דערקענטניס איז נאָר אויף אַזוי פיעל אינטערעסאַנט, און האָט נאָר אויף אַזוי פיעל ווערטה, אויף וויפיעל זי דיענט אונז אויסצוגעפינען דעם ריכטיגען וועג צו טוגענד. אמת, דאָס איז אויך געווען דער גלויבען פון א סאָקראַ־טעס, אָבער סאָקראַטעס האָט געלעבט נאָך די סאָפיסטען; די סטאָיקער, עפּיקורעער און די סקעפּטיקער — נאָך פּלאַטאָנען און אריסטאָטעל'ן.

די אַלע סמנים פון א ניעדערגאַנג פון דעם פילאָסאָפישען גע־דאַנק געפינען זיך שוין קלאָר אויסגעשפּראָכען אין דער טיעפסטער און געדאַנקענרייכסטער פון די אַלע דריי שוהלען — דער ס ט אָ י ש ע ר.

§ 54. ד י ס ט אָ י ק ע ר.

דער בעגרינדער פון דער סטאָישער שוהלע איז ז ע נ אָ פון דעם אינזעל ציפּערן (342 ביז 270). דער נאָמען סטאָיקער קומט ארויס פון א געוויסען פּלאַץ אין אַטהען, וואו ער האָט געהאַלטען זיין שיעור: די ס ט אָ א פּ אָ י ק י ל ע.

אָבער דער אייגענטליכער אויסבויער פון דעם סטאָישען סיס־טעם איז געווען כ ר י ז י פּ (280 ביז 207). „וואָלט כריזיפּ ניט געווען, וואָלט קיין סטאָא ניט געווען", האָט מען נאָך אין אַלטער־טום געזאָגט. פון די שפּעטערע סטאָיקער זענען בעריהמט: סע־נעקאַ (3 ביז 65 נ.), עפּיקטעט (געב. ארום 50 נ., געשט. ארום 120 נ.) און דער רוימישער קיסר מארק אוירעל. (121 ביז 180 נ.)

די סטאָיקער נעהמען איבער יענע דריי־טיילונג פון דער פילאָ־סאָפיע, וואָס איז שוין אויסגעאַרבייט געוואָרען ביי פּלאַטאָנען: זי צופאַלט ביי זיי אין לאָגיק, פיזיק און עטהיק. די לאָגיק נעהמט ארום אַלע פראַגען, וואָס זענען שייך צו דער מענשליכער ערקענט־ניס, אָבער אויך די רהעטאָריק און פּאָעטיק; די פיזיק — דאָס גאַנצע וויסען וועגען דער וועלט, — ד. ה. אויך די וויסענשאַפט

ווענען דעם מענשען און זיין נשמה, ווי א טייל פֿון דער וועלט. די עטהיק שליעסט אין זיך איין אויך די פּאָליטיק.

§ 55. די סטאָישע לאָגיק.

אין זייער לאָגיק לעהנען זיך אָן די סטאָיקער אָן אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס. דער אייגענטליך ערקענטניס־טהעאָרעטישער טייל איז א פערטיעפונג און א בערייכערונג פֿון אנטיסטהען'ס גע־דאַנקען. פֿון דער אנדער זייט אָבער זוכען זיי צו געבען א קלאָרען ענטפער אויף יענעם פּראָבלעם, וועלכען אריסטאָטעלעס האָט אוועק־געשטעלט אויף דעם ערשטען פּלאַן: דעם פּראָבלעם פֿון דער ער־פאהרונג. פֿון וואַנען און ווי אזוי ווערט ע ר פ א ה ר ו נ ג? דאָס איז די הויפּט־פראגע פֿון דער סטאָישער ערקענטניס־טהעאָריע. א חוץ דעם ברענגען זיי ארויף א נייעם פּראָבלעם אין דער ערקענט־ניס־טהעאָריע. מען דאַרף ניט נאָר אויספאָרשען, פֿון וואַנען די ערקענטניס שטאַמט און מיט וועלכע מעטהאָדען זאָל מען דער־גרייכען א ריכטיגען וויסען, נאָר אויך אויסגעפינען א מאָס־שטאָב, א ריכטיגען סימן, וואָס נאָך איהם זאָל מען קאָנען אלע מאָל דער־קענען דעם אמת. דאָס איז די פראגע וועגען א „ק ר י ט ע ר י ו ם“ פֿון דעם אמת.

אין איינעם מיט אנטיסטהענעס זענען די סטאָיקער קאָנ־סעקווענטע ס ע נ ס ו א ל י ס ט ע ן. זיי גלויבען, אז יעדע ער־קענטניס שטאַמט פֿון די זינען (חושים). אָבער פֿון דעם זינען־מא־טעריאל ווערען סוף־כל־סוף ארויסגעארבייט שכל'דיגע בעגריפען. די סטאָיקער גיבען אונז אייגענטליך ניט קיין ערקענטניס־טהעאָריע, נאָר א פּסיכאָלאָגישע בעשרייבונג פֿון יענע פּראָצעסען, ווי אזוי שכל'דיגע בעגריפען וואַקסען ארויס פֿון דער זינליכער ערקענטניס: געוויס, א גרויסער פערדיענסט פאר דער פּסיכאָלאָגיע, וואָס הויבט אויף די סטאָיקער צו א זעהר הויכער מדרגה, ווען מען דערמאָהנט זיך, אז די גרונדליניען פֿון זייער ערקענטניס־טהעאָרעטישען סיס־טעם ווערען נאָך איצטער אָנגענומען אין יעדער עמפּירישער פּסי־כאָלאָגיע. די סטאָיקער גיעבען אונז אן עמפּירישע און כמעט מאָניסטישע ערקלעהרונג, ווי אזוי די גאנצע מענשליכע ערקענטניס וואַקסט ארויס פֿון די זינען.

די סטאָישע לאָגיק זאָגט זיך אין גאנצען אָב פֿון דער פּלאַטאָ־

ניש־אריסטאָטעלישער אידעען־לעהרע. דעם מענשען'ס נשמה קומט אויף דער וועלט, ווי א „ליידיגע טאָוועל" (טאבולא ראזא"). די איינדרוקען פון די חושים לאָזען אויף איהר איבער א שפוהר, ווי א שטעמפעל אין וואקס. פון די שפוהרען ווערען *פאָרשטעלונגען*. די פאָרשטעלונגען לאָזען איבער זכרונות, *ערינערונגס־בילדער*, נאָך זיך. *די ערפאהרונג איז א פערבינדונג און א פערגלייכונג פון אָט די ערינערונגס־בילדער*. מישט זיך דער מענשליכער שכל ניט אריין קריטיש אין דעם פראָצעס פון דער ערפאהרונג, וואקסען פון איהר ארויס אלגעמיין־אָנגענומענע, פאר אלע מענשען בשותפות'שע בעגריפען („קאָינאי עננאָיאי"). אָבער נאָר יעמאָלט, ווען דער „ריכטיגער בעגריף" מישט זיך אריין, קאָן מען פון די „קאָינאי עננאָיאי", דורך די געזעצען פון דער לאָגיק, וועלכע אריסטאָטעלעס האָט ארויס געפונען, ארויסברענגען אן אמת'ע אָבשפיעגלונג פון די זאכען, אין גאנצען בענעהמען די זאך, ווי זי איז. דאָס ריכטיגע „בענעהמען" איז די „קאטאלעפסיס".

די סטאָיקער האָבען, משמעות, געפיהלט, אז זייער עמפירישע פסיכאָלאָגיע, וואָס פיהרט אלץ צוריק אויף די חושים, קאָן אונז ניט געבען קיין אָביעקטיווען מאָסשטאב פאר דעם *ווערטה* און די *זיכערקייט* פון די בעגריפען. פון וואנען ווייסען מיר, אז אָט דער פערוויקעלטער פראָצעס, וואָס הויבט זיך אָן מיט אזא אונזיבערער זאך, ווי די מענשליכע חושים, *מוז* סוף־כל־סוף ברענגען צו דעם אבסאָלוטען אמת? און וואָס בעשטעהט זיין קריטעריום? קיין אביעקטיווען מאסשטאב קאָן אזא פראָצעס טאקי ניט געבען. דערפאר האָט אָבער די נשמה א סוביעקטיווען, אן אינוועניגסטען קריטעריום פון דעם אמת. דאָס איז די *אינוועניגסטע צושטימונג פון דער נשמה*, די „סינקאטאטעזיס", וואָס בעווייזט זיך אלע מאָל, ווען די בעגריפען און די שלוסען ווערען אזוי קלאָר, אז מען זעהט דעם אמת, כמעט ווי מיט די אויגען, ד. ה. ווען זיי ווערען „עווידענט". אזעלכע פאָרשטעלונגען, וואָס צווינגען אונזער נשמה זי זאָל צושטימען צו זיי, (ווי צ. ב. די אקסיאָמען פון דער מאטהעמאטיק) רופען זיי אָן: **„די פאנטאזיא קאטאלעפטיקע"**.

§ 56. די סטאָישע פיזיק.

די לאָגיק פאר זיך האָט אָבער ניט קיין זעלבסטשטענדיגע בעדייטונג. מען דארף זי שטודירען, כדי מען זאָל קאָנען ארויסגעפינען אלץ, וואָס אונז איז וויכטיג צו וויסען וועגען דער נאַטור.

ווי די סטאָיקער האָבען אין דער לאָגיק צונויפגעשמאָלצען אין איינעם די געדאנקען פון אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אזוי האָבען זיי אין דער פיזיק געמאכט א סינטעז פון דעמאָקריט'ן און הערעקליט'ן.

מיט דעמאָקריט'ן האלטען זיי אַז אלץ, וואָס עקזיסטירט איז נאָר פון קערפּערליכער נאַטור: ריינע גשמיות, אָהן א סימן פון א וועלכער עס איז רוחניות. אפילו גאָט איז ניט קיין אַנדער זאַך, ווי נאָר אן איידעלע אַרט מאַטעריע. און ניט נאָר די געטער, נאָר אפילו די בעגריפען און אלע שייכות'ען וואָס זענען דאָ אין דער וועלט צווישען זאכען און פּראָצעסען, זענען אויך ניט אַנדערש, ווי א מין זעהר איידעלע גשמיות'דיגע סובסטאַנץ.

פון העראַקליט'ן נעהמען זיי איבער דעם פּאַנטעאיסטישען געדאנק, אַז גאָט און וועלט איז איין־און־דיזעלביגע זאַך, אַז זיי ביידע בעשטעהען פון איין־איינציגער סובסטאַנץ — דעם פערניפטיגען פייער עטהער, וועלכען די סטאָיקער רופען אויך אָן די „פּנעאומאַ" (דער הויך). זיי פערטיעפען נאָך ווייטער די העראַקליטישע פילאָסאָפיע אין צוויי ריכטונגען: אין דער טעלעאָלאָגישער און דער דעטערמיניסטישער. אלץ אין דער נאַטור איז אזוי פערניפטיג, שכל'דיג און גוט, אַז עס קאָן בעסער און קליגער ניט געמאָלט זיין, און ממילא איז שוין אלץ אין דער נאַטור אבסאָלוט נויטווענדיג, ווייל עס קאָן ניט אַנדערש זיין. קיין פרייער ווילען איז פערשטעהט זיך ניטאָ. יעדע איינצעל־ערשיינונג ווערט איינגעאָרדנעט אין דער וועלט דורך די „השגחה פרטיית", די פערניפטיגע פאָרזעהונג וואָס שטאַמט פון יענער פערניפטיגער קראַפט, וועלכע דער פייער־עטהער שטראַהלט אריין אין דער וועלט: דאָס זענען די „זוימען־האַפטע שכל'ס" („לאָגאָי ספּערמאַטיקאָי"). אויף יעדער זאַך הערשט דער שיקזאַל, די „הײמאַרמענע". „דעם וואָס וויל געהן מיט גוטען, פיהרען די געטער; דעם וואָס וויל ניט, שלעפּען זיי". מיט הערעקליט'ן נעהמען זיי אָן, אַז אלע מאָל נאָך א בעשטימטען

פעריאָד־צייט, ווערט די וועלט וויעדער פערברענט און געהט, א בע־נייטע, וויעדער ארויס פון די געטליכע פלאַמען. אלע מאָל געהט זי ארויס אין דער זעלביגער געשטאַלט, מיט די זעלבינע פראָצעסען, מענשען און פאַסירונגען, ווייל די וועלט קאָן ניט ווערן נאָך שכל־דיגער, ווי זי איז.

אין דער סטאָאישער פיזיק זענען נאָך גרינדליכער עהדער ביי הערקליט צונויפגעגאָסען געוואָרען די גרונד־פּרינציפען פון דעטערמיניזם און טעלעאָלאָגיע.

אויך די פיזיק דארף מען שטודירען ניט צוליעב דער טהעאָרע־טישער ערקענטניס, נאָר כדי ארויסצוגעפינען דעם וועג צו א טוגענד־האפטען לעבען.

§ 57. די סטאָאישע עטהיק.

ארויסגעבראכט אין דער לאָגיק א געמיש פון אנטיסטהענעס און אריסטאָטעלעס, אין דער פיזיק א געמיש פון דעמאָקריט און הע־ראקליט, האָבען די סטאָיקער אויך אין דער עטהיק געוואָלט צונויפ־גיעסען צוויי פריהערדיגע געדאַנקען־שטראָמונגען: די עטהישע לעהרען פון די ציניקער מיט דער עטהיק פון פלאַטאָן. אָבער די לעצטע צונויפגיעסונג האָט זיך זיי ניט אין גאַנצען איינגעגעבען, און קיין געדאַנקען־סיסטעם איז ניט אזוי פול פון אינווענינע סתירות, ווי די עטהיק פון די סטאָיקער. זי האַרמאָנירט אויך זעהר שלעכט מיט זייער לאָגיק און פיזיק.

שפּינט מען וויטער דעם לאָגישען פאָדים פון זייער פיזיק אין די עטהיק אריין, בעקומען מיר דעם ריכטיגען און קאָנסעקווענטען געדאַנק, אז די העכסטע טוגענד איז צו לעבען אזוי, ווי אונז דיק־טירט אונזער נאַטור און די אלגעמיינע נאַטור, ד. ה. די געזעצען פון דער וועלט, ווייל איןביידען איז פערקערפּערט דער געטליכער וועלט־שכל. „קאַטאַ פיזין זען“, — לעבען לויט דער נאַטור איז דעריבער זעהר קאָנסעקווענט דער עטהישער גרונד־כלל פון די סטאָיקער, וועל־כען זיי האָבען אריבערגענומען פון די ציניקער. אָבער צונויפגע־פאַרט מיט זייער גרונד־פּרינציפּ פון דער אבסאָלוט־פּערניפּטיגער אבסאָלוטער נויטווענדיגקייט פון אלץ וואָס געשעהט אין דער נאַ־טור — וואָס לאָזט לאָגיש ניט צו, עפּעס זאָל קאָנען געשעהען לויט דעם מענשליכען פרייען ווילען, אָדער עפּעס זאָל זיין ניט גוט —

וואָלט דער פּרינציפּ פון „נאַטור־געמעסהייט“ בעדאַרפט פיהרען אויב ניט צו אַן אבלייקענונג אין גאַנצען פון אַ וועלכער עס איז עטהיק, איז, לכל הפחות, צו אַ קאָנסעקווענטען נאָכגעבען סיי דער אייגענער נאַטור, סיי דער נאַטור פון דער וועלט, אין דעם זעלביגען זין און אין די זעלביגע גרענעצען, ווי מיר האָבען דאָס געזעהען ביי די ציניקער. די ערוואַרטונג ווערט נאָך פערשטאַרקט, ווען מען דערמאָהנט זיך, אַז דעם גרונד פון אַלע מענשליכע האנדלונגען זעהען די סטאָיקער אין דעם ז ע ל ב ס ט ־ ע ר ה אַ ל ט ו נ ג ס ־ ט ר י ע ב. צום סוף ברעכט אויס אין דער סטאָישער עטהיק אזא מין שטרענגער ד ו אַ ל י ז ם פון נאַטור און מאָראַלישען אידעאַל, אַז ער לאָזט ווייט הינטער זיך אפילו די שאַרפסטע דואַליסטישע און אידעאַליסטישע געדאַנקען פון אַ פּלאַטאָן. דאָס מאַכט זייער לעהרע פאַר דעם ערהאַבענסטען בנין, וואָס איז ווען עס איז אויפגעבויט געוואָרען אויף דעם פעלד פון מאָראַל, אָבער ער פּאַסט ניט צו זייער עמפּירישער ערקענטניס־טהעאָריע, ניט צו זייער דעטערמיניסטיש־טעלעאָלאָגישער נאַטור־פילאָסאָפיע.

נאָר איין בריק וואָלט געקאָנט פיהרען איבער דעם דואַליסטישען אָבגרונד. דאָס איז דער געדאַנק, אַז דער זעלבסטערהאַלטונגסטריעב פון דעם איינצעלנעם שטעהט ניט אַלע מאָל אין האַרמאָניע מיט דעם גאַנצען פערנינפטיגען וועלט־געשעהען, און אַז די פערנונפט מוז דעריבער „מיט גוטען“ בעקעמפּפען די איינענע סוביעקטיווע ווּעלענישען און געלוסטען, נאָך עהרער דער פערניפטיגער וועלט־פּראָצעס וועט זיי צוברעכען „מיט בייזען“. אָבער אויך דער בריק טויג ניט, ווייל דאָס רוב סטאָישע דענקער האַלטען, אַז די אייגענע נאַטור און די נאַטור פון דער וועלט געפינען זיך אין דער שעהנסטער האַרמאָניע.

ווי די מעשה איז, — דער פונקט איז נאָך ניט אין גאַנצען אויפגעקלערט,— די סטאָישע עטהיק בויט איהר בנין ניט אויף דעם פונדאַמענט פון ל ו ס ט, נאָר אויף דעם באַזיס פון פ ל י כ ט. די מענשליכע פרייע פערנונפט זאָל שטרעבען צו אַן אידעאַל פון זעעלישען פריעדען און פאָלשטענדיגער ר ו ה ע: פון קיין זאַך ניט אויפגערודערט ווערן, דורך קיין זאַך ניט ארויסגעריסען ווערן פון דעם גלייכגעוויכט. די רוהע ווערט געשטערט פון די ל י י ד ע נ־

ש א פ ט ע ן, וואָס קאָנען צוריק געפיהרט ווערן אויף פיער גרונד־עלעמענטען: לוסט און שמערץ, בעגעהרען און פורכט. די ליידענשאַפטען מוזען אונטערדריקט ווערן אזוי, אז אין דער נשמה זאָל ניט בלייבען קיין סימן פון זיי. יעמאָלט קאָן אריינטרעטען דער געווינשטער צושטאַנד: די „אַטאַראַקסיע“, די אונערשיטערליכקייט און די „אַפּאַטיע“, די פאָלשטענדיגע ליידענשאַפטס־לאָזיגקייט.

ווי אזוי צו דערגרייכען דעם צושטאַנד, וועלכע „טוגענדען“ עס דאַרפען אָנגעווענדט ווערן דערצו, דאָס לאָזען דאָס רוב סטאָיקער איבער צו דעם „ווייזען“, צו דעם פילאָסאָף אליין. אויב ער לעבט נאָר, פאָלגענדיג וואָס די מאָראלישע פליכט הייסט איהם, מיט דעם איינציגען צוועק צו דערגרייכען די „אַפּאַטיע“, איז יעמאָלט מעג ער טהאָן אלץ, וואָס די פערנונפט דיקטירט איהם. אַלע ערשיינונגען און האנדלונגען וועט דער „ווייזער“ איינטיילען אין צוויי געגענגעזעצען, וואָס שליעסען איינער דעם אנדערען אַבסאָלוט אויס: טוגענד און לאַסטער; צו דער ערשטער וועט ער שטרעבען, די צווייטע וועט ער בעקעמפּפען, און אלץ וואָס ליעגט מחוץ פון זיי, רייכטום, געזונט, שעהנקייט, אפילו דאָס לעבען גופא, — וועט פאַר איהם זיין אַ ג ל י י כ ג י ל ט י ג ע זאַך („אַדיאַפאָראָן“). און אקוראט אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין איבערגאַנג פון ניט־טוגענד צו טוגענד, אזוי איז אויך ניטאָ קיין איבערגאַנג פון דעם ניט־טוגענדהאַפטען, דעם שלעכטען, דעם נאַרר, צו דעם טוגענדהאַפטען, דעם גוטען, דעם תלמיד־חכם. אָדער מען האָט די טוגענד אין גאַנצען, אָדער מען האָט זי גאָר ניט. יעדער ניט־טוגענדהאַפטער מענש קאָן על פּי טהעאָריע, דורך די אנשטרענגונג פון זיין פערנינפטיגען ווילען מיט אַ מאָל צוברעכען דעם אַלטען מענשען אין זיך און איבערגעהן צו דער טוגענד.

די שפּעטערע סטאָיקער האָבען אין אַ סך פּונקטען אָבגעשוואַכט די שטרענגקייט פון דער סטאָישער לעהרע. מען האָט איינגעזעהען, אז קיין מענש קאָן ניט דערגרייכען צו יענעם ערהאַבענעם אידעאַל פון אַ סטאָישען תלמיד־חכם. דעריבער האָט מען געמוזט אריינברענגען דעם בעגריף פון שטופּענווייזער פּ ע ר פּ אָ ל ק אָ מ ע נ ו נ ג (די „פּראָקאָפּע“) און אויך די „גלייכגילטיגע“ זאַכען איינטיילען אין אזעלכע, וואָס מעגען האָבען מעהר אָדער ווייניגער חן אין די אויגען פון דעם תלמיד־חכם.

אין דער רעכטס־פילאָסאָפיע און אין דער פּאָליטיק זענען די סטאָיקער געגאַנגען אויף דעם זעלביגען וועג, וועלכען די ציניקער האָבען דורכגעבראָכען. אזוי ווי דער שכל איז איין־און־דערזעל־ביגער ביי אלע מענשען, מוז זיך געפינען איין שכל'דיגער רעכט פאר אלעמען. די נאַציאָנאלע און שטאאטליכע אונטערשיידען גע־העון להיפך צו דעם שכל'דיגען רעכט. דער קאָסמאָפּאָלי־טיזם, דער וועלט־בירגערטהום איז א פּאָרדערונג פון דעם אלגע־מיין־מענשליכען שכל. ביי דעם בעגרינדער פון דער סטאָישער שוהלע, זענאָ, איז דער קאָסמאָפּאָליטיזם געווען פערבונדען מיט א מין סאָציאליזם.

§ 58. די עפּיקורעער.

לויט דעם ענדציעל פון דער פילאָסאָפישער פאָרשונג איז די עפּיקורעאישע שוהלע זעהר עהנליך צו דער סטאָישער: איהר פי־לאָסאָפיע ווערט אויך איינגעטיילט אין לאָגיק, פיזיק און עטהיק, און די צוויי ערשטערע דיענען דער לעצטערער ווי א מיטעל צום צוועק. דאָס לעצטע ציעל פון דער „טוגענד“ איז א הייטער־רוהיגער, פריעד־ליכער צושטאַנד פון דער נשמה.

דער בעגרינדער פון דער שוהל איז געווען עפּיקור (341 ביז 270 פ.). זי האָט געהאַט, ווי די סטאָישע שוהל, א סך תלמידים. איהר שפּעטערער גלענצענדער פערטרעטער איז געווען דער רוי־מישער דיכטער, לוקרעץ. (לוקרעציוס קארוס 97 ביז 55 פ.)

אין צוויי פונקטען איז די עפּיקורעאישע לאָגיק עהנליך צו דער סטאָישער: זי ווייזט אונז, ערשטענס, אָן דעם פּראָצעס, ווי אזוי פון די איינפאַכע איינדרוקען פון די חושים, פון דער זינ־ליכער וואַהרנעהמונג, ווערען בעשאַפען די העכערע פּראָדוקטען פון דעם מענשליכען דענקען: די בעגריפען און די מיינונגען. צוויי־טענס זוכט זי אויך, ווי די סטאָישע לאָגיק, אויסצוגעפינען דעם קריטעריום פון דעם אמת דאָרטען, וואו די העכערע פּראָדוקטען געהען זיך פאנאַנדער מיט דער ריין זינליכער ערפאַהרונג. פאר ביי־דען איז דער קריטעריום די קלאָרקייט, וואָס צווינגט אונז איינצו־זעהען, אז די זאַך איז אזוי און ניט אנדערש. די „עווידענץ“, וואָס רופט אונמיטעלבאר ארויס די צושטימונג פון דער נשמה.

אָבער בעת די סטאָיקער זעהען די עווידענץ אין די העכערע

פּראָדוקטען פון דעם גערנקליכען פּראָצעס, אין די פּאָרשטעלונגען און די בעגריפען, וואָס זענען דורכגעארבייט געוואָרען מיט דעם לאָגיש ריכטיגען דענקען, ליעגט פאר עפּיקור די עווידענץ אין די זינליכע וואהרנעהמונגען גופא. די בעגריפען אָבער און די מיינונגען קאָנען שוין ניט זיין אזוי קלאָר, ווי דאָס מאַטעריאַל, וואָס די חושים ברענגען אונז. נאָר דאָס איז אמת, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים, אָדער, לכל הפּחות, וואָס עס געהט ניט להיפך צו זיי. אין דער איבערגעבענקייט צו די עדות פון די חושים געהט עפּיקור אזוי ווייט, אז ער וואָלט וועלען ניט אָבטרעטען פון זיי ניט אויף א האָר און ניט צולאָזען קיין „פערבעסערונג“ פון דעם שכל'ס צד. ווען מיר זעהען צ. ב. א האַלבע לבנה, דאַרף דאָס הייסען, אז מעהר ווי א האַלבע לבנה איז איצטער אויפ'ן הימעל ניטאָ. מיר מעגען, פערשטעהט זיך, בויען פערשיעדענע סברות ווי צו דערקלערען די וועלט און אויך אָנעהמען די עקזיסטענץ פון אזעלכע זאכען, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים. אָבער זיי דאַרפען, ערשטענס, זיין ע ה נ ל י ך צו די זינליכע איינדרוקען, אזוי אז מען זאָל זיי קאָנען לייכט פאָרשטעלען זיך, און, צווייטענס, זאָלען די רעזולטאטען פון אזעלכע סברות א ברעקעל ניט פערענדערן דאָס, וואָס מיר נעהמען אויף מיט אונזערע חושים.

די בעסטע סברה וואָס זאָל פּאסען צו אזעלכע בעדינגונגען איז די אַ־ביסעל אומגעענדערטע אַטאָמען־טהעאָריע פון דעמאָקריט, וועלכע עפּיקור לעגט אוועק אין דעם פונדאמענט פון זיין פ י ז י ק. מיט דעמאָקריט'ן איז ער כמעט מסכים אין אלע וויכטיגע פּונקטען פון דער וועלט־ערקלעהרונג. אָבער אין איינציגע פּונקטען געהט ער זיין אייגענעם וועג. אזוי, למשל, קאָן עפּיקור ניט אָננעהמען יענעם זעהר וויכטיגען ערקענטניס־טהעאָרעטישען רעזולטאַט, צו וועלכען דעמאָקריט איז געקומען פון זיין אַטאָמען־לעהרע, אז אין דער נאַטור זענען ניטאָ קיין פארבען, קלאַנגען א. אז. וו., אז די זינען נאַררען אונז אָב אין דעם פּונקט. די זינען ק אָ נ ע ן אונז ניט נאַררען, מיינט עפּיקור. ער מוז אויך א ביסעל איבער־אַנדערשען דעמאָקריט'ס דערקלעהרונג, ווי אזוי עס זענען דורך דעם ריין מעכאַנישען פאַלען פון די אַטאָמען, געוואָרען די פערשיעדענע וועלטען. פון אריסטאָטעלעס האָט שוין עפּיקור זיך דערוואוסט,

אז אין א לופט־לעדיגען רוים מוזען אלע קערפּער, ווי פערשיעדען עס זאָל ניט זיין זייער שווערקייט, פאַלען מיט דערזעלביגער געשווינד־קייט. עס וואָלט דעריבער קיין מאָל ניט געקאָנט קומען צו א וועל־כען עס איז צונויפשטויס פון אַטאָמען, צו א וויכער־בעוועגונג און צו א וועלטען־בילדונג. עפּיקור איז דעריבער געווען געצוואונגען צו דערקלערען דעם פּראָצעס דורך דעם פ ר י י ע ן ו ו י ל ע ן, וואָס לעבט אינוועניג אין יעדען אַטאָם. אייניגע אַטאָמען האָבען פון גוטען מוטה אָבגעוויכען פון דער גלייכער פאַל־ליניע און דער־נאָך איז שוין אלץ געגאַנגען כסדר, לויט דעמאָקריט. „אַן אונפער־שעהמטע סברה!“ האָט דערויף א סך שפּעטער בעמערקט קאַנט. אָבער אין גאַנצען „אונפערשעהמט“ איז זי, נאָך אונזער מיינונג, דאָך ניט. אין איהר ליעגט די זריעה פון א שפּעטערען פילאָסאָפי־שען געדאַנק, אז די צוויי גרונד־אייגענשאַפטען פון יעדען אַטאָם זענען בעוועגונג און ע מ פּ פ י נ ד ו נ ג.

די עקזיסטענץ פון געטער האָט עפּיקור ניט געלייקענט. זיי בעשטעהען פון זעהר אן איידעלער פייעריגער מאַטעריע און פיה־רען א גליקליכען לעבען אין די לעדיגע רוימען, וואָס צווישען די וועלטען. וועגען דער וועלט און די מענשען קימערן זיי זיך אָבער גאָר ניט.

איבעריגענס, איז פאר עפּיקור׳ן ניט וויכטיג, ווי מען זאָל ער־קלעהרען די וועלט. די פיזיק איז פאר איהם, ווי פאר די סטאָיקער, ניט קיין זעלבסט־צוועק. דער עיקר איז — מען זאָל זי דערקלעה־רען אויף א נאַטירליכען אופן, וואָס לאָזט ניט צו קיין ברעקעל שליטה אין דער וועלט פאר א וועלכער עס איז איבערנאַטירליכער מאַכט. נאָר אויף אזא׳ן אופן קאָנען די מענשען בעפרייט ווערען פון אבערגלויבען און מורא, — די צוויי הויפּט־מניעות, וואָס שטע־הען אויפ׳ן וועג צום גליק.

גליק, לערנט אונז די עפּיקורעאישע ע ט ה י ק, בעשטעהט אין דער הנאה, אין דער לוסט. צו איהר שטרעבט תמיד יעדער איינצעל־מענש אין זיינע האַנדלונגען. אָבער ניט אלע לוסטען זע־נען גלייך און ניט יעדער וויים, וועלכע לוסט מען דאַרף אויסקלייַ־בען. די פערנונפט דאַרף אונז לערנען אָבצושעצען די פערשיעדענע לוסטען, ניט נאָר נאָך דער הנאה פון דעם אויגענבליק, נאָר אויך לויט

אונזער פאָרשטעלונג פון דער צוקונפט. די העכסטע, ווערטהפאַלסטע לוסט איז די וואָס פערשאַפט אַ[illegible] אַ שטענדיג רוהיגען, אונערשיטערליכען געמיטה, וואָס קאָן קיין מאָל ניט ארויסגעבראַכט ווערן „פון די כלים“ (אויב מען מעג זיך אזוי אויסדריקען). צו דעם איז אָבער נויטיג צו האַלטען אלע לוסט־מאָמענטען, וואָס דאָס לעבען קאָן אונז ברענגען, אין אַ שטרענגער צוים. די חשוב׳סטע לוסט איז די, וואָס מיר בעקומען פון דער ריכטיגער ערקענטניס גופא. ס׳איז דעריבער בעסער האָבען שכל און זיין אונגליקליך, עהדער זיין אַ גליקליכער נאַר. ווערען אָבער די ליידען שוין גאָר ניט צו דערטראָגען, איז דאָ אַ מיטעל: דער פרייוויליגער טויט. די מורא פאַר׳ן טויט מוז מען אויסוואָרצלען פון אונזער נשמה. אייגענטליך קאָנען מיר דאָך גאָר ניט שטאַרבען: כל זמן „מ י ר“ זענען דאָ, איז נאָך דער טויט ניטאָ; קומט דער טויט, זענען „מ י ר“ שוין ניטאָ.

ל ו ק ר ע ץ, דער טאַלאַנטפאָלסטער תלמיד עפיקור׳ס, האָט ניט ארייז געבראַכט קיין איין נייעם וויכטיגען פרינציפיעלען געדאַנק אין דער מאַטעריאַליסטישער פילאָסאָפיע פון זיין רבי׳ן. פון גאָרנישט קאָן גאָרנישט ווערן און קיין זאך קאָן ניט לחלוטין פערשווינדען. אַלץ בעשטעהט פון אַטאָמען. אָבער ער האָט אין זיין גרויסען, שעהן און טיעף דורכגעפיהלטען שיר „דע רערום נאַטורא“ (וועגען דער טבע פון דער וועלט) ארייננעוועבט אַ סך אינטערעסאַנטע איינצעל־געדאַנקען וועגען דער נאַטור, דעם מענשען און דער מענשליכער קולטור. ער פרובט געבען אַ מאַטעריאַליסטישע, אָדער, ריכטיגער געזאָגט, אַ ריין עמפירישע ערקלעהרונג פאַר דעם אָנהויב אין דער ענטוויקעלונג פון דער מענשליכער געזעלשאַפט און פון די פראָדוקטען, וועלכע זי האָט ארויסגעבראַכט. — זיין עטהישער אידעאַל איז אויך דערזעלביגער עפיקורעאיש־סטאָאישער: „ניל אַדמיראַרי“. פון קיין זאך ניט נתפעל ווערן; אָבהיטען די רוהע פון דעם געמיטה.

די עפיקורעאישע פילאָסאָפיע איז שפעטער פאַלש פערשטאַנען און אויסגעטייטשט געוואָרען. מען האָט אין איהר געוואָלט זעהען מעהר נישט ווי די בערעכטיגונג נאָך־צו־יאָגען זיך נאָך זינליכע הנאות, — אָן אכול ושתה, כי מחר נמות“ („לאָמיר עסען און טרינ־

קען, ווייל מאָרגען שטאַרבען מיר". ישעיה). דערהויפּט דער רעלי־גיעזער גלויבען איז געווען שטאַרק אין גרים־צאָרן אויף עפּיקור און זיין לעהרע, פאַר דעם שאַרפען קאַמפּף, וועלכען די גאַנצע שוהלע און, דער עיקר, לוקרעץ האָבען געפיהרט אַנטגעגען דער רעליגיאָן. „אפּיקורס" איז געוואָרען אַ שם־דבר פאַר יעדען, וואָס לייקענט די רעליגיע און פיהרט אַ צולאַזענעם לעבען. אַ טייל פון די בעשול־דיגונגען זענען געווים אַרויס געמאַכט פון די פעלקער וועלכע האָבען געוואָרען דורך דעם לעבען פון יענע צולאַזענע יונגען אין רוים, וואָס האָבען זייערע וויסטע ליי־דענשאַפטען איינגעוויקעלט אין דעם מאַנטעל פון דער עפּיקורעאי־שער פילאָסאָפיע. עפּיקור און לוקרעץ זענען דערינגען געווים נים שולדיג.

§ 59. די סקעפּטיקער.

די דריטע נאָך אַריסטאָטעלישע שוהלע, די סקעפּטישע, טראָגט אויף זיך דעם זעלביגען שטעמפּעל, וואָס די צוויי פריהערדיגע: אַן איינגעמאַטערטקייט אין דעם ריין טהעאָרעטיש־פילאָסאָפישען שאַ־פען, אַ שטרעבען צו געפינען פאַר דער נשמה אַן אבסאָלוטען רוהע־פונקט.

די סקעפּטיקער: פּירהאָן פון עליס (אַרום 360 ביז 270 פ.), דער האַלב־פּלאַטאָניקער קאַרנעאַדעס (אַרום 214 ביז 129 פ.), ענע־זידעם (אין דעם ערשטען יאהרהונדערט פ.), סעקסט דער עמפּירי־קער (אַרום דעם צווייטען יאהרהונדערט נ.) און נאָך אַנדערע, ווע־ניגער וויכטיגע, — האָבען אין זייער לאָגיק געזוכט צו בעווייזען, אַז יעדער וויסען איז בלויז רעלאַטיוו, אַז מען קאָן דעריבער אין דער פיזיק נים האָבען קיין אבסאָלוט זיכערע ערקענטניס, און אַז די עטהיק, אויף ווי פיעל זי וויל געגרינדעט זיין אויף וויסענשאַפט, קאָן האָבען נאָר איין פונדאַמענט, די „עפּאָכע", דאָס צוריק־האַלטען זיך פון אַ וועלכען עס איז דאָגמאַטישען גלויבען אָדער אבסאָלוט זיכערער מיינונג. דורך די עפּאָכע קומט מען צו דער „אַטאַראַקסיע" — דער „אוּנערשיטערליכקייט".

מען דאַרף פון דעסטוועגען נים מיינען, אַז די סקעפּטיקער האָ־בען מעהר נישט ווי איבערגעקייט די געדאַנקען פון די סאָפיסטען און די מעגאַריקער אין זייער קריטיק פון דער מענשליכער ערקענט־ניס. אַרויסגעהענדיג פון דעם ציעל צו קריטיקירען די וויסענשאַפט,

איז די קריטיק אונטער זייערע הענד אויסגעוואַקסען צו אַן אונטער־זוכונג, ווי אַזוי עס ווערען בעשאַפען מענשליכע „אמת׳ען" און מיי־נונגען, און וואו ליעגט דער גרונד פון אַ סך פערבלענדעניסען פון דעם מענשליכען שכל, — אַן אונטערזוכונג, וואָס האָט אָבער ערשט אין די גאָר שפּעטערע דורות געקאָנט ברענגען וויסענשאַפטליכע פרוכטען. די סקעפּטיקער האָבען זיך אויך אַ סך (לפי יענער צייט) בעשעפטיגט מיט נאַטור־פאָרשונגען און געזוכט אויסצוגעפינען אַ וואַהרשיינליכקייט׳ס־טהעאָריע, וואָס זאָל פערנעהמען דעם פּלאַץ פון דער צושטערטער דאָגמאַטישער זיכערקייט.

„אונערשיטערליכקייט", „ליידענשאַפטסלאָזיגקייט", אבסאָלו־טע „געמיטה׳ס־רוהה" און די גרינגע אבשעצונג פון דעם ריין טהעאָ־רעטישען פילאָסאָפישען שאַפען, — דאָס זענען אַלץ סמנים, אַז די אַלטע גריעכישע פרייע פילאָסאָפיע איז מעהר ניט געווען ביכולת צו בעפריעדיגען דעם מענשען׳ס דאָרשט נאָך אַן איינהייטליכער וועלט־אנשויאונג. די וועלט־לאַגע פון יענער צייט איז געווען אַן אונרוהיגע, דער ציוויליזירטער מערב האָט זיך גענומען צונויפ־שטויסען מיט דעם האַלב־ציוויליזירטען, האַלב באַרבאַרישען מזרח. גרויסע מאַסען, וואָס זענען געלעגען אין דעם רעליגיעזען שלומער, האָבען זיך אויפגעכאַפּט צו אַ טיעפערען הרכמוסטען פון זייער אייגענעם גלויבען. די פערשיעדענע רעליגיאָנען פון מזרח און מערב האָבען זיך צום ערשטען מאָל בעגעגענט אויג אין אויג און די געטער האָבען געלייקענט איינער דעם אנדערן׳ס אויטאָריטעט. די פילאָסאָפישע סיסטעמען האָבען געלייקענט איינער דעם אנ־דערן׳ס גרונדלאַגע. צו דער זעלביגער צייט איז אויך די סאָציאַלע און די פּאָליטישע לאַגע, ארויסגערופען פון די רוימישע וועלט־עראָבערונגען, געוואָרען אַלץ אונרוהיגער, אַלץ מעהר אונזיכער. עס האָט זיך גענומען צושפּיצען דער געגענזאַץ פון אָרעמקייט און רייכ־קייט אומעטום, און אין רוים גופא, — דער געגענזאַץ פון לוקסוס און עלענד. די עדעלערע נשמות האָבען געשפּיהרט אַן עקעל צו יענער וועלט, וואָס איז פול געוואָרען מיט זינד און רויב. מען האָט גענומען בענקען נאָך אַן אנדער וועלט, אַ בעסערע, אַ ריינערע, אַ גייסטיגערע; נאָך אַן אנדער אמת וועגען דער וועלט, וואָס זאָל

שטאַמען ניט פון דעם מענשליכען שכל, נאָר פון דעם וועלט־בעשאַפער אָדער פון די מעהרערע וועלט־בעשאפער גופא. מיט בעזונדערער אויפמערקזאַמקייט האָט זיך די אינטעליגענץ פון יענער צייט גענומען צו־הערען צו יענעם מאָנאָטהעאיסטישען גרונד־טאָן, וואָס האָט גענומען אלץ שטאַרקער און שטאַרקער קלינגען אין דער פילאָסאָפישער וועלט. שוין קסענאָפאנעס האָט געפּרעדיגט דעם איינציגען גאָט; אַנאַקסאַגאָראַס שרייבט איהם צו די צוועקמעסיגקייט אין דער נאַטור; פלאַטאָן מאַכט איהם צו דעם בוימייסטער פון דער וועלט, וואָס שאַפט זי לויט די אייביגע אידעאַלען פון דער אידעען־וועלט; אריסטאָטעלעס מאַכט איהם צו דעם מקור פון די אידעען גופא, צו דעם מקור פון יעדער בעוועגונג און יעדער געשטאַלטונג אין דעם וועלט־געשעהען; די סטאָיקער ווילען גלויבען נאָר אין איהם. און דאָ דערגעהט מען וועגען א רעליגיעזען סיסטעם, וואָס איז לכתחילה אויפגעבויט אויף דעם גלויבען אין איין איינציגען גאָט און וואָס טרעט ארויס מיט דער קלאָרער, אותות ומופתים'דיגער פערזיכערונג, אז יענער איין־איינציגער גאָט האָט זיך „ענטפלעקט" צו מענשען און האָט זיי פון מאָל צו מאָל איבערגעגעבען די סודות פון דער וועלט און די פאָרשריפטען ווי אזוי צו בעגעהן זיך אין לעבען. און די פאָרשריפטען זענען ערהאבענע, אין פיעלע פונקטען שטעהען זיי נאָך העכער, עהדער די ערלסטע מאָראַל, צו וועלכער עס האָט זיך ארויפגעאַרבייט דער פילאָסאָפישער געדאַנק. די געבילדעטע וועלט דערקענט אין דעם אידישען גלויבען דעם מעטאַפיזישען אַבשלום־פונקט און די מאָראַלישע ציעלען פון איהר אייגענעם דענקען. זי זעהט דערינען א סימן, אז אויך די איבעריגע טהיילען פון דער אידישער רעליגיעזער לעהרע, די „ענטפלעקונג" פון גאָט, זענען אמת, און מיט פרייד וואַרפט זי זיך אריין אין דעם נייעם איבערנאַטירליכען, געטליכען קוואַל פון וויסען און לעבען, צו שטילען איהר דאָרשט נאָך אמת און יושר.

געוויס, איז דער זיעג פון דעם אידישען מאָנאָטהעאיזם איבער די גריכיש־רוימישע געדאַנקען־וועלט ניט געווען אזא לייכטער. דער מאָנאָטהעאיזם האָט זיך געמוזט צופּאַסען צו דער פילאָסאָפישער געדאַנקען־וועלט און צו די רעליגיעזע אנשויאונגען פון יענער צייט. די צווייטע אויפגאבע האָט דורכגעפיהרט דאָס קריסטענטהום, די ערשטע — פ י ל אָ ן.

§ 60. פילאָן פון אלעקסאנדריען און זיינע פאָרלויפער.

די גריכישע פילאָסאָפיע איז שוין לאנג דורך פערשיעדענע קאַנאלען אריין געדרונגען אין דער אידישער וועלט. שפורען פון איהר וויל מען געפינען שוין אין דער „סעפטואגינטא“, ד. ה. דער גריכישער איבערזעצונג פון דער ביבעל, וואָס איז געמאכט געוואָרען פון די „שבעים זקנים“, אַן ערך אַ 250 יאָהר פאר דער נייער צייטרעכנונג.

די ווירקונג פון דער גריכישער פילאָסאָפיע, איבערהויפּט דער סטאָאישער, איז גאַנץ געוויס ניכר אין דעם „חכמת שלמה“, — אַ שריפט, וואָס איז, ווי דער בן־סירה און נאָך אנדערע, ניט אריין געגומען געוואָרען אין׳ם תנ״ך.

בעזונדערס שטאַרק איז געווען דער איינפלוס פון דעם גריכישען גייסט אויף די אידען, וואָס האָבען געוואָהנט אין אלעקסאנדריען (אלכסנדריא של מצרים). דאָרטען געפינען מיר שוין אַ זעלבסט־שטענדיגען אידישען פילאָסאָף, אַ ר י ס ט אָ ב ו ל, (געלעבט ארום 160 פ.), וואָס האָט געוואָלט פערבינדען די אידישע רעליגיאָן מיט דער גריכישער פילאָסאָפיע. דעם געמיינזאַמען בעריהרונגס־פּונקט געפינט ער אין דער פאָרשטעלונג פון דער „סאָפיא“, דער „וויזהייט“, דער „חכמה“, וועגען וועלכער עס שטעהט שוין אין „משלי“ געשריעבען, אַז זי וואָהנט ביי גאָט, און אַז דורך איהר האָט גאָט בעשאַפען די וועלט. אריסטאָבול גלאָבט אוים אַ טיעפען תהום צווישען גאָט און דער מאַטעריע, וואָס איז אויך אזוי אייביג ווי גאָט. זי איז אָבער צו־ניעדריג, און גאָט איז צו־ערהאָבען, ער זאָל זיך קאָנען אראָבלאָזען צו איהר. גאָט האָט זי דעריבער געשטאַלטעט דורך אַ פערמיטעלונג פון זיין קראַפט, דער חכמה. די ביבלישע שטעלען, וואָס שילדערן אַנטראָפּאָמאָרפיש די גאָטהייט, זעהט אריסטאָבול אוים צוטייטשען אַ ל ע ג אָ ר י ש. ער זעהט אין זיי נאָר משלים, אין וועלכע עס איז פערבאָרגען אַ העכערער פילאָסאָפישער זין.

אריסטאָבול׳ס גרונד־געדאנקען ענטוויקעלט מיט פיעל ענערגיע, וויסען, טאַלאַנט און פילאָסאָפישער פערטיעפונג ידידיה האלכסנדרוני, אָדער, מיט זיין גריכישען נאָמען, פילאָן (25פ. ביז

50 נ.) ער בויט אויס דעם ערשטען גרויסען טהעאָ־סאָפישען סיסטעם.

גאָט איז, נאָך פילאָן, ניט קיין קערפּער און ניט קיין גייסט; זיין מהות (וועזען) קאָן קיין מענשליכער שכל ניט משיג זיין. אָבער דער מענשליכער שכל קאָן דערגעהן, אז ער עקזיסטירט, בעטראַכטענדיג זיינע ווירקונגען אין דער וועלט. גאָט קאָן ניט עקזיסטירען אין דער וועלט: ער איז צו ערהאַבען, אָבער ער ווירקט אין איהר דורך זיינע קרעפטען, וואָס זענען געטליכע געדאַנקען. די געטליכע געדאַנקען־קרעפטען שטאַמען פון דעם ל אָ ג א ס (דאָס איז דער טייטש „וואָרט" און „געדאַנק"־פערנונפט). דער לאָגאָס איז געבאָרען פון גאָט, ער איז זיין „בכור", און ענטהאַלט אין זיך אַלץ, וואָס פּלאַטאָן האָט געלערנט וועגען דער אידעען־וועלט און דעם דעמיאורג. ער איז כולל אין זיך אַלע אידעען און אידעאַל־געשטאַלטען, וואָס ווירקען אין דער נאַטור, ווי פערנינפטיגע ק ר ע פ ט ע ן. דאָס זענען גאָט'ס מלאכים. דער לאָגאָס אליין, וואָס נעהמט ארום אַלע אידעען, פערליערט אָבער ניט זיין זעלבסטשטענדיגקייט. אין איינעם מיט די איבעריגע מלאכים ־ אידעען בילדעט ער די „חכמה". דער „לאָגאָס" איז אַ פערמיטלער צווישען גאָט און דער וועלט, און א „טרייסטער" (פרקליט). דער צווייטער־געבאָרענער גאָט'ס זוהן איז די וועלט. — דער „לאָגאָס", איז דער גאָט (אָדער, אפשר, דער במקום־גאָט) פאַר אונז. גאָט האָט זיך ענטפּלעקט צו דעם אידישען פאָלק און האָט איהם איבערגעגעבען די סודות פון דער וועלט־בעשאַפונג. די גריכישע פילאָסאָפיע איז איבער גענומען געוואָרען פון דער אידישער רעליגיאָן.

וויסען און טוגענד זענען א מתנת־אלהים, גאָט'ס א געשענק. קומען צו זיי קאָן מען נאָר דורך פרומקייט און גוטסקייט; דער עיקר, דורך אָבזאָגען זיך פון די לייבליכע תענוגים. דאָס העכסטע ציעל פון דער מענשליכער נשמה איז אויפהויבען זיך אין די געדאַנקען צו גאָט און זעהען איהם אין אַ „זעהונג", ווי די נביאים. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען זיך אָבזאָגען פון אַלע דאגות און פריידען פון דעם עולם הזה, אין גאַנצען זיך בעפרייען פון דעם „איך", און אין א הייליגער שטימונג און איבערגעבענקייט וואַרטען, ביז גאָט וועט זיך בעווייזען, ווי ער האָט זיך בעוויזען צו די אבות און די נביאים.

די איבעריגע געדאַנקען פּילאָ׳ס איבערהויפּט אויף זיינע סאָציאַלע בעטראַכטונגען, וועלכע ער האָט ארויסגעזאָגט, בעשרייבענדיג די אידישע קאָמוניסטען־סעקטע, די איסיים, געהערען שוין ניט אין די גרעניצען פון אונזער ארבייט.

§ 61. די נייפּיטהאַגאָרעער און די נייפּלאַטאָניקער.

דעם זעלבינען מעטהאָד, וועלכען פּילאָן האָט אָנגעווענדט, כדי פּילאָסאָפיש צו דערקלעהרען די אידישע רעליגיע, האָבען די נייפּיטהאַגאָרעער און די נייפּלאַטאָניקער אויסגענוצט, כדי אָבצופרישען די לעבענס־בלוט פון דעם גאַנץ אַלט געוואָרענעם גריכיש־רוימישען פּאָליטהעאיזם.

דער וויכטיגסטער פערטרעטער פון די נייפּיטהאַגאָרעער איז אַפּאָלאָניאָס פון טיאַנאַ (אין דעם ערסטען יאהרהונדערט פ.). איבער די גריכיש־רוימישע געטער־וועלט שטעלט ער אוועק דעם גרויסען וועלט־גאָט, וועלכען מען קאָן פערשטעהן נאָר מיט׳ן ריינעם שכל. איהם זאָל מען קיין קרבנות ניט ברענגען. אלץ וואָס שטאַמט פון דער וועלט איז ניט ווערטה דער אויבערשטער און העכסטער זאָל האָבען א וועלכע עס איז מגע ומשא מיט דעם. די איבעריגע געטער זאָל מען יע מקריב זיין קרבנות, אָבער אונבלוטיגע. די ערקלעהרונג פון דער איבערנאַטירליכער וועלט איז ביי די נייפּיטהאַגאָרעער געווען געגרינדעט אויף פאַנטאַסטישע שפּיעלעריען מיט דער צאַהל־סימבאָליק.

דער פּילאָנישער טהעאָ־סאָפישער גרונד־פּרינציפּ טרעט נאָך בולט׳ער ארוים ביי די נייפּלאַטאָניקער: אממאָניאָס סאַקקאָס (דער „זאַק־טרעגער“); פּלאָטין (204 ביז 269 נ.); יאַמבליך (געש. ארום 330 נ.) און פּראָקל (410 ביז 485.) זיי געהען אָבער א שריט ווייטער אין דעם פילאָסאָפישען אויפבוי פון זייער סיסטעם. די אידעען־וועלט און די מאַטעריעלע־וועלט זענען ניט „קינדער“, „געבאָרען“ פון גאָט, נאָר נויטוועדיגע א ו י ס־ש ט ר א ה ל ו נ ג ע ן (עמאַנאַציאָנען) פון זיין געטליכער נאַטור.

גאָט איז ניט גייסט און ניט מאַטעריע, אָן א ב ס אָ ל ו ט ע א י נ ה י י ט, די „איינס“ („הען“). פון דער „איינס“ שטראַהלט ארוים, מחמת דער איבער־פולקייט פון איהר קראַפט, אַן אָבבילד פון איהר גופא, דער „נוס“ (דער שכל). דער „שכל“, ווי דער פּי־

לאָגישער „לאָגאָס", איז כולל אין זיך אַלע אידעען. זיי זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען אין איהם, ווי די געאָמעטרישע טהעאָ־רעמען זענען זעלבסטשטענדיגע טיילען פון דער גאַנצער געאָמעט־רישער וויסענשאַפט. דעם שכל, די צווייטע וועלט, ציעהט צו זיין אורבילד, צו גאָט; פון דער אַנדער זייט אָבער איז ער צוגעקעהרט צו אַ דריטער וועלט, וואָס שטראַהלט ארויס פון איהם, ווי זיין אָב־בילד, דער וועלט־זעעלע. פון דער וועלט־זעעלע שטאַמט די פיערטע וועלט, די מאַטעריעלע. אַלע פאָרמען, אידעען און פערנונפטיגע נאַטור־קרעפטען, די „לאָגאָי" וואָס געפינען זיך אין איהר, קומען פון דעם „נוס".

דאָס העכסטע גליק איז דער צושטאַנד פון ה ת ל ה ב ו ת (עקסטאַז) אין וועלכען מיר הויבען זיך אויף צו דער גאָטהייט און גיעסען זיך צונויף אין־איינעם מיט איהר. כדי צו דערגרייכען די מדרגה, מוז מען פיהרען אַ ריינעם מאָראַלישען לעבען און בעשעפטי־גען זיך מיט פילאָסאָפיע.

די ניי־פלאַטאָניקער זענען די לעצטע פערטרעטער פון דער היידנישער פילאָסאָפיע. די אַלטע גריכיש־רוימישע געטער־וועלט ווערט בעזיעגט דורך דעם קריסטענטום. און נאָך אַ צווייטע רע־ליגיאָן, ארויסגעוואַקסען פון דעם זעלביגען אידישען וואָרצעל, טרעט ארויס אויף דער וועלט־ביהנע: דער מאָהאַמעדאַניזם. דער פי־לאָסאָפישער גייסט שטעלט זיך אין דיענסט ביי דער רעליגיאָן. דער קוואַל פון אמת איז ביי איהם ניט מעהר דער מענשליכער שכל, נאָר די „ענטפלעקונגען", וועלכע גאָט האָט געמאַכט צו זיינע נביאים. דער איינציגער פרוביר־שטיין פון אמת זענען די הייליגע שריפטען: פאַר די מאָהאַמעדאַנער דער „קאָראַן", פאַר די אידען די תורה („שבכתב" און „שבעל פה", די שריפטליכע און די מינדליכע), פאַר די קריסטען די „עוואַנגעליען", די לעהרען פון די אַפאָסטעלן און שפעטער די קירכענפעטער. די טהעאָ־סאָפיע געהט איבער אין אַ רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, וועמעס אויפגאַבע עס איז — ריכטיג צו פערשטעהן די הייליגע שריפט, שטאַרקער מאַכען די גרונד־לאַגען פון גלויבען (אַלע וויכטיגע „אני־מאמין׳ס") און אָבהיטען זיי פון די אָנפאַלען פון דעם קריטישען „אפיקורס"ישען גייסט.

די ראָלע פון דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע פאַר דער ענטוויקלונג פון דעם מענשליכען גייסט איז א דאָפּעלטע: א רעאַקציאָנערע און א פּראָגרעסיווע. זי האלט אויף א ווײַלע (די „ווײַלע" האָט, אמת, געדויערט איבער טויזענד יאָהר ביז צום סוף פון דעם מיטעלאַלטער) דעם פאָרטשריט פון דעם מענשען׳ס פרייען פאָרשענדען גייסט. פון דער אנדער זייט אָבער צווינגט זי די רעליגיאָן אָבצוזאָגען זיך פון די פּרימיטיווע פאָרשטעלונגען, אריינארבייטען אין זיך א סך רעזולטאַטען פון דעם פרייען מענשליכען פאָרשען. דאָס קומט פאָר אי־בערהויפּט יעמאָלט ווען דער רעליגיאָנס־פילאָסאָפישער געדאַנק איז געצוואונגען געוואָרען אָנצולעהנען זיך אויף אריסטאָטעל׳ן און צו דערקלערען זיין אויטאָריטעט אין אַלע פראגען, וואָס זענען שייך צו די „וועלטליכע" קענטעניסען. דער איבערגאַנג צו דעם פרייען גע־דאַנק איז דעריבער געווען פערבונדען מיט דער בעפרייאונג פון אריסטאָטעל׳ס מאַכט.

מיר הויבען אָן פון דער אראביש־מאַהאמעדאַנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, ווייל זי איז געווען די ערשטע, וואָס האָט אוועק־געזעצט אריסטאָטעל׳ן אויף דעם טהראָן פון פילאָסאָפישער אומ־בעגרעניצטער הערשאַפט, און ווייל זי איז געווען די פּראָגרע־סיווסטע.

§ 62. די אראַביש־מאַהאַמעדאַנישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די ערשטע צוזאַמענבינדונג פון פילאָסאָפיע און רעליגיאָן זעהען מיר ביי דער אָרטהאָדאָקס־גלויבינגער סעקטע פון די „א ש א ר י־א י ט ע ן", וועלכע האָבען אָנגענומען א מין דעמאָקריטישע אטאָ־מען־לעהרע, וואָס איז געווען פערבונדען מיט דעם לייקענען פון דעם פרייען ווילען. דאָס האָט גראַד געפּאַסט צו דעם פאַטאַליזם, דעם וויכטיגסטען גרונד־פּרינציפּ פון דעם מאַהאמעדאַנישען גלויבען, אז אַלץ אין דער וועלט איז שוין פון פריהער בעשטימט דורך די השגחה פרטיית, און דער מענשליכער ווילען איז ניט בכח אָבצו־ענדערן דעם גאַנג פון דער וועלט אפילו אויף א האָר.

דער שטרענג־אָרטהאָדאָקסער אשאַריאיזם האָט ארויסגערופען א פּראָטעסט אַנטגעגען זיך פון דער פרייערער ריכטונג וואָס איז גע־ווען פערטראָטען פון די „מ ו ט א ז י ל י ט ע ן". דער הויפּט שטרייט־פּונקט איז געווען די פראַגע וועגען דער ווילענס־פרייהייט,

אין וועלכע די מוטאזיליטען האָבען געגעלויבט. א גרויסען דיענסט אין דעם קאַמפּף האָט זיי בעוויזען אריסטאָטעלעס, וואָס האָט אויך שטארק געהאַלטען פון דעם פּרינציפּ. פון דעסטוועגען זענען די מוטאַזיליטען נאָך געווען זעהר ווייט פון אָנצונעהמען אריסטאָטעל'ן פאר זייער פיהרער. אריסטאָטעלעס איז אמת דער גאָט־גלויביגסטער פון אלע פילאָסאָפען, אָבער אין דער זעלביגער צייט איז ער דער אַנטי־רעליגיעזעסטער. גאָט טהוט אַלץ, פון איהם שטאַמט אַלץ, אָבער ער דאַרף קיינעם ניט און פערלאַנגט פון קיינעם גאָר־נישט. די פילאָסאָפיע פון די מוטאזיליטען איז געווען מעהר א געמיש פון ניט־אריסטאָטעלישע שוהלען, מיט דער אויבער־הערשאַפט פון די נייע־פּלאַטאָניקער. די פילאָסאָפישע שטרעמונג פון די מוטאזיליטען און דעם אראבישען רעליגיעזען פריי־זין האָט דער־גרייכט איהר העכסטע ענטוויקעלונג אין דער געהיימער סעקטע די „לויטערע ברידער" (אין דעם צעהנטען יאהרהונדערט נ.).

די אראַבישע ציוויליזאציאָן האָט געשעפּט ניט ווענינ פרישע כחות פון דער פריי־רעליגיעזער ריכטונג. דערהויפּט האָט זיך דאָס פרייערע דענקען אָבגערופען אויף דער ענטוויקעלונג פון די נ א ט ו ר ־ ו ו י ס ע נ ש א פ ט ע ן. די אראבער האָבען זעהר פיעל אויפגעטהאָן אין דער מאַטהעמאַטיק (די אַל־געבראַ!), אַסטראָנאָמיע, פיזיק, כעמיע (אַל־כעמיע!) און מעדיצין. וואָס מעהר מען האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער ערפאהרונג, אַלץ מעהר האָט מען זיך געמוזט דערנעהענטערן צו דעם פילאָסאָף פון דער ערפאהרונג און דעם פאטער פון די נאַטור־וויסענשאַפטען — אריסטאָטעלעס. אמת, די אראבער האָבען ניט געהאַט קיין ריכטיגע גוטע איבער־זעטצונג פון אריסטאָטעל'ס שריפטען, און זייער אריסטאָטעל האָט געהאַט אין זיך א היבשען צומיש פון פּלאַטאָנישע און נייע־פּלאַטאָנישע עלעמענטען. אָבער אויך דאָס, וואָס זיי האָבען געהאַט פון איהם איז געווען גענוג צו ערציעהען דעם גייסט אין ליעבע צו דער נאַטור־וויסענשאַפט און צו דעם געדאַנק פון אייביגע נאַטור־געזעצען.

דער אריסטאָטעליזם איז ניט מיט א מאָל געוואָרען דער בעל־הבית אויף דעם פילאָסאָפישען געדאנק, נאָר שטופען־ווייז, פער־שטארקענדיג זיין מאַכט און ווירקונג מיט יעדעם נייעם אָנהענגער

זיינעם. ער רעדט שוין דייטליך אין דער פילאָסאָפיע פון אל־קענדי (געשט. ארום 880), שטייגט ביי אל־פאראבי (געשט. 950) און איבן־סינא (980 ביז 1037) און דערגרייכט זיין העכסטע שטופע ביי איבן־ראָשד (אווערעאָעס־אבן רשד 1126 ביז 1196), פאר וועמען אריסטאָטעלעס איז שוין געוואָרען „דער מוסטער, וואָס די נאטור האָט ארויס געבראכט, כדי צו בעווייזען די העכסטע שטופע פון מענשליכער פאָלקאָמענהייט“. גאָט האָט איהם געשיקט, „כדי מיר זאָלען וויסען אלץ, וואָס עס איז מעגליך צו וויסען“. דער אווערראָיזם, מיט זיין לייקענען פון וואונדער און תחית המתים, איז שוין אייגענטליך געוועזען די אונטערגראָבונג פון יעדער רעליגיאָן, אָבער ער איז פון דעסטוועגען ניט געוועזען קיין וויטערער שריט אין דער פילאָסאָפישער ענטוויקעלונג. אין איהם דערהויבט זיך דער גייסט מעהר ניט ווי ביז צו דער הויך פון אריסטאָטעלעס און ניט העכער.

בכלל איז די אראביש־מאָהאמעדאנישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע מעהר פילאָסאָפיע עהדער רעליגיאָן; זי זוכט מיט אלע כחות אריבערצושלעפען פון דער רעליגיאָן אויף דער זייט פון דער פילאָסאָפיע וויפיעל זי קאָן נאָר. דאָס איז א שטענדיגער ד י נ ג ע ן ז י ך מיט דער רעליגיאָן פאר דאָס רעכט פון דער מענשליכער פערנונפט.

א גאנץ אומגעקעהרטען בילד וויזען אונז — אין אלגעמיין — די צוויי אנדערע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיען: די אידישע און די קריסטליכע. דאָרטען זעהען מיר, פערקעהרט, א שטענדיגען דינגען־זיך מיט דער פילאָסאָפיע פאר די רעכט פון דעם רעליגיעזען גלויבען.

§ 63. די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די פילאָנישע פילאָסאָפיע האָט ניט געהאַט קיין ווירקונג אויף דעם ריין אידישען געדאנק. די עלעמענטען, וואָס זענען געשטאַנען אונטער איהר השפעה, זענען צוגעשטאַנען צום קריסטענטום און אין איינעם מיט איהם — אוועק פון דעם אידישען פאָלק. די צושטערונג פון דער אידישער פאָליטישער זעלבסטשטענדיגקייט האָט געצוואונגען דעם אידישען גייסט אויפצובויען אלע נאַציאָנאלע האָפענונגען אויף אן איבערנאטירליכען משיח און א גלויבען אין וואונדער און מופתים. כדי צו דערהאַלטען זיך אין גלות, האָט גע־

מוזט אויפגעבויט און בעפעסטיגט ווערן אַ סיסטעם פון קליינליכע דינים, מצוות און עבירות, אויף וועלכען עס האָבען אָהן אויפהער געאַרבייט די תנאים, אמוראים, די רבנן סבוראי און די גאונים.

אין דער לעצטער צייט פון די גאונים איז אָבער דער אידישער געדאַנק בעקאַנט געוואָרען מיט די רעזולטאַטען פון דער מוטאַזיליטישער פרייער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע און מיט די ערשטע אָנהויבען פון דער אראַבישער נאַטור־וויסענשאַפט. די נאַטור־וויסענשאַפטען, דער הויפט פיינד פון דעם אידישען וואונדער־און "משיח־גלויבען," האָבען גענומען אונטערגראָבען דעם פונדאַמענט, אויף וועלכען עס איז געבויט די אידישע רעליגיאָן אין גלות. די עקזיסטענץ פון דער אידישער נאַציאָנאַליטעט איז געשטאַנען אין געפאַהר. דאָס האָט געצוואונגען דעם גאון סעדיה (געשט. 942) פרובען זיך מאַכען שלום צווישען דער הערשענדער פילאָסאָפיע פון דער צייט, דער ניי־פּלאַטאָניש־מוטאַזיליסטישער, און דער אידישער רעליגיאָן. דאָס האָט זיך איהם איינגעגעבען. דער נעאָ־פּלאַטאָניזם ווערט פון יעמאָלט אָן צונויפגעגאָסען מיט דער אידישער רעליגיעזער טראַדיציע און הערשט איבער די אידישע דענקענדע מוחות ביז צו מ א י מ אָ נ י ד ע ס (דער „רמ"בם"). דער טיעפסטער און אָריגינעלסטער דענקער פון דעם פעריאָד אין דער גאַנצער אידישער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע בכלל איז דער פּאָעט שלמה איבן גאַבּיראָל (אבן גבירול, 1020 ביז 1070). זיין הויפט ווערק איז „דער לעבענס־קוואַל" (מקור חיים).

מיט דעם אויפבליהען פון דעם אריסטאָטעלישען געדאַנק ביי די אַראַבער ווערט צוקראָכען דער פילאָסאָפישער פונדאַמענט, אויף וועלכען סעדיה האָט אוועקגעשטעלט די אידישע רעליגיאָן. עס וואַקסען אָן אין דעם אידישען לעבען סקעפּטיקער און אפּיקורסים, א טייל פון זיי פערלאָזט אין גאַנצען דעם אידישען גלויבען. דער פּאָעט און דענקער יהודה הלוי (געב. ארום 1080) הויבט אויף אַ שאַרפען פּראָטעסט, אין זיין „כוזרי", אַנטגעגען דער „פילאָסאָפיע"; ער מיינט, עם „אריסטאָטעליזם", ווייל די ניי־פּלאַטאָנישע פילאָסאָפיע איז איהר אידישער פאָרם איז שוין לאַנג געהייליגט געוואָרען דורך דער אידישער טראַדיציע. עס ווערט געמאַכט אַ נייער פערזוך: פעראַייִשען דעם אריסטאָטעליזם גופא.

דעם אָנהויב דערצו מאַכט אַבראַהאַם איבן דאוד (אברהם בן דוד, דער ראַ"בד הראשון) (זיין ווערק אין 1160). אָבער די הויפּט־ארבייט ווערט דורכגעפיהרט פון דעם רמ"בם (ר׳ משה בן מימון, מאַימאָנידעס, 1135 ביז 1204) אין זיין ספר „מורה נבוכים". וואָס איז, ווי כמעט אַלע אידישע רעליגיאָנס־פילאָזאָפישע ווערק ביז צו דעם פּעריאָד פון דער קבלה, געשריעבען געוואָרען אין אַראַביש. א ווייטערע ענטוויקעלונג פון דעם אידישען אריסטאָטעליזם, וואָס גיסט זיך כמעט צונויף מיט דעם אווערראָיזם, איז די פילאָסאָפיע פון דעם רלב"ג (1288—1344). אָבער דער אריסטאָטעליזם האָט שוין ביי דעם אידישען פאָלק צו דעם רלב"ג׳ס יאָהרען אָבגעלעבט זיין צייט. זיין געפאַהר פאַר דער אידישער רעליגיאָן איז געוואָרען קלאָר פאַר אַלעמען.

דער אידישער גייסט האָט גענומען זוכען טרייסט און האָפנונג אין דעם מיסטיציזם, אין דער ק ב ל ה, וואָס האָט צווישען א סך שטותים און ווילדע פאַנטאַזיעס, געהאַט אין זיך אויך א סך געזונטע און פילאָסאָפישע געדאַנקען.

דער לעצטער גרויסער אידישער רעליגיאָנס־פילאָסאָף איז געווען חאַסדאַי קרעסקאַס (חסדאי קרשקש, געב. ארום 1340). אן אַנהענגער פון דעם ד ע ט ע ר מ י נ י ז ם.

די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע האָט ארויסגעבראַכט א סך איינצעלנע געדאַנקען פון א גרויסען פילאָסאָפישען ווערטה. פון איבן גאַבירא‏ָל, דער קבלה, דעם רמ"בם, רל"בג און חסדאי קרשקש קאָן מען אויפבויען כמעט דעם גאַנצען ספּינאָזאָ. מען דאַרף אָבער דערביי בשום אופן ניט פערגעסען, אַז ספּינאָזא איז גרוים, ניט נאָר מיט דעם וואָס ע ר ה אָ ט, נאָר אויך — ניט אין א קלענערער מאָס — מיט דעם, וואָס ער האָט נ י ט און יענע האָבען געהאַט.

דער אידישער אריסטאָטעליזם און די קבלה האָבען שטאַרק געווירקט אויף די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע. דער ערשטער, — דער הויפּט דער רמ"בם מיט זיין „מורה נבוכים", — אויף די פערשטאַרקונג פון דעם רוימישען קאַטאָליציזם. ער האָט אויסגעלערנט די קריסטליכע וועלט, ווי אַזוי ארום־צו־רייסען די גיפּטיגע צייהן פון דער אריסטאָטעלישער פילאָסאָפיע און מאַכען זי פאַר א פריעדליכע שטוב־היה ביי דעם הערשענדען גלויבען.

די קבלה אָבער, וואָס האָט געווירקט אויף פּיקאָ דע מיראַנ־דאָלאַ, ניקאָלאוס קוזאַנוס און נאָך אַנדערע מיסטיקער און האַלב־מיסטיקער, האָט געשפּיעלט אַ מעהר רעוואָלוציאָנערע ראָליע. זי האָט געהאָלפען בעפרייען דעם גייסט פון דער מאַכט פון יענעם אַריסטאָטעלעס, וועלכען די קירכע האָט געמאַכט פאַר אַ סריס און אַ היטער פון דער רעליגיעזער טראַדיציע.

§ 64. די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע.

די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע לויפט דורך אַ סך פּער־ריאָדען און ברענגט אַרויס אַ גרויסע צאָהל פון טיעפע און ערנסטע, אין גאַנצען דער רעליגיאָן איבערגעבענע דענקער.

זי הויבט אָן מיט דער קריסטליכער סעקטע פון די „ג נ אָ ס־ט י ק ע ר“, פאַר וועלכע קריסטוס איז געווען ניט מעהר, ווי אַ נביא און אַ געטליכער מענש, און דער קריסטליכער גלויבען — ניט מעהר, ווי אַ מיסטישע פילאָסאָפיע.

אין דעם קאַמפּף מיט דער „גנאָזיס“ און אַלע אַנדערע הערעטישע־קריסטליכע סעקטען ענטוויקעלט די פילאָסאָפיע פון די ק י ר־כ ע ן־פ ע ט ע ר די „פּאַטריסטיק“. איינער פון די עלטסטע און בעדייטענדסטע צווישען זיי איז געווען ט ע ר ט ו ל י א ן (150 ביז 220), וואָס האָט געלערנט, אַז אַלץ אין דער וועלט, אפילו גאָט אַליין, איז — מאַטעריע. דער גלויבען איז ניט אָבהענגיג פון פי־לאָסאָפיע. ער שטעהט אויסער איהר און געהט להיפך צו איהר. „איך גלויב, ווייל עס איז אַן אבסורד“ (אַ „פּידרעך“: „קרעדאָ קוויאַ אבסורדום“).

די איינגערע פּאַטריסטיק האָט אַרויסגעבראַכט אַזאַ ערשט־קלאַסישען דענקער ווי אויגוסטין דער הייליגער (353—430). ביי איהם געפינט מען געדאַנקען, וואָס האָבען זיך ערשט שפּעטער פאַר־נאַנדער געבליהט אין דער „נייער“ פילאָסאָפיע. די פּאַטריסטיק געהט איבער אין די „סכאָלאַסטיק“, די „שוהל־פילאָסאָפיע“.

אין דער פּאַטריסטיק הערשט הויפּטזעכליך פּלאַטאָן און די נייפּלאַטאָניקער. אַ דאַנק די איבערזעצונגען, וואָס די אידען האָ־בען געמאַכט פון אַראַבישע און אידישע אַריסטאָטעליקער, און אַ דאַנק דעם בעקאַנט ווערן מיט דעם ריכטיגען גריכישען טעקסט פון

אריסטאָטעל'ס איינענע שריפטען, ענטשטעהט אין דער קריסטלי־כער רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע אַן אריסטאָטעלישע ריכטונג, איבער־הויפּט אין דער לעצטער צייט פון דער סכאָלאַסטיק. איהרע הויפּט פערטרעטער זענען: אַלבערטוס מאַגנוס און טהאָמאַס פון אַקווי־נאָ, וואָס איז געבליעבען דער אָפיציעלער פילאָסאָף פון'ם קאַטאָ־ליציזם ביז אויף דעם היינטיגען טאָג.

אינטערעסאַנטע פילאָסאָפישע דענקער, וואָס קאָנען ניט אין גאַנצען אריין געבראַכט ווערן אין די רעהמעלעך פון דער סכאָלאַס־טיק, ווענעס גייסט עס האָט זיך אונבעוואוסט געריסען פון די קעי־טען פון דער קירכליכער דאָגמע, וואָס האָט אָבער די קעיטען ניט געקאָנט צורייסען, זענען געווען: פּעטער אַבעליאַר (1079 — 1142), יאָהאַננעס דונס סקאָטוס (1274 ביז 1308), ראָדזשער באַ־קאָן (1214—1294) און ווילהעלם פון אָקקאַם, דער קעמפּפער אַנט־געגען דער וועלטליכער הערשאַפט פון דעם פּאַפּסט (געשט. 1347), דער בעגרינדער פון דער לעהרע, אז עס זענען דאָ צ ו ו י י אמת'ען: א רעליגיעזער און א פילאָסאָפישער. דער פילאָסאָפישער אמת איז גערעכט אין ז י י ן וועלט, און די רעליגיאָן דאַרף ניט שטערען דער פילאָסאָפיע צו דענקען, לויט דעם פילאָסאָפישען אמת.

די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע ענדיגט זיך, ווי די אי־דישע, מיט א מיסטישער ריכטונג אין דייטשלאַנד. איהר הויפּט־פערטרעטער און בעגרינדער איז מייסטער עקהארט. (1260—1327).

נאָך מעהר עהדער די אראבישע און די אידישע, איז די קריסט־ליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע רייך אין איינצעלנע פילאָסאָפישע גע־דאַנקען, פערטיעפונגען און המצאות. די אוצרות פון די דריי רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפיען זענען נאָך ניט אין גאַנצען אויסגעשעפּט און ניט אַלע רייכקייטען, וואָס ליעגען דאָרטען זענען שוין אריינ־געארבייט געוואָרען אין דעם פילאָסאָפישען געדאַנק. א געשיכטס־שרייבער פון דער פילאָסאָפיע טאָהר איבערהויפּט ניט פערבייגעהן פאר דעם פעריאָד, ווייל אין איהם ליעגען א סך פעדים, וואָס בינ־דען צונויף דעם געדאַנק פון דער וויעדער־בעלעבטער פילאָסאָפיע מיט דער אַלטער וועלט. א סך געדאַנקען האָבען זייערע וואָרצלען אין דער מיטעל־אַלטערליכער פילאָסאָפיע.

אָבער דער, וואָס אינטערעסירט זיך מיט דעם ענטוויקלונגס־

גאַנג פון דער פילאָסאָפיע , ד. ה. דעם בעשאַפען פון נייע גרויסע סיסטעמען און דעם אַרויסבּרענגען פון וויכטיגע פילאָסאָפישע שטאַנדפּונקטען, דער מעג איבערפליהען איבער דעם גאַנצען רעלי־גיאָנס־פילאָסאָפישען פעריאָד, ווי איבער אַ תהום. עס וואָלט אויך געווען אַ אומזיסטע טרחה אויסצופאָרשען, וועלכע גרונד־יסודות פון אַ פילאָסאָפישען בנין עס האָבען אין זייער פילאָסאָפיע אַנגעווענדט דענקער, ביי וועמען די פילאָסאָפיע איז געווען אַ תפל, און דער עיקר אָבער — דער רעליגיעזער גלויבען.

* * *

ליטעראַטור : צו §§ 40—46 (פּלאַטאָן).

George Grote, Plato and the other companions of Socrates, London, New Ed. 1885.

Heinrich von Stein, Sieben Bücher zur Geschichte des Platonismus, 3 Teile, 1862—1875.

A. Chaignet, La vie et les ecrits de Platon, Paris, 1871.

Wilh. Windelband, Platon (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttg. 1898.

Hermann Bonitz, Platonische Studien, 3 Aufl. Berlin 1886.

Lutoslawski, The Origin and Growth of Plato's Logic with an account of Plato's style and of the chronology of his writings, London, New York and Bombey. New ed. London, 1905.

H. Cohen, Die Platonische Ideenlehre (Zeitschrift für Volkpsychologie und Sprachwissenschaft) 1866.

H. Cohen, Platon's Ideenlehre u. d. Mathematik, 1879.

P. Natorp, Plato's Staat u. d. Idee d. Socialpaedagogik, Berlin, 1895.

צו די §§ 47—52 (אַריסטאָטעלעס).

G. H. Lewes, Aristotle, a chapter from the history of Science, London, 1864.

Siebeck, Aristoteles (Frommaus Klassiker der Philosophie) Stuttgart, 1899.

Bonitz, Aristotelische Studien, Wien, 1862—1867.

I. Vahlen, Aristotelishe Aufsätze, Wien, 1870—1874.

F. Biese, Die Philosophie des Aristoteles, Berlin, 1835—1842.

G. Grote, Aristotle, ed. by Alex. Bain and G. C. Robertson, 3 ed. London, 1884.

Ch. Turot, Etudes sur Aristote, Paris, 1860.

J. Barthelemy St. Hiliare, De la metaphysique, sa nature, etc. Pour servir d'introduction a la metaphisique d'Aristote, Paris, 1879.

W. Oncken, Die Staatslehre des Aristoteles. Leipzig, 1870—1875.

A. Döring, Die Kuntstlehre des Aristoteles, Jena, 1876.

צו §§ 54—57. (סטאָיקער).

Ludwig Stein, Die Psychologie der Stoa, 2 Bde, 1886—1888.

P. Barth, Die Sto (Frommaus Klassiker,) 1903.

צו § 58. (עפּיקורעער).

Jos. Voreibig; Epicurus, Seine Persönlichkeit und seine Lehren, 1886.

P. v. Gizyckie, Leben und Moralphilosophie des Epikur, 1879.

M. Guyau, La morale d'Epicure et ses rapports avec les doctrines contemporaines, 1881.

צו § 59. (סקעפּטיקער).

A. Goedeckemeyer, Die Geschishte des Griechischen Skeptizismus, 1905.

R. Richter, Der Skepticismus in der Philosophie, Bd. I, 1904.

צו § 60. (פילאָן און זיינע פאָרלויפער).

H. Graetz, Gesch. der Juden, Bd. III, 1856.

A. Geiger, Das Judenthum u. s. Geschichte, 1865.

H. Bois, Essai sur les origines de la philosophie judes'—alexandrine, 1890.

A. F. Dähne, Geschichtliche Darstellung der Jüdisch—Alexandrinischen Religions-philosophie, 1834.

I, Reville, Le Logos, d'apres Philon, 1877.

James Drummond, Philo Judaeus, or the Jewish-Alexandrian philosophy in its development and completion, 1888.

צו § 61. (נייפּיטהאַגאָרעער און נייפּלאַטאָניקער).

Falter, Philo and Plotin, 1906.

A. Richter, Neuplatonische Studien, 1864—1867.

זעקסטער קאפיטעל.

די פילאסאפיע פון דער ווידערבעלעבונגס-צייט

אינהאלט: אלגעמיינעס. די מיטעל־אלטערליכע וועלט־אנשויאונג. — די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט. — די ווידער־בעלעבונג פון דער קלאסישער קונסט און דער הומאניזם. — די פרייזיניגע אריסטאָטעליקער. די רעוואָלוציאָנערע ראָליע פון דער אסטראָלאָגיע. — די פלאטאָניקער און די בענייערער פון אלטע סיסטעמען. — די מיסטיקער. — די רעפאָרמאטאָרען. — די רעכטס־פילאָסאָפען. — די נאטור־פילאָסאָפען און די נאטור וויסענשאפט.— דזשיאָרדאנאָ ברונא. — גאלילעי און קעפלער. — קאמפאנעללא און די פאָזיטיוויסטען. —

§ 65. אלגעמיינעס.

דער פילאָסאָפישער פעריאד, וואָס מיט איהם בעשעפטיגען מיר זיך אין דעם קאפיטעל, ווערט אָנגערופען: „די פילאָסאָפיע פון דער ווידערבעלעבונגס־צייט", ווייל אין דער צייט איז די אלטע גריכישע און רימישע ליטעראטור ווידער בעלעבט געוואָרען. עס פערשטעהט זיך, אז ניט אלץ פון דער אלטער וועלט האָט געקאָנט אויפשטעהן תחית המתים, און אפילו די עלעמענטען וועלכע מען האָט אויסגעגראָבען פון די קברים און אריינגעגאָסען אין זיי נייע לעבענסזאפט, האָבען אויך בעקומען א גאנץ נייעם אויסזעהן. די „רענעסאנס" אָדער ווידערגעבורט מוז מען פערשטעהן מעהר ווי א שטרעבען אריבערצורעטען אלץ וואָס איז געווען גרויס, טיעף, און מענשליך אין דער אלטער וועלט און אריינצופלעכטען עס אין דער וועלט־אנשויאונג פון דער צייט.

מען רופט דעם פעריאָד אויך „דעם איבערגאנגס־פעריאָד", ווייל אין דער צייט זענען ניט בעשאפען געוואָרען קיין גרויסע פי־

לאָסאָפישע סיסטעמען, וואָס זאָלען טראָגען אויף זיך דעם קלאָהרען צייכען פון ערנסטען טעאָרעטישען שטודיום און פילאָסאָפישער פערטיעפונג. שולדיג אין דעם זענען געווען ניט די גייסטער, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פילאָסאָפישע פּראָבלעמען. צווישען זיי געפינען מיר, אדרבא, גאָר גרויסע גאונים וואָס וואָלטען אונטער אנדערע אומשטענדען אויסגעפיהרט וויכטיגערע פילאָסאָפישע בנינים. שולדיג איז געווען יענע סכאָלאַסטישע וועלט־אַנשויאונג, וואָס האָט זיך אזוי שטאַרק איינגעפונדעוועט אין דעם מיטעלאַלטער. דאָס סכאָלאַסטישע געביי איז געשטאַנען פעסט און זיכער; מען האָט אין איהם געפונען אַ תירוץ אויף אַלע שאלות וואָס האָבען יעמאָלט געקאָנט אינטערעסירען דעם פרעגענדען גייסט; און יעדער תירוץ איז געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ גאַנצער וואַנד פון לאָגישע און כלומר'שט וויסענשאַפטליכע בעווייזען, אזוי אַז דער קריטישער פאָרשענדער שכל פון דעם מענשען האָט געמוזט אַנווענדען זיין גאַנצע ענערגיע, כדי דורכצורייסען זיך דורך די לאָגישע און כלומר'שט וויסענשאַפטליכע וואַנד, ביז ער האָט געקאָנט דערגרייכען צו די ענטפערס גופא, און דערנאָך האָט ער געמוזט מיט גרויסער מיה אַראָבטראָגען די ענטפערס אַ שטיין נאָך אַ שטיין, ביז ער האָט זיך געקאָנט דערגראָבען צו די גרונד־פעסטען פון דעם גאַנצען סכאָלאַסטישען געביי, כדי אויך זיי, אַרויסצוהויבען פון זייער פּלאַץ. ערשט יעמאָלט האָט געקאָנט אָבגערייניגט ווערען דער גרונד פאַר אַ נייעם פרייען פילאָסאָפישען שאַפען.

דאָס סכאָלאַסטישע געביי איז געווען אַ וואונדער־בנין פון אַן אָבגעשלאָסענער, אָבגעקלעהרטער וועלט־אַנשויאונג. איהר גרונדכאַראַקטער איז באַשטאַנען אין דער דואַליסטישער איינטיילונג פון אַ גייסטיגער און קערפּערליכער וועלט, וואָס איז אויך רוימליך געווען געטיילט אין אַ הימלישע, איבערנאַטירליכע, און אַנ'ערדענ'וועלט, אַ נאַטירליכע. פון דעם הימעל מיט זיין גאָט, זיינע מלאכים, זיינע נשמות און גייסטיגע קרעפטען האָט געשטאַמט אַלץ וואָס עס איז רוחניות'דיג אין דער וועלט. פון דער „ערד", דער מאַטעריע האָט געשטאַמט אַלץ וואָס עס איז בייז און פינסטער און גשמיות'דיג אין דער וועלט.

דער מקור פאַר אונזער וויסען פון דער הימלישער וועלט איז

געווען דער וועלט־בעשאַפער אליין מיט זיינע ענטפּלעקונגען צו די נביאים. און ניט נאָר אַ סתם גאָט איז געשטאַנען אין צענטרום פון דער סכאָלאַסטישער בעטראַכטונג, נאָר דער בעשטימטער גאָט פון דער קריסטליכער קירכע מיט זיין זוהן קריסטוס, און דעם הייליגען גייסט. אַלץ וואָס ס'איז ניט געווען קריסטליך איז געווען פערשאָלטען און אַרומגערינגעלט מיט אַן אַטמאָספערע פון אייביגער טומאה. דער אַלמעכטיגער גאָט האָט זיך אַלע ווײלע אַריינגעמישט אין דעם נאַטירליכען גאַנג פון די וועלט־פּאַסירונגען, און וואונדער האָבען אין מיטעל־אַלטער זיך בעוויזען ווי שוואָמען נאָך אַ רעגען. דער גלויבען אין וואונדער און אין דער איבערנאַטירליכער מאַכט פון די רעליגיעז־פרומע און הייליגע מענשען, איז געווען דער הויפּט־פונדאַמענט, אויף וועלכען עס האָט גערוהט די מיטעל־אַלטערליכע וועלט־אַנשויאונג.

דער מקור פון אונזערע קענטעניסען וועגען דער נאַטור איז געווען אַריסטאָטעלעס, אָבער ניט דער אמת'ער אַריסטאָטעלעס פון גריכענלאַנד, נאָר יענער, וואָס איז שוין דורכגעגאַנגען דורך די רעליגיעזע הרעסור פון דער אידישער רעליגיאָן'ס־פילאָסאָפיע און איז נאָך ספּעציעל איינגעדרעסירט געוואָרען אין דער קריסטליכער קירכע צו דינען אַלע איהרע ציעלען. אַלץ וואָס מען האָט געקאָנט וויסען פון דער נאַטור, און אַלץ וואָס אַ מענש האָט געמאָגט וויסען פון איהר, האָט מען געפונען אין אַריסטאָטעלעס. אַריסטאָטעל'ס ביכער זענען געשטאַנען צווישען מענש און נאַטור, ווי די סכאָלאַסטישע טהעאָלאָגיע איז געשטאַנען צווישען מענש און גאָט. מיט דער נאַטור גופא, ווי זי איז אין דער דרויסענדיגער וועלט, האָט מען זיך ניט אינטערעסירט; מען האָט געזוכט זי אויסצומיידען, ווײלע זי איז געווען פול מיט שדים, בייזע רוחות, און פערפיהרונגען, וואָס קאָנען אַראָבשלעפּען יעדען איינעם פון ־עם ריכטיגען גלויביגען וועג. די העכסטע פערפיהרונג איז געלעגען אין דער שעהנהייט, איבערהויפּט, אין דער קערפּערליכער מענשליכער שעהנהייט, אַנטגעגען וועלכער דער מיטעל־אַלטערליכער גלויבען האָט געקעמפט מיט זיין גאַנצער מאַכט.

די קאַטוילישע קירכע, וואָס האָט הייליג געמאַכט די סכאָלאַסטישע וועלט־אַנשויאונג, איז געווען דער ציעל, דער העכסטער

אידעאל, צוליב וועלכען די מענשהייט האָט בעדאַרפט לעבען. דער איינצעל־מענש איז געווען אין גאַנצען אונטערגעוואָרפען אונטער די געזעצען און ציעלען פון דער קירכע. די רעליגיעזע ציוויליזאציע, וועלכע זי האָט אויפגעבויט, האָט ארומגענומען כמעט די גאַנצע געבילדעטע וועלט, אלע פעלקער און נאַציאָנען וואָס זענען געבאָרען געוואָרען אין איהר שויס. די לאַטיינישע שפּראַך, שטאַרק פערדאָרבען און פערווילדעט, איז געווען די איינציגע שפּראַך פון די געבילדעטע; אויף די פעלקער־„זשאַרגאָנען“ האָט מען געקוקט פון אויבען אראָב, ווי אויף דער שפּראַך פון דעם גראָבען פעבעל.

די טוגענד און די אנשויאונגען וועגען רעכט און אומרעכט, האָבען געהאַט אַן'איבערנאַטירליכען מקור. זיי האָבען געשטאַמט ניט פון דער נאַטור און ניט פון דעם מענשען, נאָר פון גאָט אליין און פון זיינע ענטפּלעקונגען אין דער רוימיש־קאַטוילישער קירכע.

אָט דעם דאָזיגען ריעזיגען וועלט־בנין, וואָס די סכאָלאַסטיק האָט אויפגעבויט, האָט דער מענשליכער פרייער געדאַנק געמוזט אראָבטראָגען ביז צום גרונד. ער האָט בעדאַרפט בעפרייען נאַטור און מענש פון גאָט'ס איבער־נאַטירליכער הערשאַפט, און אוועקשטעלען דעם מענשען אונטער דער שליטה און די געזעצען פון דער נאַטור.

§ 66. די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט

די דאָזיגע ריעזיגע אויפגאַבע פון דעם מענשליכען געדאַנק איז אויסגעפיהרט געוואָרען ניט נאָר מיט זיינע אייגענע כוחות אליין; א סך האָבען איהם דערצו געהאָלפען די פערענדערטע אומשטענדען פון דער צייט. ווען אפילו מיר זאָלען ניט האַלטען מיט העגעלען און מיט זיין שפּעטערדיגען תלמיד קאַרל מאַרקס, אז די פילאָסאָפיע איז מעהר ניט ווי אַן'אָבשפּיגלונג פון דעם, וואָס איז שוין פאַרטיג געוואָרען אין לעבען און וואָס האַלט שוין באַלד ביים פערשווינדען, מוז מען דאָך צו־געבען, אז דער פילאָסאָפישער געדאַנק שאַפט ניט פון זיך אליין, נאָר פון דעם מאַטעריאַל וועלכען ער געפינט אין דעם לעבען גופא, און אז דאָס וואָס ער שאַפט איז ניט נאָר א פערהימעלטע קאָפּיע פון דער ווירקליכקייט, נאָר אָפטמאָל איהר אידעאַל און איהר נבואה. אויך די רענעסאַנס־פילאָסאָפיע

האָט געשעפּט נייע כוחות פון די פערענדערטע אומשטענדען, האָט אָפּגעשפּיגעלט די אומשטענדען אין דער פאָרם פון אַנ׳אידעאל; דאָס הייסט, זי האָט זיי אומגעאַרבייט און פון זיי אַרויסגעבראַכט דעם לעבענס־גייסט, וואָס האָט אַרויפגעדריקט זיין שטעמפּעל אויף דער גאַנצער צייט.

די וויכטיגסטע ענדערונג איז פאָרגעקומען אויף דעם עקאָנאָמישען פעלד. די פעאָדאַל־הערשאַפט האָט אָבגעלעבט איהר צייט און האָט פון אינוועניג, פון זיך אַרויס געבאָרען דעם אָנהויב פון דער בירגערליכער וועלט מיט איהר שטאָדטישען לעבען, מיט איהר אינדוסטריע און האַנדעל, מיט איהר קונסט און געווערבע. די אינטערעסען פון שטאָדטישע בירגער, ווי פרום און רעליגיעז זיי זענען ניט געווען, האָבען דאָך אַרויסגעבראַכט אַ סך וועלטליכע דאגות, ליידען און פריידען, וואָס זענען געלעגען דרויסען פון דער קירכע און האָבען געצויגען צו זיך די הערצער און מוחות.

דער האַנדעל האָט אַרויסגעבראַכט די בעדערפעניס נאָך גרויסע וועלט־רייזען און ענטדעקונגען, וואָס האָבען, גאָר אונערוואַרטערהייד, אריינגעבראַכט אַ ריס אין דער גאַנצקייט פון דער סכאָלאַסטישער וועלט־אַנשויאונג. מען האָט אויף די רייזען ענטדעקט נייע, נאָך ניט בעקאַנטע טיילען פון דער ערד, מיט נייע נאָך־ניט בעקאַנטע פעלקער. עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט, אַז די אַלץ־ווייסענדע קירכע, האָט גאָר ניט געוואוסט פון זיי, און עס האָט גערייצט דעם געדאַנק אוועקצושטעלען די שאלה: ווייסט דען באמת די קירכע אַלץ אין דער וועלט? — די רייזען האָבען ברייטער געמאַכט דעם מענשליכען האָריזאָנט, זיי האָבען בעקאַנט געמאַכט דעם מענשליכען שכל מיט נייע פעלקער, וואָס האָבען ניט געהאַט די זכיה געבענשט צו ווערען מיט דער הייליגער ענטפּלעקונג, און וואָס האָבען אַרויסגעבראַכט אין זייער לעבען אַזעלכע רעכטליכע און מאָראַלישע אַשויאונגען, אויף וועלכע מען האָט ביי זיך אין דער היים געקוקט, ווי אויף אַ נויטווענדיגען פּראָדוקט פון דער איבערנאַטירליכער ענטפּלעקונג. עס האָט געמוזט אַרויסוואַקסען די פראַגע: אפשר קאַן דער מענשליכער שכל אַליין אָהן דער הילף פון אַ וועלכער עס איז איבערנאַטירליכער רעליגיע דערגרייכען די העכסטע אמת׳ען פון יושר און מאָראַל?

אין דעם שוים פון דער רוימיש־קאטוילישער קירכע זענען אין דער צייט פון דעם מיטעל־אלטער, געבארען געווארען און אויסגעוואקסען די מאדערנע פעלקער און נאציאנען. דאס זענען געווען א געמיש פון די גערמאנישע, רוימישע, קעלטישע און סלאווישע שטאמען, וואס האבען זיך אין א פערשיעדענער פראפארציע צונויפגעגאסען אין איינעם, און פאנאנדערגעטיילט אין פערשיעדענע פעלקער־גרופען. זיי האבען בעשאפען זייערע אייגענע שפראכען און אין די שפראכען — אן אייגענע פאלקס־ליטעראטור, וואס האט זיך דער עיקר בעשעפטיגט מיט וועלטליכע ענינים, מיט ליידען און פריידען פון ליעבע, פאמיליען־לעבען, קריעג און פריעדען, היסטארישע באלאדען, און לעגענדען. דאס האט אויך פיעל געהאלפען צו פערוועלטליכען דעם זין און דעם געמיטה פון דער יעמאלטדיגער געזעלשאפט.

א חוץ דעם האבען די פערשיעדענע פעלקער געפיהרט מלחמה איינס מיט דעם אנדערן. די קריעג־פיהרונג האט פערלאנגט א בעזונדערע טעכניק, און די טעכניק האט געפאדערט א טיעפערע בעקאנטשאפט מיט די נאטור־געזעצען. מעכאניק, פיזיק און כעמיע האבען בעפעהלעריש געפאדערט, מען זאל זיי אויפנעהמען אין די גייסטיגע וועלט. עס איז ערפונדען געווארען דער שיס־פולווער, וואס האט אריינגעבראכט א גאנצע איבערקערעניש אין דער קריעגס־קונסט אקוראט אזוי, ווי די ערפינדונג פון דעם קאמפאס וואס געהערט אויך צו יענער צייט, האט אוועקגעשטעלט די נאוויגאציאנס־קונסט (די קונסט צו רייזען איבער'ן ים) אויף נייע זיכערע יסודות.

עס איז אויך ערפונדען געווארען די קונסט פון בוך־דרוק, וואס האט פערשפרייט דעם וויסען און דענקען פון דער צייט איבער א סך ווייטערע קרייזען.

אט די אלע נייע שטרעמונגען האבען איבערגעביטען דאס אויסזעהען פון דעם יעמאלטדיגען לעבען, און ער האט בעקומען שוין גאר א־גאנץ־וועלטליכען פנים. דאס האט געגעבען דעם מענשליכען גייסט דעם כח ארויסצורייסען זיך פון דער סכאלאסטישער תפיסה און אויפבויען א געדאנקען־וועלט, אין וועלכער נאטור און מענש האבען געשפילט די הויפט־ראליע און פערנומען דעם

פלאץ פון גייסט, מלאכים, נשמה און יענע וועלט. אין א סך גרו־פען פון דענקער און ריכטונגען האָט זיך אויסגעדריקט דער נייער גייסט. עס איז זעהר שווער אויסצומאָלען א קלאָהרען בילד פון יענע פערפלאָנטערטע ליניען וואָס האָבען זיך געצווייגען פון איין גרופע צו דער אנדערער, פון איין דענקער צו דעם אנדערן. מיר וועלען דאָ אין קורצע שטריכען אנגעבען די וויכטיגסטע ליניען, וואָס זענען געלאָפען אין זייער ענטוויקלונג פאַראלעל איינע צו די אנדערע, און אָפטמאָל זיך צונויפגעפלאָכטען איינע מיט דער אנ־דערער.

§ 67. די ווידער־בעלעבונג פון דער קלאַסישער קונסט און דער הומאַניזם.

דער ערשטער פון די גייסטעס־שטראָמען, וואָס האָבען גע־נומען אראָב שוויינקען דעם סכאָלאַסטישען בנין, איז געוועזן יענער שטראָם וועלכער האָט זיך אָנגעהייבען אין דער פּאָעזיע און אין דער קונסט. איבערגעבליבענע פּראָדוקטען פון דער אַלטער גריכיש־רוימישער קונסט זענען אין איטאַליען, און, דער עיקר, אין רוים געוועזן פול און פיעל. מען האָט אָבער זיך מיט זיי א לאַנגע צייט ניט אינטערעסירט; מען האָט געקוקט אויף זיי מיט אויגען, פול האס און חשד, ווייל זיי זענען געוועזן אויסגעבונדען מיט דעם היידנישען רעליגיעזען געדאַנק און דעריבער ארומגערינגעלט מיט א דיקער אטמאָספערע פון טומאה.

דער אויפגעוואַכטער מענשליכער געדאַנק האָט שוין אָבער בנוגע צו זיי פערלאָרען די טומאה־שטימונג. מען האָט זיך אויס־געלערענט צו בעוואונדערן זייער ריין־מענשליכע, פּאָעטישע שעהנ־קייט. די בעקאַנטשאַפט מיט דער גריכיש־רוימישער פּאָעזיע אין דעם שעהנעם קלאַסישען לאַטיין האָט פאַנאַנדער געעפענט די טויערן פון א נייעם הימעל, פול מיט ריין־מענשליכע, פּאָעטישע געשטאַלטען, ווען אפילו די העלדען פון יענעם הימעל זענען גע־ווען די מיטהאָלאָגישע פיגורען פון דער אַלטער היידנישער רע־ליגיאָן. מען האָט זיך אויסגעלערענט צו זעהן אין דער רעליגיאָן פון דער אַלטער וועלט ניט א פּראָדוקט פון שדים און רוחות, וואָס האָבען זיך אויסגעגעבען פאר געטער, כדי אָבצונאַרען דעם מענשען, נאָר א ריין־נאַטירליכען פּראָדוקט פון דעם מענשעג'ס רייכער

פאָעטישער פאַנטאַזיע, — א געדאַנקען־גאַנג וואָס איז שפּעטער אריבערגעטראָגען געוואָרען אויך אויף דער קריסטליכער רעליגיאָן גופא. אין דער אַלטער וועלט האָט מען קודם כל געזעהן דעם שעה־נעם פרייען מ ע נ ש ע ן. די עלעמענטען פון דער קלאַסישער וועלט זענען אויפגענומען געוואָרען אין דעם סיסטעם פון דער ביל־דונג, און אזא בילדונג האָט זיך גערופען, די „הומאַניסטישע“, דאָס הייסט: ריין־מענשליכע, וועלטליכע, וואָס שטעהט אין גאַנצען דרוי־סען פון דער קירכליכער ערציהונג.

דער ערשטער, וואָס האָט געמאַכט דעם אָנהויב פון דער הו־מאַניסטישער ריכטונג, איז געווען דער גרויסער איטאַליענישער דיכטער ד אַ נ ט ע א ל י ג ה י ע ר י (1265 ביז 1321). דאַנטע איז בעריהמט געוואָרען, ווי דער בעשאַפער פון דער איטאַליעני־שער נאַציאָנאַל־ליטעראַטור. זיין הויפט־ווערק, די „קאָמעדיע“, וואָס איז שפּעטער אָנגערופען געוואָרען „די געטליכע“, האָט ער פריהער געוואָלט שרייבען אין לאַטיין, דער שפּראַך פון דער רוי־מיש־קאַטוילישער קאָסמאָפּאָליטישער וועלט. ער האָט אָבער בע־שלאָסען אויפצוהויבען די פאָלקס־שפּראַך צו דער מדרגה פון א גע־בילדעטער, ליטעראַרישער שפּראַך. דאָס אליין איז שוין געגאַנ־גען להיפך צו די טראַדיציאָנען פון דעם מיטעל־אַלטער. זיין ווערק איז פול מיט דער בעשרייבונג פון ריין־וועלטליכע ענינים, אינדי־ווידועלע ליידיין און פריידען, און פון יעדער שורה רעדט צו אונז דער נייער גאָט פון דער צייט, דער גאָט פון שעהנקייט. דאַנטע האָט זיך ניט אין גאַנצען בעפרייט פון דער רעליגיעזער מיטעל־אַלטערליכער וועלט־אַנשויאונג. זיין געדיכט בעשרייבט דעם גיהנום און דעם הימעל. איבער די פערשיעדענע מדורי גהינום פיהרט איהם ארום דער גייסט פון דעם רוימישען דיכטער, ווערגיל, פאר וועלכען דאַנטע האָט געהאַט דעם גרעסטען דרך ארץ און די וואַרעמסטע ליעבע. אָבער, געקומען צו די טויערן פון גן עדן, מוז איהם ווערגיל פערלאָזען, ווייל ער איז נאָך ניט געווען קיין קריסט. אין גן עדן קאָנען זיין נאָר קריסטען, האָט אויך א דאַנטע געגלויבט. אין זיין שריפט וועגען דער מאָנאַרכיע, בעטראַכט דאַנטע די שייכות צווישען דעם וועלטליכען שטאַאט און דיא קירכע, און קומט צו דעם רעזולטאַט, אז דער שטאַאט דאַרף זיך אין גאַנצען בע־פרייען פון דער קירכעס איבער־הערשאַפט.

דער צווייטער גרויסער איטאַליענישער דיכטער, פּעטראַרקאַ (1304 ביז 1374), האָט געווירקט אויף אין דער זעלביגער ריכטונג. ער איז בעריהמט, ווי אַ בעזינגער פון וועלטליכער ליעבע. ער איז געווען בעגייסטערט פאַר דער אַלטער גריכיש־רוימישער ליטעראַטור, און האָט געפּרעדיגט ליעבע צו איהר, האָט אויפגעמונטערט דאָס שטודיום פון די אַלטע שריפט־שטעלער, דאָס זוכען און אויסגראָבען פון זייערע ווערק, וואָס זענען אין מיטעל־אַלטער כמעט פערלאָרען געגאַנגען. פּעטראַרקאַ איז פון דעסטוועגען געווען אַ פרומע נשמה, אָבער עס האָט איהם געעקעלט די סכאָלאַסטישע פערבינדונג פון רעליגיאָן און אַריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע. ער איז געווען איינער פון גאָר די ערשטע, וואָס זענען צוגעשטאַנען צו דער פילאָסאָפיע פון פּלאַטאָן.

דער דריטער גרויסער פּאָעט פון דער רענעסאַנס־צייט, איז באָקקאַטשיאָ (1313 ביז 1375). זיינע ערצעהלונגען און ליעדער בעזינגען די זינליכע לוסט; ער איז דערין שוין דורך־און־דורך וועלטליך. דער קריסטליכער גלויבען האָט שוין פערלאָרען אין זיינע אויגען דאָס רעכט אויף דעם אונצווייפעלבאַרען אמת. פון איהם שטאַמט דער שעהנער משל מיט די דריי רינגען, וועלכען לעסינג האָט שפּעטער אריינגעארבייט אין זיין „נתן דער חכם" (נאַטהאַן דער ווייזע). אַ פאָטער האָט געהאַט אַ זעלטענעם בריליאַנטענעם רינג, וואָס איז איבערגעגעבען געוואָרען צו איהם בירושה פון דור צו דור. ער האָט געהאַט דריי קינדער, וועלכע ער האָט גלייך ליעב געהאַט. כדי קיינעם פון זיי ניט אַנטהאָן קיין צער, האָט ער געלאָזט נאָכמאַכען צוויי אַנדערע רינגען פּונקט ווי דעם אמת'ען, און האָט יעדען איינעם בעזונדער איבערגעלאָזען בירושה אַ רינג, אָנזאָגענדיג, אַז דאָס איז דער איינציגער אמת'ער ירושה־רינג. די דריי רינגען זענען די דריי רעליגיעס: יודענטהום, קריסטענטהום, און מאַהאַמעדאַניזם. די קריסטליכע רעליגיע האָט, הייסט עס, ניט מעהר אמת אין זיך עהדער די צוויי אַנדערע.

דער גלענצענדסטער פערטרעטער פון דעם הומאַניזם איז געווען עראַזמוס פון ראָטערדאַם (1467 ביז 1536). דער גייסט, וואָס האָט בעלעבט אַלע זיינע שריפטען איז געווען די ליעבע צו דעם פרייען געבילדעטען מענשען. עראַזמוס האָט ניט געלייקענט, אַז

ס'איז דאָ אַ גאָט אויף דער וועלט, וואָס האָט זיך ענטפּלעקט פאַר דער מענשהייט. אָבער די ענטפּלעקונג האָט ער פערשטאַנען ווי אַנ'אינוועניגען פּסיכאָלאָגישען אויפקלעהרונגס־פּראָצעס. אויף אַזאַ'ן אופן דערקענען מיר דעם געטליכען גייסט ניט נאָר אין דער רעליגיע, נאָר אויך אין דער פילאָסאָפיע און גאָט האָט זיך ענט־פּלעקט ניט נאָר צו די קריסטליכע פילאָסאָפען, נאָר אויך צו די רוימישע און גריכישע.

דער לעצטער גרויסער פאַרשטעהער פון דעם הומאַניזם איז געווען מוציאַנוס רופוס (געשטאָרבען 1526). נאָך זיין מיינונג נאָך, האָט זיך דער געטליכער גייסט ענטפּלעקט אין אַלע רעליגיאָ־נען. יופּיטער, אַפּאָלאָן, משה, קריסטוס, יונאָנע, און ישו'ס מו־טער מרים זענען נאָר פערשיעדענע נעמען פאַר דעם איין־איינציגען געטליכען פּרינציפּ פון דער וועלט. רופוס קעמפּפט ענט־געגען די דאָגמען און דעם קולט פון דער קריסטליכער רעליגיע.

§ 68. די פרייזיניגע אַריסטאָטעליקער.

די ווידער־בעלעבונג פון דעם קלאַסישען אַלטערטהום און די בעקאַנטשאַפט מיט די פילאָסאָפישע שריפטען פון דער אַלטער וועלט אין זייער ריכטיגען גריכישען טעקסט האָבען געפיהרט דער־צו, אַז אַ טייל פילאָסאָפען האָבען גענומען קוקען אויף דער פילאָ־סאָפישער גרונדלאַגע פון דעם קאַטוילישען גלויבען, אויף אַריס־טאָטעלעס גופא, מיט גאָר אַנדערע אויגען. זיי האָבען אין אַריס־טאָטעל ענטדעקט דעם פריי־גייסט . געהאָלפען האָט זיי אין דערי־נען די אַראַבישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע, וואָס איז געווען, ווי מיר האָבען געזעהן אין דעם פאָריגען קאַפּיטעל, אַ סך פרייער, עהדער די אידישע און די קריסטליכע. איבערהויפּט האָט דער אַווערראָאיזם געווירקט אויפקלעהרענד און פיינדליך בנוגע די קריסטליכע דאָג־מען. דער פערטרעטער פון די אַעווערראָאיסטען אין איטאַליען, צעזאַלפּינוס (1519 ביז 1603) האָט אַרויסגעטייטשט פון אַווער־ראָעס אַ פּאַנטהעאיסטישען סיסטעם, וואָס האָט ניט צוגעלאָזען די מעגליכקייט פון איבערנאַטירליכע וואונדער. ער האָט געלייקענט אויך אין תחית־המתים און האָט איינאיינעם מיט די אַווערראָאיס־טען, געגלויבט, אַז די מענשליכע נשמה גיסט זיך צונויף נאָך איהר טוידט מיט דעם אַלגעמיין מענשליכען „שכל הפועל" און פער־ליערט דאָרטען אין איהם איהר אינדיווידועלע עקזיסטענץ.

די אווערראאיסטען זענען געווען בעגייסטערטע אָנהענגער פון דער אסטראָלאָגיע, וואָס האָט אין יענער צייט געשפּיעלט א פּראָגרעסיווע, מען קאָן זאָגען, כמעט רעוואָלוציאָנערע ראָליע. די אַסטראָלאָגען האָבען געלעהרענט, אז אלץ, וואָס עס האָט געהאַט אנ'אָנהויב אין דער צייט, מוז אויך ווען עס איז אין דער צייט פערשווינדען און אז מען קאָן נאָך געוויסע כללים אויסגעפינען, ווען דער פערשווינדונגס־מאָמענט מוז אריינטרעטען אין לעבען. די קריסטליכע רעליגיע האָט דאָך אויך געהאַט אנ'אָנהויב אין דער צייט, ממילא מוז אויך אויף איהר קומען ווען עס איז א סוף. און אָט דעם סוף האָבען איינינע אַסטראָלאָגען געוואָלט אויסרעכענען, לויט זייער שטערען־זעהעריי. דאָס בעווייזט, ווי ווייט דער גלויבען אין דעם אבסאָלוטען אמת פון דער קריסטליכער רעליגיע איז שוין ביי זיי געווען פערשוואונדען.

נאָך ראַדיקאַלער אין זייערע אַנשויאונגען, זענען געווען די אלעקסאַנדריסטען, דאָס הייסט, אזעלכע אריסטאטעליקער, וואָס האָבען זיך געהאַלטען פאַר יענעם פירוש אויף אריסטאָטעלעס, וועלכען אַלעקסאַנדער אַפראָדיזיאַס האָט אָנגעשריבען, און וואָס איז בעקאַנט געוואָרען אין זיין ריכטיגען טעקסט, א דאַנק דער „וויעדערבעלעבונג“. דער גרעסטער פערטרעטער פון די אלעקסאנדריסטען איז געווען, פּאָמפּאַנאַציוס (1462 ביז 1525). ער האָט נאָך ענטשיידענער געלייקענט די אונשטערבליכקייט פון דעם מענשענס נשמה, ווייל דער שכל הפועל איז נאָך איהם נאָך ניט קיין אַנדער זאַך, ווי נאָר די געטליכע פערנונפט אליין. מיט דעם איז ממילא אין גאַנצען געפאַלען דער געדאַנק פון שכר ועונש (לוין און בעשטראַפונג) נאָך דעם טוידט. דער מענש דאַרף שטרעבען נאָך טוגענד אָהן אַ וועלכער ס'איז האָפנונג אויף אַ וועלכען ס'איז שכר.

פון דעסטוועגען האָבען די אלעקסאנדריסטען ניט אין גאַנצען איינגעריסען מיט דער קאַטוילישער קירכע. זיי האָבען נאָך ווייטער אויסגעבויט דעם געדאַנק פון א דאָפּעלטען אמת, מיט וועלכען מיר זענען שוין בעקאַנט געוואָרען ביי ווילהעלם פון אָקקאַם. דער רעליגיעזער אמת בלייבט ניט אָנגעריהרט, אפילו ווען די פילאָסאָפיע זאָל, לויט איהרע דרכים זיין געצוואונגען אין גאַנצען איהם אָבצולייקענען.

§ 69. די פלאַטאָניקער און די בעניייערער פון אַלטע סיסטעמען.

ווי ראַדיקאַל מען זאָל ניט האָבען אויסגעטייטשט די אריס־טאָטעלישע פילאָסאָפיע, האָט זי דאָך ניט געקאָנט בעפריעדיגען די ריכטונג פון דעם יעמאָלטדיגען צייט־גייסט. אַריסטאָטעלעס איז געווען צו ענג צונויפגעוואַקסען מיט דער קירכע און מיט דעם מיטעל־אַלטערליכען גדאַנק בכלל. די ווידער־בעלעבונג פון די אַלטע פי־לאָסאָפישע שריפטען האָט בעוויזען, אַז אין גריכענלאַנד זענען גע־ווען נאָך אַנדערע גרויסע דענקער, וואָס האָבען ניט וואָס אָראָב־צופאַלען פאַר אַריסטאָטעל׳ן. מען איז בעקאַנט געוואָרען מיט זייערע סיסטעמען פון זייערע אייגענע ווערק, און ניט, — ווי דאָס איז געוועזען ביז אַהער, — פון די מיינונגען וועגען זיי, וואָס זע־נען געווען פערשפּרייט אין דער מיטעל־אַלטערליכער פילאָסאָפי־שער ליטעראַטור. עס איז געווען זעהר נאַטירליך, וואָס דער גייסט פון דער רענעסאַנס האָט זיך אַ וואָרף געטהאָן אויף דאָס שטודיום פון יענע סיסטעמען, וועלכע האָבען געקאָנט אין גאַנצען בעפרייען זיי פון אַריסטאָטעל׳ס מאַכט.

בעזונדערס האָט דאָ אָבגעגליקט פּלאַטאָנען, ווייל ער איז פון תמיד געווען פעררעכענט אַלס דער אייגענטליכער פילאָסאָפישער היפך צו אַריסטאָטעל׳ן. פלעטהאָן פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל (1355 ביז 1450) און בעסאַריאָן (1403 ביז 1472) האָבען אַ סך אויפגע־טהאָן כדי צו פערשפּרייטען די ווערק פון פּלאַטאָן און בעקאַנט מאַ־כען דעם עולם מיט דעם איינהאַלט פון זיין פילאָסאָפיע.

לאָרענץ וואַללאַ (1407 ביז 1457) האָט ווידער־בעלעבט די עפּיקורייאישע עטהיק און האָט דערמיט געקעמפפט פאַר די רעכט פון דעם מענשליכען גוף, וואָס זענען געווען אַזוי געטראָטען מיט די פיס אין דער קאַטוילישער קירכע. ער האָט געקעמפפט ענטגע־גען דער סכאָלאַסטיק און אַנטגעגען דעם גלויבען אין אויטאָרי־טעטען איבערהויפּט.

ליפּסיאוס (געבאָרען 1547) האָט בעניייערט די פילאָסאָפיע פון די סטאָאיקער.

גאַסענדי (1592 ביז 1655) האָט בעניייערט דעם גאַנצען עפּיקור.

צו די בענייערער דארף מען אויך רעכענען די גרויסע סקעפּ־טיקער פון יענער צייט: מאָנטעין (1533 ביז 1592) און שאררחאָן (1541 ביז 1603). אין דער בעגרינדונג פון זייער סקעפּטיק האָ־בען זיי ניט אריינגעטראָגען קיין נייע טעאָרעטישע געדאַנקען, וועל־כע מען זאָל ניט קאָנען געפינען ביי די אַלטע סקעפּטיקער. אָבער דער גייסט פון זייער צווייפעל איז געווען א נייער. זיי האָבען גע־וואָרפען א חשד און א ספק אויף יענע אמת'ען, אין וועלכע דער דאָגמאַטישער גלויבען האָט זיך מיט אזא תמימות אריינגעלעבט. מאָנטעינס סקעפּטישע שלעג זענען געפאַלען מעהר פאַר אלץ אויף די סכאָלאַסטיק. שאררחאָן איז געקומען צו דעם רעזולטאַט, אז די זיטליכקייט דארף ניט זיין קיין פּראָדוקט פון רעליגיעזער פרומ־קייט. זי איז אזוי ענג צונויפגעוואקסען מיט דער מענשליכער נאַ־טור, אז דער, וואָס גערט להיפך צו דער זיטליכקייט, זאָגט זיך אָב פון זיין אייגענעם וועזען. די הויפּט זאַך איז, מען זאָל צוריק קעה־רען זיך צו דער נאַטור און ניט לאָזען זיך פערבלענדען פון דער ווייזהייט, וואָס שטעהט געשריבען אין די ביכער.

§ 70. די מיסטיקער.

אן ארט בענייערער זענען אויך געווען די מיסטיקער, וואָס האָבען אריינגעפיהרט אין דעם אייראָפּייאישען געדאַנק די גרונד־פּרינציפּען פון דעם ניי־פּלאַטאָניזם און דער אידישער קבלה.

פּיקאָ דע מיראַנדאָלאָ (1463 ביז 1494) האָט געלעהרענט, אז גאָט האָט זיך ענטפּלעקט אין אלע רעליגיאָנען און אויך אין דער פּילאָסאָפיע.

יאָהאַן רייכלין (1455 ביז 1522) איז געווען א גרויסער פער־עהרער פון דער העברעאישער שפּראַך און דער אידישער קבלה. ער האָט געקעמפּפט אנטגעגען דעם פאַנאַטיזם פון די קעלנישע דאָ־מיניקאַנער, וואָס האָבען געוואָלט פערברענען דעם תלמוד. אינ־איינעם מיט אולריך פאָן הוטען האָט ער געפיהרט א העפטיגען קריעג אנטגעגען דער אונוויסענהייט און דעם בלינדען פאַנאַטיזם פון דער קאַטוילישער קירכע.

צו די מיסטיקער דארף מען אויך צורעכענען דעם אידישען פילאָסאָף לעאָ העברעאוס. ווער ער איז געווען קאָן מען איצטער מיט זיכערהייט ניט זאָגען. די אָנגענומענסטע סברה איז, אז

ער איז געווען דון יהודה אברבנאל (אַרום 1463 ביז אַרום 1535), דער זוהן פון דעם בעריהמטען אידישען דיכטער און שטאַאטס־מאַן דון יצחק. זיין הויפּט־ווערק „דער ויכוח וועגען ליעבע“ קומט צו דעם רעזולטאַט, אַז דאָס העכסטע גליק פאַר דעם מענשען איז די ליעבע צו גאָט, וואָס שטאַמט פון דער שכל׳דיגער ערקענטניס. („די אינטעלעקטועלע גאָט־ליעבע“)

§ 71. די רעפאָרמאַטאָרען.

די אַרבייט פון די „וויעדער־בעלעבונג“, בענייערער, הומאַניסטען און מיסטיקער האָבען אַזוי טיעף אונטערגעגראָבען דעם פונדאַמענט פון דער קאַטוילישער קירכע, אַז ביי אַ סך פרום געשטימטע, מעהר אָדער ווייניגער פריי־געזיננטע מענשען איז ארויסגעוואַקסען די בעדערפעניס אין גאַנצען איבערצובויען דעם קירכליכען בנין. עס איז געקומען די „רעפאָרמאַציע“, וואָס האָט זיך אָפּיציעל אָבגעזאָגט פון דעם קאַטוילישען גלויבען. די רעפאָרמאַטאָרען אליין, ווי לוטהער (1483 ביז 1546), מעלאַנכטאָן (1497 ביז 1560), צווינגלי (1484 ביז 1531) און קאַלווין (1509 ביז 1564) זענען אייגענטליך געווען קנאַפּע פילאָסאָפען. לוטהער האָט גאָר ווייניג געהאַלטען פון איהר, און האָט גע׳טענה׳ט, אַז די מענשליכע פערנונפט איז אַ טייוועלין. מעלאַנכטאָן האָט געגלויבט אין אַ מעהר אָדער ווייניג ליבעראַל־אויסגעטייטשטען קירכליכען אַריסטאָטעלעס.

פון דעסטוועגען האָט זיך אויך אין דער רעפאָרמאַציע אָבגעשפּיעגעלט דער גייסט פון דער רענעסאַנס־צייט. זיי האָבען „בענייערט“, אויב ניט אַן אַלטען סיסטעם, איז אַן אַלטען ספר, וואָס איז כמעט פערגעסען געוואָרען אין דער צייט פון דער סכאָלאַסטיק. דאָס איז דער תנ״ך און די עוואַנגעליען, וואָס זענען געווים געווען היילוג, אָבער וועלכע מען האָט אָקוראַט אזוי ווייניג שטודירט, ווי ווייניג די אידיש־חסידישע וועלט האָט זיך גערעכענט מיט די הייליגע שריפטען פון דעם יודענטהום.

אַ חוץ דעם איז די רעפאָרמאַציע געווען אויפגעבויט אויף דעם פּרינציפּ פון דער מענשליכער אינדיווידואַליטעט. יעדער מענש איז זיין אייגענער כהן־גדול פאַר גאָט און דאַרף ניט די אריינמישונג פון די גלחים צווישען זיך און איהם. זיין אייגענער האַר־

צענגס־גלויבען, און ניט די דאָגמען פון דער קירכע, זענען דער יסוד פונ׳ם קריסטענטהום.

§ 72. די רעכטס־פילאָסאָפען.

ווי די רעליגיאָן האָט זיך ארויסגעריסען פון דעם סכאָלאַסטי־שען אויטאָריטעט־גלויבען און האָט זיך אוועקגעשטעלט אויף א מענשליכערן פונדאמענט, אזוי האָט אויך די רעכטס־פילאָסאָפיע אבגעזאָגט זיך פון דער קירכליכער איבערנאַטירליכער בעגרינדונג און האָט געזוכט אויסצובויען איהרע יסודות לויט די פאָדערונגען פון דער מענשליכער פערנונפט און פון דער מענשליכער נאַטור.

מאַקיאַוועלי (1469 ביז 1527) קעמפפט אין זיינע רעכטס־פילאָסאָפישע שריפטען פאַר דער נאַציאָנאַלער זעלבסטשטענדיג־קייט פון איטאַליען. די נאַציאָנאַלע זעלבסט־שטענדיגקייט פון א וועלכען ס׳איז פאָלק איז אַן אידעאַל, וואָס געהט להיפך צו דעם קירכליכען קאָסמאָ־פאָליטיזם. אין דעם קאַמפף פאַר אָט דעם ציעל זענען, לויט מאַקיאַוועלי, ערלויבט אַלע מיטלען, אפילו אַזעל־כע, וואָס מוזען אין דער פריוואַט־מאָראַל פעררעכענט ווערען פאַר אונזיטליכע. ער בויט זיינע האָפענונגען אויף א שטאַרקען מאָנאַרך, וואָס זאָל דורך קלוגע פּאָליטיק ארייננבאָפּען די גאַנצע מאַכט אין זיינע הענד און צונויפבינדען די צוריסענע טיילען פון פאָלק צו איין איינהייטליכען שטאַרקען גאַנצען.

פון דער אַנדער זייט איז מאַקיאַוועלי אַן אַנהענגער פון ביר־גערליכער פרייהייט, וואָס איז שוין אויפגעבויט אויף די פּרינציפּען פון פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער עהרליכקייט.

טהאָמאַס מאָרוס (1480 ביז 1535) האָט אָנגעשריעבען א ווערק, די „אוטאָפּיע“, אין וועלכען ער שילדערט די גרונדלאַגען פון אַן אידעאַלען שטאַאַט. דאָס ווערק שפּיגעלט אָב די ווירקליכע לאַגע פון די ארבייטער־מאַסען אין דעם יעמאָלטדיגען ענגלאַנד, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען דורך די ענטוויקלונג פון דעם קאַ־פּיטאַליזם. מאָרוס שטעלט זיך איין פאַר א קאָמוניסטישער גע־זעלשאַפטליכער אָרדנונג, און פערלאַנגט פאָלשטענדיגע טאָלעראַנץ אין רעליגיעזע ענינים.

באָדינוס (1530 ביז 1597) שטעלט זיך איין פאַר א בע־שרענקטער מאָנאַרכיע. אין איינעם פון זיינע ווערק פיהרט ער

אַרום זיבען פּערטרעטער פון די זיבען פערשיעדענע רעליגיאָנס־ריכטונגען פון יענער צייט און קומט צום רעזולטאַט, אַז יעדע פון די ריכטונגען האָט אַ געװיסע בערעכטיגונג אויף עקזיסטענץ; אַז זייערע אמת׳ען זענען ניט קיין אבסאָלוטע, נאָר רעלאַטיװע, און אַז בכן מוז דער שטאַאַט זיין אויפגעבויט אויף די יסודות פון רעליגיעזער טאָלעראַנץ. — אגב אורחא װילען מיר בעמערקען, אַז באָדין האָט געגלויבט אין דער װירקונג פון שדים אויף דעם מענשען, און האָט פערלאַנגט שטרענגע שטראָפען פאַר די העקסען (מכשפות).

אין באָדין׳ס װערק טרעט קלאָהר אַרום דער געדאַנק פון אַ נאַטירליכער רעליגיאָן, דאָס הייסט, פון אַזאַ רעליגיאָן, װאָס װאַקסט אַרויס פון דער מענשליכער נאַטור גופא אָהן אַ בּרעקיל איינװירקונג און ענטפּלעקונג פון אַ װעלכער ס׳איז גאָטהייט.

הוגאָ גראָציוס (1583 ביז 1645) בויט זיין רעכטס־פילאָסאָפיע אויף דעם געדאַנק פון אַ נאַטור־רעכט, דאָס הייסט, פון אַזעלכע מענשליכע רעכטען, װאָס שטאַמען פון דעם מענשען׳ס אייגענער נאַטור און דעם מהות פון זיין שכל. דער שטאַאַט איז אַ פּראָדוקט פון אַ שטילען אָבמאַך צװישען מענש און מענש, כדי צו העלפען איינער דעם אַנדערען אין דעם קאַמפּף פאַר דער עקזיסטענץ. אַ נאַטור־רעכט עקזיסטירט ניט נאָר אין די בעציהונגען צװישען מענש און מענש, נאָר אויך אין די בעציהונגען צװישען פאָלק און פאָלק. גראָציוס לעגט דעם ערשטען גרונד־שטיין פאַר דעם מאָדערנעם פעלקער־רעכט.

§ 73. די נאַטור־פילאָסאָפען.

די הומאַניסטען און די רעכטס־פילאָסאָפען האָבען דעם מענשען און די העכערע פּראָדוקטען פון זיין שאַפען בעפרייט פון דער מאַכט פון דער סכאָלאַסטישער פילאָסאָפיע. די נאַטור־פילאָסאָפען און די בעגרינדער פון דער נאַטור־װיסענשאַפט האָבען בעפרייט די נאַטור. אַנשטאַט די ביכער װעגען די נאַטור זאָלען מיר שטודירען די נאַטור אליין האָבען זיי פערלאַנגט.

מיר טיילען איין די נאַטור־פילאָסאָפיע פון דער רענעסאַנס־צייט אין צװיי פעריאָדען: ביז קאָפּערניקוס, און נאָך קאָפּערניקוס. דער גרעסטער נאַטור־פילאָסאָף פון דער ערשטער פעריאָדע, איז

נעווען ניקאָלאוס קוזאַנוס. (1401 ביז 1464)

קוזאַנוס פערנעהמט א מיטעל-פּלאַץ צווישען דער סכאָלאַסטיק און דער רענעסאנס-פילאָסאָפיע. זיינע סכאָלאַסטישע מיינונגען קאָנען מיר לאָזען אין גאַנצע אָן א זייט. זיין נייער געדאַנק איז געווים אויסגעוואַקסען אונטער דער השפעה פון יענעם פּאַנטהעאיזם, וועלכען ער האָט געפונען אין דער אידישער קבלה. גאָט און וועלט איז איין און די זעלביגע זאַך. זיי זענען ביידע אונענדליך. גאָט איז אין דער וועלט מיט זיין גאַנצער פולקייט און מאַכט, און ער איז אין יעדען פונקט פון דער וועלט, אין יעדער זאַך פון איהר, גאַנץ און אונגעטיילט. גאָט'ס פאָלקאָמענהייט ליעגט אָבער אין יעדען פונקט פון דער וועלט ניט ווי א ווירקליכקייט, נאָר מעהר ווי א מעגליכקייט. דאָס הייסט, יעדער פונקט פון דער וועלט קאָן דערהויבען ווערען צו דער העכסטער מדרגה פון גייסטיגער פאָלקאָמענהייט.

אזוי ווי גאָט און וועלט נעהמען ארום אין זיך און פעראייניגען אַלץ, וואָס עס קען נאָר געמאָלט זיין, איז דערפון ממילא געדרונגען, אז ער איז אין יעדען מאָמענט פון דער צייט און אין יעדען פונקט פון'ם רוים פול מיט אינווענינסטע סתירות, — א העראַקליטישער געדאַנק, וואָס טרעט שפּעטער ארוים אויך ביי דזשיאָרדאַנאָ ברונאָ, און נאָך שפּעטער, ביי העגעל און מאַרקס. דער געדאַנק ווערט אָנגערופען: „פּריניציפּיום קאָאינצידענציע אָפּפּאָזיטאָרום“. דאָס הייסט, אז אַלע סתירות און געגען-זעצען זענען אין דער גאָטהייט איין און די זעלביגע זאַך.

ביי קוזאַנוס געפינען מיר שוין דעם אָנהויב פון דעם קאָפּערניקאַנישען געדאַנק אז די ערד בעוועגט זיך. אין זיין פילאָסאָפיע ליעגט שוין אויך קלאָהר אויסגעשפּראָכען דער פּרינציפּ פון ענטוויקלונג און פּראָגרעס, וועלכען ער מאַכט פאַר דעם יסוד פון זיין עטהיק. ווי אין אַלע פונקטען פון דער וועלט, לעבט אויך אין דער מענשליכער נשמה די געטליכע פאָלקאָמענהייט, נאָך אויף א קלאָהרערען אופן עהדער אין דער נאַטור. עס איז די אויפגאַבע פון דעם מענשען, ארויסצוברענגען דורך זעלבסט-ענטוויקלונג און פערפאָלקאָמנונג, די געטליכע עלעמענטען וואָס ליעגען אין איהם, און מיט זיי רייכער מאַכען זיין אייגענעם לעבען.

פּאראצעלזוס (1493 ביז 1541) זוכט די נאַטור־פילאָסאָפיע אין גאנצען אָבצוטיילען פון דער טהעאָלאָגיע. אחוץ די נאַטור, וואָס מיר זעהען מיט אונזערע אויגען, איז פארהאַן נאָך א בעהאַלטענע, ניט געזעהענע נאַטור, וואָס ענטפּלעקט זיך אין די נאַטור־ערשיינונגען. מען דארף אָבער גוט פערשטעהן ווי דורכצופאָרשען זי און ארויסגעפינען איהר אינעוועניגסטען זין. זעהר פיעל נוצען קען אונז דערביי ברענגען דער עקספּערימענט, די פערשיעדענע פּרובען וואָס מיר שטעלען אָן מיט די נאַטור־ערשיינונגען. אַלכעמיע און מעדיצין זענען די טויערן, וואָס פיהרען אונז אריין אין די סודות פון דער פערבאָרגענער נאַטור.

ניט קוקענדיג אויף אַזעלכע כמעט ריין־מאָדערנע געדאַנקען, איז פּאראצעלזוס געווען זעהר ווייט פון אַן אמת'ען פּאָרזיכטיגען נאַטור־פאָרשער און נאַטור־פילאָסאָף. די איינצעלנע עקספּערימענטען און נאַטור בעאָבאַכטונגען האָבען געדינט נאָר דערצו, פּאַנאַנדערצופלאַמען זיין פאַנטאַזיע, וואָס האָט אָהן אויפהער געבויט סיסטעמען פון בעהאַלטענע קרעפטע און מיסטישע ערשיינונגען. פּאראצעלזוס'ן קען מען אָנרופען דעם פאָטער פון דעם איצטיגען ספּיריטיזם. הינטער דעם פּשוט'ען זיכטבאַרען מענשליכען גוף, האָט ער געזעהן נאָך א „סידעראַל"־גוף, וואָס שטאַמט פון די שטערן, און א „דעאַל"־גוף וואָס שטאַמט פון גאָט. זיין פּראָגרעסיווע ווירקונג איז אָבער געלעגען אין זיין קאַמפּף ענטגעגען דער סכאָלאַסטיק און זיין פאָרדערונג איבערצוגעבען זיך דעם שטודיום פון דער נאַטור.

קאַרדאַנוס (1501 ביז 1576), א מאַטעמאַטיקער, פילאָסאָף און ארצט, איז שטאַרק בעאיינפלוסט פון ניקאָלאַאוס קוזאַנוס. ער נעהמט אָן א וועלט־זעעלע אָבער ער נאַטוראַליזירט זי — אויב מען קאָן זיך אַזוי אויסדריקען. זי איז מעהר ניט, ווי ליכט און וואַרעמקייט. די נאַטור בעשטעהט פון נאָר דריי עלעמענטען: וואַסער, ערד און לופט, ווייל פייער איז ניט קיין עלעמענט; עס איז נאָר א צושטאַנד אין דער מאַטעריע, וועלכער נעהמט זיך פון וואַרימקייט, און די וואַרימקייט שטאַמט פון דער בעוועגונג.

נאָך טיעפער עהדער פּאראצעלזוס און קאַרדאַנוס, געהט אין זיין נאַטור־פילאָסאָפיע טעלעזיוס (1508 ביז 1588). ער בע-

קעמפפט די אריסטאָטעלישע פילאָסאָפיע ניט אין דעם נאָמען פון א וועלכען ס'איז אנדערן סיסטעם, נאָר איינציג און אליין אין דעם נאָמען פון דער ערפאהרונג. מיט דעם פערשטאנד אליין קאָן מען גאָר ניט ארויסברענגען. מיר דארפען זיך האלטען נאָר פאר דאס, וואָס אונז דערצעהלט די ערפאהרונג. אמת, דאס לאָגישע דענקען קאן אונז אמאָל געבען אינטערעסאנטע סברות, וואָס קאָנען אונז העלפען בעסער צו פערשטעהן די ערשיינונגען פון דער נאַטור, אָבער מיר טאָרען ניט האלטען יענע סברות פאר אמת, ביז זיי וועלען ניט בעשטעטיגט ווערען אין דעם פראָצעס פון דער ערפאהרונג.

אויך טעלעזיוס איז אין זיין פילאָסאָפיע ניט גאָר טריי געבליבען צו די מעטאָדאָלאָגישע פרינציפען, וועלכע ער פאָרדערט. אין איהם לעבט נאָך די סכאָלאַסטישע איינטיילונג פון דער איבער־לבנה־וועלט, אָדער הימעל־וועלט, און דער אונטער־לבנה־וועלט, אָדער די ערד. אָבער אויך די איינטיילונג בעקומט ביי איהם א נאַטוראליסטישען זין. די וועלט איז א פראָדוקט פון צוויי קרעפטען, דער הימלישער, וואָס בעשטעהט אין ווארימקייט, און דער ערדישער, וואָס בעשטעהט אין קאלטקייט. לעבען און בעוועגונג שטאַמט פון דער הימלישער ווארימקייט, רוה און פערגליווערטקייט שטאַמט פון דער ערדישער קאלטקייט. ביידע קרעפטען געפינען זיך אין א שטענדיגען קאמפף. דער גייסט איז זעהר אן איידעלער שטאָף, וואָס בעשטעהט פון אנ'ארט ווארימקייט. זיין אָרט איז אין דעם מאַרך, אָבער פון דאָרטען גיסט ער זיך פאנאנדער דורך די נערוועז איבער דעם גאַנצען קערפער.

דער גרונדטריב אין דעם מענשען איז די זעלבסט־ערהאלטונג. אלץ, וואָס דער מענש בעגעהרט, בעגעהרט ער צוליב איהר. ליעבע ווערט ביי אונז ארויסגערופען פון דעם, וואָס שטאַרקט אונזער זעלבסט־ערהאַלטונג, האס צו דעם, וואָס שטעהט איהר אין וועג.

§ 74. די נאַטור־וויסענשאַפט.

אויב די נאַטור־פילאָסאָפען האָבען מעהר געפרעדיגט דעם שטודיום פון דער נאַטור, עהדער זיך באמת אָבגעגעבען מיט איהר וויסענשאַפטליכער פאָרשונג, האָבען די בעגרינדער פון דער נאַטור־וויסענשאַפט זיך מיט לייב און זעעל ארייגעוואָרפען אין דעם

אויסשטודירען פון די נאַטור־ערשייגונגען און האָבען ארויסגע־בראַכט פאָרשונגס־מעטאָדען און איינצעלנע געזעצען, וואָס האָבען עד היום ניט פערלאָרען זייער ווערטה. דער גענייאַלסטער פון זיי איז געוועזן: לעאָנאַרדאָ דאַ ווינטשי (1452 ביז 1519), אַ אוני־ווערזאַל־זשעניע, וואָס האָט פעראייניגט אין זיך דעם גאַנצען וויסען און דעם גאַנצען קאָנען פון זיין צייט: אַ קינסטלער, אַ מוזיקער, אַ מאַטעמאַטיקער, אַ מעכאַניקער און אַ פיזיקער!

דער איינציגער קוואַל פון אונזער ערקענטניס איז די ערפאַה־רונג. אָבער די ערפאַהרונג איז ניט דאָס פּשוט׳ע אריינעהמען אין זיך די דרויסענדיגע זינליכע וועלט. דער מאַטעריאַל פון די חושים דאַרף בעאַרבייט ווערען צו אַ זיכערן וויסען, און דער בעסטער מיטעל דערצו איז די מאַטעמאַטיק. זיכערען וויסען האָט מען נאָר דאָרטען, וואו מען קאָן אָנווענדען דעם מאַטעמאַטישען בעוויז. די מעכאַניק איז דער גן־עדן פון די מאַטעמאַטישע וויסענשאַפטען. די אויפגאַבען פון די נאַטור־וויסענשאַפטען איז — דערקלעהרען די ווירקונגען דורך די אורזאַכען און ארויסגעפינען די אורזאַכען דורך די ווירקונגען; דערצו איז גענוג צו וויסען, אַז ס׳איז דאָ אַ מאַטעריע און אַז ס׳זענען דאָ מאַטעמאַטישע געזעצען.

צו די נאַטור־וויסענשאַפטלער, דאַרף מען אויך צורעכנען קאָפּערניק׳ן, דעם בעריהמטען רעפאָרמאַטאָר פון דער אַסטראָנאָמיע. (1473 ביז 1543)

אמת, קאָפּערניק איז, לויט זיין נאַטור, געווען מעהר פילאָסאָף, עהדער נאַטור־וויסענשאַפטליכער פאָרשער, און די רעוואָלוציאָן, וועלכע ער האָט אריינגעבראַכט אין דער גאַנצער גייסטיגער וועלט, איז מעהר געווען אַ פּראָדוקט פון זיין פילאָסאָפישען שטרעבען צו קלאָהרקייט און האַרמאָניע, עהדער אַ פּראָדוקט פון אַן אונאינטערע־סירטען אויספאָרשען די ווירקליכקייט. אָבער די רעזולטאַטען זענען געלעגען אויף דעם פעלד פון דער וויסענשאַפט. זיי האָבען געגעבען דעם לעצטען טוידט־קלאַפּ דער גאַנצער סכאָלאַסטישער וועלט־אַנשויאונג.

אין דער אַסטראָנאָמיע האָט געהערשט דאָס פּטאָלאָמאישע סיסטעם, וואָס האָט געמוזט פון צייט צו צייט בערייכערט ווערען און פערפלאָנטערט ווערען מיט אַלץ נייע און נייע קאָרעקטורען, כדי

צו ברענגען די טעאָריע אין איינקלאַנג מיט דער בעאָבאַכטונג פון די הימעלס־ערשיינונגען. שוין אַווערראָעס איז געווען אונצופרידען מיט דער פערפּלאָנטערטקייט פון דער פּטאָלאָמעאישער טהעאָריע. און שפּעטער האָט דער קעניג אַלפאָנז דער צעהנטער פון קאַסטיליען, אין 13טען יאהרהונדערט, זיך אַזוי אויסגעדריקט וועגען דעם זעלביגען סיסטעם: „וואָלט דער רבונו של עולם ביי דעם בעשאַפען פון דער וועלט ביי מיר געפרעגט אַן׳עצה, וואָלט איך איהם פאָרגעשלאָגען אַ סך אַן איינפאַכער׳ן סיסטעם“.

אָט דעם איינפאַכען הארמאָנישען סיסטעם, האָט קאָפּערניק „פאָרגעשלאָגען“ אַ דאַנק זיין בעשעפטיגונג מיט דער פּיטהאַגאָרעאישער פילאָסאָפיע. ער האָט זיך געפרעגט: וואָס וועט זיין, ווען מיר וועלען אָננעהמען, אַז ניט די ערד שטעהט אין צענטרום פון דער וועלט, נאָר די זון, און אַז די ערד און די איבעריגע פּלאַנעטען דרעהען זיך אַרום איהר? עס האָט זיך ארויסגעוויזען, אַז אַלע הימעלס־ערשיינונגען לאָזען זיך דערביי אַ סך בעסער און איינפאַכער דערקלעהרען, עהדער פריהער.

דער קאָפּערניקאַנישער געדאַנק איז אין דער ערשטער צייט געגאַנגען אַזוי להיפך צו אַלע איינגעוואָרצעלטע טראַדיציעס פון דער וויסענשאַפט און צו אַלע עדות פון די מענשליכע חושים, אַז מען האָט געמוזט אויף קאָפּערניקוס קוקען וויא אויף אַ פאַנטאַסט, און אויף זיין סיסטעם וויא אויף אַ משוגעת. אַ חוץ דעם איז ער געגאַנגען להיפך צו דער רעליגיעזער טראַדיציע און צו דעם גרונדפּרינציפּ פון דער סכאָלאַסטישער וועלט־אַנשויאונג. נעהמט מען אָן קאָפּערניקס געדאַנק, יעמאָלט פערשווינדט מיט איינמאָל די גאַנצע איינטיילונג אין אַ הימעלשער און אַ ניט הימעלשער וועלט. די ערד ווערט אַקוראַט אַזאַ שטערען, ווי די איבעריגע פּלאַנעטען, אַ טייל פון דער „גייסטיגער“ הימעל־וועלט. און די הימעלשע שטערען (די פּלאַנעטען) ווערען אַקוראַט אַזעלכע ערדישע קערפּער, וואָס דרעהען זיך אַרום דער זון, ווי די ערד אַליין. אויס חילוק צווישען הימעל און ערד! און אויס גלויבען אין די געהייליגטע אויטאָריטעטען פון דער ביבעל, די קירכען־פעטער און די סכאָלאַסטישע פילאָסאָפען!

דאָס קאָפּערניקאַנישע סיסטעם איז דער תהום, וואָס שיידט

אָב מעהר, עהרער אַלע אַנדערע סיסטעמען, די אַלטע וועלט פון דער נייער.

§ 75. דזשיאָרדאַנאָ בּרונאָ. (1548 ביז 1600)

אַלע שטראַהלען פון דעם רענעסאַנס־געדאַנק האָבען זיך צו נויפגעגאָסען, ווי אין אַ ברענגלאָז, אין דעם פילאָסאָפישען סיסטעם פון דזשיאָרדאַנאָ בּרונאָ, וואָס איז שוין געבויט געוועז אויף דער גרונדלאַגע פון דעם קאָפּערניקאַנישען פּרינציפּ.

בּרונאָ איז, ווי קוזאַנוס, אַ פּאַנטהעאיסט, אָבער זיין פּאַנטהעאיזם איז קודם כל פּאָלעמיש געווענדעט אַנטגעגען אַריסטאָטעל'ס דואַליזם פון מאַטעריע און פאָרם. די אונענדליכע מאַטעריע, דער וועלט־עטהער, וואָס פילט אויס דעם גאַנצען אונענדליכען רוים, טראָגט אין זיך גופא יענע אַלע פּרינציפּען, וועלכע אַריסטאָטעלעס האָט אַרומגענומען אין דעם בּעגריף פון דער פאָרם. זי האָט דעם פּרינציפּ פון בּעוועגונג, לעבען, שכל, פאָלקאָמענהייט און ציעל, אין זיך גופא. זי פעראייניגט אין זיך אַלע געגענזעצען און סתירות. די וועלט געהט פון איהר אַרויס אין דעם פּראָצעס פון ענטוויקלונג; זי ענטוויקעלט זיך על פּי אינווענדיגסטע נויטווענדיגקייט. אָבער די אינווענינע נויטהווענדיגקייט איז אין דער זעלביגער צייט די פרייהייט, ווייל פרייהייט בּעשטעהט אין דעם, צו קאָנען האַנדלען לויט דער אייגענער נאַטור און ניט זיין געצוואונגען פון קיין זאַך, וואָס ליעגט דרויסען פון איהר.

דער פאָרם־פּרינציפּ וואָס איז צונויפגעגאָסען מיט דער וועלט־מאַטעריע, איז איהר נשמה. די וועלט־נשמה איז די „נאַטורענדיגע נאַטור" (נאַטורא נאַטוראַנס). דאָס הייסט, די נאַטור וואָס טרייבט מיט אינווענינער פרייער נויטווענדיגקייט אַרויס פון זיך די גאַנצע וועלט. די געוואָרענע וועלט איז די „נאַטורא נאַטוראַטאַ". אַלץ אין דער וועלט איז בּעלעבט און געטליך. דער וועלט־עטהער בּעשטעהט פון קלענסטע טיילכעלעך, און אין יעדען טיילכעלע געפינט זיך גאָט, ווי די שעהנקייט אין אַ וועלכער ס'איז שעהנער זאַך. דאָס קלענסטע טיילכעלע רופט בּרונאָ אָן די „מאָנאַדע". פון די מאָנאַדען זענען צונויפגעשטעלט אַלע זאַכען. אָבער יעדע זאַך, וואָס איז אַ טייל פון אַ העכערען סיסטעם, איז אויך אַ מאָנאַדע פון אַ העכערער אָרדנונג. די ערד צום ביישפּיעל בּעשטעהט פון אַ סך מאָ־

נאַדען, אָבער זי אליין איז אויך אַ מאָנאַדע אין דעם זונען־סיסטעם. די זון־סיסטעם, איז אָבער ניט די איינציגע וועלט וואָס איז פאַראַן; זי מיט איהר זון און מיט איהרע פּלאַנעטען זענען ווידער אַמאָל אַ „מאָנאַדע" אין נאָך אַ העכערען סיסטעם. און סוף־כל־סוף קומען מיר צו דעם גאַנצען וועלט־סיסטעם, וואָס איז די העכסטע מאָנאַדע, די העכסטע איינהייט און גאַנציקייט: דאָס איז גאָט.

עס איז קלאָהר, אז אַזאַ סיסטעם קאָן ניט צולאָזען קיין אַבּסאָלוטען חילוק צווישען גוט און שלעכט. אַלץ אין דער נאַטור איז מעהר אָדער ווענינער גוט. אַלע איינצעלע זאַכען בייטען זיך אין דער נאַטור. אָבער דער גאַנצער אוניווערזום בלייבט שטענדיג גלייך, אין דעם העכסטען צושטאַנד פון פאָלקאָמענהייט. די גרעסטע גליקזעליגקייט איז אריינצוטהאָן זיך אין געדאַנקען אין דעם לעבען פון דעם גאַצען אוניווערזום, תמיד אויסצוגעפינען די איינהייט און גאַנציקייט אין דער פערשיעדענקייט און צובראָכענקייט פון איינצעלנע ערשיינונגען. מען מוז זיין א „העראָאישער ענטהוזיאַסט" („פּוריאָזאָ עראָאיקאָ") כדי צו לעבען נאָר צוליעב דער ווירסענשאַפט און שעהנקייט, וואָס אונז גיט די בעטראַכטונג פון דעם וועלט־אַל. דער העראָאישער ענטהוזיאסט קאָן, אמת, זיין ציעל קיינמאָל ניט דערגרייכען אין גאַנצען, אויך זיינע מיט־מענשען וועלען איהם אויסשפּאָטען און פערפאָלגען. אָבער ער האָט דערפאַר דעם גרויסען תענוג צו וויסען, אז ער לעבט פריי, לויט זיין אייגענער נאַטור, אז ער שטרענגט אָן אלע זיינע כחות, כדי צו ווערען אלץ בעסער און אלץ פאָלקאָמענער, און אז ער דערנעהנטערט זיך דערמיט צו דעם מקור פון וואַרהייט, גוטסקייט און שעהנקייט, נאָך וועלכען עס בענקט זיין נשמה.

די לעהרע פון דעם העראָאישען ענטהוזיאזם, וואָס רופט ארויס פערפאָלגונגען פון די מיט־מענשען, האָט זיך אויף אַ טראַגישען אופן פער'אמת'ט אין דזשיאָרדאָנאָ ברונאָ'ס לעבען. די קירכע האָט שוין יעמאָלט איינגעזעהן די גרויסע געפאַהר, וואָס עס וואַקסט פאַר איהר פון דעם קאָפּערניקאַנישען סיסטעם, און זי האָט גענומען רודף זיין יעדען, וואָס איז עפענטליך ארויסגעטראָטען צו פערטהיידיגען די נייע אפּיקורס'ישע תורה. ברונאָ איז געווען ניט

נאָר אין דעם פונקט פון קאָפּערניקאַניזם א געפעהרליכער געגנער פאר דער קירכע. מען האָט איהם אַרעסטירט, געלאָזט יאָהרען־לאַנג שמאַכטען אין דעם געפענגניס פון דער אינקוויזיציע און דערנאָך עפענטליך פראָצעסירט. זיין גאַנצען הערואישען ענטהוזיאַזם האָט ברונא ארויסגעוויזען ביים פראָצעס. ער האָט ניט אָבגעלייקענט קיין איין זאַץ פון זיינע מיינונגען. שטאָלץ האָט ער דערקלעהרט פאר די ריכטער זיין גלויבען.

די אינקוויזיטאָרען האָבען איהם געפונען שולדיג, און האָבען איהם איבערגעגעבען צו דער וועלטליכער מאַכט מיט דער ביטע, אז „זי זאָל איהם בעשטראָפען אזוי מילד ווי מעגליך, און ניט פער־גיסען זיין בלוט". דאָס איז געווען די צבוע'ישע פאָרמול, אין וועלכער די אינקוויזיציע פלעגט פעראורטיילען איהרע קרבנות צום פערברענען. ברונאָ האָט רוהיג אויסגעהערט דעם אורטייל און גע־זאָגט: „מיט גרעסערער פורכט זאָגט איהר ארויס אייער משפט, עהדער איך נעהם איהם אויף".

§ 76. גאַלילעי און קעפּלער.

די פערפאָלגונגען פון דעם קאָפּערניקאַנישען סיסטעם האָבען שוין אָבער ניט געקאָנט אויפהאַלטען די פערברייטונג פון'ם אמת. די קירכע האָט פערלאָרען איהר גייסטיגע מאַכט. מען האָט בלויז געהאַט אָבשיי פאר איהר פיזישער געוואַלט.

גאַלילעי (1564 ביז 1641), דער גרעסטער נאַטור־פאָרשער פון יענער צייט, איז שוין אויך געווען א קאָפּערניקאַנער, ווען אפילו ער האָט זיך עפענטליך פאר דער אינקוויזיציאָן אָבגעזאָגט פון דעם גלויבען. מען דערצעהלט, אז גאַלילעאי, וואָס האָט אָבגעלייקענט דעם אמת, בעת די אינקוויזיציע האָט איהם געפּייניגט, האָט דער־נאָך, ווי נאָר מען האָט איהם אויפגעהערט צו מאַטערן, ארויסגע־שריען: „און פון דעסטוועגען בעוועגט זי זיך". די דערצעהלונג איז היסטאָריש ניט פער'אמת'ט געוואָרען. אָבער אין דעם אויסגעשריי ליעגט א טיעפערער לאָגישער אמת. די גייסטיגע וועלט האָט זיך שטורמיש גענומען בעוועגען, און די קירכע האָט זי שוין ניט געקאָנט אויפהאַלטען.

ווי א פילאָסאָף איז גאַלילעי ניט פון גרויסער וויכטיגקייט. ער בעריפט זיך אויף דעמאָקריט, און שטעלט איהם העכער פאר

אריסטאָטעל'ן. פון דעמאָקריט'ען נעהמט ער אריבער די אטאָמען־לעהרע און דעם געדאנק, אז די זינליכע קוואליטעטען, ווי געשמאק, פארב, א. אז. וו. ליעגען ניט אין די אטאָמען, נאָר אין די אָרגאנען פון אונזערע חושים. ער פערלאנגט פאָלשטענדיגע פרייהייט פאר דער וויסענשאפט, וואָס טאָהר ניט האָבען איבער זיך קיין שום אויטאָריטעט. מיט איהרע ספיקות דארף זי פארטיג ווערען אליין. דאָס איינציגע בוך פון דער פילאָסאָפיע איז די נאטור. זי רעדט אָבער צו אונז אין אַן אַנדער לשון, עהרער מיר זענען געוואוינט געוואָרען צו פערשטעהן. איהרע אותיות זענען מאטעמאטישע פי־גורען: דריי־עקס, פיער־עקס, קרייזען, א. אז. וו.

גאלילעי זעהט קלאָהר איין, אז די מאטעמאטישע זיכערקייט קאן ניט שטאמען פון די חושים אליין, אָבער ער גיט זיך ניט קיין קלאָהרען ענטפער אויף דער ערקענטניס־טעאָרעטישער שאלה, פון וואנען זי שטאמט און פאר וואָס מיר מוזען זיך אויף איהר פערלאָזען.

גאלילעאוס וויכטיגקייט ליעגט ניט אין דער פילאָסאָפיע, נאָר אין דער בעגרינדונג פון דער נייער פיזיק. ער האָט אויסגעפאָרשט די פאל־געזעצען און די בעוועגונגס־געזעצען און האָט זיי צוריק־געפיהרט אויף ריין־מאטעמאטיש־מעכאנישע פרינציפען.

יאָהאן קעפלער (1571 ביז 1630) האָט נאָך ווייטער געבראכט דעם וויסענשאפטליכען געדאנק פון דער צייט. זיין הויפט־ווערק וועגען דער אסטראָנאָמיע איז א קלאסישעס ווערק אין דער מאָ־דערנער וויסענשאפט. דאָס, וואָס קאָפּערניק האָט ארויסגעשטעלט ווי א מעהר אָדער ווייניגער גלויבליכע סברה, האָט קעפלער מאטע־מאטיש בעגרינדעט. ער האָט אויך אויסגעבעסערט א סך פעהלערען, וואָס האָבען זיך געפונען ביי קאָפּערניק'ן, און האָט בעוויזען די נויטווענדיגקייט פון דעם קאָפּערניקאנישען געדאנק פאר'ן מענש־ליכען שכל. ווי קאָפּערניק, איז ער אויך געווען דורכגענומען מיט דעם פיטהאגאָרעאישען געדאנק פון דער וועלט־האַרמאָניע און, ארויסגעהענדיג פון איהם, האָט ער געלייקענט די אונענדליכקייט פון דער וועלט: די האַרמאָניע פערלאנגט אַן אין זיך אָבגעשלאָ־סענעם סיסטעם.

§ 77. קאַמפּאַנעללאַ און וואַניני.

דער לעצטער גרויסער פילאָסאָף פון דער איבערגאַנגס־צייט איז געוועזען קאַמפּאַנעללאַ (1568 ביז 1693). ער איז געוועזען דער לפי ערך פרימסטער פריי־דענקער פון זיין צייט און האָט געחלומ'ט וועגען א קאַטוילישער מאָנאַרכיע, וואָס זאָל ארומנעהמען די גאַנצע וועלט.

דער אויבערשטער האָט זיך, לויט קאַמפּאַנעללאַ, צוויי מאָל ענטפּלעקט: אין דער ביבעל און אין דער נאַטור. קיינע אַנדערע ביכער קאָנען ניט פערנעהמען דעם פּלאַץ פון דער נאַטור. אויך צוויי קוואַלען האָבען מיר, פון וואַנען עס שטאַמט די ערקענטניס: די ערפאַהרונג און דער גלויבען.

דער זיכערסטער פּונקט אין דעם מענשליכען וויסען איז די געוויסהייט, וואָס מען האָט וועגען דער אייגענער עקזיסטענץ. פון דער געוויסהייט קאָן מען איבערגעהן צו דער גאָט־פראַגע און אויך די עקזיסטענץ פון גאָט ארויסברענגען קלאָהר און געוויס. אַזוי ווי די פאָרשטעלונג פון גאָט איז אַן אידעע, וואָס שטייגט אריבער, דורך איהר גרויס אלע מענשליכע גרענעצען, דעריבער קאָן זי ניט זיין א פּראָדוקט פון דעם מענשען און מוז שטאַמען פון גאָט אליין.

אלץ אין דער נאַטור איז בעזעעלט, אפילו דער רוים. א ראיה: ער פערמיידעט די פּוסטקייט און בענקט נאָך פולקייט. די פלאַנצען בעקומען א טרויעריגען פּנים, בעת זיי פערוויאַנען, און ווערען פרעהליך, ווען אויף זיי פאַלט דער רעגען. אלע בעוועגונגען אין דער נאַטור, וואָס שטאַמען ניט פון דרוק און שטויס, געהען ארויס פון סימפּאַטיע און אַנטיפּאַטיע. אלץ אין דער נאַטור איז צונויפ־געבונדען אינאיינעם און אלע ערשיינונגען ווירקען בעשטענדיג איינע אויף די אַנדערע.

בנוגע דעם קאָפּערניקאַנישען געדאַנק, שלאָגט קאַמפּאַנעללאַ פאָר אַזאַ פּשרה: ארום דער זון דרעהען זיך די פּלאַנעטען אחוץ דער ערד. און די זון מיט די פּלאַנעטען דרעהען זיך ארום דער ערד, וואָס שטעהט אין'ם צענטרום פון דער וועלט.

קאַמפּאַנעללאַ איז אויך בעקאַנט ווי א סאָציאַליסטישער דענ־קער. ער האָט אָנגעשריעבען א שטאַאַטס־ראָמאַן, „דער זונען־שטאַאַט" אין וועלכען ער פּרעדיגט קאָמוניזם.

וואַניני (1585 ביז 1619) האָט ארויסגעבראַכט אַנ'אַפּיקורסישע נאַטור־פילאָסאָפיע. ער איז געווען גרייט אָבצוזאָגען זיך פון איהר פאַר דער אינקוויזיציע, אָבער דאָס האָט איהם ניט געהאָלפען. מען האָט איהם פערברענט אויפ'ן פלאַקער.

§ 78. די פּאָזיוויטיסטען פון דער איבערגאַנגס־צייט.

עהדער מיר פערלאָזען די פילאָסאָפיע פון דער איבערגאַנגס־צייט, מוזען מיר נאָך דערמאָהנען א גרופּע פון דענקער, וואָס איז אין איהר קאַמפּף אַנטגעגען אריסטאָטעלעס דערגאַנגען כמעט, ביז צום „כופר בעיקר", דעם אָבלייקענען פון יעדער מעטאַפיזיק איבערהויפּט.

דער וויכטיגסטער פון זיי איז ו י וו ע ס (1492 ביז 1540), וועלכען מען קען רעכענען פאַר א פאָרלויפער פון בעקאָן און דעקאַרט. אין א פּסיכאָלאָגישער ארבייט שטעלט ער זיך אוועק די אויפגאַבע אויסצופאָרשען ניט וואָס די נשמה איז, נאָר — וועלכע אייגענשאַפטען זי האָט, און ווי אזוי זי ווירקט. אויך פאַר דער גאַנצער נאַטור־וויסענשאַפט פערלאַנגט ער, מען זאָל זיך אָבזאָגען פון מעטאַפיזישע פּרושים און נעהמען זיך פאַר פּשוט'ע בעאָבאַכטונגען און עקספּערימענטען.

א שפּעטערער דענקער פון דעם זעלבען מין איז ניצאָליאוס (1498 ביז 1576), די פילאָסאָפיע האָט צו טהאָן מיט דעם חומר, דער מאַטעריע, און מוז איינגעטיילט ווערען נאָר אין צוויי גרויסע גרונד־וויסענשאַפטען: די פיזיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער נאַטור, און די פּאָליטיק, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט געזעלשאַפטליכע ערשיינונגען. אין דער פראַגע וועגען די אלגעמיינע אידעען, איז ניצאָליאוס, ווי אַ סך דענקער פאַר איהם, אַ נאָמינאַליסט, אַ געדאַנק וואָס שטאַמט שוין פון אַנטיסטענים (פערג פאַראג. 38). די מעטאַפיזיק איז ניט מעהר ווי דיכטונג.

ליטעראטור:

צו §§ 62 און 63 (אראבישע און אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע).

S. Munk, Melanges de philosophie juive et arabe etc. 1876

F. Dieterici, Die Philosophie der Araber in X. J. 1876 und 1879.

H. Steiner, Die Mutaziliten, 1865.

E. Renan, Averröes et l'averroisme, 3 ed. 1869.

M. Eisler, Vorlesungen üb. d. Jüdischen Philosophen des Mittelalters, 3 Bde. 1870—1884.

L. Stein, Die Willesfreiheit, etc. 1882.

M. Joel, Beitraege zur Geschichte d. Philosophie 2 Bde. 1876

דר. שמעון ברנפלד, דעת אלהים, תולדות הפלוסופיא הדתית בישראל, 2 בענד, 1899—1897.

נ. גאידאראוו (ח. זשיטלאווסקי) איינלייטונג אין דעם אריסטאָ־טעלישען פעריאָד פון דער אידישער רעליגיעזער פילאסאפיע, (רוסיש). וואסחאד 1903.

צו § 64. (די קריסטליכע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע).

Hauriau, Histoire de la philosophie scolastique, 2 Bde. 1872—1880.

H. Reuter, Geschichte d. Religioesen Aufklärung im Mittelalter 2 Bde. 1875—1877.

De Wulf, Histoire de la philosophie medievale 1900.

Denifle und Ehrle, Beiträge zur Geschicte der Philosophie des Mittelalters, 4 Bde. 1891—1893:

אין דעם ליטעראטור־פערצייכניס פון דעם פאָריגען העפט האָבען זיך אריין־גע'גנב'עט איינינגע דרוקפעהלער.

ביי די סטאָיקער איז נעדרוקט: Sto; דארף זיין Stoa
" " עפּיקורעער " " Voreibig " " Kreibig
" " " " " Gizyikic " " Gizyckie
" " פּילאָן " " Judes' " " Judeo
" " " " " T. Reville " " J. Reville

זיעבעטער קאפיטעל.

בעקאן און דעקארט

אינהאלט. עמפיריזם און ראציאָנאליזם. — פרענסיס בעקאָן, דער עמפריסט. — וויסען און מאכט. — בעקאָן'ס הויפט־שריפטען. — די פיער פערבלענדעניסען. — בעקאָן'ס אינדוקטיווע מעטהאָדע. — בעקאָן'ס פילאָסאָפיע. — רענע דעקארט, דער ראציאָנאליסט. דעקארט'ס לעבען און שריפטען. — דעקארט'ס ראציאָנאליסטישע מעטהאָדע. אלץ בעצווייפלען. „איך דענק, ממילא בין איך". — די גאָט־פראַגע. — דעקארט'ס וועלט־בילד. — דער מענש און די מענשליכע נשמה. — באלטאזאר בעקקער.

§ 79. אלגעמיינעס.

אין דער עלטערער פילאָסאָפיע האָט זיך שוין קלאָהר ארויס־געשטעלט די ערקענטניס־טעאָרעטישע פראגע: וועמען זאָלען מיר מעהר גלויבען, אונזערע חושים, אָדער אונזער שכל? אויף וועלכען יסוד קאן מען בויען א זיכערן וויסען וועגען דער וועלט, וועגען דעם מענשען און וועגען אלץ וואס אינטערעסירט איהם: אויף דעם יסוד פון דער ערפאהרונג, אָדער אויף דעם יסוד פון דעם ריינעם בעגריפ־ליכען דענקען? די טהעאָסאָפיע און די רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע האָבען אבגעשטופט די פראַגע אָן א זייט. אנדערע קוואלען פון דער ערקענטניס האָבען זיי אוועקגעשטעלט אויף דעם פלאץ פון ער־פאהרונג און ריינעם שכל: די איבערנאטירליכע ענטפלעקונג און דאס מיסטישע צונויפגיסען זיך מיט גאָט.

אין דער איבערגאנגס־צייט, ווען די איבערנאטירליכע ענטפלע־קונג האָט פערלאָרען דעם גאנצען קרעדיט, ווען מענש און נאטור זענען בעפרייט געוואָרען פון דיא טהעאָלאָגישע וואָלקענס, וואָס

האָבען זיי פערדעקט אין דער גאַנצער צייט פון דעם מיטעל־אַלטער, איז ווידער ארויפגעשוואומען די אַלטע פראגע, דער אַלטער געגענזאַץ צווישען עמפּיריזם, דעם פּרינציפּ פון ערפאהרונג, און ראַציאָנאַליזם, דעם פּרינציפּ פון דער ריינער שכל'דיגער ערקענטניס. די פראגע איז אָבער כמעט פערטומעלט געוואָרען אין דעם רעש פון דעם קאַמפּף אַנטגעגען דער סכאָלאַסטיק. נאָר ביי וויוועס און זיין ריכטונג טרעט קלאָהר ארויס דער עמפּיריסטישער כאַראַקטער־שטריך פון זייער דענקען.

ווי נאר די לאַגע האָט זיך אַ ביסעל אבגעקלעהרט, ווי נאָר די סכאָלאַסטיק איז אין גאַנצען, קען מען זאָגען, „אַראָב פון מארק“; ווי נאָר דער בעפרייטער נייער געדאנק האָט גענומען זעלבסטשטענדיג ווייטער שפּינען דעם פילאָסאָפישען פאָדים, אַזוי האָט זיך ווידער אין זיין גאַנצער שאַרפקייט ארויסגעשטעלט דער געגענזאַץ פון עמפּיריזם און ראַציאָנאַליזם.

די פילאָסאָפיע געהט זיך פאַנאַדער צוליעב דער ערקענטניס־טעאָרעטישער פראגע אין צוויי ריכטונגען. דער פאָטער פון דער ערשטער, דער עמפּיריסטישער ריכטונג, איז בעקאָן, דער בעגרינדער פון דער צווייטער איז דעקארט.

§ 80. פּרעטנסים בעקאָן פון ווערולאם. (1561 ביז 1621).

בעקאן איז שוין כמעט אין גאַנצען אַ דענקער פון דער נייער צייט. אמת, ער איז, ווי די מעהרסטע פילאָסאָפען פון דער רענעסאַנס, אויך פערנומען מיט דעם קאַמפּף אַנטגעגען אריסטאָטעלעס און די סכאָלאַסטישע פילאָסאָפיע. אָבער ניט דאס איז דער הויפּט ציעל און די הויפּט ארבייט פון זיין זוכען און פאָרשען. די צו־שטערונגס ארבייט איז שוין געווען געטהאָן פאר איהם. מיט איהם הויבט זיך אָן דאס נייע בויען. און בויען וויל בעקאָן אין ערשטער ליניע אַ וויסענשאַפטליכע פילאָסאָפיע, אַ סיסטעם פון מענשליכע ערקענטניסען, וואָס זאָל רוהען אויף אַ געזיכערטען, אין דער וויסענשאַפט־אויסגעפּרובירטען פונדאַמענט. זיין ציעל איז אָבער ניט נאָר ריכטיגע טעאָרעטישע ערקענטניס. אויב די איבערנאַנגס־פילאָסאָפיע האָט געשטרעבט צו בעפרייען נאַטור און מענש פון דער איבערנאַטירליכער שליטה און אוועקשטעלען דעם מענשען אונטער די געזעצען פון דער נאַטור, וויל בעקאָן, אז דער

מענש זאָל, אויסשטודירענדיג די געזעצען פון דער נאַטור, בעהער־שען זי, קריגען אויף איהר די אויבערמאַכט. אין דערינען דריקט זיך אויס די גייסטעס־ריכטונג פון זיין צייט און דערהויפּט פון זיין פאָלק, דעם ענגלישען. אין ענגלאנד האָט זיך פריהער עהדער אור־מעטום און שטאַרקער עהדער ערגיץ וואו געגומען ענטוויקלען די קאַ־פּיטאַליסטישע פאָרם פון פּראָדוקציאָן, וואָס איז געגרינדעט אויף דער בעסערער אויסנוצונג פון די נאַטירליכע קרעפטען.

ניצליכקייט, די הערשאַפט איבער דער נאַטור, — דאָס איז דאָס העכסטע אידעאל, צו וועלכען די פילאָסאָפיע זאָל, לויט בעקאָן, שטרעבען. די מאַכט איבער דער נאַטור קאָנען מיר אָבער בע־קומען אויף אזוי פיעל אויף וויפיעל מיר ו ו י י ס ע ן איהרע געזעצען. „טאַנטום פּאָססומוס קוואַנטום סצימוס“. מיר קאָנען אזוי פיעל, וויפיעל מיר ווייסען. מיר דאַרפען דעריבער זעהן אז אונזער וויסענשאַפט זאָל באמת זיין א וויסען, א ליכטיגע, מיט קיין זאך ניט געשטערטע, מיט קיין זאך ניט פערטונקעלטע אָב־שפּיגלונג פון יענע פּראָצעסען, וואָס קומען פאָר אין דער דרויסענ־דיגער וועלט. דערצו מוז מען אויסוועהלען נייע וועגען אין דער אויספאָרשונג פון דער נאַטור, ניט די, מיט וועלכע מען איז געגאַנגען ביז אהער, אונטער דער פיהרונג פון אריסטאָטעל׳ס לאָגיק. א נייע לאָגיק, א נייעם געצייג פון דענקען און פאָרשען מוז מען אויס־ארבייטען. דער אלטער „אָרגאַנאָן“ פון אריסטאָטעלעס האָט אונז אראָבגעפיהרט פון ריכטיגען דרך. א נייער „אָרגאַנאָן“ („נאָוואום אָרגאַנום“) דאַרף אונז וויעדער פיהרען צו דעם אמת. די פּרינ־ציפּען פון דער נייער לאָגיק זאָלען אבער אונז ניט נאָר העלפען אויס־בויען א וויסענשאַפט פון דער נאַטור, כדי צו בעהערשען איהרע קרעפטען, נאָר אויך אויסארבייטען אלע אנדערע צווייגען פון דעם מענשליכען וויסען, וואָס דאַרפען בעפריעדיגען די העכערע בע־דערפעניסען פון דער מענשליכער נשמה.

§ 81. בעקאָנס הויפּטשריפטען.

זיין פילאָסאָפיע האָט בעקאָן געשילדערט אין פערשיעדענע ווערק. די וויכטיגסטע פון זיי זענען: ערשטענס „די מאָראַלישע, עקאָנאָמישע און פּאָליטישע עסיים“, ערשט ערשיענען אין 1597. זיין הויפּט־לעבענס־ווערק איז „די גרויסע בענייערונג“. דער

ערשטער טייל פון איהם איז ערשיענען אין דעם יאָהר 1612 אונ־טער דעם נאָמען „געטראכטעס און געזעהענעס״, וואָס איז עטליכע מאָל איבערגעארבייט געוואָרען און אין דעם יאָהר 1620 ארויס אונטער דעם טיטעל „דער נייער אָרגאַנאָן פון די וויסענשאַפטען״. דער צווייטער טייל איז אויך פריהער ארויס אין דעם יאָהר 1605 אין ענגליש, און איז שפּעטער, אין דעם יאָהר 1623, ארויס פער־בעסערט אין לאַטיין אונטער דעם נאָמען: „וועגען דער חשיבות און דעם פאָרטשריט פון די וויסענשאַפטען״. דער דריטער טייל איז געבליבען ניט אָנגעשריבען. דאָס מאַטעריאַל פאַר איהם האָט נאָך בעקאָנ׳ס טוידט ארויסגעגעבען זיין סעקרעטאר.

§ 82. בעקאָנס קריטיק פון די פאַלשע „בילדער״ פון דעם מענשליכען שכל.

ס׳איז ניט גענוג צו האָבען א ריכטיגע מעטאָדע ווי אזוי אויס־צוגעפינען דעם אמת אין די נאַטור־ערשיינונגען. מען מוז פריהער פאַר אַלץ אָברייניגען דעם שכל פון יענע אידאָלען (פאַלשע בילדער, אָבגעטער) וואָס האָבען זיך אריינגע׳גנב׳עט אין איהם, און וואָס פערשטעלען דעם מענשענס בליק. א טייל פון זיי שטאַמט פון דער מענשליכער נאַטור, א טייל — פון דער סביבה אין וועלכער דער מענש לעבט.

בעקאָן רעכענט אויס פיער ארטען פון אזעלכע אידאָלען:

די ערשטע ארט זענען די „אידאָלא טריבוס״, די פאַלשע בילדער, וואָס ווערען בעשאַפען פון דעם שבט מענש און וואָס זענען איינגעוואָרצעלט אין דער מענשליכער נאַטור גופא. דער וויכ־טיגסטער פעהלער, וואָס דער מענשליכער שכל בעגעהט, איז — ווען ער בעטראַכט די פּאַסירונגען פון דער נאַטור, לויט זיין אייגענער טבע. אַלץ וואָס מענשען טהוען, טהוען זיי עם צוליעב א וועלכען ס׳איז ציעל, און אָט דעם שטאַנדפּונקט פון צוועקמעסיגקייט טראָגט דער מענש אריין אויך אין דער בעטראַכטונג פון נאַטירליכע ער־שיינונגען. די פּראָצעסען פון דער נאַטור מוזען מיר אבער שטו־דירען ניט לויט צוועקען, נאָר לויט אורזאַכען.

די צווייטע ארט פאַלשע בילדער, פון וועלכע דער מענשליכער שכל דאַרף זיך בעפרייען, זענען די „אידאָלא ספּעקוס״, די אינ־דיווידועלע פעהלערן וואָס שטאַמען פון דער ערציהונג און דעם טעמ־

פּעראַמענט, און אָפּטמאָל אויך פון די ריין קערפּערליכע אייגענשאַפטען פון יעדען איינצעלנעם יחיד.

די דריטע ארט פערבלענדעניסען זענען די „אידאָלא פאָרי“, די פאלשע בילדער, וואָס וואקסען אויס אויף דעם מארק פון דעם לעבען, וואָס ווערען ארויסגעבראכט פון דער מענשליכער שפּראַך און דעם אומגאנג מיט מענשען. בעקאָן רעכענט צו צו זיי אויך אזעלכע פאָרשטעלונגען, ווי „גליק“ און „ערשטער בעוועגער“.

די פערטע און לעצטע ארט זענען: די „אידאָלא טעאַטרי“. דאָס זענען יענע טעאָריען און געדאנקען, וועלכע די געלעהרטע וועלט האָט ארויסגעבראכט, כדי צו געבען א „טעאַטער־פאָרשטעלונג“ דעם עולם. בעקאָן רעכענט צו צו זיי כמעט אלע פריהערדיגע פילאָסאָפישע סיסטעמען. ער פערגעסט, אז ער אליין איז א פּראָדוקט פון זייער געדאנק און אז ער בענוצט א סך פון דעם, וואָס זיינע פארגענגער האָבען געשאַפען. אבער ווי א פאָרדערונג פאר דעם געלעהרנטען, וואָס וויל שטודירען די נאַטור, איז בעקאָן'ס געדאנק אויך אין דעם פונקט גערעכט. עהדער מען געהט שטודירען די נאַטור, זאָל דער מענשליכער שכל זיך אָבזאָגען פון אלע א פריהער שוין אָנגענומענע היפּאָטעזען און סברות.

ווען דער שכל ווערט בעפרייט פון די פיער מינים פערבלענדעניסען, מוז מען איהם אויך יעמאָלט נאָך ניט פערגלייכען מיט א קלאָהרען, אבגערעניגטען שפּיעגעל, וועמעס טבע עס איז נאָר אָבצושפּיגלען די זאכען אזוי, ווי זיי בעווייזען זיך פאר איהם. די אויפגאַבע פון דער וויסענשאַפט איז ניט נאָר די אָבשפּיגלונג פון די נאַטור־פּראָצעסען. עס איז איהר ציעל צו בעהערשען די נאַטור, דאָס הייסט, ארויסגעפינען יענע געזעצען און אייביגע נויטווענדיגקייטען וואָס ליגען פערבאָרגען אין די ערשיינונגען, כדי מען זאָל קאָנען, מיט דער הילף פון אזעלכע געזעצען, איבער אַנדערשען די נאַטור־ערשיינונגען לויט די פאָרדערונגען פון די מענשליכע אינטערעסען. דער מאַטעריאַל, וואָס די חושים ברייגנען, מוז איבערגעארבייט ווערען דורך דעם אָבגערייניגטען שכל. בעקאָן כאַראַקטעריזירט די שטעלונג פון דער וויסענשאַפט צו דער ערפאהרונג דורך דעם פאָלגענדען פערגלייך: מען זאָל ניט, ווי די שפּין, ארויסברענגען די קענטענים פון זיך אליין; דאָס טהוען די

מעטאַפיזיקער. מען זאָל אָבער אויך ניט ווי די אַמייזע (מאַ־ראַשקע) צונויפשלעפּען די מאַטעריאַלען אין א הויפען: דאָס טהוען די ריינע וויסענשאַפטלער. מען זאָל, ווי די בין, וואָס זויגט ארויס דעם תמצית פון די בלומען, און מאַכט פון איהם האָניג, איבערארבייטען דעם מאַטעריאַל פון דער נאַטור, כדי ארויסגעפינען זיין תמצית, דעם געזעץ.

§ 83. בעקאָנס אינדוקטיווע מעטאָדע.

כדי ארויסצוגעפינען די געזעצען וואָס הערשען אין דער נאַ־טור, מוז מען קודם כל פעסטשטעלען די פאַקטען און פאַסירונגען. דאָס דערגרייכען מיר, ערשטענס מיט דער הילף פון דער בעאָבאַכ־טונג, דאָס הייסט, דעם גענויען און פינקטליכען צוקוקען זיך צו די נאַטור־ערשיינונגען, און צווייטענס מיט דער הילף פון דעם ע ק ס פּ ע ר י מ ע נ ט, דאָס הייסט, דורך פּערענדערונגען, וועל־כע מיר ברענגען מיט א כיון אריין אין דעם גאַנג פון די נאַטור פּראָצעסען, כדי צוזעהן, ווי דאָס וועט ווירקען אויף די אנדערע נאַ־טור־ערשיינונגען וואָס אינטערעסירען אונז.

בעאָבאַכטענדיג די נאַטור, דאַרף פאַר אונז זיין דער עיקר ארויסצוברענגען די נויטווענדיגע שייכות'ען צווישען די פאַקטען, ארויסצוגעפינען זייערע א ו ר ז א כ ע ן. צו דעם צוועק דאַרף מען פיהרען א גענויען רייסטער פון אלע בעאָבאַכטונגען און עקס־פּערימענטען. עס מאַכט זיך אָפט אין דער ערפאַהרונג, אז איינינע פעלען רעדען מיט אַ בעזונדער דייטליכער שפּראַך. יענע רופט בעקאָן אָן די „פּרעראָגאַטיווע אינסטאַנצען", — אויסדערוועהלטע, מיוחסים'דיגע פעלען. פאַר זיי דאַרף מען פיהרען א בעזונדער רייסטער. פערגלייכענדיג אלע פעלען, קאָנען מיר אַרויסגעפינען די געזעצען וואָס אין זיי הערשען, און אויף דעם גרונד פון די געזעצען, קאָנען מיר דערלאַנגען צו נאָך העכערע כללים פון דער נאַטור, צו די א ק ס י אָ מ ע ן.

וויל מען צום ביישפּיעל אויסגעפינען וואָס איז דער מהות און די אורזאַך פון ווארעמקייט, דאַרפען מיר גענוי פערשרייבען אלע פעלען, אין וועלכע ווארעמקייט קומט פאָר צונויפגעבונדען מיט אַ וועלכער ס'איז אנדערער ערשיינונג. לאָמיר אָננעהמען, אז אין גע־וויסע פעלען זעהען מיר קלאָהר איין, אז ווארעמקייט איז פערבונ־

דען מיט אַ וועלכער עס איז אַרט פון בעוועגונג. געוויסע פּרעראָ־גאַטיווע אינסטאַנצען", קאָנען אונז בעווייזען, אַז מיט דעם גראַד, ווי אַ געוויסע אַרט פון בעוועגונג פערגרעסערט זיך, ווערט אויך שטאַרקער די וואַרעמקייט און אַז צוריק, אין דעם מאָס, אין וועל־כען יענע אַרט פון בעוועגונג ווערט קלענער, ווערט אויך די וואַ־רעמקייט שוואַכער. יענע „פּרעראָגאַטיווע אינסטאַנצען" גיבען אונז דעם מאַטעריאַל פאַר עקספּערימענטען, פאַר קינסטליכע פער־ענדערונגען, כדי צו פערזיכערן זיך אויף קלאָהר, אויף וועלכען אופן די וואַרעמקייט איז נויטווענדיג פערבונדען מיט יענער אַרט פון בעוועגונג. אויף דעם וועג קאָן מען קומען צו דעם פעסטען און זיכערן רעזולטאַט, אין וואָס פאַר אַן אַרט בעוועגונג עס בעשטעהט די וואַרעמקייט.

שוין פון בעקאָן'ס מעטאָדאָלאָגישע געדאַנקען איז קלאָהר, אַז זיין אינדוקציאָן פערלאַנגט ניט, מען זאָל אויספאָרשען א ל ע פעלען אין דער נאַטור, וואו עס קומט נאָר פאָר די ערשיינונג פון וואַרעמקייט. עס איז גענוג, ווען מיר געפינען עטליכע „פּרעראָגאַ־טיווע אינסטאַנצען", וואָס פיהרען דעם שכל אויף דעם ריכטיגען וועג פון עקספּערימענט און לאָגישען שלוס.

די גאַנצע אַרבייט ווערט געפיהרט, כדי פון די אַקסיאָמען און געזעצען זאָל מען קאָנען ווייטער אַראָבשטייגען צו די ערשיינונגען, מאַכען ע ר פ י נ ד ו נ ג ע ן, דאָס הייסט, אַנווענדען קינסטליכע מיטלען, וואָס זאָלען צווינגען די נאַטור, זי זאָל אַרבייטען, לויט אונזערע ציעלען. בעקאָנ'ען האָט זיך געדוכט, אַז מען קאָן מ א ־ כ ע ן ערפינדונגען אויף אַ ריין־לאָגיש־מעכאַנישען וועג און אַז יעדער וויסענשאַפטס־מאַן קאָן ווערען אַנ'ערפינדער.

§ 84. בעקאָנס פילאָסאָפיע.

די נאַטור־וויסענשאַפט איז ניט דער איינציגער פעלד אויף וועלכען עס דאַרף אַרבייטען דער מענשליכער שכל. דער מענש האָט אַנדערע בעדערפעניסען אַחוץ דער פּראַקטישער בעהערשונג פון דער נאַטור. אָבער אויך אויף אַלע אַנדערע פעלדער פון'ם מענש־ליכען וויסען, דאַרף מען אַריינטראָגען דעם זעלביגען גייסט פון סיס־טעמאַטישער אָרדענונג, בעאָבאַכטונג, און וואו ס'איז מעגליך, עקספּערימענט. אַלע וויסענשאַפטען מוזען איינגעאָרדנעט ווערען

אין איין סיסטעם, װאָס זאָל זיין, װי א מין לאנדקאַרטע פון דער מענשליכער אינטעלעקטועלער װעלט. („גלאָבוס מונדי אינטעלעק־טואַלים"). מען מוז די פערשידענע װיסענשאַפטען קלאַסיפיצי־רען, ארויסברענגען זייער נאַטירליכע שייכות. בעקאַן װערט דער־מיט דער פּאָטער פון א פילאָסאָפישען פּראָבלעם, װאָס האָט שפּע־טער בעזונדערס אינטערעסירט דעם פּאָזיטיװיסטישען גערדאנק אין דער פילאָסאָפיע פון אָגיוסט קאָנט און הערבערט ספּענסער.

אזוי װי די פערשידענע צװייגען פון דעם מענשליכען װיסען װאַקסען ארויס פון די בעדערפעניסען פון דער מענשליכער נשמה, דעריבער מוז מען זיי איינטיילען, לויט די גרונד־קרעפטען פון דער נשמה. דריי גרונד־קרעפטען האָט די מענשליכע נשמה: דעם כח הדמיון, די ערינערונגס־קראַפט און דעם פערשטאַנד. און לפי דעם, דאַרפען זיין דריי הויפּט־פעלדער פון דער מענשליכער ערקענטניס. אויף דעם כח הדמיון, דער איינבילדונגס־קראַפט, רוהט די פּאָעזיע; אויף דעם זכרון — אלע היסטאָרישע װיסענשאַפטען; אויף דעם פערשטאַנד — די נאַטור־װיסענשאַפט און די פילאָסאָפיע.

די נאַטור־פילאָסאָפיע שטייגט אריבער די גרענעצען פון דער נאַטור־װיסענשאַפט און האָט אין א סך פּונקטען גאַנץ אנדערע אויפגאַבען, עהדער די לעצטע. זי דאַרף ערקלעהרען, ניט די איינ־צעל־ערשיינונגען, נאָר דעם גאַנצען אַל־װעלטליכען פּראָצעס. דאָ קאָן מען שוין ניט אויסקומען בלויז מיט אורזאַכען און געזעצען, נאָר מען מוז אָננעהמען אויך די סברא, אז די נאַטור אין גאַנצען האָט צו פערװירקליכען געװיסע צװעקען.

אויך מוז מען אויסגעפינען א סברא, װאָס זאָל אונז געבען די מעגליכקייט צו פערשטעהן די געזעצען, װעלכע מיר געפינען ארויס אויף דעם װעג פון בעאָבאַכטונג און עקספּערימענט. זעהען מיר צום ביישפּיעל, אז געװיסע קערפּער ציהען זיך צו און שטויסען זיך אָב, מוזען מיר אָננעהמען, אז אין זיי קומט פּאָר א װעלכער ס'איז פּסיכישער פּראָצעס. אלע קערפּער האָבען אין זיך דונקעלע אונ־בעװאוסטע פּאָרשטעלונגען (פּערצעפּציאָנען). די קערפּער װירקען איינע אויף די אנדערע, ניט דורך דרוק און שטויס, װי דאָס האָט געלערענט דעמאָקריט, נאָר זיי װירקען א דאנק אינװעניגע קרעפטען. די מאַטעמאַטיק קאָן אונז װעניג װאָס ערקלעהרען אין די נאַטור־ערשיינונגען. און פון דער מאַטעמאַטיש־מעכאַנישער פיזיק, װעלכע

גאַלילעי האָט אויפגעבויט, האָט בעקאָן וועניג געהאַלטען. מחמת דעם זעלביגען ניט־צוטרויען צו מאַטעמאַטיק האָט בעקאָן אויך אָב־געשפּאָט די קאָפּערניקאַנישע לעהרע.

דער מענש האָט אין זיך אַ גייסט, אָבער דער גייסט קאָן ניט זיין קיין ענין פאַר דער פילאָסאָפיע, ווייל מען קאָן איהם בשום אופן ניט דערקענען. אָבער אַ חוץ דעם גייסט האָט דער מענש נאָך אויך אַ „נאַטירליכע" נשמה, וואָס בעשטעהט אין אַ דינעם וואַרימען קערפּער. ווי אַלע קערפּער, האָט אויך די נאַטירליכע מענש־ליכע נשמה, פּערצעפּציאָנען (פאָרשטעלונגען) אין זיך. זיי זענען אָבער בעוואוסטע פּערצעפּציאָנען. עס איז די אויפגאַבע פון דער וויסענשאַפט אויסצופאָרשען, פאַר וואָס, און ווי אַזוי די פּערצעפּציאָנען פון דער מענשליכער נשמה ווערען בעגאָסען מיט דעם ליכט פון דעם בעוואוסטזיין. די בעוואוסטע פּערצעפּציאָנען זענען עמפּפינדונגען (שפּיהרונגען) און עס איז אַ ווייטערע אויפ־גאַבע פון דער וויסענשאַפט ארויסצוגעפינען, וועלכע בעוועגונגען אין דער דרויסענדיגער וועלט רופען אין אונז ארויס די פערשיעדענע שפּיהרונגען און פאַר וואָס דאָס געשעהט אַזוי.

די מאָראַל איז אַ פּראָדוקט פון דער מענשליכער נאַטור. צוויי גרונד־קרעפטען ארבייטען אין איהר: דאָס שטרעבען צו דעם אייגענעם נוצען, און דאָס שטרעבען צו דעם נוצען פון דער גאַנצער געזעלשאַפט. זיטליך איז דאָס, וואָס ברענגט נוצען דעם גאַנצען כלל.

אויך דאָס לעבען פון דער גאַנצער געזעלשאַפט מוז אויסגע־פאָרשט ווערען לויט נייע וויסענשאַפטליכע פּרינציפּען. דאָס דאַרף געשעהן אין אַ בעזונדער וויסענשאַפט, אין דער פּאָליטיק.

דעם העכסטען פּלאַץ פון אַלע וויסענשאַפטען פערנעהמט די אייגענטליכע פילאָסאָפיע, וואָס דאַרף זיך בעשעפטיגען מיט אַלע פראַגען, וואָס האָבען אַ שייכות ניט צו די איינצעלנע טיילען פון דער וועלט, נאָר צו אַלע איהרע ערשיינונגען, ווי צום ביישפּיעל די בע־גריפען פון „זיין", און „ניט זיין", „עהנליכקייט", און „פערשיעדענ־קייט", און די אַלגעמיינע אקסיאָמען פון דער מאַטעמאַטיק.

אין דעם אויפבוי פון זיין פילאָסאָפיע און אין איהר שייכות צו די איינצעל־וויסענשאַפטען, איז בעקאָן זעהר נאָהענט צו אריס־

טאָטעל'ן, אנטגעגען וועלכען ער פּאָלעמיזירט אזוי העפטיג. די פילאָסאָפיע איז, ערשטענס, די פערבינדונג פון אלע וויסענשאַפטען, און, צווייטענס, א בעזונדער ערקענטניס־פעלד, וואָס האָט כמעט די זעלבע אויפגאַבען, וועלבע אריסטאָטעלעס האָט אוועקגעשטעלט פאר איהר. בעקאָן רופט זי אויך אָן מיט דעם זעלבען נאָמען וואָס אריסטאָטעלעס האָט איהר געגעבען: זי איז די ערשטע פילאָסאָפיע (פרימא פילאָסאָפיא), אָדער אויך: די „אוניווערסאַל־וויסענשאַפט". („סציענציא אוניווערסאַליס".)

דאס טהעאָלאָגישע פּראָבלעם ווערען נאָך געהערט צו דער ערשטער פילאָסאָפיע, און אויך דא שפּיעלט נאָך כמעט די זעלביגע ראָליע, ווי אין דעם רייגעם, ניט פארפעלשטען אריסטאָטעליזם. גאָט ווערט אריינגעבראַכט נאָר צוליעב דעם צוועק, כדי טהעאָרעטיש צו ערקלעהרען דעם גאַנצען וועלט־פּראָצעס, וויל מיט פיזישע אורזאַכען אליין קאָן מען דערביי ניט אויסקומען. וועניג פילאָסאָפיע, זאָגט בעקאָן, פיהרט אונז אָב פון גאָט. א סך פי־לאָסאָפיע פיהרט אונז ווידער צוריק צו איהם.

מיט דער רעליגיאָן האָט אָבער די פילאָסאָפישע טהעאָלאָגיע א ברעקעל ניט צו טהאָן. די רעליגיאָן ליעגט דרויסען פון דער פילאָסאָפישער בעטראַכטונג. איהרע אמת'ען און — דער עיקר — די אמת'ען פון דער קריסטליכער קירכע — קאָנען ניט זיין קיין ענין פאר א וועלכער ס'איז פילאָסאָפישער דיסקוסיאָן. די קריסט־ליכע דאָגמען דארף מען אָננעהמען ווי זיי זענען, נישט צו פרעגען פאר וואָס און פאר ווען. אקוראט ווי מיר זענען מסכים אָהן א דיסקוסיע צו די כללים פון דעם שאַך־שפּיעל, בעת מיר שפּיעלען אין שאַך.

פון דעם לעצטען פערגלייך קאָן מען לייכט איינזעהען, ווי בעקאָן האָט זיך באמת געשטעלט צו דעם רעליגיעזען פּראָבלעם. די רעליגיאָן איז א מין שאַך־שפּיעל: וועמען עס געפעהלט מיט־צו־שפּיעלען, יענער זאָל זיך בויגען אונטער איהרע געזעצען.

§ 85. רענע דעקאַרט (רענאַטוס קארטעזיוס. 1596 ביז 1650).

דער פילאָסאָפישער געגענזאַץ צו בעקאָן איז דעקארט. בע־קאָן'ס הויפּט ציעל איז דער מענשליכער נוצען און די פּראַקטיק. דעקאַרט איז פּעראינטערעסירט מעהר עהדער אלץ אין דעם פּראָב־

לעם פון דעם זיכערען מעאָרעטישען וויסען. פאַר בעקאָן'ען איז די פילאָסאָפיע ניט מעהר ווי א סיסטעם פון ערפאַהרונג, פאַר דע־קאַרטען איז זי — א געדאַנקען־בנין אַרויסגעבראַכט פון דעם ריי־נעם שכל. בעקאָן איז דער עמפּיריסט, דעקאַרט — דער ראַציאָ־נאַליסט. אָבער אין ביידען רעדט איין און דער זעלביגער גייסט פון דער צייט: דער מענשליכער שכל וואָס האָט זיך אין גאַנצען בע־פרייט פון דער קירכליכער אויטאָריטעט, א שטרעבונגער צו זיך זעלבסט און צו די אייגענע פאָרדערונגען, פערלאָזט ער זיך ניט מעהר אויף אויגענבליקליכע המצאות און שעהן־אויסזעהענדע היפּאָטעזען, נור ער פערטיעפט זיך אין דעם ענין, לאָזט זיך אין איהר אריין סיס־טעמאַטיש, שריט פאַר שריט און מאַכט ניט קיין וויטערען שריט, סיידען ער פערזיכערט זיך אין דער ריכטיגקייט פון דעם פריהער־דיגען. ביידע, בעקאָן און דעקאַרט זענען אויסגעוואַקסען און אויפ־געצויגען אויף יענער נאַטור־וויסענשאַפט, וואָס האָט זיך פאַנאַנ־דערגעבליהט צום סוף פון דער רענעסאַנס־פּעריאָדע. פאַרביידען איז די ענטוויקלונג און די זיכערשטעלונג פון דער וויסענשאַפט איינס פון די וויכטיגסטע ציעלען פון זייער גאַנצען פילאָסאָפירען.

§ 86. דעקאַרט'ס לעבען און שריפטען.

פון דעקאַרט'ס לעבען מוז מען מיט־טיילען אַנ'עפּיזאָד, וואָס איז געווען זעהר וויכטיג פאַר די ענטוויקלונג פון זיין פילאָסאָפישען געדאַנקען־גאַנג. דעקאַרט האָט זיין פילאָסאָפיע ניט נאָר געטראַכט, נאָר אויך געלעבט. זיין ערציהונג האָט דעקאַרט בעקומען אין איי־נער פון די בעסטע ערציהונגס־אַנשטאַלטען אין יענער צייט, אין לאַפלעש, א שוהל, וועלכע די יעזואיטען האָבען געגרינדעט און גע־פיהרט. אין יענער שוהל איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט דער פי־לאָסאָפיע און דער וויסענשאַפט פון זיין צייט. אָבער קיין ווי־סענשאַפט און קיין פילאָסאָפישער געדאַנק האָט זיך איהם ניט גע־וואָלט לעגען אויפ'ן שכל. הנאה האָט ער געהאַט נאָר פון דער מאַטעמאַטיק, ווייל נאָר זי אַליין איז פאַר איהם געווען קלאָהר און איבערצייגענד. פון דער שוהל איז ער אַרויס ניט קיין בעפרידיגטער. אין דעם גאַנצען וויסען, א חוץ דער מאַטעמאַטיק, האָט ער ניט גע־זעהן קיין איין זאַך, אויף וועלכע מען זאָל זיך קאָנען אונבעדינגט פערלאָזען.

א צושטאנד פון ספקות האָט גענומען הערשען אין זיין נשמה. און די ספקות האָבען איהם געבראכט שווערע פסיכישע ליידען. סוף כל סוף האָט ער גענומען צווייפלען אפילו אין דער מאטעמאטיק: ווער פערזיכערט אונז, אז מיר מאכען ניט קיין טעות אפילו אין די פשוט'סטע מאטעמאטישע רעכענונגען, אין דעם פשוט'סטען צעהלען? טאָמער איז אויך די מאטעמאטישע קלאָהרקייט און זיכערקייט ניט מעהר ווי א פערבלענדעניש? טאָמער האָט עמיצער, א בייזער גייסט, אזוי בעשאַפען אונזער נאטור אז מיר זאָלען קיינמאָל ניט זיין אימשטאנד ארויסצובערענגען דעם אמת? וואָלט כאָטש געווען איין זיכערער זאַץ, איין זיכערער געדאנק, וואָס זאָל אויסשליסען יעדע מעגליכקייט פון ספק, וואָלט ער שוין געהאַט א פעסטען באָדען אונטער די פיס.

דער אלט־גריכישער מאטעמאטיקער און מעכאניקער, ארכימעד, האָט אמאָל געזאָגט, אז אויב מען וואָלט איהם געגעבען נאָר איין פונקט אויסער דער וועלט, אויף וועלכען ער זאָל קאָנען שטעהן, וואָלט ער די גאנצע וועלט געקאָנט מיט מעכאנישע מיטלען אויפהויבען פון איהר אָרט. אָט אזא שטעה־פונקט אין דער גייסטיגער וועלט האָט געזוכט דעקארט, פון וועלכען ער זאָל קאָנען מיט דער הילף פון דער ריינער לאָגיק אויפהייבען די בערג ספקות וואָס האָבען געדריקט זיין נשמה.

און אזא זיכערער פונקט האָט זיך בעוויזען פאר דעקארט'ס גייסטיגען אויג. איינמאָל איז איהם קלאָהר געוואָרען, אז ער קאָן אלץ בעצווייפלען, אָבער איין זאך מוז דערביי בלייבען ריין פון ספק: דאס איז דער פאקט, אז ער צווייפעלט. צווייפלען הייסט אָבער דענקען, און וויבאלד איך דענק — ממילא בין איך. „קאָגיטאָ ערגאָ סום“. אָט די געוויסהייט, אז איך בין און אז איך דענק, איז געוואָרען פאר דעקארט דער זיכערסטער אויסגאנגס־פונקט פון זיין גאנצען פילאָסאָפירען. ארייננטראכטענדיג זיך אין איהם, האָט ער אויסגעפונען, אז דער „קאָגיטאָ ערגאָ סום“ איז ניט נור א זיכערער איינצעלנער זאַץ, א קליינינקער טייל פון דער אונענדליך־גרויסער וועלט פון וויסענשאפט. ער טראַגט אין זיך פערבאָרגען א גאנצע מעטאָדע, ווי אזוי מען זאָל אויסגעפינען דעם זיכערן וויסען און ווי אזוי מען זאָל יעדען וויסענשאפטליכען געדאנק אוועקשטעלען אויף א פעסטען אונבעריהרליכען פונדאמענט.

דעקארט איז דורך דעם געוואָרען דער פאָטער פון א נייער מע־טאָדע אין דער פילאָסאָפיע, פון א נייער ארט בעארבייטען פי־לאָסאָפישע פראָבלעמען, וואס האָט געדויערט ביז צו קאנט.

זיינע פילאָסאָפישע געדאנקען האָט דעקארט אָנגעשריבען און פערעפענטליכט אין די פאלגענדע הויפט־ווערק:

ערשטענס, „א געשפרעך וועגען דער מעטאָדע, כדי ריכטיג צו פיהרען דעם שכל און זוכען דעם אמת אין די וויסענשאפטען“. ערשיענען אין ליידען, האָלאנד, אין 1837 אינאיינעם מיט זיינע וויסענשאפטליכע אָבהאנדלונגען וועגען פיזיק און מאטעמאטיק. די שריפט איז ערשיענען אין דער פראנצויזישער שפראך.

צווייטענס, „בעטראכטונגען וועגען דער ערשטער פילאָ־סאָפיע, וועגען דער עקזיסטענץ פון גאט און וועגען דער אונשטערב־ליכקייט פון דער נשמה“. ערשיענען אין לאטיין אין פאריז 1641. די שריפט ערקלעהרט נאָך אמאָל זיין פילאָסאָפישען גרונד־געדאנק און ענטפערט אויף אלע טענות, וועלכע פערשיעדענע געלעהרטע און פילאָסאָפען האָבען ארויסגעזאָגט אנטקעגען זיינע לעהרען.

דריטענס, „די פרינציפען פון דער פילאָסאָפיע“. ערשיענען אין אמסטערדאם 1644. די שריפט גיט א סיסטעמאטישע צונויפ־שטעלונג פון זיין גאנצען פילאָסאָפישען בנין.

פערטענס, „די ליידענשאפטען פון דער נשמה“. א פסיכאָ־לאָגישע מאָנאָגראפיע, ערשיענען אין פראנצויז אין אמ־סטערדאם 1650.

א חוץ די שריפטען זענען, צום טייל נאָך זיין טוידט, פער־עפענטליכט געוואָרען נאָך אנדערע ווערק פון דעקארט, וואָס האָבען צו טהון מיט וויסענשאפטליכע ענינים.

§ 87. דעקארט'ס ראציאָנאליסטישע מעטאָדע.

דער פסיכישער צושטאנד פון צווייפעל און דאָס אויסגעפינען פון דעם זיכערען פונקט אין דער געדאנקען־וועלט, וועלכע דעקארט האָט דורכגעלעבט, וויל ער פערוואנדלען אין א מעטאָדע פון פי־לאָסאָפישען דענקען און פאָרשען. דאס וואס איז געווען אן עפיזאָד אין דעקארט'ס לעבען, דער צווייפלען, זאָל ווערען א נויטיגער ערשטער שריט אין יעדען ערנסטען פילאָסאָפישען זוכען. יעדער פילאָסאָף דארף אָנהויבען זיין פאָרשען מיט צווייפלען. מען זאָל

צווייפלען ניט כדי צו בלייבען ביים צווייפלען, נאָר כדי צו בעפרייען די נשמה פון אלע אָנגענומענע מיינונגען, אלץ איינס: אמת'ע אָדער פאַלשע, און כדי דער שכל זאָל קאָנען נאכדעם אליין פון זיך ארויסברענגען, וואס איז אמת, און וואס איז פאַלש, געפיהרט פון א זייבערען קריטעריום, וואָס ניט איהם אן די סימנים פון דעם רייגעם אמת.

אין דעם צושטאנד פון ספק און לייטערן אונזער וויסענשאפט דארף דער פילאָסאָף אָבהיטען פאלגענדע פיער כללים. ערשטענס: ער מוז בעצווייפלען אלץ וואס איז ניט אזוי קלאָהר און דייטליך ווי דער זאַץ, „אז איך דענק ממילא בין איך". צווייטענס: יעדען ענין וועלכען מען וויל בעצווייפלען אָדער בעשטעטיגען, מוז מען אנאַליטיש פונאנדערגליעדערן אין זייגע איינצעלנע טיילען. דריטענס: אין דער אונטערזוכונג דארף מען געהן שטופען־ווייז, בהדרגה, פון לייכטערע פעלען צו אלץ שווערערע. פערטענס: דארף מען האָבען אן איבערבליק איבער דעם גאנצען פעלד פון דער אונטערזוכונג און קאָנען זיין זיכער, אז מען האָט קיין וויכטיגען פונקט ניט אויסגעלאָזען.

צוטרעטענדיג צו דעם פראָצעס פון מעטאָדישען צווייפלען, דארף מען זיך קלאָהר מאכען ו ו אָ ס מען בעצווייפעלט און פ א ר ו ו אָ ס מען איז געצוואונגען דאס צו בעצווייפלען. איך בעצווייפעל מיינע געדאנקען. אָבער מיין געדאנקען־וועלט בעשטעהט פון אידעען (פאָרשטעלונגען וועגען וועלכע ס'איז ענינים), געפיהלען (לוסט און אונלוסט; טרויער און פרייד), ווילענס־האנדלונגען און אורטיילען (עפעס איז, עפעס איז ניט, און אזוי וו.) — אויף וועלכע פון די טיילען פון מיין געדאנקען־וועלט קאן מען אנווענדען דעם צווייפלען? ס'פערשטעהט זיך, אז מען קאן ניט בעצווייפלען, אז איך האָב אין מיין געדאנקען־וועלט וועלכע עס איז אידעען, געפיהלען, אָדער אורטיילען. ווי משוגה'דיג עס זאָל, צום ביישפיעל, ניט זיין די אידעע אָדער די פארשטעלונג פון א פערד מיט פליגלען, קאן איך דאָך ניט אָבלייקענען, אז אזא אידעע איז אין מיר דאָ. איך קאָן אָבער צווייפלען אין מיין א ו ר ט י י ל, אז א געפליגעלטער פערד איז באמת דאָ אין דרויסען פון מיין געדאנקען־וועלט, אין דערווירקליכקייט. הייסט עס, אז דער אנאַליז

פון דער פראגע, וואס איך זאל בעצווייפלען, ברענגט אונז צו דעם ענטפער, אז צווייפלען קאנען מיר נאר אין די ריכטיקייט פון אונ־זערע א ו ר ט י י ל ע ן.

דערנאך דארפען מיר זעהן אז אונזער צווייפעל זאל זיין א פ א ל ש ט ע נ ד י ג ע ר, דאס הייסט, ער זאל ארומנעהמען די אורטיילען וועגען א ל ע טיילען, פון וועלכע עס בעשטעהט אונ־זער געדאנקען־וועלט. דערצו דארף מען האבען א קלאהרען בעגריף וועגען דער קלאסיפיקאציע, וועגען דער איינטיילונג פון אונזערע אידעען. דעקארט טיילט אלע אידעען איין אין דריי גרויסע קלאסען. ערשטענס: די אידעען, וואס מיר מיינען, אז זיי זענען אריינגע־בראכט אין אונז פון דער דרויסענדיגער וועלט דורך אונזערע חושים. דאס זענען די „אדווענטיציע", פון דרויסען־אריינגעבראכטע. דער צווייטער קלאס איז די „אליין־געמאכטע" אידעען („א מע איפסא פאקטע"), ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון א פערד מיט פליגלען. און דריטענס, אזעלכע אידעען, וואס שטאמען ניט פון דער דרויסענדיגער וועלט, און וואס זענען ניט קינסטליך צונויפ־געשטעלט פון אונז. דאס זענען די „איינגעבארענע" אידעען די „איננאטע". ווי צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון „אמת", פון „דענקען", פון דעם אייגענעם „איך".

לויט די דריי קלאסען פון אידעען האבען מיר א פארשטעלונג פון דריי וועלטען. ערשטענס, פון א זינליכער וועלט, וועלכע מיר נעהמען אריין מיט אונזערע חושים. צווייטענס, פון אנ'אייגענעם „איך", אין וועלכען עס שפילט זיך אפ דער גאנצער פראצעס פון דענקען. און דריטענס, פון א גאט, וואס האט ארויסגעבראכט סיי די דרויסענדיגע וועלט, סיי דעם איך.

וועגען די אלע דריי גרונד־ענינים: „וועלט", „איך", „גאט", אורטיילען מיר, אז זיי ע ק ז י ס ט י ר ע ן, ד. ה. אז עס איז דא אין דער ווירקליכקייט א וועלט, אן „איך", א גאט. אט די אור־טיילען מוזען מיר בעצווייפלען: ווער און וואס גאראנטירט אונז זייער עקזיסטענץ?

פאר וואס זאלען מיר בעצווייפלען די עקזיסטענץ פון דער וועלט? ווייל מיר קענען זי נאר דורך אונזערע חושים. די חושים אבער נארען אונז אפטמאל אב. אנ'עדות, וועמען מיר האבען אפט־

מאָל געכאַפּט ביי אַ ליגען, האָט קיין רעכט ניט צו פּערלאַנגען, אַז מיר זאָלען איהם אונבעדינגט גלויבען; אפשר נאַרט ער אונז אַלע מאָל אָב. דאָס, וואָס מיר זעהען אויפ'ן וואהר, איז אפשר ניט מעהר ווירקליך עהדער דאָס וואָס מיר זעהען אין חלום. די גאַנצע וועלט, און דער אייגענער איך און דער גאַנצער לעבען איז אפשר ניט מעהר ווי אַ פאַנטאַסטישער טרוים, וואָס האָט קיין ברעקעל ממשות ניט.

עס פערשטעהט זיך, אַז אויך די עקזיסטענץ פון אַ גאָט און אַן אייגענעם „איך" איז ניט זיכער. דער „איך" איז אפשר אויך מעהר ניט ווי אַ דמיון, און בנוגע צו גאָט האָבען מיר אַ רעכט צו זיין אין ספק, צי ער עקזיסטירט איבערהויפּט, און, אויב ער עקזיסטירט, מעגען מיר מיינען, אַז ער איז אַ מין בייזער גייסט, וואָס האָט מיט אַ כיון בעשאַפען דעם מענשען אַזוי, אַז ער זאָל קיינמאָל ניט קאָנען ארויסגעפינען דעם אמת.

מיט דעם צווייפעל וועגען דעם אייגענעם „איך" ווערען מיר באַלד פאַרטיג. מיר קאָנען צווייפלען אין אַלץ, אָבער ניט אין דעם פאַקט, אַז מיר צווייפלען, דאָס הייסט אַז מיר דענקען, און ממילא — אַז מיר זענען. („קאָגיטאָ ערגאָ סום")

אָט דער גרונד־געדאַנק דעקאַרט'ס האָט ארויסגערופען אַ סך קריטיקען אנטגעגען זיך. די וויכטיגסטע שטאַמען פון גאַסענדי. גאַסענדי זעהט ניט איין, פאַר וואָס מען מוז בעווייזען די זיכערהייט פון דער אייגענער עקזיסטענץ בלויז דורך דעם פאַקט פון דעם אייגענעם דענקען. איטליכע אַנדערע האַנדלונג, זאָגט ער, טראָגט אויך אין זיך איינגעוויקעלט דעם געדאַנק פון מיין עקזיסטענץ. מען קאָן אַקוראַט אַזוי זאָגען: „איך טאַנץ, ממילא בין איך", „איך געה שפּאַצירען, ממילא בין איך", און אַז. וו. אין זיין ענטפער גאַסענדי'ן גיט דעקאַרט צו פערשטעהן, פאַר וואָס נאָר דער דענקען קאָן טראָגען אין זיך די זיכערהייט, וועלכע מיר זוכען. ביי טאַנצען, געהן שפּאַצירען, און אַלע אַנדערע קערפּערליכע בעוועגונגען קאָן זיך אונז אויסדוכטען, אַז מיר טהוען זיי; אין דער אמת'ן אָבער איז מעגליך, אַז אָט די אַלע האַנדלונגען ווערען אין דער ווירקליכקייט גאָר ניט אויסגעפיהרט. אפשר חלום'ט זיך דאָס גאָר אונז. ביים דענקען אָבער קען זיך אונז ניט

אויסדרוקטען אז מיר דענקען, ווייל דער אויסדרוקטען זיך אליין איז שוין אנ'ארט פון דענקען. עס וואלט דעריבער געווען אויך ריכטיג, ווען מען וואלט געזאגט: „מיר דוכט זיך אוים, אז כ'געה שפאצירען, ממילא בין איך". דערפון איז געדרונגען, אז דאס ווארט דענקען פערשטעהט דא דעקארט, נים אין דעם ענגען זין פון טראכטען וועגען א וועלכען ס'איז ענין, נאר אין דעם ברייטען זין פון א ל ץ, וואס שפילט זיך אב אין מיין בעוואוסטזיין: די פראצעסען אין חלום, אזוי גוט ווי די פראצעסען אויפ'ן וואהר. די געפיהלען און די ווילענס-האנדלונגען אזוי גוט, ווי די פארשטעלונגען און די געדאנקען. וואס פאר אן אקט פון אונזער בעוואוסטזיין מיר זאלען נים אנכאפען, — יעדער איז א מין דענקען און מיט יעדערען איז פערבונדען דער זיכערער געדאנק, אז מיר עקזיסטירען.

די צווייטע וויכטיגע טענה פון גאסענדי איז, אז דער זאץ, „איך דענק, ממילא בין איך" איז נים קיין לאגיש-ריכטיגער שלום. פריהער דארף מען בעווייזען אז אלץ וואס דענקט עקזיסטירט, דערנאך דארף מען בעווייזען, אז ס'איז דא אן „איך" וואס דענקט. ערשט יעמאלט וועט מען קאנען ארויסדרינגען דעם „ממילא". עס איז אבער אונמעגליך לאגיש צו בעווייזען אז, ס'איז דא אן „איך", וואס דענקט.

גאסענדי'ס טענה מוז מען זיך גאנץ גוט קלאהר מאכען. מיט דער פארשטעלונג פון דעם „איך" איז ביי אונז פערבונדען די פארשטעלונג פון אן איינהייטליכער, גאנצער זאך, א נ ש מ ה, וואס איז נים נאר פאסיוו, ווי א שטיקעל וואקס, נאר א ק ט י ו, טהעטיג; וואס ברענגט פ ו ן ז י ך אליין ארוים געוויסע פראצעסען פון דענקען. דעקארט מיינט, אז אויב מען ווייס אויף זיכער, אז עס איז דא א פראצעס פון דענקען, איז שוין פון דעם ממילא געדרונגען, אז עס איז דא אן אקטיווע, טהעטיגע סובסטאנץ, וואס ברענגט פון זיך ארוים יענעם פראצעס. גאסענדי איז דערמיט נים מסכים. העכסטענס וואס א מענש, ווען ער צווייפעלט אין אלץ, קאן זאגען איז, — אז ערגיץ וואו אין דער וועלט קומט פאר א פראצעס פון צווייפלען. עס צווייפעלט זיך ערגעץ וואו. און פון

ד ע ר ערקענטניס קאָן מען בשום אופן ניט אריבערשפּרינגען צו דעם זאַץ אז עס איז דאָ אַן „איך“, וואָס בעצווייפעלט, וואָס דענקט.

דעקאַרט ענטפערט דערויף, אז דער זאַץ, „קאָגיטא ערגא סום“, איז גאָר ניט קיין לאָגישער שלוס, ניט קיין אריסטאָטעלישער סילאָ־גיזם. מען קומט צו איהם ניט אויף דעם וועג פון דעדוקציע, פון ארויסדרינגען פון א וועלכען ס'איז אויבערשטען קלאָהרען זאַץ. ער איז אַ העכערע אַרט ערקענטניס ווי דער לאָגישער סילאָגיזם. ער איז אַ שכל'דיגער איינזעהן וואָס זעהט דעם ענין אזוי קלאָהר און דייטליך אז ער נויטיגט זיך שוין ניט מעהר אין וועלכע ס'איז לאָגישע בעווייזען. מ י י ן דענקען איז פאר דעם שכל'דיגען איינ־זעהן אונטרענבאר פערבונדען מיט מ י י ן עקזיסטענץ. איך זעה מיט מיין שכל אין איין און דעם זעלביגען מאָמענט קלאָהר און בעשטימט איין, אז א י ך דענק, אז איך בין עפּעס א זאַך וואָס ברענגט פון זיך ארויס דענקען. און ווייל דאָס איז א שכל'דיגער איינזעהן (אַן אינטעלעקטועלע אנשויאונג), טראָגט ער די זיכערהייט אין זיך גופא און מען קאָן אויף איהם בויען ווייטערע זיכערע ער־קענטניס.

פון וואַנען שטאַמט, — אָדער ריכטיגער, — אין וואָס ליגט די זיכערקייט פון דעם זאַץ „איך דענק ממילא בין איך“? זי ליגט אין זיין קלאָהרקייט און בעשטימקייט. קלאָהר איז א זאַך, ווען זי בעלייכט גופא אַלץ וואָס געפינט זיך אין איהר. און בעשטימט, אָדער דייטליך איז זי, ווען זי שיידט זיך אב זעהר שאַרף און בולט פון די אַנדערע זאַכען און געדאַנקען און ווען זי נעהמט ניט אריין אין זיך קיין איין־איינציגען טייל פון א וועלכער ס'איז פרעמדער זאַך. אַזעלכע קלאָהרע און בעשטימטע אָדער דייטליכע אידעען זענען אייביגע אמת'ען וואָס לאָזען ניט צו קיין ברעקעל ספק. עס פרעגט זיך איצטער, אויב אין אונזער געדאַנקען־וועלט איז נאָר דער „קאָגיטא ערגאָ סום“ אזא קלאָהרע און דייטליכע ערקענטניס. מיר דאַרפען זעהן, אפשר געפינען זיך ביי אונז נאָך אַזעלכע אייביגע, אונבעצווייפעלבאַרע אמת'ען. יעדער געדאַנק, אין וועלכען מיר וועלען אנטרעפען די זעלביגע קלאָהרקייט און דייטליכקייט, וועלען מיר אָננעהמען פאַר א זיכערען אונבעצווייפעלבאַרען אמת.

ביי דעם ווייטערדיגען פאָרשען ווייזט זיך ארויס, אז מיר האָ־

בען אין אונזער געדאנקען-וועלט נאך עטליכע זאצען, וואס האבען די זעלביגע סמנים פון זיכערען אמת: די קלאהרקייט און דייטליכקייט. צום ביישפיעל, דער זאץ, אז קיין זאך קאן ניט זיין אויף דער וועלט און צו דער זעלביגער צייט ניט זיין. אדער, אז פון גאר ניט קען גאר ניט ארויסקומען, אז יעדע זאך מוז האבען אן אורזאך; אז די ווירקונג, וואס קומט ארויס פון א וועלכער עס איז אורזאך קען ניט האבען מעהר רעאליטעט אדער ווירקליכקייט אין זיך, עהדער די אורזאך וואס האט זי ארויסגעבראכט; אז עס זענען דא זאכען, וואס האבען מעהר רעאליטעט, און זאכען, וואס האבען וועניגער רעאליטעט; אז די פארשטעלונג פון א וועלכער עס איז סובסטאנץ (צום ביישפיעל, די פארשטעלונג פון דער מאטעריע), האט אין זיך מעהר רעאליטעט און ווירקליכקייט, עהדער די פארשטעלונג פון א וועלכען ס'איז צושטאנד אין וועלכען זי געפינט זיך. (צום ביישפיעל, דער צושטאנד פון רוה).

אויף אלע אזעלכע קלאהרע און דייטליכע געדאנקען איז אויפגעבויט די זיכערסטע וויסענשאפט — די מאטעמאטיק, און פון זיי בעקומט זי איהר זיכערע געוויסהייט. אויף דער מאטעמאטיק איז ווידער אויפגעבויט די וויסענשאפטליכע מעכאניק, וואס שעפט אויך איהר זיכערקייט און פעסטקייט פון דעם זעלביגען מקור: פון דער קלאהרקייט און בעשטימטקייט פון די אידעען. ביז אהער האט מען יענעם פונדאמענט אויסגענוצט מעהר ניט ווי פאר דער מאטעמאטיק און פאר דער מעכאניק. עס איז די אויפגאבע פון דער פילאסאפיע אויפצובויען איהר בנין ניט אנדערש, ווי אויף דעם זעלביגען פונדאמענט.

§ 88. די גאט-פראגע.

קודם כל מוז מען זעהן צו פערענטפערען מיט דער הילף פון די קלאהרע און דייטליכע אידעען די פראגע וועגען דעם, צי עס איז דא א גאט אויף דער וועלט און אין וואס בעשטעהט זיין וועזען. ווייל, אויב מען זאל אננעהמען, אז א גאט איז דא, אבער זיין נאטור לאזט צו, אז ער זאל מיט א כיון בעשאפען אונזער שכל מיט דער פעהלערהאפטער טבע ארויסצוברענגען פערבלענדעניסען, איז יעדעס מאלט ווערט אונטערגעגראבען דער פונדאמענט פון יענעם קריטעריום פאר אמת, וואס מיר האבען נאר-וואס געפונען. די קלאהרקייט

און דייטליכקייט, קאָן זיין, איז מעהר נישט, ווי א פערבלענדעניס, וועלכע גאָט האָט אריינגעטהון אין אונז, כדי מיט א כיון אונז אָבצונאַרען.

מיר האָבען א פאָרשטעלונג וועגען גאָט. וואָס שטעלען מיר זיך פאָר ווען מיר דענקען וועגען גאָט און פון וואַנען שטאַמט אין אונז אזא פאָרשטעלונג?

דער געדאַנק וועגען גאָט איז די פאָרשטעלונג פון אַן אונענדליכען, אַלער־פאָלקאָמענסטען וועזען. ער איז די העכסטע מדרגה פון אַל־מאַכט, אַל־ווייסען און אַל־גוטסקייט.

שוין אין דעם מיטעלאַלטער איז געווען אויסגעארבייט א פילאָסאָפישער בעוויוז, אז אַן אַללער־פאָלקאָמענסטער וועזען מוז על פי נויטווענדיגקייט עקזיסטירען. דאָס איז דער אָנטאָלאָגישער „גאָט־בעוויוז“ פון אנסעלם פון קענטערבערי. דער געדאַנקען־גאַנג איז אזא: לאָמיר פערגלייכען 2 פאָרשטעלונגען פון אַן אַללער־פאָלקאָמענסטען וועזען: איינע פון אזא וועזען, וואָס האָט אַלע מעלות, אָבער וואָס עקזיסטירט ניט אין דער ווירקליכקייט, און די אנדערע פון אזא, וואָס האָט, אחוץ אַלע מעלות, נאָך די מעלה פון עקזיסטענץ. עס איז קלאָהר, אז דאָס צווייטע וועזען איז נאָך פאָלקאָמענער עהדער דאָס ערשטע. דערפון איז געדרונגען אז די פאָרשטעלונג פון אַן אַלער־פאָלקאָמענסטען וועזען מוז אין זיך איינשליסען אויך די עקזיסטענץ. דעקארט גלויבט אין דעם גאָט־בעוויוז, אָבער ער איז פאַר איהם ניט גענוג. ווי לאָגיש ער זאָל ניט זיין, בלייבט נאָך אַלץ ניט פערענטפערט די שאלה: אפשר איז די לאָגיק גופא א פערבלענדעניס? מען מוז דורך די אויסגעפונענע קלאָהרע און דייטליכע אידעען זיכער ווערען, אז די פאָרשטעלונג פון גאָט איז ניט קיין פערלענדעניס. אזא פאָרשטעלונג מוז, ווי יעדע פאָרשטעלונג אין אונז, זיין אָדער אַן אריינגעבראַכטע פון דרויסען, אָדער א געמאַכטע פון אונז אליין, אָדער אַן איינגעבאָרענע אין אונז. קיין אריינגעבראַכטע פון דרויסען קאָן די גאָט־פאָרשטעלונג ניט זיין: אין דער דרויסענדיגער וועלט זעהען מיר נאָר ענדליכע זאכען און ניט קיין אונענדליכקייט. מיר זעהען נאָר אונפאָלקאָמענע זאכען און מיר האָבען גאָר נישט געפונען, וואָס זאָל שטעהן אויף דער מדרגה פון העכסטער פאָלקאָמענהייט. אָבער אויך פון אונז האָט די גאָט־

פּאַרשטעלונג ניט געקאַנט געמאַכט ווערען. עס איז אַ פעהלער צו מיינען, אַז מיר קאָנען פון דער פאַרשטעלונג פון אַ וועלכער עס־איז ענדליכער זאַך אויסאַרבייטען די פאַרשטעלונג פון אַן אונענדליכער זאַך. די אונענדליכקייט איז ניט נאָר אַן אָבלייקענען, אַ נעגאַציאָן פון ענדליכקייט, ווײַלע אונענדליכקייט האָט אין זיך מעהר רעאַליטעט און ווירקליכקייט ווי ענדליכקייט, און דער זאַץ, אַז די ווירקונג קאָן ניט האָבען מעהר רעאַליטעט עהדער די אורזאַך, איז מחייב אַז פון ענדליכקייט קאָן נישט שטאַמען קיין אונענדליכקייט. אויף דעם זעלביגען אופן קאָן איך זיכער אַרויסברענגען, אַז ניט א י ך האָב בעשאַפען דעם בעגריף פון אַללער־פאָלקאָמענהייט. ווייל איך אַליין קאָן מיר גאַנץ גוט קלאָהר מאַכען, אַז איך בין ניט פאָלקאָמען.

דערצו מוז איך גאָך פערענטפערען די פראַגע, פון וואַנען דען האָב איך מיך גענומען אויף דער וועלט? איך אַליין קאָן ניט זיין די אורזאַך פון מיין בעשאַפען ווערען, ווײַלע אויב יע, פאַרוואָס האָב איך מיך ניט בעשאַפען אַ פאָלקאָמענעם וועזען? מוז איך אָננעהמען, אַז איך שטאַם אָב פון אַנדערע אונפאָלקאָמענע וועזען, וואָס האָט זיי אַרויסגעבראַכט און אַז. וו., ביז איך דערגרייך צו יענער ערשטער אורזאַך פון וועלכער עס שטאַמט אַלץ אין דער וועלט.

ווייטער: אַזוי ווי איך בין ניט די אורזאַך פון מיין אַלגעמיי־נעם ווערען אויף דער וועלט, אַזוי קאָן איך ניט זיין די אורזאַך פון מיין עקזיסטענץ. ווייל אין דער ווירקונג קאָן ניט זיין מעהר ווירקליכקייט, ווי אין דער אורזאַך. וואָלט די אורזאַך, וואָס האָט מיך געבראַכט אויף דער וועלט, אויפגעהערט צו ווירקען, וואָלט איך אויפגעהערט צו עקזיסטירען. ממילא האַלט זיך מיין גאַנצע עק־זיסטענץ אָן עפּעס אַזוינס, וואָס איז פאָלקאָמענער און ווירקליכער איידער „איך". דערפון איז ווידער געדרונגען, אַז איך, דער אונ־פאָלקאָמענער, קאָן ניט זיין די אורזאַך פון דער גאָט־פאַרשטעלונג, וואָס איז די פאַרשטעלונג פון אַללער־פאָלקאָמענהייט. עס בלייבט דעריבער נאָר איין־איינציגער אויסוועג אָנצונעהמען, אַז די גאָט־פאַרשטעלונג איז איינגעבאָרען אין מיר; אַז זי איז געקומען מיט מיר אין איינעם אויף דער וועלט און אַז זי שטאַמט פון אַן אורזאַך וואָס איז אַקוראַט אַזוי פאָלקאָמען ווי זי, דאָס הייסט, פון גאָט גופא. ממילא איז בעוויזען אַז גאָט עקזיסטירט און אַז זיין רעאַליע

בעשטעהט ניט נאָר אין דעם, וואָס ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם אָנהויב פון מיין עקזיסטענץ, נאָר אויך אין דעם, וואָס ער ווירקט בעשטענדיג און האַלט מיך בעשטענדיג אויף.

די זיכערהייט, אַז ס'איז דאָ אַ גאָט און אַז ער איז דער אַלער־פאַלקאָממענסטער וועזען, פיהרט אויך צו דעם רעזולטאַט, אַז ס'איז דאָ אַ וועלט און אַז אונזערע חושים, אונזער שכל נאַרען אונז ניט אָב. ווייל — פאַר וואָס זאָל גאָט אונז האָבען בעשאַפען אַזוי אַז די חושים זאָלען אונז נאַרען? ליעבט ער דען איינעם אָבצונאַרען? ער איז דאָך אַל־וואַהרהאַפטיג (כולי אמת)! אָדער האָט ער אפשר אונז ניט געקאָנט אַנדערש בעשאַפען? ער איז דאָך אַ כל יכול (אַלל־מעכטיג)! אָדער אפשר האָט ער מיט אַ כיון אונז געוואָלט שאַדען? איז ער דאָך אַל־גוטיג (טוב ומטיב)! בלייבט אָנצונעהמען, אַז אונזער כח פון ערקענען די וועלט קאָן, דורך די מיטלען פון דעם זיכערען דענקען, אַרויסברענגען דעם ריינעם ריכטיגען אמת.

עס בלייבט נאָר צו פערענטפערען די שאלה, פאַר וואָס עס טרעפט אָפטמאָל, אַז די חושים נאַרען אונז אָב. אָבער דענקט מען זיך טיעפער אַריין אין דעם ענין, דערזעהט מען אויפ'ן שטעל, אַז די חושים קאָנען אונז, אייגענטליך, ניט אָבנאַרען. זיי ברענגען נאָר געוויסע פאָרשטעלונגען. ווען איך זעה, צום ביישפיעל, אַ וועל־כער ס'איז פאַנטאַסטישע זאַך, לאָמיר זאָגען אַ שד, פאַר מיינע אוי־גען, האָט די פאָרשטעלונג אין זיך ניט קיין אמת און ניט קיין שקר. אַ שקר ווערט עס ערשט יעמאָלט ווען איך אורטהייל, אַז דער שד, וועלכען איך זעה, עקזיסטירט דרויסען פון מיין דענקען. אָבער דער אורטהייל איז אַ פּראָדוקט פון מיין אייגענעם פרייען ווילען. ווער הייסט מיר איילען זיך מיט דעם אורטהייל און זאָגען, אַז שדים זענען דאָ, נאָך עהדער איך האָב אויסגעפאָרשט די פראַגע וועגען דעם? דער פרייער ווילען איז די אורזאַך פון די פערשיע־דענע פעהלערען וועלכע מיר מאַכען אין אונזערע אורטהיילען. אָבער דער פרייער ווילען איז אַ מעלה וואָס איז נויטהווענדיגערהייד צו־נויפגעבונדען מיט דעם עצם גופא פון אונזער נשמה.

אויף אַזאַ אופן קומען מיר צום רעזולטאַט, אַז די מענשליכע ערקענטניס איז ביכולת אַרויסצוברענגען דעם ריכטיגען אמת וועגען וועלט, מענש, און גאָט. מען דאַרף מעהר ניט דערצו אָנווענ־דען די מעטאָדע פון קלאָהרע און דייטליכע אידעען.

§ 89. דעקארט'ס וועלט־בילד.

די אויפגאבע פון דער פילאסאפיע איז צו דערקלעהרען, דורך דעם קלאהרען און דייטליכען דענקען, די פאקטען ווי א פראדוקט פון אורזאכען. דערצו מוז מען קודם כל קלאהר ווערען אין דעם וועזען פון יעדער זאך, אין איהר מהות. דא געהט זיך דעקארט אויפ'ן שארפסטען אופן פאנאנדער מיט יענער ריכטונג אין דער פילאסאפיע, וועלכע שטאמט אב פון וויוועס'ן. ניט נאר די געזעצען פון דעם וועלט־געשעהן זענען וויכטיג אויסצופארשען, נאר אויך דעם מהות, דעם וועזען פון אלץ, וואס ס'איז דא, מוז דער מענשליכער שכל קלאהר אויפדעקען.

כדי צו פערשטעהן פון וואס די וועלט בעשטעהט, דארף מען פריהער פאר אלץ זיך קלאהר מאכען, אז יעדע ערשיינונג פון דער וועלט איז אדער א סובסטאנץ, אדער אן אטריבוט אדער א מאדום (א צושטאנד). א סובסטאנץ איז עפעס אזוינס, וואס עקזיסטירט אין זיך גופא און דארף קיין זאך ניט צו זיין עקזיטענץ. אן אטריבוט איז אזא אייגענשאפט פון דער סובסטאנץ וואס קען אליין פאר זיך ניט עקזיסטירען, וואס איז אבער אזוי נויטווענדיג צונויפגעבונדען מיט דער סובסטאנץ, אז ער דריקט אויס איהר וועזען, איהר מהות. צום ביישפיעל, גאט איז א סובסטאנץ, ווייל ער עקזיסטירט אין זיך גופא און דארף קיין זאך צו זיין עקזיסטענץ. אבער דער בעגריף „אונענדליך" אדער „אללמעכטיג" איז אן אייגענשאפט וואס קען נאר עקזיסטירען אין דער געטליכער סובסטאנץ. זיי זענען נויטהווענדיגע אייגענשאפטען פון דער סובסטאנץ גאט, ממילא זענען זיי אטריבוטען, אין וועלכע עס דריקט זיך אויס גאט'ס מהות. וואס די סובסטאנץ איז פאר זיך אליין, געפינען מיר ווען מיר ווערען בעקאנט מיט אלע איהרע אטריבוטען. מאדוס'ען זענען געוויסע צושטענדע אין וועלכע די סובסטאנץ געפינט זיך צו א געוויסער צייט.

גאט איז די אונענדליכע אייגענטליכע סובסטאנץ פון דער וועלט, אבער א חוץ גאט, ווייסען מיר, זענען דא נאך די דרויסענדיגע וועלט, וועלכע מיר נעהמען ארייין מיט די חושים און די פסיכישע וועלט פון די מענשליכע „איך'ס". וואס איז זייער סובסטאנץ?

כדי צו דערקענען די סובסטאַנץ פון דער דרויסענדיגער וועלט מוזען מיר נעהמען אַ וועלכע עס איז ערשיינונג, אויספאָרשען איהרע אייגענשאַפטען און אויסגעפינען, וועלכע אייגענשאַפטען זענען אַזוי נויטוועגדיג פערבונדען מיט דער סובסטאַנץ, אַז ווען מיר וואַרפען זיי אַראָב פון חשבון, ווערט דערמיט נופא געמאַכט אַ תל פון דער גאַנצער סובסטאַנץ. בעטראַכטען מיר אַ וועלכע ס'איז נאַטור־ערשיינונג, זעהען מיר איין, אַז מען קאָן אַראָבּרעכענען פון איהר די פאַרב, דעם קלאַנג וואָס זי גיט אַרויס, דעם געשמאַק, דעם גע־רוך און אַז. וו. נאָר איין זאַך מוז תמיד דערביי בלייבען. דאָס איז די פערשפּרייטקייט, די אויסדעהנונג, די גרויס פון'ם אָרט, וועל־כען זי פערנעהמט אין'ם רוים. די אויסדעהנונג, דער פאַרנעהם איז דעריבער אַן אַטריבוט, אַ נויטהווענדיגע אייגענשאַפט פון דער וועלט־סובסטאַנץ. פון אַט דעם אַטריבוט קאָנען מיר אַרויסדריג־גען איהר ריכטיגען מהות. אַ סובסטאַנץ, וועמעס אַטריבוט איז די אויסדעהנונג, איז אַ קערפּער, אַ מאַטעריע. און וואַרפט מען אַראָב פון דער מאַטעריע די אויסדעהנונג, בלייבט פון איהר גאָר נישט. הייסט עס, אַז די גאַנצע דרויסענדיגע וועלט בעשטעהט פון מאַ־טעריע, און קיין זאַך אויסער דער מאַטעריע קאָן דאָרטען ניט זיין. די מאַטעריע און איהר אַטריבוט — די אויסדעהנונג — געפינט זיך אין פערשיעדענע צושטענדען: זי איז אָדער אין רוהה אָדער אין בעוועגונג. דער סכום פון דער מאַטעריע און פון דער בעוועגונג שטאַמט פון גאָט, איז בעשאַפען געוואָרען איינמאָל פאַר אַלע מאָל און קאָן ניט פערשווינדען. ער בלייבט אייביג דער זעלביגער. די מאַטעריע פילט אָן דעם גאַנצען וועלט־רוים, קיין לעדיגער רוים איז ניטאָ. די מאַטעריע קאָן מען, ווי דעם רוים, טהיילען ביז אין דער אונענדליכקייט. די בעוועגונג קומט פאָר אין אַ געשלאָסענעם רוים. ווי נאָר איין טהייל פון דער מאַטעריע פערלאָזט איהר פּלאַץ, אַזוי פערנעהמט אויפ'ן שטעל אַנאַנדער טהייל מאַטעריע זיין אָרט. די טהיילען פון דער מאַטעריע ווירקען איינע אויף די אַנדערע דורך דרוק און שטויס. קיין אינוועניגסטע קרעפטען וואָס זאָלען וויר־קען אויף אַ לעדיגען מהלך זענען ניטאָ.

אייגענטליך איז אין דער נאַטור ניטאָ קיין רוהה־צושטאַנד, אַלע טהיילען געפינען זיך אין אַ שטענדיגער בעוועגונג. די רוהה איז

מעהר ניט א לפי ערך קליינע בעוועגונג אדער א רעלאטיווער צור־שטאנד, ווען מען פערגלייכט איהם מיט זיין ארומיגער סביבה. א מענש וואס שלאפט אין א שיף געפינט זיך אין רוה, אבער אין איי־נעם מיט דעם שיף בעוועגט ער זיך איבער'ן וואסער. אויב דער שיף שווימט מיט'ן שטראם געפינט זיך אויך דער שיף אין רוה, בנוגע צו דעם שטראם. אבער אין איינעם מיט דעם שטראם, בע־וועגט ער זיך צווישען די ברעגען.

די לעהרע פון דער רעלאטיווער בעוועגונג האט דעקארט אויסגענוצט, כדי צו מאכען א פשרה צווי־שען דער קאפערניקאנישער טהעאריע און דער קירכליכער אנשוי־אונג. א דינע וועלט־מאטעריע, וואס פילט אן דעם גאנצען חלל ארום דער זון, שווימט תמיד ארום איהר, און אין איינעם מיט דעם שטראם שווימען ארום דער זון — די ערד און די פלאנעטען. בנוגע צו דעם שטראם רוהען די ערד און די פלאנעטען, ווי דער וואס שלאפט אין א שווימענדען שיף; אבער בנוגע צו דער זון בעוועגען זיי זיך אין איינעם מיט'ן שטראם.

אין זיין נאטור־פילאסאפיע איז דעקארט, ווי מען זעהט, א פאל־שטענדיגער מאטעריאליסט. ער געהט זיך פאנאנדער מיט דעמאקריט נאר אין דער פראגע וועגען די אטאמען און דעם לעדיגען רוים. די גאנצע וועלט־מאטעריע בעשטעהט ניט פון אטאמען, זי איז אן איין־איינציגע סובסטאנץ, אין וועלכער עס קומען פאר פערשיעדענע אינוועניגסטע ארט־פערענדערונגען. אין איינעם מיט דעמאקריט נעהמט ער אן, אז די מאטעריע האט ניט קיין אנדערע אייגענשאפ־טען, אחוץ די וואס זיינען נויטיג אויף צו דערקלעהרען איהרע מע־כאנישע ווירקונגען. זינליכע קוואליטעטען, ווי פארבען, קלאנגען, און אז. וו. זענען אין דער נאטור ניטא, זיי ווערען בעשאפען אין אונזערע חושים.

אבער דעקארט געהט אין זיין מעכאנישען מאטעריאליזם נאך ווייטער, עהדער דעמאקריט. דעמאקריט האט, ווי מיר ווייסען, אנגענומען די עקזיסטענץ פון נשמה־אטאמען, דורך וועלכע ער האט געוואלט דערקלעהרען די ערשיינונגען פון לעבען און דענקען. דע־קארט לייקענט די עקזיסטענץ פון נשמה־אטאמען, און ער מוז דע־ריבער אננעהמען, אז די ערשיינונגען פון לעבען, ווי מיר זעהען זיי

ביי די פלאַנצען און טהיערען, לאָזען זיך ערקלעהרען ריין־מעכאַניש. אַפילו די העכערע חיות, וואָס ווייזען כלומר'שט אויף סימנים פון אַ בעוואוסטען פסיכישען לעבען, זענען אין תוך אַריין ניט קיין אַנדער זאַך, ווי זעהר קאָמפליצירטע מאַשינען. זיי שרייען, ווייל לויט די געזעצען פון פיזיאָלאָגיע מוז אונטער געוויסע בעדינגונגען די לופט פון די לונגען אַרויסגעפרעסט ווערען דורך דער קעהלע, אָבער זיי שפּירען דערביי ניט קיין פרייד און ניט קיין שמערץ. די גאַנצע פיזיאָלאָגיע און ביאָלאָגיע איז ניט מעהר ווי זעהר אַ שכל'דיג בלעטעל פון מעכאַניק. אַלץ קאָן ערקלעהרט ווערען דורך דעם פּראָצעס פון בלוט־אומלויף אין די אָדערן.

§ 90. דער מענש און די מענשליכע נשמה.

אויך דאָס אָרגאַנישע לעבען פון דעם מענשען שפּיעלט זיך אָב, ווי אין אַ מאַשין, לויט די מעכאַנישע געזעצען פון דרוק און שטויס. וואָלטען מיר ניט געוואוסט, אַ דאַנק דעם פאַקט פון דעם אינוועניגסטען זעלבסט־בעוואוסטזיין, אַז ביי דעם מענשען קומען פאָר אויך פסיכישע פּראָצעסען, וואָלט מען גאָר ניט געקאָנט קומען צו דער סברא פון אַ וועלכער ס'איז נשמה. אַלע בעוועגונגען, וואָס **דער מענש מאַכט, קאָנען ערקלעהרט ווערען ריין דורך דעם אויטאָ**מאַטישען שפּיעל פון זיינע מוסקולען, קנאָכען, אָדערן, נערווען און מאַרך. אָבער דער פאַקט פון דעם זעלבסט־בעוואוסטזיין צווינגט אונז צו בעשעפטיגען זיך מיט דער וועלט פון פסיכישע ערשיינונגען. **וואָס איז די סובסטאַנץ פון דער מענשליכער נשמה?** אויף דער שאלה קאָנען מיר געפינען אַקוראַט אַזאַ קלאָהרען און רייטליכען ענטפער, ווי דער, וואָס מיר האָבען געפונען בנוגע צו דער סובסטאַנץ פון דער וועלט. ווען מיר נעהמען אַ וועלכע ס'איז פסיכישע ערשיינונג קאָן מען פון איהר אַלץ אַראָבוואַרפען פון חשבון, נאָר איין זאַך בלייבט תמיד, דאָס איז דאָס בעוואוסטזיין, דאָס דענקען. **און צוריק, וואַרפען מיר אַראָב פון חשבון דאָס** ד ע נ ק ע ן, פאַרשווינדט דערמיט גופא **די פסיכישע ערשיינונג.** הייסט עס, אַז דאָס דענקען איז דער אַטריבוט אָדער די נויטהווענדיגע אייגענשאַפט פון דער נשמה־סובסטאַנץ. אָבער אַ סובסטאַנץ וועמעס אַטריבוט איז דענקען, — איז אַ גייסט. טראַכטען מיר זיך נאָך טיעפער אַריין אין דעם וועזען פון גייסט, זעהען מיר קלאָהר

איין, אז מעהר ווי איין אטריבוט — דענקען — קאן ער ניט האבען. איבערהויפט קאן ער ניט האבען דעם אטריבוט פון אויסדעהנונג. א גייסט קאן ניט פערנעהמען קיין וועלכען ס'איז ארט אין דעם ווירקליכען וועלטליכען רוים.

מיט דעם זאץ האט דעקארט בעגרינדעט דעם גרונד־געדאנק פון דער אידעאליסטישער גייסט־לעהרע. ביז צו דעקארט'ן זענען געוועזען א סך דענקער, וואס האבען געקוקט אויף דעם גייסט, ווי אויף א מין זעהר דינעם, זעהר עדעלען שטאף. דעקארט בעוויזט, אז אלץ וואס קומט פאר אין דענקען קאן ניט האבען קיין ברעקעל אויסדעהנונג. נאך קלאהרער האט דעם געדאנק שפעטער ארויסגעבראכט ל י י ב נ י ץ, און ער געהערט צו די וויכטיגסטע און זיכערסטע רעזולטאטען פון דעם פילאסאפישען אנאליז. נעהמען מיר, צום ביישפיעל, א וועלכען ס'איז פאל. איך זעה א בארג א מייל די הויך. דער מייל פון דעם בארג איז א ווירקליכער, רעאלער טהייל פון'ם רוים. אבער אט פערמאך איך די אויגען און איך זעה דעם זעלביגען בארג אין מיין פארשטעלונג. וואס פאר א שטח, רוים פערנעהמט מיין פארשטעלונג וועגען דעם בארג? דאס הייסט, דא ווערט ניט געפרעגט, וויפיעל פערנעהמט דער בארג אין מיין פאשטעלונג: ער פערנעהמט אפשר דעם זעלביגען מייל. עס פרעגט זיך וויפיעל פערנעהמט די פ א ר ש ט ע ל ו נ ג וועגען דעם בארג, אין דעם געדאנק וועגען איהם? ס'פערשטעהט זיך, אז זי קאן ניט פערנעהמען קיין מייל, ווייל זי שפיעלט זיך דאך אב אין א מארך, וואס איז א סך קלענער עהדער א מייל. וויפיעל זשע דען פערנעהמט זי? איז איבערהויפט שייך צו זאגען, אז א געדאנק פערנעהמט א האלב ארשין, אדער איז אזוי פיעל די לענג, די ברייט, די טיעף? וויפיעל פערנעהמט דער געדאנק, אז צוויי מאל צוויי איז פיער? דער געדאנק, אז איך דענק, ממילא בין איך? ס'פערשטעהט זיך, אז אלע אזעלכע פסיכישע ערשיינונגען פערנעהמען ניט דעם קלענסטען פלאץ אין דעם וועלטליכען רוים, ווען אפילו אין זיי קאן פארגעשטעלט ווערען די גאנצע גרויסע אונענדליכע וועלט.

אבער אויב די פסיכישע ערשיינונגען זענען ניט אויסגעדעהנט אויב דער גייסט קאן ניט פערנעהמען קיין ברעקעל פלאץ אין דעם וועלטליכען רוים, איז זיין גרויס ניט מעהר ווי א מאטעמאטישער

פונקט, וואָס האָט ניט קיין לענג און קיין ברייט און קיין טיעף.

א דאַנק דעם אונטערשיעד, וועלכען דעקאַרט האָט אַרויסגע־פונען צווישען מאַטעריעלע ערשיינונגען, וואָס פערנעהמען אַן אָרט אין דעםווירקליכען רוים, און די פּסיכישע ערשיינונגען, וואָס פערנעהמען קיין איין ברעקעל פּלאַץ ניט אין דעם וועלטליכען רוים, איז אויסגעוואַקסען די גרויסע פילאָסאָפישע שאלה: ווי אַזוי קאָנען מיר זיך פאָרשטעלען די שייכות׳ען וואָס עקזיסטירען צווי־שען דער מאַטעריעלער און דער פּסיכישער וועלט? אויב דער גייסט איז מעהר ניט ווי אַ מאַטעמאַטישער פונקט, קאָן אויף איהם די דרויסענדיגע וועלט בשום אופן ניט ווירקען, און צוריק — קאָן אויך דער גייסט ניט האָבען קיין ברעקעל שליטה אויף דער מאַ־טעריע. צווישעןביידע וועלטען ליעגט אַ געדאַנקליכער תהום, וואָס מוז ווי עס איז אַריבערגעשפּרייזט ווערען, ווייל אין דער ווירקליכ־קייט זענען די מאַטעריעלע און די פּסיכישע ערשיינונגען תמיד איינע מיט די אַנדערע צונויפגעבונדען, וועניגסטענס איז דאָס ביי דעם מענשען.

דעקאַרט, וואָס האָט צום ערשטען מאָל שאַרף און קלאָהר פאָרמולירט דעם דואַליסטישען געגענזאַץ פון מאַטעריע און גייסט, פון אויסדעהנונג און דענקען, האָט זיך קיין אַנדער עצה ניט געפו־נען, ווי צו דערקלעהרען זייער ווירקונג איינע אויף די אַנדערע, פיידען דורך אַ וואונדער פון גאָט. דער אַלמעכטיגער האָט עקסטרא (מיט אַ כיון און ספּעציעל) איבערגעאַנדערשט די ביידע סובסטאַנ־צען אין דעם מענשליכען אָרגאַניזם אויף אַזאַ אופן, אַז זיי זאָלען קאָנען ווירקען איינע אויף די אַנדערע. דעם מאַטעמאַטישען פּונקט פון דער מענשליכער נשמה האָט ער אַריינגעזעצט אין יענעם טהייל פון דעם מאַרך וועלכען מען רופט: די צירבעל־מאַנדעל (צירבעל־דריזע), ווייל דאָס איז דער איינציגער טהייל פון דעם מאַרך, וואָס געפינט זיך אין דער איין־צאָהל, בשעת אַלע אַנדערע טהיילען פונ׳ם מאַרך געפינען זיך דאָפּעלט: איינער רעכטס און איינער לינקס. דורך דעם בלוט־אומלויף אין אָרגאַניזם ווערט צו דער צירבעל־דריזע צוגעפיהרט די פערשיעדענע שפּורען פון די מאַטעריעלע פער־ענדערונגען וועלכע ס׳קומען פאָר אין אונזער זינען, ווען די דרוי־סענדיגע וועלט ווירקט אויף צי איין. די נשמה, וואָס זיצט אין

דער צירבעל־דריזע, ענטשפּערט אויף די איינדרוקען מיט עמפּפינדונגען, וואָס ענטשטעהען אין איהר. די עמפּפינדונגען רופען אין איהר אַרויס ווילענס־אימפּולסען און די ווילענס־אימפּולסען פערענדערען דעם שטראָם פון דער נערווען־ענערגיע אַזוי, אַז זי — די נערווען־ענערגיע — מאַכט בעוועגען די מוסקולען אין דער ריכטונג, וואָס ווערט בעגעהרט פון אונזער ווילען. קיין נייע בעוועגונג קאָן די נשמה ניט בעשאַפען, זי קאָן מעהר נישט ווי קעהרען דעם ועלבינען סכום ענערגיע אין אַנאַנדער ריכטונג.

אויף אַזאַ כמעט איבערנאַטירליכען אופן קומט פאָר די געגענזייטיגע ווירקונג פון מאַטעריע און גייסט אין דעם מענשליכען אָרגאַניזם.

די גייסט־סובסטאַנץ, וועמעס אַטריבוט ווערט אויסגעדריקט אין דענקען, קאָן זיך געפינען אין פערשיעדענע צושטענדען (מאָדוס'ן). דאָס זענען: דער ווילען, דער פערשטאַנד, די איינבילדונג און די עמפּפינדונג. ווילען און פערשטאַנד זענען צושטענדען פון דעם גייסט, נאָך עהדער עס איז פערבונדען מיט דעם קערפּער. עמפּפינדונגען קומען אין איהם פאָר, ווען ער ווערט אַריינגעזעצט אין דער צירבעל־דריזע. די עמפּפינדונגען זענען אייגענטליך אויך פאָרשטעלונגען פון דעם פערשטאַנד, אָבער טונקעלע, ניט קלאָהרע.

פון די עמפּפינדונגען ווערען אויף אַ פּסיכיש־מעכאַנישער אַרט אַרויסגעאַרבייט די אַריינגעבראַכטע אידעען. זיי פערבינדען זיך איינע מיט די אַנדערע, לויט געוויסע געזעצען. אין די געדאַנקען דעקאַרט'ס ליעגט שוין דער אָנהויב פון דער לעהרע וועגען די אידעען־אַסאַציאַציאָנען (פערבינדונגען), וואָס זענען שפּעטער טיעפער אויסגעאַרבייט געוואָרען פון י ו ם און וואָס ווערען נאָך ווייטער אויסגעפאָרשט אין דער איצטיגער וויסענשאַפטליכער פּסיכאָלאָגיע.

פון די עמפּפינדונגען אָדער טונקעלע פאָרשטעלונגען שטאַמען די ליידענשאַפטען פון דער מענשליכער נשמה. דעקאַרט פיהרט זיי אַלע צוריק אויף זעקס גרונד־אַפעקטען אָדער ליידענשאַפטען: בעוואונדערונג, ליעבע און האַס, פרייד און טרויער, און פערלאַנגען.

דער גרונד־געדאַנק פון דעקאַרט'ס מאָראַל־פילאָסאָפיע, איז דער קאַמפף אַנטקעגען די אַפעקטען, וואָס שטאַמען פון די טונ־

יעלע פאָרשטעלונגען. בעקעמפפען זיי קאָן מען דורך דעם רײנעם
ווילען, וואָס שטאַמט פון דער קלאָהרער, רײנער וויסענשאַפטליכער
ערקענטניס.

דער העכסטער ציעל פון'ם מענשען — איז אויסבילדען זיין
שכל און אויסגעפינען וויסענשאַפטליכע אמת'ען.

אין דעם פונקט פון אויסבילדען דעם שכל און אויסגעפינען
וויסענשאַפטליכע אמת'ען האָט דעקאַרט געוויס דערגרייכט זיין
ציעל. ניט נאָר אין דער פילאָסאָפיע, נאָר אויך אין די נאַטור־
וויסענשאַפטען האָט ער אַרויסגעבראַכט אמת'ען, וואָס האָבען אויף
אייביג בערייכערט זייער אוצר. די פיזיק און די אַנאַטאָמיע פער־
דאַנקען זעהר פיעל דעקאַרט'ען אין זייער אויפבוי. די אַנאַליטישע
געאָמעטריע איז גראָד פון איהם בעשאַפען געוואָרען. אויסער דעם
האָט ער אין דער פיזיק אַרויסגעבראַכט אַ טהעאָריע וואָס ס'איז
געווען זעהר נאָהענט צו דער אָטהדולאַציאָנס־טהעאָריע (די טהעאָריע
פון דער בעוועגונג פון די עטהער־וועלען אין וועלטען־רוים).

§ 91. באַלטאַזאַר בעקקער (1634 ביז 1698).

פון אַלע נאָכפאָלגער פון דעקאַרט האָט די גרעסטע ווירקונג
אויף דעם פראָגרעסיווען געדאַנק געהאַט דער נידערלענדישער דענ־
קער באַלטאַזאַר בעקקער. אַרויסגעהענדיג פון דעם געדאַנק, אַז די
גייסטיגע וועלט קאָן ניט ווירקען אויף די מאַטעריעלע, איז ער גע־
קומען צום שלוס, אַז אויב אַפילו עס זאָלען זיין שדים און בייזע
רוחות, קאָנען זיי ווי גייסטער ניט ווירקען אויף דעם מענשען'ס
נשמה. און ממילא זענען אַלע ערשיינונגען פון דבוק, בעזעסענ־
הייט, כשוף און אַז. וו. ריין־קערפערליכע ערשיינונגען, וואָס האָבען
קיין ברעקעל מגע ומשא ניט צו דער שדים־און רוחות־וועלט. דאָך
האָט געגעבען אַ שטאַרקען קלאַפּ דעם גלויבען אין שדים און אין
דער איבערנאַטירליכער וועלט איבערהויפּט.

אכטער קאפיטעל.

די עמפירישע ריכטונג אין ענגלאנד (האָבבס, לאָקק, בערקליי, יום)

אינהאַלט: טהאָמאַס האָבבס, דער מאַטעריאַליסטישער מאָניסט. די מלחמה פון אַלעמען אַנטקעגען אַלעמען אין נאַטור־צושטאַנד. דער „לויתן". — דזשאָהן לאָקק. זיין קריטיק פון די איינגעבאָרענע אידעען. זיין סענסואַליסטישע ערקענטניס־טהעאָריע. דער גרעניץ און דער ווערטה פון אונזערע ערקענטני־סען. — דזשאָרדזש בערקליי דער סוביעקטיווער אידעאַליסט. ניטאָ קיין מאַטעריעלע וועלט! — דוד יום, דער סקעפּטיקער. ניטאָ קיין נשמה! די געזעצען פון דער אידעען־אַסאָציאַציאָן. ערפאַהרונגס־ווי־סענשאַפטען און מאַטהעמאַטיק. די סימפּאַטיע — דער פונדאַמענט פון דער מאָראַל. — די פּערזענליכקייטען פון דער ענגלישער פילאָ־סאָפיע. הערבערט פון שערבערי. דזשאָהן טאָלאַנד. איזאַק ניוטאָן. האַרטלי. פּריסטלי. באָיל. עראַזם דאַרווין. שעפטסבערי. אַדאַם פערגיוסאָן. אַדאַם סמיטה. טהאָמאַס ריעד און די שאָטישע שוהל

§ 92. טהאָמאַס האָבבס. (1558 ביז 1679)

די עמפּיריסטישע פילאָסאָפיע, וואָס איז אַרויסגערופען גע־וואָרען פון בעקאָנען, האָט זיך ענטוויקעלט אין ענגלאַנד. איהר ערשטער פערטרעטער, טהאָמאַס האָבבס, איז אָבער צו דער זעל־בער צייט געשטאַנען אונטער דעם איינפלוס פון גאַלילעי און דע־קאַרט. אַ דאַנק דעם ראַציאָנאַליסטישען, ריין־שכל'דיגען עלעמענט, וואָס האָט געהערשט ביי די צוויי לעצטע דענקער, איז די פילאָ־סאָפיע פון האָבבס ניט קיין ריין עמפּירישע. זי שטייגט אריבער די גרענעצען פון דער ערפאַהרונג און בויט אויס אַ שכל'דיגען סיס־טעם, ווי אַזוי צו ערקלעהרען די ערפאַהרונג דורך איין איינציגען גרונד־פּרינציפּ. פאַר האָבבס' אויגען האָט געשוועבט די נאַטור־פילאָסאָפיע פון דעקאַרט מיט איהר ריינעם, מאַטהעמאַטיש־מע־כאַנישען מאַטעריאַליזם. אין איהר זעהט ער אַ מוסטער בילד פון פילאָסאָפיע איבערהויפּט. די פילאָסאָפיע זאָל און קאָן זיך בע־שעפטיגען נאָר מיט דער קערפּערליכער וועלט. **זי איז** אויך די

איינציגע, וואָס איז אונז געגעבען געוואָרען אין דער ערפאַהרונג. אמת, מען קאָן אויפווייזען אויף גאָט, וואָס איז ניט א קער־פּער נאָר א גייסט. אָבער דערויף מוז מען ענטפערן, אַז, אויב גאָט איז א גייסט, האָט זיך די פילאָסאָפיע מיט איהם ניט וואָס צו בעשעפטיגען. אויב אָבער זי וויל איהם דורכאויס אריינעהמען אין דעם קרייז פון איהרע אונטערזוכונגען, יעמאָלט מוז זי זיך אויסאיינען מיט דעם געדאַנק, אַז אויך גאָט איז ניט קיין אַנ־דער זאַך ווי א קערפּער. איבעריגענס, מאַכט האָבבס די בעַ־מערקונג, געהט דאָס ניט להיפך צו דער קריסטליכער רעליגיע. עס זענען געוועזען איינציגע קירכען־פּעטער, וואָס האָבען אָנגענומען, אַז גאָט איז א קערפּער.

דאָס וואָרט קערפּער פּערשטעהט האָבבס א ביסעל אַנדערש, עהדער עס ווערט געברויכט אין דער געוועהנליכער שפּראַך. אויך דער שטאַאַט איז, לויט זיין מיינונג, א גרויסער קערפּער, א מין זעהר קאָמפּליצירטע מאַשין, וועמעס איינצעלנע טיילען עס זענען די מענשען.

פון דעקאַרט'ען האָט האָבבס אויך איבערגענומען דעם אַנאַליטישען פּרינציפּ: פאַנאַנדער נעהמען יעדע זאַך אויף איהרע איינצעלנע קלענסטע חלקים. זיין גאַנצע פילאָ־סאָפיע בעשטעהט אין דעם בעשטרעבען צו דערקלעהרען אויף א מעכאַניש־מאַטעריאַליסטישען אופן די נאַטור, דעם מענשען און דעם שטאַאַט, ווי א פּראָדוקט פון לעצטע, קליינע איינהייטען. די נאַטור בעשטעהט פון קאָרפּוסקלען (קליינע קערפּערליך), דאָס פּסיכישע לעבען פון דעם מענשען ווערט אויפגעבויט פון איינ־צעלנע עמפּפינדונגען און די אונגעהייערע מאַשין פון דעם שטאַאַט („דער לויתן", ווי ער רופט איהם), איז א צונויפזעצונג פון איינ־צעלנע מענשען.

אין דער נאַטור איז ניטאָ קיין אנדער זאַך, סיידען קאָר־פּוסקלען און בעוועגונג. די קאָרפּוסקלען בינדען זיך צונויף, און עס ווערט פון זיי קערפּער. איין קערפּער קאָן ניט ווירקען אויף דעם אנדער קערפּער אויף א מהלך. די ווירקונג איז א בעוועגונג, וואָס געהט איבער פון איין קערפּער צו דעם אנדערן דורך די קאָר־פּוסקלען וואָס ליגען צווישען זיי.

יענע קאָרפּוסקלען, פון וועלכע עס בעשטעהען די לעבעדיגע ברואים און די מענשען, האָבען די פעהיגקייט ארויסצוברענגען עמפּפינדונגען, וואָס ווערען ארויסגערופען דורך די בעוועגונגען אין דער דרויסענדיגער וועלט. ווי כמעט אלע מאטעריאליסטען (א חוץ עפּיקור׳ן) נעהמט אויך האָבבס אן, אז די זינליכע קוואליטעטען (קלאנגען, פארבען און אז. וו.) זענען נאָר סוביעקטיוו, דאס הייסט, אין די חושים אָבער ניט אין דער דרויסענדיגער וועלט.

די עמפּפינדונג, וואָס ווערט געבאָרען אין דעם לעבעדיגען קערפּער, א דאנק דער קערפּערליכער בעוועגונג פון דער דרויסענ־דיגער וועלט, איז די איינהייט פון וועלכער עס ווערט אויפגעבויט דער פּראָצעס פון דענקען. די עמפּפינדונג לאָזט איבער א שפּוהר און דאס איז די ערינערונג. אלע ערינערונגען אינאיינעם זענען די ערפאהרונג. כדי מיר זאָלען האָבען די מעגליכקייט עפּעס לייכט צו דערמאָנען זיך און מיטצוטיילען עס אנדערע מענשען, האָבען די מענשען אויסגעטראכט פערשיעדענע נעמען; דאָס דינט זיי אלס א צייכען פאר פערשיעדענע זאכען. די צונויפבינדונג און פאנאנדערבינדונג פון „נעמען" אָדער ווערטער איז דענקען. דאס דענקען איז דעריבער א מין רעכענען וואו די צאָהלען זענען דיא ווערטער. אין דעם פּונקט איז האָבבס דער שטרענגסטער נאָמי־נאליסט. די אלגעמיינע בעגריפען זענען ניט קיין אויביגע אידעען ווי דאָס האָבען געגלויבט פּלאטאן, אריסטאָטעלעס און די סכאָ־לאסטיק, נאָר פּשוטע צייכענס. פאר דעם קלוגען זענען זיי ניט מעהר, ווי רעכען־צייכענס, מעהר נישט דער שוטה בעהאנדעלט זיי ווי ריינעם גאָלד.

ווי דער קאָרפּוסקעל איז די איינהייט פון דעם נאטור־געשעהן און ווי די עמפּפינדונג איז די איינהייט פון׳ם דענקען, אזוי זענען די איינצעלנע געפיהלען יענע איינהייטען פון וועלכע עס ווערט ריין־מעכאניש אויפגעבויט דער מענשליכער ווילען. אלע געפיה־לען ווערען צוריקגעפיהרט אויף צוויי גרונד־געפיהלען: לוסט און אונלוסט. לוסט קומט יעמאָלט, ווען דער בלוט־אומלויף אין דעם אָרגאניזם ווערט געשטארקט, אונלוסט — יעמאָלט, ווען דער בלוט־אומלויף ווערט דורך וואָס עס איז געשטערט. שטעלען מיר זיך פאָר א וועלכע עס איז לוסט אין דער צוקונפט, יעמאָלט

ווערט זי פערבונדען מיט א בעגעהרען. שטעלען מיר זיך פאר א וועלכע עס איז אונלוסט אין דער צוקונפט יעמאָלט ווערט דער־פון א ניט־וועלען. דער מענשליכער ווילען איז ניט קיין אנדער זאך ווי א סכום פון די בעגעהרען'ס און די ניט־וועלענס וואָס וואַקסען ארויס פון די לוסט און אונלוסט־מאָמענטען. קיין פרייער ווילען איז ניטאָ, יעדער טהוט, לויט זיין אייגענעם עגאָאיסטישען אינטערעס. און זיין ווילען — איז א נויטווענדיגער פועל־יוצא פון אלע וועלט־פּאַסירונגען.

על פי טבע איז דער מענש אַנ'עגאָאיסט וואָס האָט נאָר צוויי זאכען אין זינען: זיך ערהאַלטען און בעקומען וואָס מעהר הנאה. יאָגענדיג זיך נאָך הנאה, זענען די מענשען אין דעם ווילדען נאַטור־צושטאַנד געשטאַנען אין א שטענדיגער מלחמה אייגער מיט'ן אנדערן. עס האָט געהערשט א מלחמה פון אלעמען אנטגעגען אלעמען. („בעללום אָמניום קאָנטרא אָמנעס"). דער קריעג־צושטאַנד איז געווען די אורזאך פון עלענד, שמוץ, אונזיכערהייט און א שטענדיגען ציטערן פאַרן לעבען. דאָס האָט געפיהרט דערצו, וואָס מען האָט אויסגעטראכט און אריינגעפיהרט אין לעבען דעם שטאַאַט. מענשען האָבען זיך אָבגעזאָגט פון זייער אונבעגרענצטער פרייהייט, כדי צו לעבען איינאיינעם אין שלום און שלוה. ערשט דער שטאַאַט האָט געגעבען די מעגליכקייט צו ענטוויקלען דעם רייכטהום, די וויסענשאַפט, די פערציערונגען און אויסצובעסערן די מענשליכע געפיהלען. אויף אזא אופן איז אויסגעוואַקסען דער „לויתן". די בעסטע שטאַאַטס־פאָרם איז די מאָנאַרכיע, וואָס איז געגרינדעט אויף די וואַהלען פון פאָלק. מיט דעם טוידט פון די מאָנארכען דאַרף דאָס פאָלק ווידער אויסקלייבען א נייעם האַר איבער זיך, וואָס איז דער היטער פון רעכט. דער קריעג איז א שטיקעל רעשט פון דעם נאַטור־צושטאַנד.

פון דעם לעבען אין דעם שטאַאַט וואַקסט ארויס די איינטיילונג פון „גוט" און „שלעכט", פון „רעכט" און „אונרעכט". גוט און רעכט איז דאָס, וואָס איז ניצליך פאַרן שטאַאַט; שלעכט און אונרעכט — דאָס, וואָס ברענגט איהם שאָדען.

אויך רעליגיאָנען און אבערגלויבענס זענען א פּראָדוקט פון'ם שטאַאַטליכען לעבען. ביידע האָבען זיי איין־איינציגען ציעל:

ארויסצוזוכן. ווי שפּינאָזא, בעגריסט האָבבס אויך די אויפגעקלערטע אבסאָלוטע מאַכט. קיין פּרינציפּיעלער חילוק צווישן רעליגיאָן און אבערגלויבן איז ניטאָ. ווערט אַן אבערגלויבן אָנגענומען אין א וועלכן ס'איז שטאַאַט, יעמאָלט ווערט ער א רעליגיאָן. צוריק, זאָגט זיך דער שטאַאַט אָב פון א וועלכער עס איז רעליגיאָן, יעמאָלט ווערט זי אַן אבערגלויבן.

די דאָגמען פון דער שטאַאַטליך-געהייליגטער רעליגיע זאָל מען אָננעהמען ווי זיי זענען. מען דאַרף זיי, זאָגט האָבבס, אַראָבשלינגען, ווי ביטערע פּילען, נישט צו צערקייען.

דאָס זענען די גרונד-שטריכען פון האָבבס מאָניסטיש-מאַטעריאַליסטישען בנין. זיין גרונד-לאַגע איז דער קאָרפּוסקול און די בעוועגונג. פון די צוויי עלעמענטען בויט ער אויף דעם גאַנצען געביי שטאָק אויף שטאָק ביז צו דער רעליגיאָן. ניט קוקענדיג דעראויף, איז האָבבס געווען געצוואונגען אונטערצובויען אונטער זיין גאַנצען סיסטעם א ריין-ראַציאָנאַליסטישען פונדאַמענט: זיין „ערשטע פילאָסאָפיע" וואָס האָט זיך לויט איהם צו בעשעפטיגען מיט רוים און צייט, אורזאַך און ווירקונג און אז. וו.

§ 93. דזשאָהן לאָקק. (1632 ביז 1704.)

די מאַטעריאַליסטישע פילאָסאָפיע פון טהאָמאַס האָבבס האָט געמוזט נאָך שאַרפער מאַכען די פראַגע וועגען דעם מקור און דעם ווערטה פון דער מענשליכער ערקענטניס. אויב אַלץ אין דער נאַטור איז נאָר מאַטעריע, יעמאָלט איז אויך די מענשליכע ערקענטניס, ניט מעהר ווי א פּראָצעס וואָס שפּיעלט זיך אָב אין א קליינעם טייל פון דער מאַטעריעלער וועלט, אין דעם מאַרך. דער איינציגער פאָדים וואָס בינדט צונויף די דרויסענדיגע וועלט פון מאַטעריעלע פּראָצעסען און די אינוועייניגסטע וועלט פון מענשליכע געדאַנקען, זענען יעמאָלט די חושים, די זינען. עס איז דעריבער פון דעם מאַטעריאַליסטישען שטאַנד-פּונקט קלאָהר, אז די חושים זענען דער איינציגער מקור, פון וואַנען עס קאָן פליסען מענשליכע ערקענטניס. פון דער אַנדער זייט אָבער געהט די מענשליכע ערקענטניס אַריבער די גרעניצען פון דעם, וואָס אונז ברענגען די חושים. עס פרעגט זיך, ווי אזוי זי טהוט עס און וואָס פאַר א רעכט זי האָט דערצו.

די פערענטפערונג פון דער פראגע נעהמט אויף זיך דזשאהן לאָקק אין זיין ווערק „א פערזוך וועגען דעם מענשליכען פער־שטאַנד“, וואָס איז ערשיענען אין דעם יאָהר 1690.

לאָקק זעהט איין, אז דער אַלטער געגענזאץ צווישען די חושים און דעם שכל, פערליערט זיין ווערטה אויף דעם באָדען פון א מאַ־טעריאַליסטישער וועלט־אנשויאונג. די גאנצע ערקענטניס קאָן שטאַמען נאָר פון איין איינציגען קוואַל, פון די חושים. אויף אזא אופן געהט דער מאַטעריאַליזם מיט לאָגישער נויטווענדיג־קייט אריבער אין א סענסואַליזם, דאָס הייסט, אין א לעהרע, אז דער איינציגער קוואַל פון דער ערקענטניס זענען די סענסוס — די זינען. „עס איז גאָרנישט ניטאָ אין פערשטאַנד וואָס איז פריי־הער ניט געוועזען אין די חושים“. (ניהיל עסט אין אינטעללעקטו קוואָד נאָן אַנטע פועריט אין סענסו), — אָט דאָס איז דער גרונד־געדאַנק, וואָס לאָקק וויל דורכפיהרען און בעפעסטיגען אין זיין פילאָסאָפיע.

§ 94. לאָקק'ס קריטיק פון די איינגעבאָרענע אידעען.

לויט דעקארט, פאַלען פאַנאַנדער, ווי מיר האָבען געזעהן, אַלע אידעען פון דעם מענשליכען פערשטאַנד אין דריי קלאַסען. די אריינגעבראַכטע, די פון אונז אליין געמאַכטע און די איינגעבאָ־רענע. אז די אריינגעבראַכטע שטאַמען פון די חושים, דאָס לייי־קענט קיינער ניט. אז אויך, די פון אונז געמאַכטע וואַקסען ארויס פון די אריינגעבראַכטע, איז אויך קלאָהר איינצוזעהן. עס בלייבען אויף אזא'ן אופן איבעריג די איינגעבאָרענע אידעען, וואָס שטאַ־מען כלומרשט פון אַנאַנדער מקור, עהדער די חושים. אויב עס וועט בעוויזען ווערן, אז קיין איינגעבאָרענע אידעען זענען גאָר ניטאָ, יעמאָלט ווערט דער גאנצער אינהאַלט פון דער מענשליכער ערקענטניס צוריקגעפיהרט צו איהר איין־איינציגען, סענסואַ־ליסטישען מקור. עס איז דעריבער די ערשטע אויפגאַבע פון לאָקק צו קריטיקירען די טהעאָריע פון די איינגעבאָרענע אידעען.

די אנהענגער פון דער דאָזיגער טעאָריע געהען ארויס פון דעם פאקט, אז ביי אַלע פעלקער אין דער וועלט געפינען מיר גע־וויסע אידעען וואָס קאָנען נישט שטאַמען פון דער ערפאַהרונג און די חושים; ווי צום ביישפיעל, די פאָרשטעלונג וועגען א גאָט און געוויסע אַלגעמיינע כללים פון'ם דענקען און פון'ם מאָראַלישען

בענעהמען זיך. לאָקק לייקענט אָב, אז א פאָרשטעלונג וועגען גאָט געפינט זיך ביי אלע פעלקער. וועניגסטענס, איז דאָס ניט בעוויזען. און אויב דער פאקט וואָלט אפילו יע בעוויזען געוואָרען, איז נאָך אלץ קיין ראיה ניט, אז די פאָרשטעלונג מוז זיין אן איינגעבאָרענע אידעע. זי קאן אפשר ארויסוואקסען אויף א וועלכער עס איז אָרט פון אן אנדער מקור.

אויך א צווייטער בעוויז פאר די איינגעבאָרענקייט פון געוויסע אידעען, דער פאקט אז מיר האָבען אין אונזער פערשטאנד געוויסע אלגעמיינע כללים פאר דעם דענקען וואָס שטייגען אריבער די ערפאהרונג, האלט ניט אוים קיין קריטיק. נעהמען מיר צום ביישפיל דעם כלל: „עס איז אונמעגליך, אז איין־און־דיזעלביגע זאך זאָל זיין און ניט זיין אין איין־און־דערזעלביגער צייט“; אָדער אנדערס אויסגעדריקט: „אויב איין זאך איז „א“, קאָן זי ניט אין דערזעלביגער צייט זיין „ניט־א“. וואָלט דער כלל געווען באמת איינגעבאָרען אין אונז, יעמאָלט וואָלט ער געדארפט קלאָהר זיין אויך פאר יעדען קינד, וואָס האָט נאָך ניט קיין ברעקעל ערפאהרונג און ביי די קינדער וואָלט ער געדארפט זיין נאך א סך קלאָהרער, עהדער ביי די דערוואקסענע. אָבער קינדער האָבען קיין ברעקעל בעגריף ניט פון דעם אלגעמיינעם לאָגישען כלל. זיי ווייסען פון דער ערפאהרונג, אז זיס איז ניט ביטער, אז א קארש איז ניט קיין רוט, אָבער זיי האָבען קיין השגה ניט פון דעם אלגעמיינעם כלל, אז „א“ איז ניט „ניט־א“. דערויף ענטפערן אָפט די אנהענגער פון די איינגעבאָרענע אידעען, אז די אלגעמיינע לאָגישע כללים געפינען זיך אין דעם פערשטאנד פון דעם קינד אין אן אונבעוואוסטען צושטאנד, און אז די איינצעלנע ערפאהרונגען מאכען ערשט קלאָהר און בעוואוסט דאס וואס איז שוין פריהער געלעגען פערדעקט אין דעם פערשטאנד. לאקק ענטפערט אויף דער ארגומענט: אז „אין דעם פערשטאנד־זיין“ און „בעוואוסט־זיין“ איז איין און דיזעלביגע זאך. אונבעוואוסטע געדאנקען זענען אונמעגליך; עס איז אן אינוועניגסטע סתירה: געדאנקען, אידעען זענען דאס וואס עס געפינט זיך אין אונזער בעוואוסטזיין. אונבעוואוסטע אידעען זענען איבערהויפט ניט מעהר קיין אידעען.

אויף דעם זעלביגען אופן בעװייזט לאָקק, אז עס קאָנען ניט זיין קיין איינגעבאָרענע מאָראַלישע כּללים. װי יעדער אלגעמיינער כּלל איבערהויפּט, מוז אויך אן אלגעמיינער מאָראַלישער כּלל זיך גרינדען אויף װעלכע עס איז אלגעמיינע אבסטראַקטע בעגריפען. אָבער די אבסטראַקטע בעגריפען קאנען ניט זיין איינגעבאָרען, װייל, אויב יע, װאָלטען זיי געװען אם קלאָהרסטען אין דעם בעװאוסטזיין פון די קינדער. ערשט א זעהר פערװיקעלטער פּראָצעס פון׳ם לעבען, װאָס איז רייך אין ערפאהרונג, קאן ארויסברענגען אבסטראַקטע בעגריפען און יענע אלגעמיינע כּללים, װאָס װערען אויפגעבויט אויף זיי.

אָט די גאַנצע אונטערזוכונג פיהרט לאָקק צו דעם רעזולטאַט, אז עס זענען לגמרי ניטאָ קיין װעלכע עס איז איינגעבאָרענע אידעען. („נאָ איננעיט פּרינסיפּלס“). פאלט אָבער אראָב פון חשבון אָט דער טייל פון דער מענשליכער ערקענטניס, בלייבען איבער נאָר די פון דרויסען אריינגעבראַכטע און די פון אונז זעלבסט געמאַכטע. ד. ה. אידעען, װאָס שטאַמען פון די חושים, אָדער קאָנען צוריקגעפיהרט װערן צו זיי. אנשטאַט דער אלטער איינטיילונג פון ערקענטניס־קװאַלען אין חושים און שכל, שלאָגט לאָקק דעריבער פאָר די איינטיילונג אין צװיי א ר ט ע ן פון חושים: דעם דרויסענדיגען חוש, די ס ע נ ס א צ י א ן, װאָס נעהמט ארום דעם זעה־זין, טאַפּ־זין (חוש המישוש) און אז. װ. און דעם אינעװעװייניגסטען חוש, די ר ע פ ל ע ק ס י אָ ן.

§ 95. לאקק׳ס סענסואַליסטישע ערקענטניס־טעאָריע.

לאָקק לייקענט ניט, אז עס איז דאָ א נשמה, װאָס בעשטעהט פון א פערשטאַנד און צװיי ארטען חושים. אָבער די נשמה קומט אויף דער װעלט אָהן א סימן פון אַ װעלכען עס איז גייסטיגען אינהאַלט. זי איז בעת׳ן געבאָרען־װערען א „לעדיג בלאַט פּאַפּיער“. („װהייט פּייפּער“). דער דרויסענדיגער זין און דער אינװעניגסטער זין זענען די צװיי פענסטער, דורך װעלכע עס שטראַהלט אריין אין דער נשמה די ערקענטניס פון דער װעלט און פון אונזער איינענעם פּסיכישען לעבען. נאָר דאָס װאָס שטאַמט פון די צװיי קװאַלען פון דער ערפאַהרונג, קאָנען מיר אונמיטעלבאַר װיסען. די פאָרשטעלונגען, װאָס שטרעמען אריין

פון די צוויי ערקענטניס־קוואַלען, זענען אײנפאַכע אידעען.

פון דעם דרויסענדיגען חוש שטאַמען די אַזוי אָנגערופענע זינליכע קוואַליטעטען. מיר בילדען דורך זיי די פאָרשטעלונג פון פאַרבען (ווי רויט, גרין), פון געהער (טענער, קלאַנגען), פון דעם טאַפּ־זין (ווי האַרט, ווייך, הייס, קאַלט), פון דעם געשמאַק (ווי זיס, ביטער) און דעם גערוך. ווען די עמפּפינדונגען קומען אריין אין דער נשמה בייט זיך איבער איהר צושטאַנד. דער פערשטאַנד ענטפערט אויף זיי מיט געוויסע פסיכישע פּראָצעסען. אָדער ער נעהמט זיי פּאַסיוו אויף (ער בעמערקט זיי), אָדער ער ווערט אָנגעריגט דורך זיי צו אַ געוויסער טהעטיגקייט. ער דענקט, פיהלט, וויל עפּעס, פערגלייכט, בעצווייפעלט, ווערט איבערצייגט און כדומה. אַט די אַלע טהעטיגקייטען און צושטאַנדען פון'ם פערשטאַנד ווערען בעמערקט פון דעם אינוועניגסטען חוש, דער רעפלעקסיאָן. די רעפלעקסיאָן בילדעט פון זיי אויך איינפאַכע אידעען, ווי די אידעען וועגען דענקען, פיהלען, וועלען, צווייפלען, בעגעהרען און אַנדערע טהעטיגקייטען פון דעם פערשטאַנד.

זאַמלען זיך אָן איינפאַכע אידעען פון ביידע חושים, הויבט זיך ערשט אָן דער אייגענטליכער דענק־פּראָצעס. דער פערשטאַנד בינדעט צונויף די איינפאַכע אידעען און מאַכט פון זיי צונויפגעזעצטע אידעען. מיר קאָנען דעריבער אונטערשיידען אין אונזער פערשטאַנד, פיער ארטען פון אידעען, לויט זייער פערשיעדענעם אור־שפּרונג פון די חושים.

ערשטענס: די איינפאַכע אידעען, וואָס קומען ארויס פון א וועלכען עס איז איין־איינציגען דרויסענדיגען חוש, צום ביישפּיל, זיס, זויער, הייס, וויים און אז. וו.

צווייטענס: אידעען, וואָס שטאַמען פון צוויי, אָדער מעהר דרויסענדיגע חושים, ווי צום ביישפּיעל, די פאָרשטעלונג פון דעם רוים, וואָס איז א געמיש פון זעה־עמפּפינדונגען און טאַפּ־עמפּפינדונגען; דאָס אייגענע איז אויך מיט דער בעוועגונג.

דריטענס: אידעען, וואָס שטאַמען פון דעם אינוועניגסטען חוש, ווי צום ביישפּיעל, דענקען, וועלען און אַלע אידעען וואָס בעצייכנען די פערשיעדענע כוחות פון דער נשמה, ווי צום ביי־שפּיעל דער פאָרשטעלונגס־כח, דער עריגערונגס־כח (דער זכרון),

דער כח צו פערגלייכען, אונטערשיידען, פערבינדען און פאַנאַנדער־נעהמען וועלכע עס איז פאַרשטעלונג און אויך דער כח פון א ב־ס ט ר א ה י ר ע ן, דאָס הייסט, בילדען אַלגעמיינע בעגריפען, וואָס זאָלען אריינגעהמען אין זיך יענע סמנים, וועלכע א וואָסער עס איז גרופּע פון ערשיינונגען האָט בשותפות. (ווי צום ביישפּיעל, די סמנים פון א מענשען, וואָס אַלע מענשען האָבען זיי.)

פּיערטענס: די צונויפגעזעצטע אידעען, וואָס שטאַמען פוןביידע מיט אַמאָל: פון דער סענסאַציאָן און דער רעפלעקסיאָן.

די לעצטע אַרט אידעען, וואָס שפּילט אזא אונגעהויער גרויסע ראָליע אין דעם פּראָצעס פון דענקען, טיילט לאָקק ווידער אין דריי גרויסע קלאַסען: מ אָ ד ו ס ע ן, ס ו ב ס ט אַ נ צ ע ן און ר ע ל אַ צ י אָ נ ע ן.

מ אָ ד ו ס ע ן זענען אזעלכע אידעען, וואָס נעהמען ארום מיט איין וואָרט א פיעלהייט פון וועלכע עס איז גלייכע איינצעל־ערשיינונגען, צום ביישפּיעל, „א טוץ". צו די מאָדוסען געהערען אויך אַזעלכע אידעען, ווי די פאָרשטעלונג וועגען א נאַטור־ק ר אַ פ ט, וואָס קומט ארויס פון דער אידעע: בעוועגונג, וואָס שטאַמט, ווי מיר האָבען געזעהען פון דעם דרויסענדיגען חוש, און פון דער פאָרשטעלונג וועגען א וועלכען עס איז כח, וואָס פליעסט פון'ם אינווענינסטען חוש. די נאַטור־קראַפט איז דער כח ארויסצורופען דורך בעוועגונג פערענדערונגען אין די ערשיינונגען.

די ס ו ב ס ט אַ נ צ ע ן זענען אויך צונויפגעזעצטע אידעען. מיט די חושים נעהמען מיר אויף געוויסע אייגענשאַפטען. אזוי ווי דער פערשטאַנד איז ניט בכח, פאָרצושטעלען זיך וועלכע עס איז אייגענשאַפטען אָהן א געוויסען עפּעס, וואָס זאָל זיי האָבען אין זיך, וואָס זאָל זיין זייער „טרעגער", טראַכט ער אויס די פאָר־שטעלונג פון א וועלכע עס איז סובסטאַנץ. בעטראַכטען מיר צום ביישפּיעל, א שטיקעל צוקער, זאָגען אונזערע חושים אונז מעהר נישט ווי אז עס זענען דאָ צונויפגענומען געוואָרען אינאיינעם גע־וויסע אייגענשאַפטען: ווייס, האַרט, ברעקעלדיג, זיס און אז. וו. מיר קאָנען זיך אָבער ניט פאָרשטעלען, אז אָט די אייגענשאַפטען זאָלען קאָנען עקזיסטירען אליין פאר זיך, אָהן א שום עפּעס וואָס זאָל זיי טראָגען אין זיך, וואָס זאָל זיין זייער טרעגער. דעריבער

טראַכטעז מיר אוים א וועלכען עס איז טרעגער, א סובסטאַנץ: צוקער. דאס אייגענע איז אויך מיט אַלע אַנדערע סובסטאַנצען, סיי קערפּערליכע, סיי גייסטיגע. פון דער נשמה קענען מיר נאַר איהרע אייגענשאַפטען און צושטאַנדען, ווי דענקען, פיהלען, בעגעהרען. אָבער מיר זענען געצוואונגען אָנצונעהמען, אז עס איז דאַ א וועלכע עס איז גייסטיגע סובסטאַנץ, די „נשמה", וואָס איז דער טרעגער פון די דאָזיגע אייגענשאַפטען און צושטאַנדען. אויך גאָט איז אזא צונויפגעזעצטע אידעע, וואָס בעלאַנגט צו דעם קלאַס פון סובסטאַנצען. מיר האָבען די פאַרשטעלונג פון קראַפט, פערשטאַנד, גוטסקייט און אויך די פאַרשטעלונג פון אונענדליכקייט וואָס איז א „מאָדוס", אויפגעבויט אויף דעם זעלביגען שטייגער, ווי דער מאָדוס „א טוץ", אָדער „פיעל". אזוי אָבער, ווי מיר קאָנען ניט דענקען, אז די אייגענשאַפטען פון קראַפט, אויביגקייט, אונענדליכקייט און אז. וו. זאָלען עקזיסטירען אין זיך גופא, טראַכטען מיר צו א סובסטאַנץ, וואָס טראָגט זיי אַלעמען אין זיך: גאָט.

דער דריטער קלאַס פון די צונויפגעזעצטע אידעען זענען די רעלאַציאָנען, ד. ה. די שייכות'ן, וועלכע מיר ברענגען ארוים צווישען די ערשיינונגען. ווי צום ביישפּיעל, ווען מיר זאָגען, אז איין ערשיינונג איז גרעסער פאַר דער אַנדערער. אין דער ערפאַהרונג, וואָס מיר בעקומען פון די חושים, איז ניטאָ קיין גרויס און קיין קליין. א גרויסער הונד, צום ביישפּיעל, איז אין עצם קלענער פאַר דעם קלענסטען פערד. גרויס און קליין זענען דעריבער, פערגלייכונגס־אידעען, ארויסגעבראַכט נאַר פון'ם פערשטאַנד. אויך אזעלכע אידעען ווי „אורזאַך" און „ווירקונג" זענען ניט קיין אַנדער זאַך, ווי רעלאַציאָנען. אין דער זינליכער ערפאַהרונג בעמערקען מיר ניט קיין אורזאַכען און קיין ווירקונגען. מיר נעהמען אויף נאַר איינצעלנע ערשיינונגען. ווען די זון וואַרעמט אָן א שטיין, זעהען מיר נאַר, ווי איין ערשיינונג (די שטראַהלען פון דער זון) געהט פריהער און אַנאַנדער ערשיינונג (די וואַרעמקייט פון שטיין) קומט שפּעטער. אין זיי ליגט אָבער גאָרנישט, וואָס זאָל אונז זאָגען, אז די וואַרעמקייט פון די שטראַהלען האָט ארויסגערופען ווי אַן אורזאַך די וואַרעמקייט פון דעם שטיין. די פאַר־

שטעלונג פון אורזאך און ווירקונג איז דעריבער א צונויפגעזעצטע אידעע, אויסגעאַרבייט פון אונזער פערשטאַנד.

§ 96. דער גרעניץ און דער ווערטה פון אונזערע ערקענטניסען.

מיר ווייסען איצטער פון וואנען די גאנצע מענשליכע ער־קענטניס שטאַמט. זי נעהמט זיך פון די צוויי חושים, סענסאציאָן און רעפלעקסיאָן, וואָס גיבען אונז איינצעלנע סענסאציאָנען און רעפלעקסיאָנען וועלכע דער פערשטאַנד קאמבינירט און מאַכט פון זיי צונויפגעזעצטע אידעען. עס פרעגט זיך איצטער: וואָס פאַר א ווערטה האָבען אָט די אַלע עלעמענטען פון וועלכע עס בע־שטעהט די מענשליכע ערקענטניס און ווי ווייט קאָן מען מיט איהר געהן?

דער זיכערסטער טייל פון דער ערקענטניס זענען יענע אי־דעען, וואָס שטאַמען יון דער רעפלעקסיאָן, פון דעם איננווענייגס־טען זין, ווייל זיי זענען אונז אונמיטעלבאַר קלאָהר און געוויס, ווי צום ביישפּיעל, דער פאַקט פון דעם אייגענעם דענקען און דער אייגענער עקזיסטענץ.

ווייניגער קלאָהר און זיכער זענען די אידעען וואָס קומען ארויס פון דעם דרויסענדיגען זין, ווי צום ביישפּיעל, די אידעען: הייס, קאַלט, געל, גרין און אז. וו. אין איינעם מיט דעמאָקריט, דעקאַרט און האָבבס, האַלט לאָקק אז אין דער נאַטור זענען קיין זינליכע קוואַליטעטען ניטאָ. זיי זענען נאָר א בעשטימטע אַרט, ווי אזוי די דרויסענדיגע חושים ענטפערן אויף די איינווירקונגען פון דער דרויסענדיגער וועלט. ווען א שאַרפער מעסער שניידט אונזער לייב, ענטפערן דערויף אונזערע חושים מיט דעם געפיהל פון שמאַרץ. מיר זאָגען אָבער יעמאָלט ניט, אז שמאַרץ ליעגט אין דעם מעסער. ווען דער זעלביגער מעסער איז גלוטיג אנגעד־ברענט און רופט ארויס דורך זיין היץ דעם זעלביגען געפיהל פון שמאַרץ, ווילען מיר אויך דאָ ניט זיין אין טעות, אז דער שמאַרץ ליעגט אין אונז און ניט אין דעם מעסער. ווען אָבער דער מעסער איז מעהר נישט ווי וואַרעם, דוכט זיך שוין אונז אויס, אז די וואַ־רעמקייט איז אן איינענשאַפט וואָס געפינט זיך ניט אין אונזער

חוש המישוש (טאפ־זין) נאר אין דעם מעסער גופא. דאס אייגענע איז אויך מיט דער אייגענשאפט, קאלט, גרין, זיס און אז. וו.

אין די דרויסענדיגע ערשיינונגען גופא זענען מעהר ניטא ווי קערפער, וואס פארנעהמען א בעשטימטען ארט אין רוים און האבען דעריבער א בעשטימטע געשטאלט און בעוועגונג. אלע איבעריגע אייגענשאפטען ווערען ארויסגעבראכט נאר פון די חושים. „געשטאלט" און „בעוועגונג" רופט לאקק אן: „פרימערע", ד. ה. אורשפרינגליכע קוואליטעטען. פארבען, קלאנגען און דערגלייכען רופט ער אן „סעקונדערע" — די „צווייטע", ד. ה. די שפעטער צוגעקומענע קוואליטעטען, ווייל זיי זענען ניטא אין דער דרויסענדיגער וועלט, נאר ווערען געבארען אין אונזערע חושים.

נאך אונזיכערער זענען די אלגעמיינע בעגריפען וואס שטאמען פון דער אבסטראקציאן, יענע אלגעמיינע אידעען אין וועלכע פלאטאן, אריסטאטעל און די סכאלאסטישע פילאסאפיע האבען געזעהען דעם תוך, דעם עיקר פון יעדער זאך. ווי כמעט אלע ענגלישע דענקער, אנגעהויבען פון דעם מיטעל־אלטער אן, ביז האבבס און אינאיינעם מיט איהם, איז אויך לאקק א נאמינאליסט וואס האלט, אז די אלגעמיינע בעגריפען זענען ניט מעהר ווי נעמען, שפראך־צייכען, וואס האבען ניט קיין ברעקעל רעאלע עקזיסטענץ.

און נאך אונזיכערער זענען די אידעען, וואס דריקען אויס סובסטאנצען, ווי צום ביישפיעל, די אידעע: מאטעריע. עס קאן זיין, מיינט לאקק, אז עס איז גאר ניטא קיין מאטעריע אויף דער וועלט. און אויב זי איז דא, קאנען מיר ניט אויף זיכער אויסגעפינען איהרע אייגענשאפטען. עס קאן זיין, אז זי האט ניט די פעהיגקייט צו דענקען, ווי דאס וויל האבען דעקארט, אבער עס קאן געמאלט זיין, אז דענקען איז אן אייגענשאפט, וואס קאן צוגעשריבען ווערען אויך דער מאטעריע. די זיכערסטע אייגענשאפטען פון דער מאטעריע זענען אויסגעשפרייטקייט און אונדורכדרינגליכקייט, דאס, וואס מאכט, אז דארטען וואו עס געפינט זיך איין פיצעלע מאטעריע, קאן קיין אנדער פיצעל זיך בשום אופן ניט געפינען.

עס פערשטעהט זיך, אז אויך אזעלכע רעלאציאנען, אדער לפי ערך'דיגע פערגלייכונגס־בעגריפען, ווי גרויס און קליין, גיבען אונז ניט קיין זיכערע אבסאלוטע ערקענטנים און דערצעהלען אונז ניט

פון דעם, וואָס עס קומט פאָר אין דער נאַטור גופא, וועלכע מיר נעהמען אריין אין אונזער נשמה דורך אונזערע חושים.

לויט דער גאַנצער ערקענטניס־טעאָריע פון לאָקק האָט מען געקאָנט ערוואַרטען, אַז ער וועט אוועקשטעלען פאַר דער ערקענטניס שאַרפע גרענעצען, וואָס ענדיגען זיך מיט דער סענסאַציאָן און דער רעפלעקסיאָן און אַז ער וועט זיכער בעהויפּטען, אַז מיר קאָנען גאָר נישט ניט וויסען, וואָס עס שפּיעלט זיך אָב פון יענער זייט אונזערע חושים. אין דער אמת'ען אָבער איז לאָקק אין דעם פּרט זעהר ניט קאָנסעקווענט. ער פערלאָזט די גרענעצען פון דעם סענסואַליזם און גיט זיך איבער אין דער מאַכט פון יענע פאָדערונגען, וועלכע אונזער שכל שטעלט ארויס, כדי צו האָבען א פעסטע ערקענטניס וועגען דער דרויסענדיגער וועלט. זיכער איז, זאָגט לאָקק, אַז אין דער דרויסענדיגער וועלט איז דאָ א רוים און א בעוועגונג, ווען אפילו מיר ווייסען, אַז די דאָזיגע אידעען זענען צונויפגעגאָסען פון זעה־און־טאַפּ־עמפפינדונגען. זיכער איז, אַז אין דער נאַטור הערשט קויזאַליטעט, א נויטווענדיגער פּראָצעס פון אורזאַכען און ווירקונגען, ווען אפילו די קויזאַליטעט איז ניט מעהר ווי א צונויפגעזעצטע אידעע פון דעם קלאַס, וואָס בעלאַנגט צו די רעלאַציאָנען. און זיכער איז, אַז עס איז דאָ א געטליכע סובסטאַנץ, פון וועלכער עס שטאַמען אַלע וועלט־ערשיינונגען און אַלע קויזאַליטעטען וואָס הערשען אין זיי, — עס מאַכט ניט אויס, וואָס לאָקק אליין בעשרייבט אונז יענעם פּראָצעס, ווי אַזוי די פאָרשטעלונג פון גאָט איז צונויפגעשטעלט געוואָרען פון איינצעלנע איינפאַכע אידעען, וואָס שטאַמען אין דער לעצטער שורה פון סענסאַציאָן און רעפלעקסיאָן. זיין אויפגאַבע איז געווען ניט צו לייקענען די עקזיסטענץ פון גאָט, נאָר צו בעווייזען, אַז די גאָטפאָרשטעלונג איז ניט קיין איינגעבאָרענע אידעע. דער מענש האָט זי מיט א גוטען שכל'דיגען רעכט ארויסגעבראַכט פון דער ערפאַהרונג, און אומעטום, וואו מענשען מאַכען שכל'דיגע ערפאַהרונגען פון דער נאַטור, וועלען זיי זיין געצוואונגען, ארויסצוברענגען די זעלבע אידעען. די עקזיסטענץ פון גאָט קאָן, מיינט לאָקק, בעוויזען ווערען פאַר דעם שכל מיט דער זעלביגער קלאָהרקייט, ווי די פּרינציפּען פון דער מאַטעמאַטיק.

מיט דער זעלביגער קלאָהרקייט קאַן מען אויך ארויסברענגען די וויכטיגסטע גרונד־פּרינציפּען פון דער מענשליכער מאָראַל.

לאָקק איז אויך בעקאַנט, ווי אַ טיעפער דענקער אויף די פעלדער פון פּעדאַגאָגיק און פּאָליטיק. ביי איהם געפינען מיר אַ סך געדאַנקען, וואָס זענען שפּעטער געוואָרען „אני מאמין'ס" פון דעם פּראָגרעסיווען ליבעראַליזם. זעהר פיעל וויכטיגע ארגומענטען האָט ער ארויסגעבראַכט צו פערטהיידיגען די רעליגיעזע טאָלעראַנץ. אָבער מערקווירדיג! ער פּרעדיגט רעליגיעזע טאָלעראַנץ נאָר פאַר די פערטרעטער פון פערשיעדענע גלויבענס. די „כופרים בעיקר", די אטהעאיסטען ווערען אויסגעשלאָסען פון איהר.

§ 97. דזשאָרדזש בערקליי. (1684 ביז 1753.)

אויף דעם וועג וואָס לאָקק האָט אויסגעטראָטען איז נאָך ווייטער געגאַנגען בערקליי. לאָקק'ס סענסואַליזם פיהרט איהם צו דעם סוביעקטיווען אידעאַליזם, דאָס הייסט, צו דעם געדאַנק, אז עס איז גאָר ניטאָ קיין דרויסענדיגע מאַטעריעלע וועלט. אַלץ, וואָס אונז דוכט זיך, מיר זעהען דרויסען, איז אין עצם ניט קיין אַנדער זאַך, ווי אידעען וואָס ווערען בעשאַפען אין אונזער אייגענעם „איך", אין דעם סוביעקט.

דעם גרונד־געדאַנק זיינעם מיהט זיך בערקליי צו בעפעסטיגען ניט נאָר מיט ריין לאָגישע ארגומענטען, נאָר אויך מיט שטרענג־וויסענשאַפטליכע אונטערזוכונגען. דער עיקר שטעלט ער זיך אָב אויף דער אויספאָרשונג פון דעם חוש הראיה, דעם פּראָצעס, אַ דאַנק וועלכען מיר זעהען. ער קומט דאָ צו רעזולטאַטען, וואָס זענען ערשט שפּעטער פער'אמת'ט געוואָרען אין דער פיזיאָלאָגישער פּסיכאָלאָגיע. אַלע פאַרבען און געשטאַלטען ווערען בעשאַפען אין דעם פּסיכישען פּראָצעס פון זעהן. עס איז ניטאָ קיין איין־איינציגע זאַך, וואָס אויף איהר זאָל מען קאָנען זאָגען, אז זי געהט אריין פון דרויסען אין אונזערע זינען. מיר האָבען דעריבער קיין ברעקעל גרונד ניט אָנצונעהמען, אז דרויסען פון אונז געפינט זיך אַ וועלכע עס איז מאַטעריעלע וועלט. אויך דער רוים איז ניט מעהר ווי אַן אידעע אין אונז. און ניט נאָר האָבען מיר ניט קיין גרונד אָנצונעהמען אַ מאַטעריעלע וועלט דרויסען פון אונז, נאָר עס איז אַ פּשוט'ער ווידערזין צו דענקען אזוי. וואָס זאָל דאָס הייסען,

פרעגט בערקליי, עס עקזיסטירט עפּעס דרויסען, וואָס איז אין מיין בעוואוסטזיין רויט, אָדער גרין, אָדער געזאַלצען? אַלץ, וואָס מיר ווייסען פון דער בלומרשט דרויסענדיגער וועלט, איז אז זי בע־שטעהט פון אידעען וואָס ווערען בעשאַפען אין אונז. ווען איך זאָג: „איך זעה א גרינעם בוים“ איז דער אייגענטליכער טייטש דערפון: „עס איז איצטער דאָ אין מיין בעוואוסטזיין די אידעע פון א גרינעם בוים“. „זיין“ איז דער טייטש: „האָבען אין בע־וואוסטזיין“, פּערציפּירט ווערן. („עססע עסט פּערציפּי“).

יעדע אידעע, וואָס איז אין מיין בעוואוסטזיין איז אן איינ־פאַכע און אן איינצעלנע. מיר דענקען נאָר אין איינצעלנע בילדער. קיין אַלגעמיינע בעגריפען, וואָס זאָלען ארומנעהמען א גרויסע צאָהל פון גלייכע אידעען, זענען אייגענטליך גאָר ניטאָ. דער גייסט קאָן זיך ניט מאַכען פון זיי קיין קלאָהרע פאָרשטעלונג. דענק איך, צום ביישפּיעל, דעם אַלגעמיינעם בעגריף: פאַרב בכלל, סתם פאַרב, — האָב איך דערביי אין זינען א וועלכע עס איז בעשטימ־טע פאַרב: רויט, אָדער בלוי און ד. גל. א סתם פאַרב וואָס זאָל ניט זיין ניט רויט, ניט בלוי א. ד. גל. קאָן איך מיר ניט דענקען. דענק איך וועגען דעם אַלגעמיינעם בעגריף — דריי־עק בכלל, בע־מערק איך, אז איך האָב דערביי אין זינען א געוויסען איינצעלנעם דריי־עק פון א בעשטימטער פאָרם. ער איז אָדער א גלייך־זייטי־גער, אָדער א פאַרשיעדענזייטיגער, א גלייך־פיסיגער אָדער א רעכט ווינקעלדיגער און אז. וו.

אין בערקליי׳ס נאָמינאַליזם קומט קלאָהר ארויס זיין ע מ־פּ י ר י ז ם, זיין איבערגעבענקייט צו דער ע ר פ א ה ר ו נ ג, זיין פאָרדערונג, אז מען זאָל זיך קודם כל האַלטען פאַר יענע פ א ק ט ע ן, וואָס אונז גיבען אונזערע חושים. אמת, עס זענען אויך דאָ ראַציאָנאַליסטען, וואָס האַלטען פון דעמזעלביגען נאָמי־נאַליסטישען שטאַנדפּונקט. אָבער בכלל קאָן מען זאָגען, אז דער נאָמינאַליזם, די אָבלייקענונג פון די אַלגעמיינע בעגריפען, איז דער בעסטער סימן פון אן ע מ פּ י ר י ק ע ר. לערנט דאָך דער נאָ־רינאַליזם, אז די „אידעע“ איז ניט פ א ר דער זאַך („אנטע רעם“), ווי דאָס האָט געלערנט פּלאַטאָן, און ניט א י ן דער זאַך („אין רע“), ווי דאָס האָט געמיינט ארים־

טאָטעל, נאָר נ אָ ך ד ע ר ז אַ ך („פּאָסט רעם“) ווי דאָס האָבען געלערנט די ערשטע נאָמינאַליסטען אין מיטעל־אַלטער. דערמאָהנט מען זיך, אז בערקליי׳ס „אי־דעע“ איז ניט דער אַלגעמיינער בעגריף, נאָר די זאַך גופא, וואָס איז אין בעוואוסטזיין, קאָן מען זאָגען, אז ער איז דער קאָנסעק־ווענטעסטער פון אַלע נאָמינאַליסטען: ער לייקענט אין גאַנצען אָב, אז אַלגעמיינע בעגריפען זענען דאָ אין אונזער בעוואוסטזיין.

די צוויי חושים, וועלכע לאָקק האָט אָנגענומען כדי צו דער־קלעהרען דעם מקור פון אונזער ערקענטנים: דער דרויסענדיגער און דער אינוועניגסטער, ווערען פערוואַנדלעט ביי בערקליי אין איין־איינציגען חוש, דעם אינוועניגסטען. נאָר דאס, וואָס ער ברענגט אונז, איז ווירקליך און עקזיסטירט באמת. און אַלץ וואָס מיר טראַכטען צו צו דעם מאַטעריאַל וועלכען דער אינוועניגסטער חוש בעשאַפט, ווי צום ביישפּיעל, די פאָרשטעלונג פון א דרויסענדיגער וועלט אָדער דער געדאַנק פון אן אַלגעמיינעם בעגריף, איז שוין א דערווייטערונג פון דעם אמת, עפּעס אזוינס וואָס איז ניטאָ אין דער ערפאַהרונג און וואָס האָט ניט קיין ברעקעל ממשות.

עס פערשטעהט זיך, אז בערקליי קאָן ניט איינשטימען מיט לאָקק׳ס געדאַנק וועגען „פּרימעריע“־קוואַליטעטען, ווי געשטאַלט און בעוועגונג, און „סעקונדערע“־קוואַליטעטען, ווי פאַרבען, גע־רוכען און ד. גל. וויבאַלד עס איז ניטאָ קיין דרויסענדיגע וועלט, איז יעמאָלט אויך ניטאָ קיין אונטערשיעד צווישען „פּרימער“ און „סעקונדער“. אַלע אייגענשאַפטען שטאַמען פון איין און דעם זעלביגען מקור, פון דער אייגענער נשמה.

אָבער אויך בערקליי איז ניט געבליבען טריי צו דעם אָנגע־נומענעם גרונד־געדאַנק. די שאלה, וואָס איז איהם געשטאַנען אין וועג, איז געווען: אויב די כלומרשט דרויסענדיגע וועלט איז ניט מעהר ווי א פּראָדוקט פון מיין אייגענער נשמה, היינט ווי אזוי קאָן איך מיר דערקלעהרען, וואָס די פאָרשטעלונגען וועגען איהר טרעטען ארויס אזוי קלאָהר און שאַרף להיפך צו מיין אייגענעם ווילען און שפּיעלען זיך אָב אין א געוויסער געזעצמעסיגער אָרדנונג, אויף וועלכער ניט איך בין דער בעל הבית? איך פיהל אז עס איז דאָ א וועלכע עס איז דרויסענדיגע קראַפט, וואָס בעהערשט דעם

נאָנג און די אָרדענונג פון יענע אידעען, וואָס איך מיין, אז זיי שטאַמען פון דער דרויסענדיגער וועלט. בערקליי לייקענט ניט אז אזא איבערמענשליכע און אויסערמענשליכע קראפט איז דאָ, אָבער ער גלויבט, אז דער שכל איז אונז מחיב אַנצונעהמען, אז דאס קאָן ניט זיין קיין דרויסענדיגע מאַטעריעלע בעוועגונגס-קראפט. בלייבט איבעריג נאָר איין איינציגער אויסוועג, אז יענע קראפט איז אן איבערמענשליכע גייסטיגע קראפט, דאָס הייסט, א גאָט. אַלע אידעען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט ווערען ארויסגערופען אין אונז פון גאָט. זיי זענען א מין סימבאָלישע שפּראַך, אין וועלכער גאָט טיילט אונז מיט אויף א פּסיכישען וועג זיינע געדאַנקען.

§ 98. דוד יום. (1711 ביז 1776.)

דער סוביעקטיווער אידעאליזם פון בערקליי האָט אין זיין ווייטערדיגער ענטוויקלונג געפיהרט צו דעם סקעפּטיציזם פון דוד יום. אויב אמת און ווירקליך איז נאָר דאָס, וואָס אונז גיבען די אידעען און אויב יעדע צוטראַכטונג איז א דערווייטערונג פון דעם אמת, האָבען מיר ניט קיין רעכט אָנצונעהמען אז עס איז דא א וועלכער עס איז גאָט, א וועלכע עס איז איבער-מענשליכע קראפט, וואָס רופט אין אונז ארויס פאָרשטעלונגען פון א געזעץ-מעסיגער אָרדענונג אין דער וועלט, פון וועלכע עס איז נאַטור-געזעצען בכלל. עס שטעהט ווידער אויף נאָך שארפער די פראגע: פון וואַנען שטאַמען די נאַטור-געזעצען און אויף וואָס בעגרינדען מיר די זיכערע ערקענטנים פון דער דרויסענדיגער וועלט?

כדי צו פערענטפערן די פראַגע און אויסצוגעפינען דעם גראַד פון זיכערקייט אין אונזער וויסען, אונטערזוכט יום נאָך א מאָל פון אָנהייב די זעלביגע שאלה, וועלכע לאָקק האָט אוועקגעשטעלט מכח דעם אורשפּרונג, די גרעניצען און דעם ווערטה פון אונזער ערקענטנים.

איין זאַך איז קלאָהר, אז מיר האָבען אידעען פון א כלומרשט דרויסענדיגער וועלט. זיי טרעטען ארויס קלאָהר, שארף און שטאַרק, ווי צום ביישפּיעל, די פארבען, די ליכט-עמפּפינדונגען, ווארעמקייט און קעלט, דער געפיהל פון ליעבע און פון האס און

ד. גל. יום רופט אָן אַט די אידעען: „א י מ פּ ר ע ש ע נ ' ס" — איינדרוקען, אָבער ער וויל דערמיט בשום אופן ניט זאָגען, אז דאָס דרוקט אָב איהר שטעמפּעל א וועלכע עס איז דרויסענדיגע וועלט אויף אַ וועלכע עס איז „נשמה". עס זענען דא „אימפּרעשענס", דאָס איז אַלץ, וואָס יום קאָנסטאַנטירט וועגען דעם פּונקט. אַט די לעבעדיגע, שטאַרקע און קלאָהרע איינדרוקען לאָזען איבער א שפּוהר נאָך זיך וואָס איז שוין ניט אזוי לעבעדיג און שטאַרק. די שפּוהרען, מאַטע, שוואַכע אָב־בילדער, פון די „אימפּרעשענס" רופט ער אָן „אידעען". פון איינדריקען און אידעען בעשטעהט די גאנצע ערקענטניס. פון וואַנען זיי נעהמען זיך, קאנען מיר ניט וויסען, ווייל מיר קענען נאָר זיי און ניט זייער אור־שפּרונג. עס איז די אויפגאַבע פון דער פילאָסאָפיע מעהר נישט ווי אויס־צופאָרשען יענע געזעצען, וואָס בעהערשען דעם פּראָצעס, וועלכער שפּילט זיך אָב אין די איינדרוקען און די אידעען.

קודם כל מוז מען קלאָהר ווערען וועגען די געזעצען וואָס הער־שען אין די שוואַכערע, מאַטערע טיילען פון אונזער ערקנטניס, די אידעען, ווייל פון זיי בעשטעהט דער גאנצער אינהאַלט פון דעם דענקען. דאָס דענקען איז ניט קיין אַנדער זאַך, נאָר א פערבינדונג פון אידעען, אָן אידעען־אַסאָציאַציאָן. די אידעען פערבינדען זיך, מען קאן זאָגען, כמעט ריין מעכאַניש, לויט געוויסע געזעצן. שווימט ארויף איין אידעע אין'ם בעוואוסטזיין, ציהט זי נאָך זיך נאָך אַנ־דערע אידעען. יום פאַרשט אויס יענע געזעצען, לויט וועלכע איין אידעע ציהט נאָך זיך אַנאַנדער אידעע.

דער ערשטער גרונד־געזעץ פון אידעען־אַסאַציאַציאָן איז: איינדרוקען וואָס זענען געוועזן אין איין און דער זעלביגער צייט רוימליך פערבונדען, לאָזען איבער אידעען וואָס רופען איינע די אַנדערע ארויס. האָב איך אין א בעשטימטער צייט גע־זעהן אַ מענשען אין א בעשטימטען צימער, וועט די אידעע וועגן דעם מענשען ארויסרופען אין מיר די אידעע פון יענעם צימער. און פערקעהרט, קאן די אידעע פון יענעם צימער ארויסרופען אין מיר די אידעע פון'ם מענשען.

צווייטער גרונד־געזעץ: איינדרוקען, וואָס זענען עהנליך איי־נער צו דעם אַנדערן לאָזען נאָך זיך איבער אידעען, וואָס רופע־

איינע די אַנדערע ארוים. זעה איך, צום ביישפּיעל, אויפ'ן גאַס אַ געזיכט, וואָס איז עהנליך צו מיינעם א בעקאַנטען, ווערט אין מיר ארויסגערופען די אידעע וועגען דעם בעקאַנטען.

דריטער גרונדגעזעץ: איינדרוקען, וועלכע זענען פערבונדען געוואָרען דורך די פּאָרשטעלונג פון אורזאך און ווירקונג, לאָזען איבער אידעען, וואָס רופען איינע די אַנדערע ארוים. אַ נאַסער ברוק אין גאַס רופט ארויס די פּאָרשטעלונג פון דעם רעגען וואָס איז געוועזן די אורזאך פון יענער נאַסקייט.

דער לעצטער גרונד־זאַץ פון אידעען־פערבינדונגען שטויסט זיך שוין אָן אָן דעם גרעניץ פון יענער ערקענטניס, וואָס שטאַמט פון דער ערפאהרונג. פון וואנען ווייסען מיר, אז אין דער ערפאהרונג זענען דא אורזאכען און ווירקונגען? וואָס צווינגט אונז אָנצונעהמען, אז אויב אין דער ערפאהרונג פאסירט א וועלכער עס איז פאקט, מוז על פי נויטווענדיגקייט ארויספליסען פון איהם א וועלכער עס איז אנדער פאקט? — מיר קאנען עס טאקי ניט ווי־סען — ענטפערט יום. און דער שכל איז גאָר ניט מחיב, אז פון איין פאקט זאל ארויסגעהן א וועלכער עס איז אנדער פאקט ווי א ווירקונג פון אנ'אורזאך. דער איינציגער צוואנג וואָס הערשט דערביי אין דענקען איז ניט קיין ל אָ ג י ש ע ר, שכל'דיגער, נאָר א פּ ס י כ אָ ל אָ ג י ש ע ר, אן אויסגעדוכטער. מיר זעהען צום ביישפּיעל, אז ווען מיר ווארפען א שטיין אין דער לופטען פאַלט ער דערנאָך צוריק אויף דער ערד. אונז ד ו כ ט ז י ך, אז אַנ־דערש קאן דאס ניט זיין, אז עס איז דאָ אן אורזאך, וואָס בעווירקט, אז דער שטיין זאָל מוזען אראָבפאַלען צוריק. אין דער אמת'ען אָבער קאָנען מיר זיך על פי שכל גאַנץ גוט פאָרשטעלען, אז דער שטיין זאָל ניט פאַלען אויף דער ערד, נאָר פארקעהרט, עס זאָל זיך טראגען אין דער הויך אָדער גאָר גלאַט אזוי בלייבען הענגען אין דער לופטען. וואָס אונז צווינגט, צו ערווארטען, אז דער שטיין וועט אראָבפאַלען, איז די ג ע וו ו א ו י נ ה י י ט, וועלכע שטאַמט פון דער ערפאהרונג. מיר האָבען אין דער ערפאהרונג אונצעהליגע מאָל געזעהן, אז נאָך איין פאקט קומט אַנאַנדער פאקט. נאָך דעם ווארפען אין דער הויך קומט דער פאַלען צוריק. און מיר האָבען זיך אזוי צוגעוואוינט צו אזאַ פערבינדונג פון איינדרוקען, אז

תמיד, ווען מיר בעמערקען אין דער ערפאהרונג דעם ערשטען פאקט, שפרינגט שוין ממילא ארויס אין אונזער פארשטעלונג די אידעע פון דעם צווייטען פאקט. על פי שכל קאן מען קיינמאל ניט איינזעהן פאר וואס דאס מוז זיין אזוי, און דעריבער האבען מיר לגמרי קיין רעכט ניט צו זאגען, אז אין דער נאטור הערשט קויזאליטעט אדער אורזאכליכקייט. בנוגע צו דעם פונקט מוזען מיר בלייבען סקעפטיקער, צווייפלער. די פארשטעלונג פון אורזאך און ווירקונג איז עפעס אזוינס, וואס שפריי׳זט אריבער די גרעניצען פון דער ערפאהרונג. און דעריבער קאן מען ג ל ו י ב ע ן אין דעם אדער ניט ג ל ו י ב ע ן, אבער מען קאן עס בשום אופן ניט ו ו י ס ע ן. דאס רוב מענשען מיינען, אז זיי ווייסען. עס איז וויכטיג קלאר צו מאכען, אז זייער וויסען איז ניט מעהר, ווי א שטארקער גלויבען, וואס וואקסט פסיכאלאגיש ארויס פון דער איינגעווארצעלטער געוואוינהייט.

אויך אונזערע פארשטעלונגען וועגען די פערשיעדענע סובסטאנצן, סיי מאטעריעלע, סיי גייסטיגע, איז א זאך, וואס טרעט אריבער די גרעניצען פון דער ערפאהרונג. אין דער ערפאהרונג זענען דא מעהר נישט ווי איינדרוקען פון פארב און פארם, אבער עס איז ניטא קיין איינדרוק, אויף וועלכען מען זאל קאנען זאגען, ער איז מאטעריע אדער קערפער. מיר האבען איינדרוקען פון ליעבע און פון האס, אבער עס איז ניטא אזא איינדרוק אויף וועלכען מען זאל קאנען זאגען אז ער איז א נשמה, אדער א גייסטיגע סובסטאנץ. די פארשטעלונג פון א נשמה אדער אן אייגענעם „איך“ איז צונויפגעזעצט פון א סך פערשיעדענע אידעען, פון קליינע קאפיעס, וואס בלייבען איבער, ווי א שפוהר פון וועלכע עס איז לעבעדיגע, שטארקע איינדרוקען. אזוי ווי מיר מוזען אננעהמען, אז נאר דאס איז אבסאלוט זיכער און עקזיסטירט אויף געוויס, וואס עס געפינט זיך אין דער ערפאהרונג, דאס הייסט אין די לעבעדיגע שטארקע איינדרוקען, מוזען מיר דעריבער לייקענען, אז עס איז דא א וועלכע עס איז נשמה, אדער אן „איך“, וואס זאל פון זיך אליין ארויסברענגען דורך אנ׳ארט גייסטיגע טעטיגקייט וועלכע עס איז געדאנקען. ריכטיגער איז פארצושטעלען זיך, אז דאס וואס מיר רופען א נשמה אדער אן „איך“, אן אקטיווען פסיכישען

טהועך, איז באמת נאָר א מין טעאַטער־ביהנע, אויף וועלכער עס שפּילט זיך אָב א פּראָצעס פון איינדרוקען און אידעען־פערבינ־דונגען. מיר קאָנען אָבער ניט וויסען, ווער און וואָס רופט ארויס די העלדען אויף דער ביהנע, פון וואנען זיי קומען, וואהין זיי פער־שווינדען. אלץ, וואָס אונז דוכט זיך, אז מיר ווייסען וועגען דעם פּרט, איז ניט מעהר ווי א פּראָדוקט פון אונזער איינבילדונג און פון אונזער גלויבען.

אויף בנוגע צו דער גאָט־פראַגע — און צו איהר נאָך מעהר עהדער אומעטום, — מוז יום ארויסרוקען זיין סקעפּטישען שטאַנד־פּונקט. די אונענדליכע געטליכע סובסטאַנץ איז אודאי א זאַך, וואָס געפינט זיך ניט אין דער ערפאהרונג. אויב אונזער שכל איז ניט ביכולת צו בעווייזען די עקזיסטענץ פון דער דרויסענדיגער וועלט און מיר מוזען דערביי פערלאָזען איהם און אָנווענדען דעם כח הדמיון, וואָס ווערט אָנגעטריבען פון אונזער געפיהל און פון אונזער גלויבען, איז די פאָרשטעלונג פון גאָט אודאי אזא ענין, וועמעס עקזיסטענץ עס קאָן ניט פערזיכערט ווערען דורכ'ן שכל. כח הדמיון, געפיהל און גלויבען זענען די איינציגע יסודות, אויף וועלכע עס רוהט די פאָרשטעלונג פון גאָט. יום זוכט דעריבער פּסי־כאָלאָגיש און היסטאָריש ארויסצוברענגען ווי אזוי עס איז אויס־געוואקסען דער גלויבען אין גאָט און אין וואונדער.

יום ליקענט פונדעסטוועגען ניט, אז מיר האָבען א פעלד פון וויסען, וואָס איז אבסאָלוט זיכער און קלאָהר און לאָזט ניט צו קיין ברעקעל ספק. דאָס איז יענע ערקענטנים וואָס פאָרשט אויס ניט די שייכות'ען צווישען פאקטען פון דער ערפאהרונג, נאָר די בעציהונגען צווישען אידעען. די אידעען גופא מעגען זיין ווי פאלש, אָבער זיי קאָנען שטעהען איינע צו דער אַנדערער אין אזעלכע קלאָהרע און איינפאכע בעציהונגען, אז עס איז ניטאָ קיין ברעקעל גרונד אָבצולייקענען די ריכטיגקייט פון די בעציהונ־גען. אביישפּיעל פון אזא זיכערן דענקען איז די מאטעמאטיק. אלע איהרע זאצען זענען „א פריאָרי" ריכטיג, דאָס הייסט, אויף א פריהער, פאר דער ערפאהרונג. האָב איך די אידעע פון א וועלכען ס'איז דריי־עק, קאָן איך לכתחילה אויסגעפינען די שייכות'ען פון אלע ליניען, זייטען און ווינקלען, וואָס קאָנען געמאָלט זיין אין

איהם. און דערצו דאַרף איך ניט אַנווענדען קיין ברעקעל ערפאַהרונג. אָבער וואָס איז די פעולה פון אַזאַ מין זיכערען וויסען? אַזאַ מין אַ פּריאָרי'שער וויסען טהוט ניט אויף קיין ברעקעל נייעס. ווייל אַלץ וואָס עס ברענגט ארויס פון אַ וועלכען ס'איז ענין איז שוין לכתחילה געלעגען אין איהם איינגעוויקעלט. אַלץ וואָס די מאַטעמאַטיק לערענט אונז וועגען אַ דריי־עק איז שוין לכתחילה דאָ אין איהם. די אַ פּריאָרישע לכתחילה'דיגע ערקענטניס מאַכט אונז *קלאָהרער* אַ וועלכען עס איז ענין, אָבער זי *בערייכערט* ניט אונזער וויסען. אונזער וויסען קאָן בערייכערט ווערען נאָר פון די פאַקטישע ערקענטניסען, וועלכע מיר בילדען ניט אַ פּריאָריע נאָר „אַ פּאָסטעריאָרי" בדיעבד, נאָך דעם פאַקט. אָבער די פּאָסטעריאָרישע, בדיעבד'יגע ערקענטניסען, וואָס בערייכערען אונזער וויסען, קאָנען קיינמאָל ניט זיין אַזוי זיכער, ווי די אַפּריאָרישע.

די זעלביגע קריטיק פון דער ראַציאָנאַליסטישער ריין שכל'דיגער ערקענטניס ווענדעט יום אויך אָן אין זיין מאָראַל־פילאָסאָפיע. ריין על פּי שכל קאָן מען קיינמאָל ניט ארויסברענגען וואָס עס איז מאָראַליש גוט, אָדער מאָראַליש שלעכט. דער שכל קאָן נאָר לערנען וואָס עס איז אמת, וואָס עס איז פאַלש, וואָס עס איז ניצליך, וואָס עס איז שעדליך. אויך דאָ שפּיעלט די הויפּט־ראָליע דער געפיהל, ווי אומעדום, וואו דער שכל איז געצוואונגען צו שווייגען. אונזער ווילען ווערט בעהערשט דורך ליידענשאַפטען, וואָס שטאַמען פון לוסט און אונלוסט־געפיהלען. אַ דאַנק אַ געוויסער קאָמבינאַציע פון לוסט און אונלוסט־געפיהלען און געוויסע פאָרשטעלונגען פון ניצליך און שעדליך, פון „איך" און די איבעריגע מענשהייט, האָט זיך ביי דעם מענשען אויסגעאַרבייט אַ נאַטירליכער געפיהל פון מענשען־ליעבע, פון סימפּאַטיע, דאָס הייסט, פון אייגענער פרייד, בעת די מענשען זענען גליקליך, און פון אייגענעם שמאַרץ, בעת זיי געפינען זיך אין עלענד. אָט דער נאַטירליכער געפיהל איז דער פונדאַמענט פון אַלע מאָראַלישע האַנדלונגען. אוים דעם עגאָאיזם אַליין קאָן מען בשום אופן ניט דערקלעהרען די מאָראַל. אַלע מאָראַלישע האַנדלונגען ווערען געטהון ניט צוליעב אַ וועלכער עס איז אייגענער עגאָאיסטישער פניה, נאָר כדי צו בעפרידיגען דעם נאַטירליכען געפיהל פון סימפּאַטיע און מענשען־ליעבע. מיר ווענדען

אָן אונזערע סימפּאַטישע געפיהלען פריהער פאַר אַלץ, כדי צו בעאורטיילען די מעשים און די געפיהלען פון אנדערע מענשען. דערנאָך געוואָהנען מיר זיך איין אָנצואווענדען דעם זעלביגען מאַסשטאַב אויך אויף די אייגענע מעשים און געפיהלען. מיר שאַצען זיי אָב לויט זייער טענדענץ און פעהיגקייט צו ברענגען נוצען די אנדערע מענשען אָדער צו שאַדען זיי. אויף אַזאַ אופן וואַקסט על פּי געוואוינהייט אין אונז ארויס א געפיהל פון פליכט, א שטרעבען צו טהאָן ניט ווי עס ווילט זיך אין דעם אויגענבליק, נאָר ווי עס איז נויטיג פאַר דעם נוצען פון די מיט־מענשען.

§ 99. די פערצווייגונגען פון דער ענגלישער פילאָסאָפיע.

האָבבס, לאָקק, בערקליי און יום בילדען דעם גרונד־שטאַם פון דער ענגלישער, עמפּירישער פילאָסאָפיע אין דעם זעכצנטען, זיבעצענטען און אכצענטען יאהרהונדערט. אָבער א חוץ דעם גרונד־שטאַם זענען נאָך געווען איינצעלנע אויסצווייגונגען און זעלבסטשטענדיגע קלענערע געוויקסען וואָס האָבען זיך ענטוויקלט אין־איינעם מיט דעם גרונד־שטאַם און האָבען געהאָלפען ארויס־ברענגען דעם פרייען געדאַנק פון אונזער צייט.

שוין אין די צייטען פון האָבבס, האָט געלעבט א דענקער, הערבערט פון שערבערי (1587 ביז 1648) וואָס האָט אוועגגעלעגט דעם גרונד פאַר א פריי־דענקערישע ריכטונג. שערבערי גלויבט אַז מען קאָן דורך דער פערנונפט און דורך א נאַטירליכען אינ־סטינקט ארויסברענגען אַלגעמיינע גרונד־זעצען פאַר דעם רעלי־גיעזען גלויבען, וואָס זאָלען טויגען פאַר אַלע מענשען. די איצ־טיגע רעליגיאָנען זאָלען אָבגעשאַפט ווערען און אַן אַלגעמיינע שכל׳־דיגע רעליגיאָן זאָל פערנעהמען זייער פּלאַץ.

פון די ענגלישע פריי־דענקער וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פרייע רעליגיעזע פּראָבלעמען איז דער בעריהמטער דזשאָן טאָלאַנד (1670 ביז 1722). טאָלאַנד איז א גאַנץ טיעפער און גרינדליכער פילאָסאָפישער קאָפּ. ער ברענגט ארויס א מאַטע־ריאַליסטישען וועלט־בילד, וועלכען ער רופט פּאַנטהעאיזם. ער טרוימט וועגען א רעליגיאָן פון דער צוקונפט, א געמיינזאַמען קולט פאַר די „פּאַנטהעאיסטישע ברידער“. דעם נאָמען פּאַנטהעאיזם פיהרט ער אריין אין די פילאָסאָפיע ווי אויך דעם נאָמען „פריי־

דענקער". — דאָס דענקען האָט טאַלאַנד געלעהרנט, איז אַ פּראָ־דוקט פון דעם מאַרך. ווי די צונג איז אַן אָרגאַן פון דעם געשמאַק, אַזוי איז דער מאַרך אַן אָרגאַן פאַר'ן דענקען.

פון לאָקק זענען אַרויסגעוואַקסען אַ סך דענקער און וויסענ־שאַפטס־פאָרשער. דער גרעסטער געלערנטער פון יענער צייט, איזאַק ניוטאָן (1642 ביז 1727) שטאַמט פילאָסאָפיש אָב פון לאָקק'ן. פון זיינע פילאָסאָפישע אַנשויאונגען איז אינטערעסאַנט צו בעמערקען דעם געדאַנק, אַז דער ליידיגער וועלטען־רוים איז דער זינען־אָרגאַן פון גאָט. דורך דעם ליידיגען רוים פיהלט גאָט אַלץ, וואָס עס קומט פאַר אויף דער וועלט.

אַן לאָקק'ן לעהנען זיך אָן אויך דוד האַרטלי (1704 ביז 1757) און יאָזעף פּריסטלי (1733 ביז 1804).ביידע זענען אין דער פּסיכאָלאָגיע פאַרלויפער פון יום'ס אַסאָציאַציאָנס־לעהרע. ביידע נייגען זיך צו דעם געדאַנק, אַז דער גייסט איז אַ פּראָדוקט פון דעם מאַרך און דער נערווען־סובסטאַנץ. אָבער ביידע פערבינ־דען זייער פּסיכאָלאָגישען מאַטעריאַליזם מיט אַ גלויבען אין גאָט. פּריסטלי גלויבט אין די אונשטערבליכקייט פון דער מענשליכער נשמה. נאָך גרינגער האָט זיך איינגעגעבען דעם בעריהמטען בע־מיקער ראָבערט בּאָיל (1627 ביז 1691) צו פערבינדען זיין כעמישע וויסענשאַפט מיט דעם גלויבען אין גאָט און אין וואונ־דער. אויך עראַזם דאַרווין (1731 ביז 1802) ביי וועמען מיר געפינען דעם אָנהויב פון דעם מאָדערנעם דאַרוויניזם, געהערט אין דער זעלביגער גרופּע פון דענקער. ער בעשעפטיגט זיך פיעל מיט אַסאָציאַציאָנס־פּסיכאָלאָגיע.

די מאָראַל פילאָסאָפיע האָט זיך ענטוויקעלט האַנד אין האַנד מיט דעם פריי־דענקערישען דעאיזם און פאַנטהעאיזם. די וויכ־טיגסטע פערטרעטער פון דער ענגלישער מאָראַל־פילאָסאָפיע פון יענער צייט, זענען: ש ע פ ט ס ב ע ר י (1671 ביז 1713), וואָס פער־בינדט די טוגענד־לעהרע מיט דער שעהנהייטס־לעהרע און בע־גרינדעט ביידע אויף דעם פּרינציפּ פון האַרמאָניע. אין זיינע רע־ליגיאָנס־פילאָסאָפישע אַנשויאונגען איז ער מעהר אַן אָפּטימיסטי־שער פּאַנטהעאיסט, עהדער אַ דעאיסט. דער דעאיזם נעהמט אָן די עקזיסטענץ פון אַ גאָט אויסער דער וועלט, האָט אָבער גאָר נישט

מיט יענעם גאָט, וועלכע די רעליגיאָנען האָבען אַרויסגעבראַכט. דער דעאיסטישער גאָט האָט מעהר ניט ווי בעשאַפען די וועלט, לויט אויביגע געזעצען, און מישט זיך ניט אריין אין דעם גאַנג פון די נאַטירליכע פּאַסירונגען. שעפּטסבערי'ס תלמידים באַטלער (1692 ביז 1752) און האַטשעסאָן (1694 ביז 1747) האָבען נאָך ווייטער אויסגעאַרבייט די לעהרע פון זייער רבין. באַטלער נעהמט אָן דעם „ג ע וו י ס ע ן" פאַר דעם גרונד־טריב פון אונזערע מאָראַלישע האַנדלונגען. האַטשעסאָן בינדט נאָך נעהנטער צונויף די עטהיק מיט דער עסטעטיק. וויכטיגע געדאַנקען אויף דעם פעלד פון מאָראַל־פּילאָסאָפיע האָט איך אַרויסגעבראַכט אַדאַם פערגיוסאָן (1724 ביז 1816). אויף דריי יסודות רוהט די מאָראַל: אויף ליעבע צו זיך, אויף וועלען גליק פאַר אַנדערע און אויף פאָלקאָמענהייט.

אונטער דער שטאַרקער איינווירקונג פון פערגיוסאָן און דוד יום איז געשטאַנען דער בעגרינדער פון דער מאָדערנער נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע, אַדאַם סמיטה (1723 ביז 1790), אין זיין מאָראַל־פּילאָסאָפיע נעהמט ער אָן די סימפּאַטיע אַלס דעם הויפּט־טריב פאַר אונזערע מאָראַלישע מעשים.

די פּילאָסאָפיע פון יום האָט אַרויסגערופען ענטקעגען זיך די פּאָלעמיק פון דער שאָטישער שול. איהר הויפּט בעגרינדער און פיהרער איז געוועזען טהאָמאַס ריעד (1710 ביז 1796) ריעד אַפּעלירט ענטקעגען יום צו דעם געזונדען „מענשען־פערשטאַנד" (קאָמאָן סענס), ער זאָגט זיך אָב סיי פון לאָקק'ס סענסואַליזם, סיי פון בערקליים אידעאַליזם, סיי פון יום'ס סקעפּטיציזם. דער פּשוט'ער מענשליכער שכל דאַרף בלייבען גערעכט אויך אין דער פּילאָסאָפיע. די וויכטיגסטע אמת'ען וואָס נויטיגען זיך אין וועלכע ס'איז בעווייזען, זענען איינגעבוירען אין דעם שכל. —

דער רעזולטאַט פון דער ענגליש־עמפּירישער ריכטונג אין דער פּילאָסאָפיע איז געוועזען — אָדער סקעפּטיציזם, אָדער „געזונטער מענשען־פערשטאַנד", וואָס זאָגט זיך אָב פון יעדער פערטיעפונג אין פּילאָסאָפּישע פּראָבלעמען, אויב זי געהט להיפך צו די אָנגע־נומענע אמת'ען פון דעם „קאָמאָן סענס". לאָמיר זעהן, צו וועלכע

רעזולטאטען איז געקומען דער אנדער צווייג פון דעם פילאָסאָפי־
שען דענקען, דער ראַציאָנאַליסטישער, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט
אויף דעם קאָנטינענט.

נייענטער קאפיטעל.

די אקקאזיאנאליסטען און ספינאזא

(די אָקקאזיאָנאַליסטען געאולינקס און מאַל'בראַנש. דען פאַן־עַן טהעאיזם. — ספינאָזאס פאנטהעאיזם. זיין לעבען און זיינע ווערק. — זיין מעטהאָדע אין דער פילאָסאָפיע. — „גאָט אָדער נאַטור". „גשמיות" און „רוחניות"־צוויי זייטען פון דער געטליכער סובסטאַנץ. די איינהייט פון דעם שכל'דיגען וועלט־פראָצעס. — די שאפענדע און די געשאפענע נאטור. די איינהייט אין דער פערשיעדענקייט און די פערשיעדענקייט אין דער איינהייט. עוואלוציאָן, עמאַנאַציאָן און לאָגיש אָבשטאַמען. נויטענדיגקייט און פרייהייט. — די קנעכט־שאפט און פרייהייט פון דעם מענשליכען שכל. די שכל'דיגע ליעבע צו גאָט).

§ 100. די אָקקאַזיאָנאַליסטען.

דעקארט'ס פילאָסאָפיע, וואָס איז אויפגעבויט אויף די יסודות פון ריינעם, שכל'דיגען דענקען, האָט ארויסגעבראַכט אַ שאַרפען געגענזאַץ אין איהר בילד פון דער וועלט. אויסער גאָט, וואָס איז די אונענדליכע סובסטאַנץ, בעשטעהט די וועלט נאָך פון צוויי ענדליכע סובסטאַנצען: גייסט און מאַטעריע. דער גייסט קאַן ניט פערנעהמען קיין איין פינטעל פון דעםווירקליכען וועלטען־רוים, ער איז דורך און דורך דענקען. די מאַטעריע איז דורך און דורך אויס־געשפרייטקייט, אויסדעהנונג און קאַן ניט האָבען אין זיך קיין איין שמץ פון אַ וועלכען עס איז פסיכישען געשעהען. דיביידע סוב־סטאַנצען זענען אַזוי פערשיעדען איינע פון די אַנדערע, אַז זיי האָבען גאָר קיין ברעקעל שייכות ניט איינע צו דער אַנדערער. ממילא קאַן גייסט ניט ווירקען אויף קערפער און קערפער קאַן ניט ווירקען אויף גייסט. אַזוי לעהרנט דער קלאָרער און דייטליכער שכל וועגען דעם ענין. אָבער אין דער ווירקליכקייט זעהען מיר, אַז אין דעם מענשליכען אָרגאַניזם זענען די ביידע סובסטאַנצען

צונויף געבונדען אין איינעם. און דאס לעבען פון דעם מענשליכען אָרגאַניזם שפּיעלט זיך אב אַזוי, אַקוראַט ווי דער קערפּער וואָלט געקאָנט ווירקען אויפ׳ן גייסט (מיר האָבען איינדרוקען פון דער דרויסענדיגער וועלט) און דער גייסט וואָלט געקאָנט ווירקען אויף דעם קערפּער (אונזער ווילען בעוועגט אונזערע מוסקולען).

ווי אַזוי איז דאס מעגליך? דעקאַרט ענטפערט דאַרויף מיט אַן אויסרעד: גאָט האָט בעשאַפען אַ וואונדער, אַז דאָס, וואָס קאָן ניט ווירקען איינס אויף ס׳אַנדערע, זאָל ביי דעם מענשען יאָ ווירקען. אַזאַ ענטפער גערט פערדעם צו דער יריאָדה אין דער אויסשפּראַך, אויף וועלכע דעקאַרט האָט אַליין אויפגעבויט זיין פילאָסאָפיע: די פאָדערונג פון דעם קלאָרען, ריינעם, שכל׳דיגען דענקען. וואונדער אָבער זענען דאָס, וואָס גערט צו דעם שכל, וואָס דער שכל קאָן בשום אופן ניט איינזעהן. אָט דער ווידערשפּרוך אין דעקאַרט׳ס פילאָסאָפיע האָט אַרויסגערופען די פילאָסאָפישע געדאַנקען פון די אָקקאַזיאָנאַליסטען.

דער שכל האָט אַרויסגעבראַכט, אַז די אייגענטליכע, לעצטע אורזאַך פון אַלץ וואָס פּאַסירט אויף דער וועלט איז גאָט. גייסט קאָן ניט ווירקען אויף קערפּער, קערפּער קאָן ניט ווירקען אויף גייסט, אָבער גאָט קאָן ווירקען אויף זיי ביידען, סיי אויף דעם קערפּער, סיי אויף דעם גייסט. דאָס גיט די אָקקאַזיאָנאַליסטען די מעגליכקייט צו דערקלעהרען דעם וואונדער אויף אַן אופן, וואָס גערט ניט צום שכל. אין דעם מאָמענט ווען עס קומט פאָר אַ וועלכע עס איז פערענדערונג אין דער קערפּערליכער סובסטאַנץ, רופט גאָט אַרויס אַ פּאַסענדע פערענדערונג אין דער גייסטיגער סובסטאַנץ. און צוריק: קומט פאָר אַ וועלכער עס איז פּראָצעס אין דער גייסטיגער וועלט, רופט גאָט אַרויס די פּאַסענדע בעוועגונג אין דער קערפּערליכער וועלט. אַזוי ווירקען די ביידע סובסטאַנצען איינע אויף די אַנדערע, ניט דירעקט, נאָר מיט דער פערמיטלונג פון גאָט, וואָס מישט זיך אריין אין דעם גאַנג פון דער נאַטור ביי יעדער גע־לעגענהייט (אָקקאַזיאָ). דערפון שטאַמט דער נאָמען „אָקקאַזיאָנאַ־ליסטען".

די בעגרינדער פון דער שול זענען געווען די פראַנצויזען דע־לאַ־פאָרזש און קאָרדעמוא. אָבער איהרע וויכטיגסטע פערטרעטער,

וואָס האָבען פערפיינערט און פערטיעפט דעם אָקקאַזיאָנאַליסטישען געדאַנק, זענען געווען געאולינקס און מאַל'בראַנש.

געאולינקס (1625 ביז 1669) מאַכט קדם כל קלאָהר דעם געדאַנק, פאַר וואָס מיר קאָנען ניט אָננעהמען, אַז אונזער ווילען ווירקט אויף דעם קערפּער, און אַז די קערפּערליכע ערשיינונגען זאָלען ווירקען אויף אונזער נשמה. וואָלט אונזער ווילען ארויס־גערופען די בעוועגונגען פון אונזערע מוסקולען, יעמאָלט וואָלטען מיר קלאָהר איינגעזעהן, ווי אַזוי ער טהוט עס, ווייל *וועלען* איז „דענקען" און דענקען איז בעוואוסטזיין. אָבער דאָס זעהען מיר ניט איין. אין געדאַנקען ווילען מיר הויבען די האַנד, די האַנד הויבט זיך גלייך ווי פון זיך אַליין, פאָלגענדיג אונזער ווילען. אָבער „וואָס מיר ווייסען ניט, ווי מיר טהוען עס, דאָס טהוען מיר ניט", ווייל אונזער נשמה איז דורך און דורך דענקען און ווימען. נאָך קלאָהרער איז עס ביי דער בעוועגונג פון דער צונג, בעת מיר רעדען. מיר זעהען ניט איין, ווי אַזוי אונזער ווילען קעהרט און ווענדט אונזער צונג, און דעריבער טאָרען מיר ניט זאָגען, אַז דאָס האָט אונזער ווילען געטהאָן. דאָס אייגענע איז אויך מיט דער ווירקונג פון דער דרויסענדיגער וועלט אויף אונז. די בעוועגונגען פון דער דרויסענדיגער וועלט ווערען ווייטער געפיהרט דורך די קערפּערליכע זינען־אָרגאַנען און דעם מאַרך ביז צו דער נשמה, און אין איהר וואַקסען ארויס עמפּפינדונגען. מיר זעהען ניט איין, ווי אַזוי אין אונזער מאַרך שפּיעלט זיך אָב אָט דער איינ־ווירקונגס־פּראָצעס, און דעריבער טאָהרען מיר ניט זאָגען אַז מיר נעהמען אויף איינווירקונגען פון דרויסען. די בעוועגונגען אין דער מאַטעריע קומען פאָר אויס ריין־מעכאַנישע אורזאַכען, ארויסגערופען דורך פריהערדיגע מעכאַנישע אורזאַכען, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דער גרויסער קערפּערליכער וועלט. זי, די גאַנצע קערפּערליכע וועלט איז איין איינציגע, אין זיך אָבגעשלאָסענע סובסטאַנץ, און די בעוועגונגען פון אונזער קערפּער דאַרפען ערקלעהרט ווערען ריין־מעכאַניש, ווי אַ פועל־יוצא פון יענע מעכאַנישע בעוועגונגען. וואָס קומען פאָר אין דער וועלט. צוריק: די פערענדערונגען אין דער נשמה זענען ריין־פּסיכישע פּראָצעסען, וואָס שפּיעלען זיך אָב אין דער גייסטיגער סובסטאַנץ, וואָס איז אויך איין און דיזעלביגע

אין דער גאַנצער וועלט; דאָס לעבען פון אונזער נשמה דאַרף דע־היבער דערקלעהרט ווערען בלויז דורך יענע פּסיכישע נויטווענדיג־קייטען, וואָס הערשען אין דער איין איינציגער גייסטיגער סובסטאַנץ. זעהען מיר אָבער, אַז אין אַ טייל פון דער קערפּערליכער וועלט־סובסטאַנץ, אין אונזער גוף און אין אַ טייל פון דער וועלטליכער גייסט־סובסטאַנץ, אונזער נשמה, שפּיעלען זיך אָב פּראָצעסען, וואָס פּאַסען איינע צו די אַנדערע (ווי געדאַנקען אין דער נשמה און געוויסע בעוועגונגען פון דער צונג), מוזען מיר אָננעהמען, אַז דאָ מישט זיך אריין די דריטע אונענדליכע וועלט־סובסטאַנץ, גאָט, וואָס רופט אַרויס די דאָזיגע צונויפּשטימונג.

געאולינקס איז זעהר ווייט פון דעם געדאַנק, אַז גאָט מישט זיך אריין אין דעם נאַטירליכען פּראָצעס פון די צוויי סובסטאַנצען פון געלעגענהייט צו געלעגענהייט. ער פערטיעפט דעקאַרט'ס מיינונג, אַז גאָט איז יענע קראַפט, וואָס האַלט אויף אין יעדער רגע סיי די מאַטעריעלע סובסטאַנץ, סיי די גייסטיגע. ער איז א י ן י ע ד ע ר ר ג ע די אורזאַכע פון אַלע געשעהעניסען, וואָס קומען פאָר אין זיי. אויף אַזאַ אופן מוז גאָט סיי ווי סיי אַלע רגע אַרויס־ברענגען די ענדערונגען ווי אין דער קערפּערליכער סובסטאַנץ, אַזוי אויך אין דער גייסטיגער. דעריבער איז שוין קיין וואונדער ניט, וואָס ער שטימט צונויף אין יעדער רגע די צוויי וועלטען אַזוי, אַז זיי זאָלען פּאַסען האַרמאָניש איינע צו דער אַנדערער.

דער פּועל יוצא דערפון איז, אַז אונזער גייסטיגער לעבען שפּיעלט זיך אָב אָהן אונזער ווילען, אָהן אונזער טהאָן. מיר זענען, זאָגט געאולינקס, מעהר נישט, ווי צ ו ז ע ה ע ר פון אַ פּראָצעס, וואָס שפּיעלט זיך אָב אין אונז, אַרויסגערופען פון דער אונענדליכער מאַכט, פון גאָט.

מאַל'בראַנש (1638 ביז 1715) אינטערעסירט זיך מעהר מיט דער ערקענטניס־טעאָרעטישער זייט פון דעם זעלביגען פּראָבלעם. ער פרעגט, ווי אַזוי קאָנען מיר האָבען וועלכע עס איז ריכטיגע אידעען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט, בעת זי, די דרויסענדיגע קערפּער־וועלט, קאָן דאָך, ווי אַ קערפּער, ניט ווירקען אויף אונזער נשמה. זיין תירוץ איז, אַז סיי די קערפּערליכע וועלט, סיי די נשמות אָדער די גייסטער, זענען ניט דרויסען פון גאָט, נאָר אינעווענינ אין גאָט.

(דעם שטאַנדפּונקט רופט מען פּאַן־ען־טהעאיזם: „אַלץ איז אין גאָט"). אין גאָט געפינען זיך אויך די געדאַנקען וועגען דער דרויסענדיגער וועלט. יענע געדאַנקען זעהט אונזער נשמה, זייענדיג אין גאָט. הייסט עס, אַז ווען מיר זעהען פאַר זיך אַ דרויסענדיגע פאַרביגע, אויסגעשפּרייטע וועלט, זעהען מיר אייגענטליך ניט די וועלט גופא, נאָר גאָט'ס געדאַנקען וועגען איהר. יענע קלאָרע און דייטליכע געדאַנקען וועגען גאָט, וואָס מיר געפינען אין דער מאַטעמאַטיק און אין דער פילאָסאָפיע, רופען מיר די „איינגע־בוירענע". זעהען מיר אָבער גאָט'ס געדאַנקען ניט קלאָר, נאָר צומישט און דונקעל, יעמאָלט רופען מיר זיי די „פון־דרויסען־אריינ־געבראַכטע". ווען מיר זעהען פאַר זיך אַ פ א ר ב י ג ע וועלט און הערען איהרע ק ל א נ ג ע ן, נעהמען מיר ניט אויף גאָט'ס ריכטיגע געדאַנקען וועגען דער וועלט, נאָר מיר מאַכען אַ געוויסען טעות. מיר פערשטעהען גאָט'ס געדאַנקען ניט און מיר ברענגען ארויס דמיונות אַנשטאָט קלאָרע און ריכטיגע געדאַנקען.

אויך דאָ, ביי מאַל'בראַנשען, קלינגט דורך גאַנץ קלאָר די אידעע, אַז מיר זענען מעהר נישט ווי צוזעהער פון אַ וועלכען ס'איז פּראָצעס וואָס שפּיעלט זיך אָב אין אונז אָהן אונזער ווילען.

§ 101. ברוך (בענעדיקט) ספּינאָזאַ (1632 ביז 1677).

דעקאַרט און די אָקקאַזיאָנאַליסטען האָבען ארויסגעבראַכט אין זייערע געדאַנקען אַ דאָפּעלטען דואליזם. איינמאָל אַ געגענזאַץ צווישען גאָט און וועלט, דערנאָך אַ געגענזאַץ פון גייסט און מאַ־טעריע אין דער וועלט, פון גוף און נשמה אין דעם מענשליכען אָר־גאַניזם. די אָקקאַזיאָנאַליסטען האָבען, פערטיעפענדיג דעקאַרט'ס געדאַנק, שוין כמעט ווי דערגראָבען זיך צו יענער איינהייט, אין וועלכער גאָט און וועלט, גייסט און מאַטעריע, גוף און נשמה, זענען איין־און די זעלביגע זאַך. דעקאַרט האָט די גאַנצע קערפּערליכע וועלט ארומגענומען מיט דעם איין־איינציגען געדאַנק פון מאַטעריע און בעוועגונג. געאולינקס האָט פון איהר געמאַכט איין איינציגע מאַטעריעלע וועלט־סובסטאַנץ. פון אַלע בעזונדערע נשמות, פון יענע גייסטיגע מאַטעמאַטישע פּונקטען, וואָס זיצען אין די פער־שיעדענע מענשליכע מחות, האָט ער געמאַכט איין־איינציגע גייס־טיגע סובסטאַנץ. מאַל'בראַנש האָט די ביידע סובסטאַנצען נעהען

טער געבראכט צו גאָט, אריינטראָגענדיג זיי אין איהם. פאר ספּי־נאָזאַ'ן איז געבליבען צו מאַכען דעם לעצטען קאָנסעקווענטען שריט — צונויפגיסען אין איינם די אַלע דריי עלעמענטען. אמת, דער לעצטער שריט איז געוועזן דער שווערסטער און טיעפסטער, און ספּינאָזא האָט יהם ארויכ־עבראַכט, אַ דאַנק דער איינווירקונג פון אנדערע גייסטיגע שטרעמונגען, וואָס האָבען זיך געטראָגען אין דער זעלביגער ריכטונג. געווירקט אויף איהם האָבען אַי די אידישע קבלה, וואו גאָט און וועלט איז איין און די זעלביגע זאַך, אַי דזשיאָרדאַנא ברונא, וואָס איז געקומען צו דעם זעלביגען געדאַנק, אַי די אידישע רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע מיט איהר שארפער און קלאָהרער ארויסארבייטונג פון דעם בעגריף גאָט, אַי בעזונדערס חסדאי קרשקש (לעז: חאַסדאַאי קרעסקאַס) מיט זיין געדאַנק, אז דער מענש האָט ניט קיין פרייען ווילען, אז אלץ אין זיינע בעווע־גונגען און געדאַנקען איז אפריהער בעשטימט (דעטערמענירט) פון גאָט. אויך די אינגערע פערטרעטער פון דער סכאלאסטישער פי־לאָסאָפיע וואָס איז ניט פערשוואונדען געוואָרען אין גאנצען, ווען די רענעסאנס פילאָסאָפיע און דער נייער געדאַנק האָבען אונטער־געגראָבען איהר פונדאַמענט, האָבען, ווי עס האָט זיך שפּעטער ארויסגעוויזען, געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויף ספּינאָזאַ'ס גייס־טיגע ענטוויקעלונג.

אָט די אלע פערשיעדענע געדאַנקען־שטרעמונגען האָבען ארויסגעבראכט אין ספּינאָזא ניט אַן עקלעקטישען געמיש פון פער־שיעדענע שטאַנדפּונקטען; זיי זענען אלע צונויפגעשמאָלצען גע־וואָרען אין איין איינציגער איינהייטליכער געדאַנקען־מאַסע, פון וועלכער ספּינאָזא האָט ווי פון איין גאָס ארויסגעבראַכט זיין וואונ־דער־שעהנעם פּאנטהעאיסטישען וועלט־בילד.

§ 102. ספּינאָזאַ'ס לעבען און שריפטען.

ברוך ספּינאָזא איז געבאָרען געוואָרען אין אַמסטערדאם ביי אידישע עלטערן וואָס זענען אריבערגעקומען קיין האָלאַנד נאָך דעם, ווי מען האט די אידען פערטריעבען פון שפּאַניען. ער האָט בעקומען אַ גוטע תלמודישע ערציהונג ביי דעם בעריהמטען תלמודיכט רבי שאול לוי מאָרטייראַ. שוין אין די אינגערע יאָה־רען איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט דער קבלה און דער אידישער רע־

ליגיעזער פילאָסאָפיע. שפּעטער האָט ער ביי אַ געבילדעטען קריסטליכען ארצט זיך אויסגעלערענט לאטיין און האָט זיך גענו־מען פאַר'ן שטודירען פון פילאָסאָפישע און נאַטור־וויסענשאפט־ליכע ווערק. די נאטור־וויסענשאפטען האָבען איהם געפיהרט צו דעקארט'ס שריפטען, וועלכע האבען אין גאנצען פערנומען זיין מוח און הארץ. דעם 6 אויגוסט 1656, נאָך ניט קיין 25 יאָהר אַלט, האָט די אידישע קהילה איהם אריינגעוואָרפען אין חרם פאר זיינע אפיקורסישע געדאַנקען, וועלכע ער האָט נאָך אין ערגיץ ניט פער־עפענטליכט. פון יעמאָלט אָן האָט ער זיך צוריקגעצויגען פון דער אידישער סביבה און האָט אין דעם קרייז פון פריינדליך־געזינטע קריסטען שטיל געלעבט, אויסארבייטענדיג זיין פילאָסאָפיע. די חיונה האָט ער געצויגען פון שלייפען גלעזער. דאס האט אפשר גע־ווירקט אויף זיין פריהצייטיגען טוידט. דער קעניג קארל לודוויג פון דער פפאלץ האָט איהם אָנגעבאָטען אַ פראָפעסאר שטעלע אין דער אוניווערזיטעט היידעלבערג. ער, ספינאָזא, האָט אָבער די פראָ־פעסאר שטעלע ניט אָנגענומען, ווייל ער איז ניט געווען זיכער, אז ער וועט קאָנען פריי ארויסזאָגען אלע זיינע געדאַנקען, ווען אפילו מען האָט עס איהם צוגעזאָגט.

די ערשטע שריפט פון איהם, וואָס איז ארויס נאָך פאר זיין לעבען, איז אן ארבייט וועגען „די פרינציפען פון דעקארטס פי־לאָסאָפיע", מיט אַ קאפיטעל: „מעטאפיזישע געדאַנקען", פון ספינאָזא אליין. (ערשיענען אין דעם יאָהר 1663). אין זיבען יאָהר ארום איז ארויס זיין ערשטע גרויסע זעלבסטשטענדיגע שריפט: „דער טהעאָלאָגיש־פּאָליטישער טראַקטאַט" (1670). קיין פילאָסאָ־פישע פראגען בעהאנדעלט דאָרטן ניט ספינאָזא. ער קעמפפט פאר די פאָלשטענדיגע געדאנקען־פרייהייט אין אַלע רעליגיעזע און פּאָ־ליטישע ענינים. אויף די היילינע שריפטען קוקט ער נאָר ווי אויף א מאָראַלישעם ווערק, וואָס האָט ניט דעם ציעל צו לעהרנען אונז דעם אמת, נאר צו ערציהען אונז אין גוטע מדות. ער ווייזט אויף א סך ווידערשפרוכען אין דער היילינער שריפט און ווערט דער־מיט דער פאָטער פון דער איצטיער ביבעל־קריטיק.

זיין הויפט־פילאָסאָפישע שריפט: „די עטהיק", איז ארויס אין דעם זעלבינען יאהר, אין וועלכען ער איז געשטאר־

בען, 1677, אין איינעם מיט די איבעריגע קלענערע פילאָסאָפישע ווערק און די בריעף זיינע, וואָס ער האָט געשריבען צו פערשיעדענע דענקער און געלעהרנטע פון זיין צייט.

§ 103. ספינאָזא׳ס געאָמעטרישע מעטאָדע אין דער פילאָסאָפיע.

פון אלע געדאנקען דעקארט׳ס האָט אויף ספינאזא מעהר פאר אלץ געווירקט דעקארט׳ס ראַציאָנאַליזם, די זיכערע און פעסטע איבערצייגונג, אז אלץ, וואָס דער שכל געפינט אויס קלאָר און דייטליך, מוז זיין אמת. די רעאלטאטען, צו וועלכע עס קומט דער קלאָרער דענקען מוזען זיך געפינען אין דער דרויסענדיגער וועלט, אקוראט אזוי, ווי דאָס קומט אויס על פי שכל.

דער קלאָרער און דייטליכער שכל האָט בעוויזען זיין העכסטע קראפט אין דער מאטעמאטישער וויסענשאפט. האָט מען אין איהר ריכטיג אויפגעשטעלט א וועלכען עס איז בעגריף, מוזען פון איהם על פי לאָגישער נויטווענדיגקייט ארויסוואקסען געוויסע טעאָרעמען, וועלכע דער שכל קען בשום אופן נים אבלייקענען. און יענע טעאָרעמען זענען אמת, ניט נאָר פאר׳ן געדאנק, נאָר אויך פאר דער גאנצער וועלט, וואָס ליגט דרויסען פון דעם געדאנק. דאָס „דענ־קען“ איז א ריכטיגער שפיגעל פון דעם „זיין“.

אָט די זעלבינע מאטעמאטישע מעטאָדע ווענדט אָן ספינאָזא אויך אין זיין פילאָסאָפיע. ער געהט ארויס פון געוויסע דעפי־ניציאָנען, דאָס הייסט בעגריף־בעשטימונגען, און אויף זייער פונדא־מענט בויט ער פונקט פאר פונקט אלע לעהר־זעצען פון זיין פילאָ־סאָפישער געדאנקען־וועלט. זיין הויפט־אויפגאבע איז, אייגענטליך, א ספעציאל פילאָסאָפישע אונטערזוכונג וועגען דעם, וואָס איז אזוינס די העכסטע טוגענד. אבער כדי צו געפינען דעם ענטפער אויף דער וויכטיגער שאלה, מוז ער פריהער פערענטפערן די פראַ־גען: וואָס איז אזוינס גאָט, וועלט און מענש, און וואָס זענען די גרונד־פרינציפען פון דעם וועלטליכען געשעהן. דעם אמת פון אלע זיינע ענטפערן אויף די דאָזיגע פראגען וויל ער בעווייזען „אויפ׳ן געאָמעטרישען אופן“. (מאָרע געאָמעטריקאָ.)

§ 104. „גאָט, אָדער נאַטור“.

אין איינעם מיט דעקארטען האַלט ספינאָזא, אַז אלץ, וואָס עס איז דאָ אין דער וועלט, איז אָדער א סובסטאַנץ, אַן „עפּעס“, וואָס האָט געוויסע אייגענשאַפטען אין זיך, אָדער אַן א ט ר י ב ו ט — אַ נויטוועגדיגע אייגענשאַפט, אין וועלכער עס דריקט זיך אוים דאס וועזען פון דער סובסטאַנץ, אָדער אַ מאָדוס — אַ צופעליגער צושטאַנד, אין וועלכען עס געפינט זיך די סובסטאַנץ. אָבער ער געפינט, אַז דעקארט האָט נאָך ניט גענוג קלאָר און דייטליך ארויסגעגעבען דעם עצם פון דעם, וואָס אזוינס עס דאַרף פערשטאַנען ווערען אונטער די ווערטער: סובסטאנץ, מאָדוס און אטריבוט. לויט דעקארטן איז א סובסטאַנץ, עפּעס אזוינס, „וואָס איז אין זיך זעלבסט און וואָס דאַרף קיין זאך ניט צו זיין עקזיסטענץ“. די בעגריף־בעשטימונג לעגט צופיעל געוויכט אויף דעם דרויסענדיגען ז י י ן פון דער זאך און רעכענט זיך צו ווייניג מיט די שכל'דיגע בעדינגונגען פון דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען. ניט וואָס א סובסטאַנץ א י ז, מוז מען פריהער אויסגעפינען, נאָר וואָס אזוינס מוזען מיר ד ע נ ק ע ן, ווען מיר טראַכטען וועגען א סובסטאַנץ, ווייל אין דעם ריכטיגען דענקען געפינען מיר דעם אמת פון דעם „זיין“. ספינאָזא טראָגט דעריבער אריין א פערבעסערונג אין דעקארטס בעגריף־בעשטימונג פון דער סובסטאַנץ. „אונטער סובסטאַנץ“, זאָגט ספינאָזא, „פערשטעה איך דאָס וואָס איז אין זיך און וואָס ווערט פאָרגעשטעלט דורך זיך גופא. דאָס הייסט, אזוינס, וואָס זיין פאָרשטעלען נויטיגט זיך ניט אין דער פאָרשטעלונג פון אנאַנדער זאך, דורך וועלכע עס וואלט בעדארפט ווערען פארמירט“ (געבילדעט, אויפגעבויט). ספינאָזא וויל דערמיט זאָגען, אַז א סובסטאַנץ איז נאָר אזא זאך, וואָס האָט אלע איהרע לאָגישע סמנים אין זיך גופא, וואָס דאַרף דעריבער ניט ד ע ר ־ ק ל ע ה ר ט ווערען דורך א וועלכע עס איז אנדער זאך, וואס ליעגט דרויסען פון איהר.

פון אָט דעם בעגריף־בעשטימונג געהען שוין ממילא ארוים א סך גרונד־זעצען, וואָס בעשטימען די טבע און די בעדייטונג פון דער סובסטאַנץ.

ערשטענס מוז א סובסטאַנץ זיין א ו נ ב ע ג ר ע נ י צ ט.

ווייל אויב איך זאָל אָננעהמען אז די סובסטאַנץ האָט א וועלכען עס איז גרעניץ, מוז איך אויך אָננעהמען, אז עס איז דאָ אַ וועלכע עס איז אנדער זאַך וואָס בעגרעניצט זי; הייסט עס, אז כדי צו פערשטעהן אין גאַנצען דעם גדאַנק פון דער סובסטאַנץ מוז איך שוין אָנקומען צו דעם גדאַנק וועגען יענער זאַך, וואָס ליעגט דרויסען פון איהר און וואס בעגרעניצט זי. אָבער יעמאלט וועט שוין די סובסטאַנץ ניט זיין קיין סובסטאַנץ, ווייל דער גדאַנק וועגען איהר טאָר זיך ניט נויטיגען אין דעם גדאַנק פון אַנאַנדער זאַך, וואָס זאָל העלפען אויסבילדען איהם. ממילא, מוזען מיר דענקען, אז די סובסטאַנץ איז אונבעגרעניצט. אויב זי איז אָבער אונבעגרעניצט, הייסט עס, אז זי איז *אונענדליך*. ווייל עס קאן ניט זיין קיין זאַך, וואָס זאָל מאַכען איהר אן ענד. איז זי אָבער אונענדליך, יעמאָלט קומט ארויס ממילא דערפון, אז עס קאָנען ניט זיין אין דער וועלט קיין *פיעל* סובסטאַנצען, נאָר עס מוז זיין אין איהר ניט מעהר ווי *איינציגע* אונענדליכע סובסטאַנץ. און אין דער אמת'ן לאָמיר אָננעהמען אויף א ווייל, אז עס זענען דאָ מעהרערע אונענדליכע סובסטאַנצען, לכל הפחות צוויי. יעמאָלט איז ממה נפשך: זענען די צוויי אונענדליכע סובסטאַנצען אין אלע פרטים גלייך איינע צו דער אנדערער, איז מיט וואָס זענען זיי צוויי? יעמאָלט זענען זיי איין־און־די־זעלביגע זאַך אין גדאַנק און ממילא איין־און־דיזעלביגע זאַך אין דער ווירקליכקייט. זענען זיי אָבער פערשיעדען איינע פון די אַנדערע אין א וועלכען עס איז פרט, הייסט עס, אז איין סובסטאַנץ האָט אין זיך א וועלכען עס איז סימן, וועלכען די אַנדערע האָט ניט. און כדי צו פערשטעהן אין גאַנצען דעם גדאַנק פון איין סובסטאַנץ, מוז מען האָבען אין זינען דעם גדאַנק, אז זי איז פערשיעדען פון דער אַנדער סובסטאַנץ. דאָס הייסט, אַז איהר גדאַנק ווערט אויפגעבויט ניט נאָר פון איהר גופא, נאָר אויך מיט דער הילף פון דעם גדאַנק פון אַנאַנדער זאַך, וואָס ליגט דרויסען פון איהר. דאָס גערט אָבער להיפך צו אונזער בעשטימונג וועגען א סובסטאַנץ און ממילא קאָן דאס ניט זיין אין דער ווירקליכקייט. דעריבער מוזען מיר אָננעהמען אז עס קאן נאָר זיין איין איינציגע סובסטאַנץ.

וואָס איז דער וועזען פון דער איין־איינציגער וועלט־סוב־

סטאַנץ? כדי צו פערענטפערן די שאלה מוזען מיר אויסגעפינען, וואָס זענען איהרע אטריבוטען. „אונטער אטריבוט“, זאָגט ספינאָזא, „פערשטעה איך דאָס, וואָס דער פערשטאַנד בענעהמט פון דער סובסטאַנץ, ווי עפּעס אזוינס, וואָס מאַכט אויס איהר וועזען“. ווי באלד עס איז דאָ נאָר איין איינציגע אונענדליכע וועלט־סובסטאַנץ, מוז איך אויך אָננעהמען, אז זי האָט אין זיך אונענדליך פיעל אַטריבוטען. וויי̇ל אויב איך זאָל צולאָזען, אז א וועלכער עס איז אַטריבוט פעהלט אין דער סובסטאַנץ, מוז איך שוין דענקען, אז זי איז אין א געוויסען פּרט בעגרעניצט, דאָס הייסט איך מוז שוין וויעדער דענקען וועגען עפּעס אַנאַנדער זאַך, וואָס איהר פעהלט, און דערמיט וויעדער ארויסגעהן פון יענעם געדאנקליכען גדר, מיט וועלכען עס איז בעגריפליך ארומגעצוימט געוואָרען די ריכטיגע פאָרשטעלונג פון א סובסטאַנץ. זענען אָבער די אטריבוטען פון דער וועלט־סובסטאַנץ אונענדליך פיעל, יעמאָלט הייסט עס, אז די סובסטאַנץ איז דאס אלער־פאָלקאָמענסטע וועזען. וויי̇ל, אויב זי זאָל אין א וועלכען עס איז פּרט ניט שטעהן אויף דער העכסטער שטופּע פון פאָלקאָמענהייט, וואָלט עס געהייסען, אז עס איז דאָ נאָך אויסער דעם געדאנק וועגען דער סובסטאַנץ נאָך א וועלכער עס איז אַנדערער געדאנק, וואָס איז נאָך פאָלקאָמענער עהדער דער געדאנק וועגען דער סובסטאַנץ. און יעמאָלט וועט י ע נ ע ר געדאנק זיין די ריכטיגע סובסטאַנץ, וויי̇ל ער וועט זיך שוין אין קיין אַנדער געדאנק, אויסער זיך גופא ניט נויטיגען. אן אלער־פאָלקאָמענסטער וועזען איז אָבער גאָט. און ממילא איז דערפון געדרונגען, אז די איין איינציגע וועלט־סובסטאַנץ מיט די אונענדליך־פיעלע אטריבוטען, וואָס מאַכען אויס איהר וועזען, איז ניט קיין אַנדער זאַך, סיידען גאָט.

פון די אונענדליך פיעלע אטריבוטען, וואָס גאָט האָט אין זיך, קאָן אָבער אונזער פערשטאַנד בענעהמען מעהר נישט ווי צוויי. דאס זענען אויסגעשפרייטקייט און דענקען. אויסגעשפרייטקייט איז דעריבער ניט אן אטריבוט פון א וועלכער עס איז מאַטעריעלער סובסטאַנץ, וואָס ליעגט דרויסען פון גאָט, נאָר דאס איז אן איינגענשאַפט, וואָס געהערט צו דעם עצם פון גאָט'ס זיין. גאָט איז רוימליך אויסגעשפרייט אין דער אונענדליכקייט. דאָס אייגענע איז

אויף מיט דעם דענקען. דענקען איז ניט אן אטריבוט, פון א וועל־כער עס איז א גייסטיגער סובסטאַנץ, וואָס געפינט זיך ערגעץ וואו דרויסען פון גאָט און איז פערשיעדען פון גאָט, נאָר עס איז א נויט־ווענדיגע וועזענטליכע אייגענשאַפט, אן אטריבוט פון גאָט גופא. דער רוימליך־אויסגעשפרייטער אונענדליכער גאָט איז אין דער זעלביגער צייט תמיד דענקענד.

אָט מיט דעם רעזולטאַט פון זיין „געאָמעטרישען" געדאַנקען־גאַנג פערענטפערט ספינאָזא די גרויסע שאלה, וואָס האָט געפייניגט דעקארט'ען און די אָקקאַזיאָנאַליסטען. ווי אזוי איז עס מעגליך, האָבען זיי געפרעגט, אז די קערפערליכע סובסטאַנץ זאָל ווירקען אויף דער גייסטיגער און אומגעקעהרט? עס איז ניטאָ ניט קיין קערפערליכע, ניט קיין גייסטיגע סובסטאַנץ דרויסען פון גאָט, ענט־פערט ספינאָזא. עס איז דאָ נאָר א י י ן סובסטאַנץ מיט צוויי אטריבוטען, וואָס זענען צוגעגליך צו אונזער פערשטאַנד: אויס־געשפרייטקייט און דענקען. זיי לויפען אין גאָט פאַראלעל; דאס הייסט: אין יעדען מאָמענט פון גאָט'ס זיין און אין יעדען פונקט פון זיין עקזיסטענץ זענען אויסגעשפרייטקייט און דענקען, גשמיות און רוחניות, אזוי ענג צונויפגעגאָסען אין־איינעם, אז מען קאָן זיי ניט פאַנאַנדערדרייסען. און בעת מיר זעהען אז, ווען עס קומען פאָר געוויסע מאַטעריעלע פערענדערונגען אין דער וועלט, קומען אויך פאָר געוויסע גייסטיגע פערענדערונגען, וואָס פאַסען צו זיי, און אומגעקעהרט, אז בעת עס געשעהען געוויסע גייסטיגע פערענדע־רונגען, געשעהען אויך געוויסע, צו זיי פאַסענדע, מאַטעריעלע בע־וועגונגען, — מוזען מיר אָננעהמען, אז דאָ ווירקט ניט איין סובסטאַנץ אויף אַנאַנדער סובסטאַנץ, נאָר דאָ קומט פאָר אן איין־איינציגער פראָצעס אין דער איין־איינציגער סובסטאַנץ, וואָס דריקט זיך אויס אויף א פערשיעדענעם אופן אין איהרע צוויי אונז בעקאַנטע אטריבוטען. פערענדערט זיך דער צושטאַנד פון דער סובסטאַנץ, פערענדערט זיך אויך אין דער זעלביגער צייט איהר צושטאַנד אין דער אויסגעשפרייטקייט און איהר צושטאַנד אין דענקען.

דעם געדאַנקען־גאַנג ספינאָזא'ס קאָן מען זיך בילדליך פאָר־שטעלען, ווען מיר וועלען אָננעהמען, צום ביישפיעל, אז איין פינ־

נער פון אונזער האנד איז אויבען בעפארבט מיט א בלויער פארב און אונטען מיט א רויטער. דער פינגער, זאָל זיין, איז די סובסטאַנץ, די בלאָהע פארב — דאָס דענקען, און די רויטע פארב — די אויס־געשפּרייטקייט. בויגט זיך דער פינגער (די סובסטאַנץ) צונויף, יעמאָלט בויגען זיך אין דער זעלביגער צייט צונויף אויך זיינע ביידע „אַטריבוטען“, — די בלאָהע פארב און די רויטע פארב. די רויטע פארב האָט זיך ניט דערפאר צונויפגעבויגען, ווייל די בלאָהע האָט זיך צונויפגעבויגען און די לאגע פון דער בלאָהער פארב האָט זיך ניט דערפאר פערענדערט, ווייל די לאגע פון דער רויטער פארב האָט זיך פערענדערט, נאָר די לאגע פון ביידע פארבען האָט זיך פאַראַלעל איבערגעביטען דערפאר, ווייל זייער ביידענ׳ס „טרעגער“, דער פינגער, האָט אומגעביטען זיין לאגע.

ספּינאָזא׳ס געדאנק, אז עס איז דאָ נאָר איין איינציגע אונענד־ליכע וועלט־סובסטאַנץ, וועמעס ערקעננבארע אַטריבוטען עס זענען דענקען און אויסגעשפּרייטקייט, הויבט אויף די פילאָסאָפיע אויף דעם העכסטען שטאַפּעל פון מאָניזם. אין איהם ווערט פערשוואונ־דען קודם כל דער נאַטור־פילאָסאָפישער דואליזם פון גייסט און מאַטעריע. פון די צוויי סובסטאַנצען: קערפּער און גייסט ווערען נאָר צוויי אַטריבוטען, צוויי זייטען פון איין־און־דערזעלביגער סובסטאַנץ. איז אָבער דאָ נאָר איין איינציגע סובסטאַנץ, וואָס איז צו יעדער צייט אויסגעשפּרייט און דענקענד, יעמאָלט קאָן ניט געמאָלט זיין, עס זאָל זיך ערגיץ וואו געפינען א גייסטיגע ער־שיינונג אָהן א קערפּערליכער און א קערפּערליכע ערשיינונג אָהן א גייסטיגער. רוחניות און גשמיות זענען תמיד פערבונדען אזוי, אז איינע קאָן ניט געהן אָהן דער אנדערער.

ספּינאָזא׳ס מאָניזם מאַכט אויך מיט אמאָל אן ענד צו יענעם תהום, וואָס האָט אין דער טהעאָלאָגיע געהערשט צווישען גאָט און וועלט. גאָט און וועלט בעשטעהען פון איין־און־דערזעלביגער סוב־סטאַנץ, זענען צונויפגעבונדען אין איין און דעמזעלביגען וועלט־פּראָצעס. דעריבער געברויכט ספּינאָזא, כמעט אומעטום וואו ער רעדט וועגען גאָט, דעם אויסדרוק: „גאָט אָדער נאַטור“ (דעאוס סי־ווע נאַטורא). גאָט קאָן ניט זיין אָהן נאַטור און נאַטור קאָן ניט זיין אָהן גאָט.

די צונויפגיסונג פון גאָט און נאַטור אין איין און דעמזעלביגען בעגריף פיהרט צו א נייעם בליק אויף די געשעהעניסען, פּאַסירונגען און זאַכען אין דער וועלט. מיר זענען געוואוינט צו בענעהמען די וועלט־ערשיינונגען, ווי איינצעלנע זאכען און פּאַסירונגען, אָבגעריסען איינע פון די אנדערע און וואָס האָבען כמעט גאָר קיין שייכות ניט איינע צו די אַנדערע. א וואָרים וואָס קריכט ערגיץ וואו אום אין אפריקא און דער גרעסטער מענשליכער זשעניע אין אייראָפּא זענען צוויי איינצעל־ערשיינונגען, וואָס האָבען קיין ברעקעל מגע און משא ניט איינע מיט דער אנדערער. בעטראַכט מען אָבער די זאַכען פון דער וועלט אין דעם ליכט פון דער ספּינאָזיסטישער סובסטאַנץ, יעמאָלט זעהט מען איין, אז עס זענען גאָר ניט דאָ קיין איינצעל־זאַכען, וואָס זאָלען זיין לחלוטין פערשיעדען און לגמרי אָבגעריסען איינע פון די אנדערע. די אונענדליכע געטליכע וועלט־סובסטאַנץ דריקט זיך אוים און איז טהעטיג אין דעם וואָרים פון אפריקא אזוי גוט, ווי אין דעם גרעסטען זשעניע פון אייראָפּא. ביידע זענען זיי טיילען פון דער איין־איינציגער אלוועלטליכער סובסטאַנץ, טיילען וועלכע נאָר דער מענשליכער, ניט קלאָרדענקענדער כח הדמיון קאַן בעטראַכטען ווי זעלבסטשטענדיגע זאַכען. אין אמת׳ען זענען ניטאָ קיין פערשיעדענע זאַכען: עס איז נאָר דאָ איין־איינציגע זאַך, די וועלט — וואָס איז גאָט. די איינצעל־זאַכען זענען מעהר ניט ווי פערשיעדענע צושטענדען, (מאָדוסען) אין וועלכע עס געפינט זיך די געטליכע סובסטאַנץ אין פערשיעדענע צייטען און פערשיעדענע פּלעצער פון דעם אונענדליכען רוים. כדי מסביר צו זיין דעם געדאַנק, געברויכט ספּינאָזא דאס שעהנע בילד פון דעם ים און זיינע וואַלען. יעדער וואַל קאַן אויסדוכטען ווי א בעזונדער זאַך וואָס האָט קיין שייכות ניט צו די איבעריגע וואַלען. אין דער אמת׳ען אָבער, האָט דער וואַל, בעצם, גאָר קיין ממשות ניט. ער איז א טייל פון דעם גרויסען ים, א טייל, וואָס איז ניט אָבגעריסען פון איהם, נאָר איז א י ן איהם. און אויך די אַנדערע וואַלען זענען אזעלכע טיילען פון דעם אויבּיגען גרויסען ים און זענען צונויפגעגאָסען מיט איהם. דער וואָרים אין אפריקא און דער זשעניע אין אייראָפּא זענען אזעלכע קליינע וואַלען, וועלכע דער וועלט־ים ברענגט ארוים פון זיך, לאָזט זיי אויף

א ווײַלע אָננעהמען א בעזונדער געשטאַלט און שלינגט זיי דערנאָך ווידער איין, כדי פון דער זעלביגער סובסטאַנץ ארויסצוברענגען נייע וואַלען, נייע געשטאַלטען.

און אקוראט ווי עס זענען ניטאָ קיין איינצעל־זאַכען, אָבגע־ריסען איינע פון די אנדערע, אזוי זענען אויך ניטאָ קיין איינצעל־פּאַסירונגען אין דעם וועלט־געשעהן. זאָל מען בעטראַכטען דאס לע־בען פון דעם וואָרעם אין אפריקא און דאָס לעבען פון דעם גרעס־טען זשעניע אין איירָאפּא, קאָן ווידער אויסרוכטען, אז אָט די צוויי לעבענס זענען אָבגעריסען איינס פון דעם אנדערען און האָבען קיין ברעקעל שייכות ניט צווישען זיך. דערמאָהנט מען זיך אָבער, אז עס זענען ניטאָ קיין איינצעל־זאַכען, אז די איינצעל־זאַכען זענען נאָר צושטענדען אין דער גרויסער וועלט־סובסטאַנץ, מוז מען איינזעהן, אז אויך די איינצעל־פּאַסירונגען זענען ניט מעהר ווי מאָ־מענטען אין דעם איין־איינציגען וועלט־פּראָצעס, דעם איין־איינ־ציגען לעבען פון דער געטליכער וועלט־סובסטאַנץ. דאס לעבען פון דעם וואָרעם און דאָס לעבען פון דעם זשעניע זענען אקוראט אזוי ענג פערבונדען און צונויפגעגאָסען אינאיינעם, ווי די טיילען פון דער סובסטאַנץ אין וועלכע די ביידע לעבענס שפּילען זיך אָב. זיי געהערען איינס צו דעם אנדערען, ווי צוויי בלעטליך פון איין בוים, ווי צוויי פּערזען פון איין שיר.

און אין ביידע לעבענס, ווי אין אַלע פּראָצעסען פון דער וועלט, געהט דורך הארמאָניש און פּאַראַלעל די צונויפקלינגונג פון מע־כאַנישער בעוועגונג, וואָס הערשט אין דער אויסגעשפּרייטקייט פון דער סובסטאַנץ, און פון פּסיכישען בעוואוסטזיין, וואָס הערשט אין איהר דענקען.

די בעוועגונגען שפּילען זיך אָב נאָך די געזעצען פון בעווע־גונג, דער פּסיכישער פּראָצעס שפּילט זיך אָב, לויט די געזעצען פון דענקען, אָבער ביידע פּראָצעסען זענען איין און דיזעלביגע זאַך: צוויי זייטען פון דעם אויביגען געטליכען געשעהן. „די אָרדנונג און דער צוזאַמענהאַנג פון די אידעען", זאָגט ספּינאָזא, „איז די זעלביגע זאַך ווי די אָרדנונג און דער צוזאַמענהאַנג פון די זאַכען". (אָרדאָ עט קאָננעקסיאָ אידעאַרום אידעם עסט אק אָרדאָ עט קאָנ־נעקסיאָ רערום). דריי זאַכען (אויב ניט נאָך מעהרערע) זענען דער־

־יום געמיינט. ערשטענס, אַז אומעטום, אין יעדער איינצעל־זאַך און אין יעדער פּאַסירונג הענגט צונויף דער מעכאַנישער בעווע־גונגס־פּראָצעס, וואָס רופט זיך אַרויס, מיט אַ געוויסען גייסטיגען פּראָצעס וואָס קומט אין זיך פאָר, און די ביידע זייטען זענען האַר־מאָניש צונויפגעשטימט איינע מיט דער אַנדערער. אַ געוויסע אַרט פון בעוועגונג איז תמיד צונויפגעפּאַסט מיט אַ געוויסער אַרט פון דענקען. אין אַ מינעראַל, צום ביישפּיעל, זענען אַנדערע בעוועגונ־גען און דענק־פּראָצעסען ווי אין אַ פּלאַנץ; אין אַ פּלאַנץ אַנדערע בעוועגונגען און דענק־פּראָצעסען ווי אין אַ חיה; ביי דעם מענ־שען ווידער אַנדערע קאָמבינאַציעס פון בעוועגונג און דענקען. אָבער ווי פערשיעדען זיי זאָלען ניט זיין, זענען זיי ניט מעהר ווי פערשיעדענע צושטענדען אין דער איין־איינציגער וועלט־בעוועגונג און אין דעם איין־איינציגען וועלט־געדאַנקען.

די צווייטע בעדייטונג פון אָט דעם גרונד־זאַץ איז, אַז אויך אין דער איינהייטליכער וועלט־סובסטאַנץ, ווען מען בעטראַכט זי, ווי איין גאַנצעס, קומט פאָר דער זעלביגער פּאַראַלעליזם פון אויס־געשפּרייטקייט און דענקען. דער איינהייטליכער וועלטען־רוים איז פערבונדען מיט אַן איינהייטליכען וועלט־געדאַנק. גאָט׳ס אונ־ענדליכער קערפּער איז פערבונדען מיט „גאָט׳ס אונענדליכען שכל" („אינטעלעקטוס דעאי אינפיניטוס"). די געטליכע וועלט־סובסטאַנץ האָט אַ קלאָרען און דייטליכען בעוואוסטזיין פון זיך גופא, פון אַלע איהרע אַטריבוטען, אויך פון די, וועלכע דער מענש־ליכער שכל קאָן ניט משיג זיין. זי ווייס אויך אָבער פון אַלע איינצעל־פּאַסירונגען און צושטענדען, וואָס שפּילען זיך אין איהר אָב. אין איהר אונענדליכען שכל שטעהט קלאָהר די נויטוועגדיגע שייכות צווישען דעם לעבען פון דעם וואָרעם אין אַפריקאַ און דעם לעבען פון דעם העכסטען זשעניע אין אייראָפּאַ. איהר איז קלאָר די שייכות פון דיעזע צוויי פערזען אין דעם אונענדליכען וועלטען־שיר.

אָט דער פּונקט איז זעהר וויכטיג, כדי ריכטיג צו פערשטעהן ספּינאָזאַ׳ס מאָניסטישע פילאָסאָפיע. פערשיעדענע פאָרשער זע־נען געווען גענייגט צו מאַכען פון ספּינאָזאַ׳ן אַ מין מאָדערנעם מאַ־טעריאַליסטישען מאָניסט, ווייל ער האָט געלעהרנט, אַז עס איז

ניטאָ קיין גייסט אָהן קערפּער. דער פּרינציפּיעלער אונטערשיעד פון ספּינאָזא און דעם מאַטעריאַליזם ליגט ניט נאָר אין דער פראַגע צי עס קאָן זיך געפינען מאַטעריע אויף דער וועלט, וואָס האָט אין זיך ניט קיין ברעקעל רוחניות, נאָר אויך אין דער וויכטיגערער, ר ע ל י ג י ע ז ע ר שאלה: צי עס איז דאָ אין דער וועלט א שכל־דיגער פּרינציפּ, וואָס שטעהט העכער עהדער דער מענשליכער שכל, און וואָס נעהמט ארום אין זיין געדאנק די גאנצע ווירקליכע וועלט. כמעט אלע מאַטעריאַליסטישע און עמפּירישע סיסטעמען, ווי זיי זאָלען ניט אויסטייטשען די שייכות פון מאַטעריע און גייסט, זענען נוטה אָנצונעהמען, אז דער העכסטער פּונקט פון גייסטיגע אנט־ווירקלונג אין דער נאַטור איז דער מענשליכער שכל. ספּינאָזא איז דורך און דורך פרעמד צו אזא בעגריף פון דער וועלט. זיין אַל־וועלטליכע סובסטאַנץ, וועלכע ברענגט ארוים דעם איין־איינציגען וועלטליכען פּראָצעס, וואָס שפּיעלט זיך אָב פון אייביגקייט צו אייביגקייט אין איהר, האָט אויך דעם קלאָרען בעוואוסטזיין פון יע־נעם אונגעהויער פערוויקעלטען און רייכען וועלט־פּראָצעס. די אונענדליכע סובסטאַנץ האָט אַן אונענדליכען שכל. ספּינאָזא רופט איהם אַן, אין־איינעם מיט פילאָן: „לאָגאָס", און געברויכט פאר איהם דעם זעלביגען אויסדרוק, וואָס פילאָן האָט אָנגעווענדט: דער לאגאס איז גאט'ס זוהן. עס פערשטעהט זיך, אז דער אויסדרוק איז ניט גאָר פּאסיג פאר ספּינאָזא'ס געדאנק. ביי ספּינאָזא'ן איז דער „זוהן" אַן אייביגע וועזענטליכע אייגענשאפט פון גאט, וואָס קאָן ניט אָבגעריסען זיין פון איהם און עקזיסטירען אויסער איהם. ווי די מעשה איז, מוז מען תמיד האָבען אין זינען אָט דעם „לאָגאָס", דעם אונענדליכען שכל פון דער סובסטאַנץ, ווען מען וויל ריכטיג פערשטעהן די גאנצע פילאָסאָפיע פון ספּינאָזא. גאָט־סובסטאַנץ, איז די העכסטע פאָלקאָמענהייט, דעריבער איז ער אויך די העכסטע מדרגה פון קלאָרען אונענדליכען דענקען. און זיין העכסטע פאָלקאָמענהייט דריקט זיך אוים אין זיין ר ע א ל י ־ ט ע ט, אין דער קראַפט צו זיין און צו ווירקען. גאָט האָט ניט נאָר א קלאָרען בעוואוסטזיין וועגען זיין אייגענעם וועזען און זיין ראָלע אין דער וועלט, נאָר ער האָט אויך א ג ע פ י ה ל פ ו ן ל י ע ב ע צו דער וועלט, דאָס הייסט צו זיך אליין.

און דריטענס ליעגט אין דעם גרונד־זאַץ, אז די אָרדענונג פון די אידעען איז גלייך צו דער אָרדענונג פון די זאכען, איינגעשלאָסען דער „אני מאמין" פון דעם ראציאָנאַליזם, אז די קלאָרע און דייט־ליכע „אידעען" שפּיעגלען אויך ביי דעם מענשען ריכטיג אָב אין זיך די געזעצען, לויט וועלכע עס בעוועגען זיך די „זאכען".

§ 105. די שאַפענדע און די געשאַפענע נאַטור.

ספּינאָזא'ס מאָניזם זעהט ניט נאָר אויסצוגעפינען די איינ־הייט אין דער פערשיעדענקייט, נאָר אויך ארויסצוברענגען די פערשיעדענקייט אין דער איינהייט. די געגענזעצען ווערען ניט פשוט אָבגעמעקט. זיי בלייבען בעשטעהן ווי זייטען, ווי טיילען פון א העכערער איינהייט. דאָס איז אמת אויך בנוגע צו דעם געגענזאַץ פון גאָט און וועלט.

ווי ענג עס זאָל ניט זיין צונויפגעבונדען דער געדאנק פון גאָט מיט דעם געדאנק פון דער וועלט, מוז מען דאָך, לויט ספּינאָזא, געדענקען דעם אונטערשיעד, וואָס הערשט צווישען זיי. גאָט — דאָס איז די וועלט־סובסטאַנץ אין איהר איינהייט און גאנצקייט מיט דעם אונענדליכען שכל, וואָס הערשט אין איהר. די וועלט, דאָס איז דער סכום פון יענע איינצעל־פאַסירונגען און איינצעל־זאכען, וואָס זענען אין דער וועלט־סובסטאַנץ און וואָס שטאַמען פון איהר. ביידע זענען זיי נאַטור. אָבער גאָט איז די נאַטור וואָס שאַפט, און די וועלט איז די נאַטור, וואָס ווערט געשאַפען. די ערשטע רופט ספּינאָזא אָן, אין איינעם מיט דזשיאָרדאנאָ ברונאָ, „נאַטורא נאַטוראַנס" (די נאַטור, וואָס ברענגט ארויס נאַטור), און די אַנדערע רופט ער: „נאַטורא נאַטוראַטאַ" (די ארויסגעבראכטע נאַטור). די וועלט, הייסט עס, איז ניט נאָר „גאָט", נאָר, אין אַ געוויסען זין, שטאַמט זי אויך פון גאָט. ווי אזוי שטאַמט די וועלט פון גאָט?

פּאנטהעאיסטישע דענקער לאָזען ארויסגעהן די וועלט פון גאָט, ווי, לאָמיר זאָגען, א בוים געהט ארויס פון זיין קערענדעל, אָדער די שטראַהלען, וואָס פליסען ארויס פון א לייכטענדען קערפּער. דער ערשטער שטאַנדפּונקט איז א שטאַנדפּונקט פון ע נ ט ־ ו ו י ק ל ו נ ג (עוואָלוציאָן), דער צווייטער — דער שטאַנדפּונקט פון עמאַנאַציאָן. ספּינאזא שטעלט זיך די זאַך גאנץ אַנדערש פאָר.

די וועלט פאלט ניט ארויס פון גאָט: זי בלייבט תמיד אין איהם. זי איז פון אייביגקייט צונויפגעבונדען מיט דעם געטליכען פּרינציפּ. אָבער זי שטאַמט פון איהם אָב אויף א ריין לאָגישען אופן, אקוראט אזוי, ווי צום ביישפּיעל, די איינצעלנע לעהר־זאצען פון דער געאָ־מעטריע שטאַמען אָב פון איהרע אקסיאָמען. דאָס בילד וואָס ווערט געברויכט צו דערקלעהרען אזא מין „אָבשטאַמונג“, איז די לעהרע פון א דריי־עק. איז דאָ א דריי־עק מוז פון זיין טבע גופא ארויס־געהן א גאנצער סכום פון איינצעלנע געזעצען, וואָס ליגען שׂכל־דיג איינגעוויקעלט אין איהם. צום ביישפּיעל, דער געזעץ, אז דער סכום פון זיינע ווינקלען איז גלייך צו צוויי רעכטע ווינקלען; אז ענטגעגען דעם גרעסערן ווינקעל ליעגט די גרעסערע זייט און אז. וו., און אז. וו. נאָך פּאַסענדער פאר ספּינאָזא׳ס געדאנק וואָלט אפשר געווען דער ביישפּיעל פון זיין אייגענעם סיסטעם. זיין סיסטעם הויבט אָן, ווי מיר האָבען געזעהן, מיט א בעגריף־בעשטימונג וועגען דער סובסטאַנץ, אָבער אין דער בעגריף־בעשטימונג גופא ליעגט שוין איינגעוויקעלט דער געדאנק, אז די סובסטאַנץ איז אונבעגרעניצט, אונענדליך און האָט אונענדליכע אטריבוטען; אז גייסט און קער־פּער איז איין־און־דיזעלביגע זאך; אז גאָט און וועלט איז איינס און אז. וו. ווי די אלע איינצעלהייטען שטאַמען, על פּי לאָגישער נויט־ווענדיגקייט, אָב פון דעם סובסטאַנץ־בעגריף, אקוראט אזוי שטאַ־מען אויך אלע איינצעל־זאכען און פּאסירונגען פון דער וועלט, על פּי לאָגישער נויטווענדיגקייט, אָב פון דער „נאַטורא נאַטוראַנס“, פון דער שׂכל׳דיגער, אויסגעשפּרייטער וועלט־סובסטאַנץ.

דער אונטערשיעד פון דער שאַפענדער און דער געשאַפענער נאַטור און די אַרט, ווי אזוי די צווייטע געהט ארויס פון דער ערש־טער ענטהאַלט אין זיך אויך דעם אונטערשיעד פון „פרייהייט“ און „נויטווענדיגקייט“. אויך דאָ איז ספּינאָזא יענער מאָניסט, וואָס געפינט אויס די איינהייט פון די געגענזעצען און לאָזט די געגענ־זעצען פונדעסטוועגען בעשטעהן. די שאַפענדע נאַטור ברענגט פון זיך ארויס אלץ, וואָס עס איז דאָ אויף דער וועלט, ניט כדי צו פער־ווירקליכען וועלכע עס איז צוועקען. די אונענדליכע וועלט־סוב־סטאַנץ קאָן ניט האָבען קיין צוועקען. ווייל א צוועק איז א זאך, צו וועלכען גאָט זאָל קאָנען שטרעבען. אָבער דרויסען פון גאָט קאָן

זיך קיין זאך ניט געפינען. גאָט שאַפט די וועלט, ניט ווייל ער וויל פערווירקליכען עפּעס, נאָר ווייל דאָס איז לאָגיש נויטווענדיג בעגרינדעט אין זיין אייגענעם וועזען. פון דעסטוועגען איז גאָט פריי, ווייל באמת „פריי איז נאָר יענע זאך", זאָגט ספּינאָזא, וואָס ווירקט לויט דער נויטוועגדיגקייט פון איהר אייגענער נאטור". אָבער נאָר גאָט איז פריי. אלץ, וואָס שטאַמט פון גאָט, מוז האָבען אן אורזאך, אָדער א גרונד (א לאָגישען טעם), פאר וואָס עס עקזיסטירט און פאר וואָס עס איז אזוי ווי עס איז. נאָר גאָט אליין איז די „אורזאך פון זיך גופא". („קאוזא סואי")

„אונטער „קאוזא סואי" — זאָגט ספּינאָזא — „פערשטעה איך דאָס, וועמעס וועזען עס שליסט אין זיך איין די עקזיסטענץ, אָדער דאָס, וואָס קאן ניט געטראַכט ווערען אַנדערש, סיידען עקזיסטירענד". ווי סכאָלאסטיש עס זאָל ניט קלינגען אָט דער געדאנק ספּינאָזא'ס איז ער דאָך זעהר בערעכטיגט פון דעם שטאַנדפּונקט פון א ריין-ראַציאָנאַליסטישער פילאָסאָפיע. אלץ, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, האָט צו פערדאנקען זיין עקזיסטענץ א וועלכער עס איז פריהערדיגער אורזאך. אָהן דער פאָרשטעלונג פון יענער אורזאך קאָנען מיר בשום אופן ניט איינזעהן, פאר וואָס די אָדער יענע איינצעל-זאך, אָדער פּאַסירונג מוז פּאָרקומען אזוי ווי זי קומט פאָר, אָדער פאר וואָס זי מוז איבערהויפּט עקזיסטירען. דער שכל מוז דאָך אָבער אָננעהמען, אז וויבאלד עפּעס פּאַסירט אין דער וועלט, מוז דאָך סוף כל סוף זיין אן אבסאָלוט נויטווענדיגע זאך, וואָס זאָל עקזיסטירען ניט ווייל איין אַנדער זאך ברענגט זי ארויס און ניט ווייל עס האָט זיך על פּי צופאל געטראָפען, אז זי עקזיסטירט. זי מוז עקזיסטירען דערפאר ווייל אין איהר וועזען גופא ליעגט שוין ממילא איינגעשלאָסען די אונבעדינגטע נויטוועגדיגקייט פון עקזיסטענץ. ווי א וועלכער עס איז מאַטעמאַטישער אַקסיאָם טראָגט אין זיך גופא זיין אייגענעם אמת און דאַרף דורך קיין זאך ניט בעוויזען ווערען, אזוי טראָגט אין זיך גופא די וועלט-סובסטאַנץ דעם לאָגישען טעם פון איהר אייגענער עקזיסטענץ. זי איז די אורזאך פון זיך אליין, און דער בעגריף: „אורזאך" ווערט ביי ספּינאָזא כמעט אומעטום צונויפגעגאָסען מיט־עם בעגריף: „לאָגישער טעם". („קאוזא סיווע ראציאָ".)

נאָר די געטליכע שאַפענדע נאַטור איז פריי און איז „אַ קאַוזאַ סואַי“. די געשאַפענע נאַטור, וואָס שטאַמט על פּי לאָגיש־נויט־ווענדיגע געזעצען פון איהר אָב, קאָן ניט זיין פריי. אַלץ אין דער נאַטור איז דורך די אייביגע געטליכע געזעצען בעדינגט, ד ע ־ ט ע ר מ י נ י ר ט. בעוועגונגען שטאַמען פון פריהערדיגע בעוועגונגען. געדאַנקען געהען ארויס פון פריהערדיגע געדאַנקען. וואונדער זענען ממילא אין גאַנצען אויסגעשלאָסען. עס איז אויס־געשלאָסען דער חלוק פון „גוט“ און „שלעכט“. אין דער נאַטור איז אויך ניטאָ קיין „גוט“ און קיין „שלעכט“. אַלץ אין איהר איז מעהר אָדער וועניגער, גוט, דאָס הייסט, מעהר אָדער וועניגער, פאָלקאָמען. יעדע זאַך, ווי אַ טייל פון גאָט, האָט אין זיך דאָס געטליכע שטרעבען זיך צו ערהאַלטען און צו ווירקען אויף אַנדערע זאַכען. אָבער יעדע זאַך מוז אויך ליידען די ווירקונג פון אַנ־דערע זאַכען אויף זיך. וואָס מעהר איין זאַך ווירקט אויף דער צווייטער, וואָס פרייער זי איז פון אַ פרעמדער איינווירקונג, וואָס מעהר זי ווירקט לויט דער נויטווענדיגקייט פון איהר אייגענער נאַטור, אַלץ פאָלקאָמענער איז זי.

§ 106. דעם מענשענס שכל ; זיין קנעכטשאַפט און פרייהייט.

ערשט נאָך דעם, ווי ספינאָזא האָט אויפגעבויט אַלע וויכטיגע זיילען פון זיין מעטאַפיזישען געביי, קאָן ער איבערגעהן צו דער אייגענטליכער אויפגאַבע פון זיין פילאָסאָפישען ווערק, צו דער ע ט ה י ק, צו דער פראַגע וועגען יענעם העכסטען גוט, צו וועל־כען דער מענשליכער קלאָרער שכל זאָל שטרעבען.

דער מענש איז אויך ניט מעהר ווי אַ מאָדוס, אַן איינצעל־זאַך, אַ קליינינקער טייל פון דער אַלגעמיינער געטליכער וועלט־סוב־סטאַנץ. ער איז אויך מעהר נישט ווי אַ קליינע כוואַליע וואָס הויבט זיך אויף אויף אַ ווייליע פון דעם אונענדליכען ים און גיסט זיך דערנאָך צונויף מיט איהם. קיין אבסאָלוט־פרייען ווילען קאָן דער מענש דעריבער ניט האָבען. דאָס, וואָס איהם דוכט זיך, אַז ער איז פריי, איז מעהר נישט, ווי אַ דמיון אין איהם. דער דמיון שטייגט ביי איהם אויף, ווייל ער זעהט ניט יענע אורזאַכען, וואָס ווירקען אויף זיין ווילען. און אייגענטליך איז קיין בעזונדער כח, וועלכען מיר זאָלען אָנרופען ווילען, אין דעם מענשען ניטאָ. ד ע ר

וו י ל ע ן א י ז ד י ז ע ל ב י ג ע ז א ך, וו אָ ס ד ע ר פ ע ר ש ט א נ ד. וועלט־אורזאכען רופען ארויס בעוועגונגען אין דעם מענשען, די בעוועגונגען שפּיגלען זיך אין זיין בעוואוסטזיין, אין זיין פערשטאַנד, און איהם דוכט זיך, אז ער פיהרט זיי אויס לויט זיין פרייען ווילען. וואָלט א שטיין, בעת ער פאלט, געהאט דעם זעלביגען בעוואוסטזיין, וואָס א מענש, יעמאָלט וואָלט זיך אויך דעם שטיין געדוכט, אז ער וו י ל פאלען.

אָבער אויך דער מענשליכער פערשטאנד קאן, ווי יעדע זאך אין דער וועלט, זיין רעלאטיוו, לפי ערך, פריי. דאָס הייסט, עס קאָן אונטער געוויסע בעדינגונגען ווירקען, לויט דער נויטווענדיגקייט פון זיין אייגענער נאטור, ניט לויט די איינווירקונגען פון דער דרויסענדיגער וועלט אויף איהם. עס איז דעריבער ספינאָזא'ס אויפגאבע אויסצופאָרשען, ווען און אונטער וועלכע בעדינגונגען איז דער מענשליכער פערשטאנד אונטערגעוואָרפען אונטער דער שליטה פון דער דרויסענדיגער וועלט און ווי אזוי ער קאָן זיך, ביז צו א געוויסען גראד, בעפרייען פון איהר, און לעבען לויט דער אייגענער נאטור.

אזוי ווי דער מענשליכער ווילען און דער מענשליכער פער־שטאַנד זענען איין און דיזעלביגע זאך, און אזוי ווי זייער ביידענס נאטור בעשטעהט אין דענקען, אין ארויסברענגען פון אידעען, מוז מען קודם כל זעהן, וועלכע אידעען שטאַמען פון דעם פערשטאַנד גופא און וועלכע ווערען אין איהם ארויסגעבראכט א דאנק דער דרויסענדיגער וועלט. דער מענש איז ניט נאָר דענקען, ער איז, ווי יעדע זאך אין דער וועלט, אויך גשמיות, אויסגעשפּרייטקייט. אָבער די בעוועגונגען וואָס קומען פאר אין דער דרויסענדיגער וועלט און אין זיין אייגענעם גוף קאן ער ניט קלאר איינזעהן. די אידעען, וואָס ווערען אין איהם ארויסגערופען דורך דעם גאנצען סכום פון די קערפערליכע בעוועגונגען, זענען ניט קלאָרע אידעען. זיי שפּיג־לען אָב די דרויסענדיגע וועלט ניט ווי זי איז באמת. זיי זענען דעריבער „אינאדעקוואַט" (ניט אין גאנצען ריכטיג). זיי זענען ניט קיין קלאָהרע געדאנקען נאָר א דמיון אין אונז, א פאַנטאַזיע. ווען מיר זעהען פארבען אין דער נאטור אָדער ווען מיר זעהען איינ־צעלנע זאכען, וואָס זענען כלמרשט אָבגעריסען איינע פון די אנ־

דערע, אָדער ווען מיר בויען פון די איינצעלנע זאכען וועלכע עס איז אבסטראַקטע אַלגעמיינע בעגריפען, אָדער ווען מיר האָבען די פאָר־שטעלונג פון אן אבסאָלוט פרייען ווילען, יעמאָלט ווירקט אין אונז דער כח הדמיון אָבער ניט דער קלאָרער פערשטאַנד. ערשט ווען דער פערשטאַנד זעהט איין, אז אלע זאכען און פּאַסירונגען זענען צונויפגעבונדען אינאיינעם דורך אורזאכען און ווירקונגען, דער־הויבט זיך דער שכל צו א העכערער מדרגה פון קלאָרע, „אדעק־וואַטע", דאָס הייסט גאַנץ ריכטיגע אידעען. צו דער העכסטער מדרגה דערהויבט זיך דער שכל אָבער ערשט יעמאָלט, ווען פאַר זיין אינטועניגסטען זעהן (אינטואיציאָן) ענטפּלעקט זיך דער געדאַנק פון דער איינהייט און אויביגקייט פון דער געטליכער סובסטאַנץ, ווען יעדע איינצעל־פּאַסירונג ערשיינט פאַר איהם אונ־טער דעם „געזיכטס־ווינקעל פון דער אויביגקייט" („סוב ספּעציע עטערני"), דאָס הייסט, ווען ער זעהט איין, אז די איינצעל־פּאַ־סירונג איז ניט מעהר, ווי א קליינער מאָמענט אין דעם גרויסען שכל'דיגען אַלוועלטליכען געשעהן. ניט יעדער מענש דערגרייכט צו אזא הויכער מדרגה, און אויך ספינאָזא איז זיך מודה, אז נאָר זעהר ווייניג עניִים האָט ער איינגעזעהן דורך יענער אינטועניגסטער קלאָרער ערקענטניס. אָבער נאָר זי, די ערקענטניס, וואָס שטאַמט פון דעם שכל'דיגען אַריינבליקען אין די אויביגע נויטווענדיגקייט, איז א טייל פון דעם געטליכען אונענדליכען פערשטאַנד.

פון די ניט־„אדעקוואַטע" אידעען שטאַמען די מענשליכע ליידענ־שאַפטען. כל זמן דער שכל געפינט זיך אונטער דער שליטה פון די ניט־„אדעקוואַטע"" אידעען, קען ער ניט זיין פריי. ער איז יעמאָלט א קנעכט ביי די ליידענשאַפטען. ספינאָזא זעהט אויפצובויען א גאַנצען פּסיכאָלאָגישען סיסטעם פון ליידענשאַפטען אין וועלכען ער בעהאַנדעלט זיי אַקוראַט אזוי אביעקטיוו און אונפּאַרטייאיש, ווי זיי וואָלטען געוועזען געאָמעטרישע פיגורען. זיינע ריין־פּסי־כאָלאָגישע אונטערזוכונגען און אנאַליזען האָבען ניט פערלאָרען זייער ווערטה ביז אויפ'ן היינטיגען טאָג. נאָך איצטער האַלטען גרויסע אויטאָריטעטען אין דער וויסענשאַפטליכער פּסיכאָלאָגיע ספינאָזא'ס אַרבייטען פאַר א מייסטער־ווערק פון גרינדליכער פאָרשונג.

אַלע ליידענשאַפטען פיהרט שפּינאָזאַ צוריק אויף צוויי גרונד־געפיהלען: פרייד און טרויער. און דער פונדאַמענט פון דעם גאַנצען געביי איז דער געדאַנק, אַז אַלע זאַכען געפינען זיך אין אַ פערשיעדענעם צושטאַנד פון פאָלקאָמענהייט. ווען אַ וועלכע עס איז זאַך אין דער וועלט געהט איבער צו אַ העכערער מדרגה פון פאָלקאָמענהייט, דאָס הייסט ווען זי הויבט אָן מעהר צו וויר־קען לויט איהר אייגענער נאַטור און ווייניגער צו ליידען פון די דרויסענדיגע ווירקונגען, יעמאָלט בעווייזט זיך אין איהר אַן אפּעקט פון פרייד. געהט זי אָבער איבער צו אַ ווייניגער פאָל־קאָמענעם צושטאַנד, איז זי געצוואונגען, ווייניגער צו ווירקען לויט איהר אייגענער נאַטור און מעהר צו ליידען פון די דרויסענדיגע ווירקונגען, יעמאָלט בעווייזט זיך אין איהר אַ גע־פיהל פון טרויעריגקייט. פערבינדעט זיך דער אַפּעקט פון פרייד מיט דער פאָרשטעלונג וועגען דער אורזאַך וואָס רופט אַרויס די פרייד, יעמאָלט וואַקסט אַרויס אַ געפיהל פון ליעבע צו יענער זאַך, וואָס מיר מיינען, אַז זי איז די אורזאַך פון אונזער פרייד. פערבינדעט זיך דער אַפּעקט פון טרויעריגקייט מיט דער פאָרשטע־לונג פון דער אורזאַך, וואָס רופט זי אַרויס, יעמאָלט האָבען מיר אַ געפיהל פון האַס צו יענער זאַך, וואָס מיר מיינען, אַז זי איז די אורזאַך פון אונזער טרויער. ליעבע און האַס זענען די צוויי גרונד־געפיהלען, פון וועלכע עס וואַקסען אַרויס אַלע אַנדערע ליי־דענשאַפטען. געפינט זיך אונזער פערשטאַנד אונטער דער הערשאַפט פון די ליידענשאַפטען יעמאָלט איז ער אַ שקלאַף ביי זיי. אָבער די אייגענטליכע אורזאַך פון דעם שקלאַפישען צושטאַנד, איז דער טעות, וועלכען דער פערשטאַנד מאַכט, בעת ער דענקט, אַז אַ וועלכע עס איז איינצעל־זאַך קאַן פון זיך־אויס זיין די אורזאַך פון אונזער טרויער אָדער אונזער פרייד. זעהען מיר אָבער איין, מיט דער הילף פון „אַדעקוואַטע" אידעען, אַז די איינצעל־זאַכען קאָ־נען ניט שפּילען קיין ראָליע פון אורזאַכען, ווייל זיי האָבען ניט קיין פרייען ווילען, ווייל אַלץ, וואָס זיי טוען, טוען זיי, לויט די אויביגע געזעצען, וואָס שטאַמען פון דער אונענדליך־אויסגעשפּריי־טער, אונענדליך שכל'דיגער „אַט־נאַטור, יעמאָלט מוזען די גרונד־געפיהלען — ליעבע און האַס — פאַנאַנדער פאַלען אין זייערע איינ־

צעלנע עלעמענטען. די פרייד בעפרייט זיך פון דער פאָרשטעלונג וועגען יענער אורזאַך, וועלכע מיר האָבען געמיינט, אַז זי האָט אין אונז ארויסגערופען די פרייד. דאָס אייגענע איז אויך מיט דעם געפיהל פון האַס. איינזעהענדיג אַז קיין איינצעל־זאַך קאַן ניט שפּילען די ראָליע פון אַן אורזאַך, ווערט אין אונז פערשוואונדען דער געפיהל פון האַס צו איהר.

א דאַנק אָט דעם שכל'דיגען פּראָצעס בעפרייט זיך דער פער־שטאַנד פון די ליידענשאַפטען. ער הויבט זיך אויף אויף אַ גרע־סערע מדרגה פון פאָלקאָמענהייט, ווייל ער איז יעמאָלט אין דער לאַגע, צו ווירקען לויט דער נויטווענדיגקייט פון זיין אייגענער נאַ־טור און ניט לויט די ווירקונגען פון דרויסען. דער איבערגאַנג צו דער העכערער מדרגה פון פאָלקאָמענהייט, רופט אין איהם ארויס א געפיהל פון א נייער פרייד, פון דעם בעוואוסטזיין פון זיין פריי־הייט. און ווען ער פרעגט זיך, וואָס איז די אורזאַך פון יענער נייער פרייד, מוז ער איינזעהן, אַז די אורזאַך איז די פאָרשטעלונג פון'ם גרויסען אונענדליכען געטליכען וועלט־פּראָצעס, אָדער די פאָר־שטעלונג פון גאָט גופא. די פרייד גיסט זיך יעמאָלט צונויף מיט דער פאָרשטעלונג פון גאָט וואָס האָט זי פעראורזאַכט, און פון דעם וואַקסט ארויס א נייער געפיהל פון ליעבע: די שכל'דיגע ליעבע צו גאָט (אַמאָר דעאי אינטעלעקטואַליס). דאָס איז דאָס העכסטע גוט, צו וועלכען דער מענשליכער שכל דאַרף שטרעבען, לויט זיין נאַטור.

די פילאָסאָפיע ספינאָזא'ס, וואָס האָט אָנגעהויבען מיט גאָט, ענדיגט זיך מיט דעם געדאַנק פון א שכל'דיגער ליעבע צו גאָט, אין וועלכען עס איז אויף א מאָדערנעם אופן ווידער אויפגעלעבט געוואָרען דער אַלטער אידישער „ואהבת את ד' אלהיך". פונ־דעסטוועגען איז די אידישע קהילה פון אַמסטערדאַם, לויט איהר שטאַנדפּונקט, געווים גערעכט געווען, וואָס זי האָט מחרים געווען ספינאָזא'ן. זיין פילאָסאָפיע, ווי רעליגיעז און אידיש זי זאָל ניט זיין, האָט דאָך דורך דעם לייקענען פון וואונדער אונטערגעגראָבען די עקזיסטענץ פון יענער האָפנונג אויף אַן איבערנאַטירליכען משיח, וואָס איז די אייגענטליכע נשמה פון דער אידישער רעליגיאָן אין

גלות. אין יענע צייטען וואָלט איהם ווענינ געהאָלפען דער גע־
דאנק, וואָס ער האָט ארויסגעזאָגט אין איינעם פון זיינע בריעף,
אז אויב דאס אידישע פאָלק וויל ווייטער אָבלעבען ווי א נאציאָן,
דארף עס זעהן דורכצופיהרען דאס אויף א ריין־נאטירליכען אופן.

* * *

ליטעראטור פאר דער צייט פון דער רענעסאנס ביז קאנט.

אלגעמיינע ווערק ווענען דער גאנצער צייט פון חער רענעסאנס ביז אויף די געגענווארט.

J. Ed. Erdmann, Versuch einer Wissenschaftlichen Darstellung der neueren Philosophie, Bd. I—VI. 1834—1853.

Rudolph Falkenberg, Geschichte der neueren Philosophie, 5-te Aufl. 1905.

Kuno Fischer, Geschichte der neueren Philosophie, 10 Bde.

Harald Höfding, Geschichte der neueren Philosophie. 2 Bde. Leipzig, 1895.

Ueberweg—Praechter, Grundris d. Geschichte der Philosophie, Bd, III und IV.

W. Windelband, Gesch. der neueren Philosophie, 2 Bde. 3. Aufl. 1904.

Eduard Zeller, Geschichte der Deutschen Philosophie seit Leibnitz. 1875.

W. E. Hartpole Lecky, History of the rise and influence of the spirit of rationalism in Europe, 3 Aufl. 1866.

I. Royce, Spirit of modern philosophy, Boston, 1892.

צו § § 65—77.

I. Burckhardt, Die Kultur der Renaissance in Italien, 9. Aufl. 1904.

M. Carriere, Die Philosophische Weltanschaung der Reformationszeit, 2. Aufl. 1887.

L. Geiger, Renaissance und Humanismus in Italien und in Deutschland, 1882.

G. Voigt, Die Wiederbelebung d. klass. Altertums, 3-te Auflage, 1893.

R. Falkenberg. Grundzüge der Philosophie des Nicolaus Cusanus, 1880.

Herm. Brunnhofer, Giordano Bruno's Weltanschaung und Verhängnis, 1882.

Alois Riehl, Giordano Bruno, Ein populär wissenschaftlicher Vortrag, 1889.

צו § § 79—84 בעקאָנ'ס שריפטען:

On the proficience and advancement of learning divine and human London, 1605. (דאסזעלבע אין לאטיין—1623)

Cogitata et visa, 1612.

Novum organum scientiarum, 1620.

Essays moral, economical and political, 1597.

R. L. Ellis, J. Spedding and D. D. Heath, Works of Fr. Bacon, 1857—1859.

" Letters and Life of Fr. Bacon, 1862—1872.

J. Spedding, Account of the Life and times of Fr. Bacon, 2 vols. 1879.

E. A. Abbott, Fr. Bacon, 1885.

H, Heussler, Fr, Bacon und seine geschichtliche stellung, 1889.

צו § § 85—90 דעקארט'ס שריפטען:

Discours de la methode אין Essays philosophiques, Leyden 1637.

Meditationes de prima philosophia Paris, 1641.

Prinicipia philosophiae, Amsterdam, 1644.

Les Passiono de l'ame, Amst. 1650.

Oeuvres de Descartes, Paris, 1868.

Abr. Hoffman, Rene Descartes, 1905.

P. Natorp, Descartes' Erkentnistheorie, 1882.

Ant. Koch, Die Psychologie Descartes' 1881.

Alfred Fouillee, Descartes, 1893.

צו § 91

Balthasar Bekker, betoverde Weereld, 1690.

צו § 92 האבב'ס הויפט ווערק:

De cive, 1642; Leviathan, 1651.

De corpore 1655; de homine, 1658.

Opera philosophia 5 vols. 1839—1845.

English Works I—XI 1839—1845.

The Elements of Law, Natural and Politic, ed. by F. Toennies..

Ferd. Toennies, Hobbes' Leben und Lehre, 1896.

George Croom Robertson, Hobbes, 1886.

צו § § 93—96

John Locke, An essay concerning human understanding, 1690.
" " Works, 9 vols. 1853.

H. R. Fox Bourne, the life of J. L. 2 vols. 1876.

Thom. Fowler, Locke, 1880.

צו § 97

George Berkeley, Theory of vision, 1709.
" " Treatise on the principles of human knowledge, 1710.
" " Works, 4 vols. 1871.

A. C. Fraser, Berkeley, 1881.

?Loy , L'idealisme en Angleterre au 18me siecle, 1888.

צו § 98

David Hume, Treatise on human nature 3 vols. 1739—1740
" " Enquiry concerning human understanding 1748.
" " Works, 1870.

J. H. Burton, Life and correspondence of D. Hume, 1846.

F. Jodl, Leben und Philosophie D. Hume's, 1872.

Edm. Pfleiderer, Empirismus und Skepsis in D. Hume's Philosophie, 1874.

A. Meinong, Hume-Studien, I—II, 1877—1882.

William Knight, Hume, 1886.

T. Huxley, Hume, 1879.

צו § 99, זעה די אלגעמיינע היסטאָרישע ווערק:

צו § 100.

Arnoldi Geulinex, Opera Philosophica, 3 vol. 1891—1893.

Nic. Malebranche, De la recherche de la verite, 1675.
" " Oeuvres, 1871.

Fr. Bouillier, Histoire de la philosophie Cartesienne, 3. Aufl. 1868.

צעהנטער קאַפּיטעל.

די ראציאנאליסטישע פילאסאפיע ביז קאנט.

ב) לייבניץ און די אויפקלעהרער.

אינהאלט: לייבניץ און זיין מאָנאַדען־לעהרע. די קליינע „גע־וואהר־ווערונגען“. דאָס אונבעוואוסטע דענקען. די דיפפערענציאל־רעכענונג. סובסטאַנץ איז קראַפט. — די אַנווענדונגען פון דער מאָנאַדען־לעהרע. די „פּרעסטאַבּילירטע האַרמאָניע“. דער אָפּטימיזם. די דריי־אַרטען פון שלעכטס. — כריסטיאן וואָלף און די דייטשע אויפקלעהרער. ריימאַרוס, משה מענדעלסזאָהן און לעססינג. — די אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע אין פראנקרייך. פּיער בייל, דער סקעפּטיקער. אַרוע־וואָלטער. קאַנדיליאַק. באַגנע. די־דעראָ. קאַבאַניס און די מאַטעריאַליסטען. (דע־לאַ־מעטרי, האָלבאַך און העלוועציוס). מאַנטעסקיע און קאָנדאָרסע. רוססאָ און די קאָמוניסטען מאָרעללי און מאַבלי.

---

§ 107. לייבניץ (1646 ביז 1716) און זיין מאָנאַדען־לעהרע.

די ראַציאָנאַליסטישע פילאָסאָפיע פון דעקאַרט אָן האָט זיך געדרעהט אַרום דריי פילאָסאָפישע גרונד־פראַגען: ערשטענס, וועגען דעם מקור פון דעם אבסאָלוט־ריכטיגען דענקען; צווייטענס, וועגען דער וועלט־סובסטאַנץ, און דריטענס, וועגען דער ווירקונג פון גייסט אויף קערפּער און קערפּער אויף גייסט.

אויך אין דער פילאָסאָפיע פון לייבניץ שפּילען די דריי פּראָבּלעמען די הויפּט־ראָליע, און אין דער ערקענטניס־טעאָריע האָט ער, ווי אַלע אנדערע ראַציאָנאַליסטען, געגלויבט אין דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל. אויך פאַר איהם איז דאָס קלאָרע און דייטליכע דענקען געווען דער מאַסשטאַב און דער סימן פון א זיכערן אמת. אָבער בעת אַלע פריהערדיגע ראַציאָנאַליסטען האָבּען אונטער דעם וואָרט „דענקען“ פערשטאַנען אַלע יענע ערשיינונגען פון דעם פּסיכישען לעבען, וואָס זענען בעגאָסען מיט דעם

ליכט פון דעם בעוואוסטזיין, ברענגט לייבניץ אריין אין די פילאָסאָפיע א נייעם בעגריף פון „דענקען“: א דענקען, וואָס *איז אונבעוואוסט*. אין אונזער פסיכישען לעבען מוזען זיין א סך שפּיהרונגען וואָס ליעגען אין אונזער נשמה, אָבער וואָס גרייכען דאך ניט אריין אין דעם העלען קלאָרען ליכט פון בעוואוסטזיין. ווען מיר שטעהען ביים ברעג ים און הערען דעם גערויש פון די וואלען, האָבען מיר א בעוואוסטע וואָהר־נעהמונג. מיר נעהמען אריין אין אונזער בעוואוסטזיין און ווערען געוואָהר דעם גערויש. דער גערויש פון די וואלען איז צונויפגעזעצט פון איינצעלנע קלאַנגען, וועלכע יעדער איינצעלנער וואל גיט פון זיך ארויס. זענען מיר ביכולת געוואָהר צו ווערען דעם גערויש פון יעדען איינצעלנעם וואל? ניין, דער גערויש פון דעם איינצעל־וואל דערגרייכט ניט אונזער בעוואוסטזיין, ער איז צו קליין. אָבער, ווי באַלד דער סכום פון אזעלכע קליינע גערוישען לעבט אין אונזער בעוואוסטזיין, מוז איך אָננעהמען, אז אויך דער קליינער גערויש וועלכען מיר הערען ניט, איז אויפגענומען געוואָרען פון אונזער נשמה. אויב ניט וואָלט זיך פון די קליינע גערוישען ניט געקאָנט אויפבויען דער שטאַרקער גערויש וועלכען מיר ווערען געוואָהר. דערפון איז געדרונגען, אז די עמפּפינדונג פון דעם קליינען גערויש איז אויך א מין אַרט דענקען, א פסיכישער פּראָצעס, אָבער אן אונבעוואוסטער. די קליינע, אונבעוואוסטע געוואָהר־ווערונגען, רופט לייבניץ אָן, די קליינע פּערצעפּציעס. ווערט א געוואָהר־ווערונג בעוואוסט, יעמאָלט פערוואנדעלט זיך די פּערצעפּציע אין אן אפּפּערצעפּציע. די קליינע פּערצעפּציעס זענען אויך א מין דענקען, אָבער זיי שטעהען אויף דער נידעריגסטער שטופע פון קלאָרקייט און דייטליכקייט. צווישען זיי און דער העכסטער מדרגה פון קלאָרקייט און דייטליכקייט, דעם פּאָלקאָמענעם ריינעם שכל'דיגען דענקען, ליעגט א לאַנגער שטופען־לייטער פון פערשיעדענע מדרגות. דער איבערגאַנג פון איין שטופע צו דער אנדערער איז אזוי קליין, אז דאָס בעוואוסטזיין קאן איהם ניט בעמערקען. פערגלייכט מען צוויי שטופען, וואָס ליעגען אייע לעבען דער אדערער, וואָלט מען ניט געקאָנט בעמערקען אין זיי א וועלכען עס איז אונטערשיעד. פערגלייכט מען אָבער איין שטופע מיט א סך א נידע־

גערער, זעהט מען אז דער חילוק צווישען זיי איז שוין שארף בולט. דער חילק, די דיפערענץ, איז אָנגעוואקסען ביסלעכווייז פון שטופע צו שטופע, אָהן אנ'איבעררייס.

שוין אין דעם גרונד־געדאנקען פון לייבניץ ליעגען איינגע־וויקעלט א פּאָר גרונד־פּרינציפּען פון זיין פילאָסאָפיע, מיט וועלכע ער האָט בערייכערט דעם פילאָסאָפישען און וויסענשאַפטליכען גע־דאנק. ערשטענס, איז דאָ אויסגעדריקט דער געזעץ פון דער קאָנטינואיטעט, דאָס הייסט, דער געזעץ פון דעם פּאמעליכען, אונ־בעמערקבארען איבערגאנג פון שטופע צו שטופע. דער געזעץ, קאן מען זאָגען, איז די גרונד־לאגע פון יעדער ענטוויקלונגס־טעאָריע. די ענטוויקלונג אָדער עוואָלוציאָן איז אין תוך אן אי־בערגאנגס־פּראָצעס פון א נידעריגער שטופע צו א העכערער, וואָס קומט פאָר אויף אזא'ן אופן, אז צוויי שטופען אָדער ענטוויקע־לונגס־פאזען וואָס ליגען נאָהענט איינע צו דער אנדערער אונטער־שיידען זיך דורך א קוים־בעמערקבארען, אָדער אפשר גאָר ניט בע־מערקבארען, אָבער פּאָרט עקזיסטירענדען אונטערשיעד.

צווייטענס, ליעגט דערינען איינגעשלאָסען דער פרינציפּ פון דעם אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד, וואָס האָט געגעבען לייב־ניצען די מעגליכקייט אויסצואַרבייטען אין דער מאַטעמאַטיק די בעריהמטע דיפערענציאל־רעכענונג, וואָס איז געוואָרען די גרונד־לאגע פון יעדער עקזאקטער, דאָס הייסט, פּינקטליכער נאַטור־ווי־סענשאַפט. פערגלייכען מיר צום ביישפּיעל צוויי פערשיעדענע פארבען: זאָל זיין, רויט און בלוי, וואָס טרעטען ארויס מיט דער זעלביגער שטאַרקייט און קלאָרקייט. לאָמיר לאָזען אבשוואכען די שטאַרקייט פון ביידע פארבען פון שטופע צו שטופע, זיי זאָלען ווערען ביידע פּאמעליך אלץ־בלייכער און בלייכער ביז זיי ווע־לען ביידע פערשווינדען. מען קאן זאָגען, אז די שטאַרקייט פון יעדער פארב איז אין דעם מאָמענט פון פערשווינדען גלייך נול, (= 0) דאס הייסט, גאָרנישט. אין דעם נול־פונקט זענען רויט און בלוי גלייך איינס צו דעם אנדערן. אָבער דאך איז דער נול וואָס שטאַמט פון רויט אנאנדערער עהדער דער נול וואָס שטאַמט פון בלוי. לאָזען מיר צוריק אנוואקסען די שטאַרקייט פון ביידע פאר־בען אויף דער ערשטער שטופע איבער דעם נול ארויף; יעמאָלט

האָבען מיר שוין ווידער צוויי פארבען, וועמעס אונטערשיעד מיר קאָנען אָבער נאָך ניט בעמערקען, ווייל ער איז „אונענדליך קליין“. ער איז אָבער פון דעסטעוועגען געוויס פאַרהאַן אין דער ווירקליכ־קייט, ווייל מיר האָבען אַן אונענדליך קליינעם רויט און אַן אונ־ענדליך קליינעם בלוי. אָט דעם אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד, רופט מען אָן זינט לייבניץ, דעם דיפערענציאַל פון א וועלכען עס איז מאַטעמאַטישען, פיזיקאַלישען, אָדער אויך פסיכישען סכום.*)

בעטראַכטענדיג די נאַטור אין דעם ליכט פון דעם אונענדליך קליינעם אונטערשיעד, געפינט לייבניץ, אז עס זענען ניטאָ קיין צוויי פראָצעסען אָדער זאַכען וואָס זאָלען זיין אין אַלע פּרטים גלייך איינס צום אנדערן. אפילו צוויי בלעטער פון איין און דעם זעלבי־גען בוים האָבען, זאָגט ער, א וועלכען עס איז אונטערשיעד צווי־שען זיך. יעדעס בלאַט איז אינדיווידועל פערשיעדען פון'ם צוויי־טען, אָפּטמאָל דורך אַן אונענדליך־קליינעם אונטערשיעד. אפילו צוויי טראָפּענס וואַסער פון איין און דעמזעלביגען גלאָז זענען אויך אינדיווידועל פערשיעדען איינס פון דעם אנדערן. און אין דעם גלאָז זענען זיי אויך פערשיעדען אויב ניט אין זייער פאָרם און גרויס, איז, לכל הפחות, אין זייער שייכות צו אַלע אנדערע טיילען פון דעם וואַסער און צו די ווענדטלעך פון דעם גלאָז. איין טראָ־פען ליעגט נעהנטער צו די ווענטליך, דער צווייטער — ווייטער. איינער ליעגט מעהר אויבען, דער צווייטער — מעהר אונטען.

אין וואָס בעשטעהען אָבער די אונטערשיעדען פון דער וועלט? אין וואָס זענען אַלע זאַכען איינס און אין וואָס געהען זיי

*) די מאַטעמאַטישע אויסרעכענונגען מיט דער הילף פון דעם „אונענדליך־קליין“ האָט אין דער זעלביגער צייט מיט לייבניצען און אונאבהענגיג פון איהם אויסגעפונען אויך ניוטאָן. דער סכסוך צווישען די צוויי בעגרינדער פון דער דיפערענציאַל־רעכענונג האָט א לאַנגע צייט אינטערעסירט די מוחות פון דער פילאָסאָפישער און געלעהרנטער וועלט. ער געהערט אָבער צו דער געשיכטע פון דער וויסענשאַפט און ניט צו דער געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע. בעמערקט דאַרף נאָר זיין, אז אין אַלע וויכטיגערע פונקטען האָט לייבניץ געוואונען דעם איבערוואָג איבער ניוטאָנען.

זיך פאַנאַנדער? דאָס ברענגט אונז אַרויף אויף דער פראַגע וועגן דער סובסטאַנץ פון דער וועלט, און די פראַגע מוז פערענטפערט ווערן מיט דער הילף פון דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען.

מען קאָן ניט זאָגען, אַז לייבניץ'ס געדאַנקען וועגען דעם ענין זענען אַלע „קלאָר און דייטליך". דאָס הייסט: די רעזולטאַטען, צו וועלכע ער קומט אין זיין אונטערזוכונג, זיינען גאַנץ בעשטימטע און קלאָרע, אָבער די וועגען, ווי אַזוי ער איז געקומען צו זיי, ציעהען זיך פון פערשיעדענע אויסגאַנגס־פונקטען און זענען אָפטמאָל צונויפגעפּלאָנטערט אין איינעם.

אונז דוכט, אַז מען קאָן אַרויסברענגען דעם לאָגיש־נויטווענדיגען געדאַנקען־גאַנג לייבניץ'ס ווען מיר וועלען זיך קודם כל האַלטען אָן יענעם פּאַדים, וועלכען ער גיט אונז אין דעם געזעץ פון דער קאָנטינואיטעט, דער ניט איבערגעריסענקייט פון די פערשיעדענע שטופען.

מיר האָבען שוין געזעהען, אַז אויך דאָס קלאָרע און דייטליכע דענקען איז ניט אַ זאַך, וואָס איז לחלוטין פערשיעדען און מיט אַן אַבגרונד אָבגעטיילט פון דעם טונקעלן און מטושטש'ן. אָבער אויך אין דעם קלאָרען און דייטליכען דענקען גופא זענען דאָ פערשיעדענע גראַדען, און אַ סך אידעען, וואָס ווייזען זיך אויס אויף דעם ערשטען בליק קלאָר און דייטליך, זענען אין עצם נאָך טונקעל און צומישט און קאָנען געמאַכט ווערען נאָך קלאָרער און דייטליכער. וואָס זאָל זיין דער מאַסשטאַב, וואָס זאָל אונז בעווייזען, אַז די אידעע איז נאָך ניט אין גאַנצען קלאָר און דייטליך? דער מאַסשטאַב איז די לאָגישע נויטווענדיגקייט. וואָס איז אָבער דער סימן פון לאָגישער נויטוועדיגקייט? לאָגיש נויטוועדיג איז אַזאַ געדאַנק, וואָס מוז געטראַכט ווערען אַזוי ווי ער איז, וואָס קאָן ניט אַנדערש געטראַכט ווערען. ד. ה., זיין אַנדערש־דענקען וואָלט געווען אַן אונמעגליכקייט. וואָס איז אָבער אונמעגליך? אונמעגליך, ענטפערט לייבניץ, איז אַ געדאַנק, וואָס טראָגט אין זיך גופא אַ ווידערשפּרוך. און ממילא איז נויטווענדיג, אָדער קלאָר און דייטליך אַזאַ געדאַנק, וואָס איז דער היפך פון אונמעגליך. אָדער, מיט אַנדערע ווערטער: נויטוועדיג (קלאָר און דייטליך) איז אַזאַ געדאַנק, וועמעס היפך עס האָט אין

וועגדען מיר איצטער אָן דעם געפונענעם מאַסשטאַב אויף די פראַגע וועגען די סובסטאַנצען. דעקארט רעכענט צווישען די סובסטאַנצען אויך די מ א ט ע ר י ע, ווייל „אויסגעשפּרייט־קייט" איז א קלאָרע און דייטליכע אידעע. מחמת דעם זעלביגען טעם רעכענט ספּינאָזא די אויסשפּרייטונג פאַר א נויטווענדיגען אַטריבוט פון דער געטליכער סובסטאַנץ. איז אָבער באמת די אידעע פון דעם רוים א נויטווענדיגע אידעע, ד. ה. אַזא, אז ווע מען זאָל זי אָבלייקענען וועט מען דערמיט בעגעהן א ווידערשפּרוך? געוויס־ניט! מיר קאָנען אונז גאַנץ גוט פאָרשטעלען א ריין גייס־טיגע עקזיסטענץ, וואָס האָט ניט קיין ברעקעל אויסגעשפּרייטקייט. דערפון איז געדרונגען, אז ניט נאָר די זינליכע קוואַליטעטען (גע־רוכען, פארבען א. ד. גל.) זענען טונקעלע פאָרשטעלונגען, נאָר אויך דער רוים גופא איז אַזא טונקעלע פאָרשטעלונג. מאַכען מיר זי קלאָרער און דייטליכער, געפינען מיר, אז זי וויל אויסדריקען נאָר דעם בעגריף פון „אינאיינעם זיין", „צוזאַמען־עקזיסטירען", „קאָ־עקזיסטענץ". אנשטאַט אָבער צו דענקען דעם בעגריף פון קאָ־עקזיסטענץ; אנשטאָט צו דענקען, אז די צוויי אָדער מעהרערע זאַכען עקזיסטירען צוזאַמען, „ז ע ה ט" דער כח־הדמיון, אז צוויי אָדער מעהרערע זאַכען ל י ע ג ע ן איינע נעבען דער אַנדערער.

דאָס איינענע איז אויך מיט דעם בעגריף פון דער צייט. אויך די צייט איז א טונקעלע פאָרשטעלונג פון א קלאָרען און דייט־ליכען בעגריף. ער בעדייט אז איין פאַסירונג פאָלגט אויף אַנאַנ־דער פאַסירונג. דער קלאָרער געדאַנק פון פאָלגען איינס אויף ס'אנדערע ווערט אויף א טונקעלען און מטושטש'ען אופן אויס־געדריקט אין'ם כח־הדמיון, אין דער פאָרשטעלונג פון א צייט, אין וועלכער עס איז דאָ א פריהער אָדער א שפּעטער און וואָס קאָן זיין קורץ אָדער לאַנג.

וויבאַלד אָבער רוים און צייט זענען ניט מעהר, ווי טונקעלע מטושטש'ע פאָרשטעלונגען, איז ממילא דערפון געדרונגען אז די גאַנצע מאַטעריעלע וועלט, דאָס הייסט, די וועלט פון רוימליך־צייטליכע פאַסירונגען איז ניט מעהר ווי א דמיון אין אונז. אין דער אמת'ן איז גאָר ניטאָ קיין מאַטעריע, און וויבאַלד קיין מאַ־

טעריע איז ניטאָ, בלייבט איבעריג נאָר איין סובסטאַנץ, די גייסטיגע, מיט איין אטריבוט, דעם דענקען.

דער רעזולטאַט, צו וועלכען מיר זענען געקומען וואָלט בעדאַרפט אייגענטליך פיהרען צו א מין ספינאָזיזם, צו אַ פאַנטהעאיסטישען סיסטעם, פון וועלכען עס איז נאָר ארויסגעלאָזען געוואָרען די אויסגעשפרייטקייט, די רוימליכקייט פון דער סובסטאַנץ. לייבניץ האָט אָבער בשום אופן ניט געקאָנט מסכים זיין מיט ספינאָזא׳ס פאַנטהעאיזם, מיט דער לעהרע, אז עס איז דאָ נאָר איין זאַך אויף דער וועלט, די געטליכע סובסטאַנץ. רעליגיעזע, מאָראַלישע און אויך וויסענשאַפטליכע ארגומענטען האָבען איהם אָבגעשטויסען פון ספינאָזא׳ס גרונד־געדאנק. אויב די סובסטאנץ איז אַ ריין גייסטיגע און אויב עס איז נאָר דאָ איין איינציגער עקזעמפּליאר פון איהר — גאָט, יעמאָלט בין איך אָדער מיין נשמה — דער איין־איינציגער גאָט, וייל מיין נשמה עקזיסטירט דאָך אויף געווים. עס איז א ווידערשפּרוך צו דענקען, אז איך און גאָט זאָלען זיין די זעלביגע זאַך. הייסט עס, אז מיר מוזען שוין אָננעהמען א *מעהרהייט* פון גייסטיגע סובסטאַנצען. די רעליגיאָן קאָן זיך אויך ניט אייניגען מיט דער פאָרשטעלונג פון א גאָט וואָס איז אין דער זעלביגער צייט נאטור. דאָס איז אין לייבניץ׳ס אויגען דער רייגער אַטהעאיזם. א חוץ דעם ווערט די מאָראַל אין גאנצען אונטערגעגראָבען, ווען דעם מענשענס נשמה ווערט בעטראכט ווי אן אריבערפליהענדער מאָמענט אין׳ם גרויסען פּראָצעס פון דעם וועלט־געשעהן, וואָס האָט ניט קיין ברעקעל אייגענע פרייהייט. די פרייהייט און די אונשטערבליכקייט פון דער נשמה איז די הויפּט־פּאָזיציע, וועלכען לייבניץ וויל דורך זיין מעטאפיזיק ווידער עראָבערן ביי ספינאָזא׳ן. אָבער אויך פילאָסאָפישע און וויסענשאַפטליכע ארגומענטען רעדען ענטגעגען ספינאָזא׳ס איין־איינציגע וועלט־סובסטאַנץ. מיר זעהען אין דער נאטור א *פיעלהייט* און א *פערשיעדענקייט* פון ערשיינונגען. זיי קומען תמיד פאָר אין אַ צוזאמענגעזעצטען צושטאַנד. דעריבער מוזען מיר אָננעהמען, אז עס זענען דאָ וועלכע עס איז איינפאכע עלעמענטען, פון וועלכע די ערשיינונגען זענען צוזאמענגעזעצט. אין דעם פונקט איז דער *אַטאָמיזם*

פאַלשטענדיג גערעכט. זיין פעהלער איז נאָר, וואָס ער איז מ א־ ט ע ר י א ל י ס ט י ש. די לעצטע איינפאכע עלעמענטען פון וועלכע עס בעשטעהען די צוזאמענגעזעצטע ערשיינונגען זענען נים מאַטעריעל, נאָר גייסטיג.

אויף אזא אופן בעקומען מיר אנשטאָט איין איינציגער, נים געטיילטער וועלט־סובסטאַנץ א סך סובסטאַנצען וואָס האָבען איין און דעם זעלביגען עצם, דאָס דענקען. אָבער ווי אזוי קאָנען זיין מעהרערע עקזעמפּליארען פון איין־און־דערזעלביגער סובסטאַנץ? האָט דען ספינאָזא נים בעוויזען, אז פון דעם בעגריף גופא פון דער סובסטאַנץ מוז ארויסקומען, אז א סובסטאַנץ קאָן זיין נאָר איינע? לייבניץ איז דעריבער געצוואונגען נאָך אמאָל צו רעווידירען דעם בעגריף סובסטאַנץ און געפינען אזא ענטפער, וואָס זאָל מאַ־ כען מעגליך די עקזיסטענץ פון א סך סובסטאַנצען.

שוין ביי ספינאָזא האָבען מיר בעגעגענט דעם געדאנק, אז די געטליכע סובסטאַנץ איז אלער־פאָלקאָמען און אז איהר פאָלקאָמענ־ הייט דריקט זיך אוים אין דער ווירקליכקייט, אין דעם קאָנען ו ו י ר ק ע ן פון זיך אליין, לויט דער נויטווענדיגקייט פון דער אייגענער נאטור. הייסט עס, אז דער וויכטיגסטער סימן פון א סובסטאַנץ איז, די אונאָבהענגיגקייט, דאָס ווירקען, דאָס פריי זיין פון א וועלכער עס איז ווירקונג פון דרויסען. אָט דעם סימן נעהמט לייבניץ פאַר זיין סובסטאַנץ בעגריף. א סובסטאַנץ איז א ק ר א פ ט, א זאך, וואָס ווירקט פון זיך אליין. און אזוי ווי עס איז ניטאָ קיין מאַטעריע, איז די סובסטאַנץ א גייסטיגע קראפט, אָדער ריכטיגער: א צענטער פון גייסטיגע קראפט.

אזעלכע צענטרען קאָנען אָבער זיין א סך. י ע ד ע נשמה איז אזא צענטער און די גאנצע וועלט בעשטעהט פון אזעלכע נשמות, וועלכע לייבניץ רופט אָן מאָנאדען, ד. ה. לעצטע א י נ־ ה י ט ע ן.

יעדע מאָנאדע איז א סובסטאַנץ פאַר זיך גופא, א זאך וואָס ווירקט פון זיך אוים און ברענגט פון זיך ארוים אלץ, לויט דער נויטווענדיגקייט פון איהר אייגענער נאטור. זי איז א שפּייכלער פון קראפט און געפינט זיך תמיד אין אָן אָנגעלאָדענעם צושטאנד, ווי א שטארק אָנגעצויגענער בויגען. זי שטרעבט תמיד ארויסצו־

ברענגען דאָס, וואָס אין איהר איז אָנגעלאָדען. אָבער וואָס טוט די מאָנאַדע? וואָס קאָן זי ארויסברענגען פון זיך? עס פערשטעהט זיך, אז די מאָנאַדע, ווי א גייסטיגע קראַפט, קאָן ארויסברענגען פון זיך נאָר גייסטיגע פּראָדוקטען, דאָס הייסט, פאָ ר־ש ט ע ל ו נ ג ע ן. וואָס שטעלט אָבער די מאָנאַדע פאָר? דעם גאַנצען וועלט־פּראָצעס! יעדע מאָנאַדע איז, קאָן מען זאָגען, א שפּיגעל, אָן וועלכען עס שלאָגט זיך אָב אלץ, וואָס עס קומט פאָר אין דער וועלט. אָבער זי איז ניט קיין פּאַסיווער שפּיגעל אויף וועלכען עס פאַלען די שטראַהלען פון דרויסען. זי איז אן אַקטיווער טהעטיגער שפּיגעל וואָס ברענגט ארויס די בילדער פון דעם וועלט־געשעהן פון זיך אליין.

יעדע מאָנאַדע איז אן אינדיווידיאום, א זאך וואָס עקזיסטירט פאַר זיך און אונטערשיידט זיך פון אלע אנדערע זאכען. דער אונטערשיעד צווישען די מאָנאַדען קאָן אָבער ניט זיין קיין קוואַליטאַטיווער, מחמת זיי אלע זענען גייסטיגע פּונקטען וואָס ברענגען ארויס פאָרשטעלונגען. זייער אונטערשיעד מוז דעריבער זיין א קוואַנטיטאַטיווער, אן אונטערשיעד, ניט אין דעם עצם, נאָר אין דעם גראַד. די מאָנאַדען זענען איינס אין זייער עצם, ווייל זיי זענען אלע — גייסטיגע קראַפט־פּונקטען. זיי זענען אָבער פערשיעדען לויט דעם גראַד פון בעוואוסטזיין, קלאָרקייט און דייטליכקייט, מיט וועלכען זיי ברענגען ארויס פון זיך די פאָרשטעלונגען פון דעם וועלט־געשעהן. עס פערשטעהט זיך, אז עס קאָנען ניט זיין קיין צוויי מאָנאַדען פון איין־און־דעמזעלביגען בעוואוסטזיינס־גראַד, ווייל דאָס איז דער איינציגער סימן, וואָס שיידט אָב איין מאָנאַדע פון דער אנדערער און וויבאַלד זיי אונטערשיידען זיך ניט אין דעם סימן, זענען זיי ניט צוויי מאָנאַדען, נאָר איין־און־דיזעלביגע מאָנאַדע.

§ 108. די אָנווענדונגען פון דער מאָנאַדען־לעהרע. די „פּרעסטאַבילירטע האַרמאָניע".

די מאָנאַדען־לעהרע גיט לייבניצען די מעגליכקייט אנדערש אויסצוטייטשען די וויכטיגסטע פּראָבלעמען וואָס האָבען אינטערעסירט דעם פילאָסאָפישען געדאַנק פון זיין צייט. ערשטענס, דעם פּראָבלעם פון גוף און נשמה.

אַלע איינצעל־זאַכען אין דער נאַטור זענען גרופּען פון איינ־צעלנע מאָנאַדען. אַזוי ווי יעדע מאָנאַדע אונטערשיידט זיך פון דער אנדערער, לויט דעם גראַד פון קלאָרקייט און דייטליכקייט, מיט וועלכען זי שטעלט זיך פאָר דאָס וועלט־אַל, און אַזוי ווי עס קאָנען ניט זיין אין דער וועלט קיין צוויי גלייכע מאָנאַדען, איז דערפון געדרונגען אַז אין יעדער גרופּע פון מאָנאַדען מוז זיך געפינען איינע, וואָס שטעלט זיך פאָר דאָס אוניווערזום קלאָהרער און דייט־ליכער, עהדער יעדע אנדערע פון דער זעלביגער גרופּע. די קלאָהרסטע און דייטליכסטע מאָנאַדע איז די „צענטראַל"־מאָנאַדע, אָדער די נשמה פון דער געגעבענער גרופּע, און די איבעריגע מאָנאַ־דען זענען דער גוף צו דער נשמה. די מאָנאַדען וואָס בילדען דעם גוף, קאָנען זיך בייטען: איינע טרעטען ארויס, אנדערע טרע־טען אריין, ווי צום ביישפּיעל, ביי דעם שטאָף־וועקסעל פון א לע־בעדיגען אָרגאַניזם. אָבער כל זמן עס בלייבט די גרופּע אין איהר גאַנצקייט, האַלט זי זיך אויף ווי א בעזונדער זאַך אין דער וועלט. גוף און נשמה זענען, ווי מען זעהט, פּרינציפּיעל ניט פערשיעדען איינער פון דער אנדערער. זיי ביידע זענען, לויט זייער עצם, גייסטיגע פונקטען, מאָנאַדען. דער אונטערשיעד צווישען זיי איז מעהר נישט, וויא א גראַדועלער, אַן אונטערשיעד אין גראַד.

דער גוף קאָן ניט ווירקען אויף דער נשמה און די נשמה קאָן ניט ווירקען אויף דעם גוף, פּשוט דערפאַר, ווייל זיי זענען ביידע מאָנאַדען. דאָס הייסט, גייסטיגע, אונאַבהענגיגע סובסטאַנצען. די מאָנאַדען, זאָגט לייבניץ, האָבען ניט קיין פענסטער, וואָס זאָ־לען אריינלאָזען וועלכע עס איז ווירקונגען פון דרויסען, אָדער אין דרויסען ארויסשיקען ווירקונגען פון זיך. זעהען מיר אָבער, אַז די פערענדערונגען אין דער מאָנאַדע, וועלכע מיר רופען נשמה, שטי־מען צונויף מיט די פערענדערונגען אין יענע מאָנאַדען, וועלכע מיר רופען גוף, מוזען מיר קומען צו דעם רעזולטאַט, אַז זייערע אינ־ווענייגסטע ווירקונגען, די פּראָצעסען וואָס שפּילען זיך אין זיי אָב בעזונדער איינס פון דעם אנדערן, זענען לכתחלה אַזוי האַרמאָניש, פון אייביג אָן צונויפגעשטימט, אַז אין יעדען מאָמענט פּאַסען זיי איינע צו די אנדערע.

לייבניץ איז מסביר דעם געדאַנק מיט אַזאַ משל: ווען מיר

זעהען, אז צוויי זייגערס ווייזען תמיד די גלייכע צייט און שטי־מען אין דעם פונקט צונויף א האָר, קאָנען מיר אָנווענדען נאָר דריי ערקלערונגען, כדי צו פערשטעהן דעם פאקט. עס איז מעג־ליך, ערשטענס, אז די צוויי זייגערס זענען פערבונדען איינער מיט דעם אנדערען דורך אזא מין מעכאניזם, וואָס מאכט, אז די בע־וועגונגען פון איין זייגער זאָלען ווירקען אויף די בעוועגונגען פון דעם אנדער זייגער. דאָס איז דער שטאנדפונקט פון דער „געוועהנ־ליכער" פילאָסאָפיע און אויך פון דעקארט, לויט וועלכען די נשמה ווירקט על פי נס אויף דעם קערפער און דער קערפער אויף דער נשמה. עס איז אויך מעגליך, צווייטענס, אז א זייגער־מייסטער קומט אלע ווײלע און גלייכט אויס די ווייזערס פון די זייגערס, זיי זאָלען שטימען איינער מיט דעם אנדערען. דאָס איז דער שטאנד־פונקט פון די אָקקאזיאָנאליסטען. עס איז אָבער מעגליך, דריי־טענס, אז די מעכאניזמען פון די צוויי זייגערס זענען לכתחלה אזוי פיין און פאָלקאָם אויסגעארבייט געווען, אז זיי מוזען, גאָר ניט ווירקענדיג איינע אויף די אנדערע, שטענדיג אָנגעבען איין־און־דיזעלביגע צייט. דאָס איז דער שטאנדפונקט פון דער מאָ־נאדען־לעהרע. יעדע מאָנאדע לעבט איהר אייגענעם לעבען. אין יעדער שפיעלט זיך אָב דער פראָצעס פון פארשטעלען לויט דער אינווענינער נויטווענדיגקייט. אָבער זיי זענען אלע אזוי האר־מאָניש צונויפגעשטימט, אז די פערענדערונג אין איין מאָנאדע איז תמיד צוגעפאסט צו די פערענדערונגען אין די אנדערע מאָנאדען. ווען אין דער נשמה־מאָנאדע קומט פאר, לויט די געזעצען פון אי־דעען־פערבינדונגען, א פראָצעס פון בעגעהרען, יעמאָלט קומט אויך פאָר אין די קערפער־מאָנאדען א פראָצעס פון טונ־קעלע, מטושטש'ע פאָרשטעלונגען, וואָס דריקען זיך אויס אין דעם, וואָס מיר רופען, קערפערליכע בעוועגונגען.

פון וואנען שטאמט אָט די אייביגע הארמאָניע אין די פראָ־צעסען פון די פערשיעדענע מאָנאדען? זי שטאמט פון גאָט — ענטפערט לייבניץ. נעהמען מיר אלע מאָנאדען פון דער וועלט אינאיינעם, מוזען מיר איינזעהן אז אויך אין דער אל־וועלטליכער מאָנאדען־גרופע מוז זיך געפינען איין מאָנאדע, וואָס האָט דעם העכסטען גראד פון קלאָרקייט און דייטליכקייט אין זיך. אָט די

העכסטע מאָנאַדע רופט לייבניץ אָן די צענטראַל־מאָנאַדע פון דער וועלט אָדער גאָט. די איבעריגע מאָנאַדען זענען ארויסגע־שטראהלט געוואָרען פון דער גאָטהייט ווי איינצעלנע פונקען. די האַרמאָניע האָט גאָט אריינגעטראָגען אין זיי נאָך עהדער זיי זענען ארויסגעשטראהלט געוואָרען פון גאָט. דעריבער רופט זיי לייבניץ אָן די „פּרעסטאַבילירטע (אויף־אפריהער־בעשטימטע) האַרמאָניע".

די מאָנאַדען־לעהרע פערענטפערט אויף דעם געגען־זאַץ צווי־שען גייסט און מאַטעריע אין דער נאַטור. קיין אבסאָלוטע מאַ־טעריע איז, ווי מיר ווייסען, ניטאָ. מאַטעריע איז נאָר אַ לפי ערך'דיגער בעגריף. די מאָנאַדען, וועמעס פאָרשטעלונגס־לעבען עס שפּילט זיך אָב אין גאַנצען אונבעוואוסט, וועמעס פּערצעפּציעס, געוואָהר־ווערונגען, עס זענען דורכאוים טונקעל און מטושטש, גע־הערען צו דער מאַטעריע. דאָס איז אַ גייסטיגער צושטאַנד, גלייך צו אַ שווערען שלאָף, אָהן חלומות. יענע מאָנאַדען, ביי וועמען עס בעווייזט זיך שוין אַ וועלכער עס איז גראַד פון בעוואוסטזיין, אַ וועלכע עס איז מדרגה פון קלאָרקייט און דייטליכקייט, געהערען צו דעם גייסט.

אקוראַט אַזוי ווי אין דעם ליכט פון דער מאָנאַדען־לעהרע פערשווינדען די געגענזעצען פון גאָט און וועלט, גוף און נשמה, מאַטעריע און גייסט, אַזוי פערשווינדט אין איהם אויך יענער געגענ־זאַץ, וואָס האָט זיך אויסגעאַרבייט אין דער ערקענטניס־טעאָריע: דער דואַליזם פון עמפּירישע און ראַציאָנאַליסטישע ערקענטניס. דער סכסוך צווישען די צוויי שולען דרעהט זיך ארום דער פראַגע וועגען די איינגעבאָרענע אידעען. וויבאַלד אָבער די נשמה איז אַ מאָנאַדע, אין וועלכער עס זענען ניטאָ קיין פענסטער, וואָס זאָ־לען אריינלאָזען וואָסערע עס איז איינווירקונגען פון דרויסען, איז ממילא קלאָר, אַז עס קאָנען ניט זיין קיין „אריינגעבראַכטע" אי־דעען און אַז אַלע פּראָדוקטען פון דער נשמה זענען איינגעבאָרען אין איהר. דערינען האָבען רעכט די „נאַטיוויסטען", דאָס הייסט, די וואָס גלויבען אַז געוויסע אידעען זענען אין אונז איינגעבאָרען. אָבער אויך די עמפּיריסטען, וואָס גלויבען, אַז אַלע אידעען שטאַמען פון די זינען, זענען גערעכט. די זינען, — דאָס זענען געוויסע פּראָ־צעסען אין דער נשמה גופא, געוויסע, מעהר אָדער וועניגער, טונ־

קעלע און מטושטש'ע פאָרשטעלונגען וועלכע זי ברענגט ארויס. אָבער די זינליכע־פאָרשטעלונגען, וואָס ווערען בעשאַפען אין דער נשמה, ווערען פון איהר גופא איבערגעאַרבייט, לויט געוויסע גרונד־פּרינציפּען, אין וועלכע עס דריקט זיך אויס דער עצם פון דעם שכל'ס נאַטור. די גרונד־פּרינציפּען זענען ערשטענס, דער זאַץ פון דעם ווידערשפּרוך. אונזער שכל האַלט פאַר פאַלש אַלץ וואָס האָט אין זיך אַן אינוועניגסטען ווידערשפּרוך. ער האַלט פאַר אַבסאָלוט אמת דעם היפּך פון פאַלש. דער צווייטער גרונד־זאַץ איז דער זאַץ פון „אידענטיטעט", ד. ה. אַז צוויי זאַכען, וואָס אונטערשיידען זיך ניט מיט גאָרנישט איינער פון דער אַנדערער, זענען איין־און־דיזעלביגע זאַך. און דער דריטער גרונדזאַץ איז דער זאַץ פון דעם גענוגענדיגען גרונד. דער שכל פאַרלאַנגט, אַז אַלץ, וואָס ער זעהט, זאָל האָבען אַ וועלכען עס איז גרונד, וואָס זאָל אונז דערקלעהרען פאַר וואָס די זאַך איז און פאַר וואָס זי איז אַזוי, ווי מיר זעהען זי. די דריי גרונד־געזעצען שטאַמען ניט פון דער ערפאַהרונג, זיי דריקען אויס דעם שכל'ס אייגענע טבע. דער גאַנצער מאַטעריאַל, וואָס ווערט בעאַרבייט פון דעם שכל, שטאַמט, אמת, פון דער זינליכער ערפאַהרונג. אָבער דער פּראָדוקט, וואָס ווערט אַרויסגעבראַכט פון דעם מאַטעריאַל איז שוין פערשיעדען פון דער זינליכער ערפאַהרונג, ווייל ער איז איבערגעאַרבייט גע־וואָרען פון דעם שכל, לויט געוויסע פּרינציפּען וואָס ליעגען אין זיין נאַטור. עס איז דעריבער אמת, ווען די עמפּיריסטען זאָגען מיט לאָקק, אַז „עס איז גאָרנישט ניטאָ אין דעם שכל, וואָס איז פריהער ניט געווען אין די זינען". מען מוז אָבער דערצו צושטע־לען דעם תנאי: „אַ חוץ דעם שכל גופא". („ניהיל עסט אין אינ־טעלעקטו קוואָד נאָן אַנטע פויעריט אין סענסו, ניזי איפּסע אינטעלעקטוס").

בעטראַכטען מיר לייבניץ'ס וועלט־בילד, בעקומען מיר אַ שטור־פען־לייטער פון מאָנאַדען, וואָס הויבט זיך אָן מיט דער אונבע־וואוסטער, טונקעלער און מטושטשער און ענדיגט זיך מיט דער העכסטער, וואָס איז גאָט. אַלע גראַדען פון בעוואוסטזיין, קלאָרקייט און דייטליכקייט האָבען זייערע פערטרעטער אין דער מאָנאַדען־וועלט. יעדע מאָנאַדע איז אַ בעזונדערע אייביגע אונ־

צושטערבארע סובסטאנץ און ממילא איז אויך די מענשליכע נשמה ווי יעדע מאָנאַדע, אונשטערבליך. אין אלע מאָנאַדען שפּיעלט זיך אָב איין־איינציגער וועלט־פּראָצעס און אלע זענען זיי ארומגענומען מיט דעם געזעץ פון דער אייביגער פּרעסטאַבי־לירטער הארמאָניע...

שוין אין דעם געדאנקען פון דער פּרעסטאַבילירטער האר־מאָניע דריקט זיך אוים דער אָפּטימיסטישער בליק פון לייבניץ אויף דאס גאנצע וועלט־געשעהן. אָבער לייבניץ האָט געפונען פאר נויטיג צו בעשעפטיגען זיך מיט א בעזונדערער אונטער־זוכונג וועגען דער גוטסקייט פון דעם וועלטליכען פּראָצעס און בעווייזען, אז אונזער וועלט איז די בעסטע פון אלע מעגליכע וועל־טען. ער האָט עס געטהאָן אין זיין שריפט „טהעאָדיצעע“, ד. ה. די גערעכט־פערטיגונג פון גאָט.

א וועלט, אויפגעבויט אויף דעם פּרינציפּ פון אייביגער געט־ליכער הארמאָניע מוז זיין די בעסטע פון אלע מעגליכע וועלטען. און אויב מיר געפינען אין איהר שלעכטס, מוזען מיר אויסגעפינען, פאר וואָס דאָס קאָן ניט זיין אנדערש, על פּי שכל. דריי אַרטען פון שלעכטס אין דער וועלט געפינט אוים לייבניץ. ערשטענס, דאָס „מע־טאפיזיש“־שלעכטע, דער פאקט, אז עס געפינט זיך אזוי פיעל אונ־פאָלקאָמענהייט אין דער נאטור. אויך דער מענשליכער גייסט איז ניט פאָלקאָמען, איז ניט ביכולת צו געפינען וועגען א סך ענינים דעם קלאָרען אבסאָלוטען אמת. די אַרט שלעכטס איז אָבער נויטווענדיג פערבונדען מיט דער נאַטור פון דעם וועלט־געשעהן גופא. בעשטעהט די וועלט פון פערשיעדענע מאָנאדען, וואָס אונ־טערשיידען זיך לויט דעם גראד פון זייער קלאָרקייט און דייטליכ־קייט, מוז דערפון ארויסוואקסען דער פאקט, וואָס ניט אלע מאָנאדען קאָנען שטעהן אויף דער זעלביגער מדרגה פון פאָלקאָמענהייט. איבעריגענס, גיט לייבניץ צו די מעגליכקייט, אז די מאָנאדען פערפאָלקאָמענען זיך, דאָס הייסט, הויבען זיך אויף צו אלץ הע־כערע און העכערע מדרגות אין זייער בעוואוסטזיין. ד י װ ע ל ט ע נ ט װ י ק ע ל ט ז י ך.

די צווייטע אַרט שלעכטס אין דער וועלט איז די „פיזישע“, וואָס בעשטעהט פון שמערץ און וועהטאָג. אָבער אויך די אַרט

איז נויטיג, ווי א מיטעל צו שטראפען און צו ערציהען, דאָס הייסט צו העלפען דער וועלט אין איהר ענטוויקלונג.

די דריטע אַרט איז די מאָראַלישע שלעכטס, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם מענשענס ווילען צו טהאָן בייזע מעשים. אָבער אויך די שלעכטס איז א נויטווענדיגע, ווייל זי איז פערבונדען מיט דער פרייהייט פון דעם מענשליכען ווילען, וועלכע שטאַמט דערפון, וואָס די מענשליכע נשמה איז א מאָנאַדע, אַן אונאבהענגיגע סובסטאַנץ.

מען קאָן ניט זאָגען, אז אלע פונקטען פון לייבניץ'ס סיסטעם שטימען אין גאַנצען האַרמאָניש איינער מיט דעם אַנדערען. צום ביישפּיעל, די פרייהייט פון דעם מענשליכען ווילען, וואָס קאָן אויס־קלייבען צווישען גוט און שלעכט, שטימט ניט גאר מיט דעם גע־דאַנק, אז די מאָנאַדע ווירקט לויט די נויטווענדיגקייט פון איהר איינענער נאַטור און אז אלע איהרע פּראָצעסען שטעהען פון איי־ביג אָן אין א אויף־אַ־פריהער בעשטימטער האַרמאָניע מיט דעם גאַנצען וועלט־געשעהן. דער פרייער אויסקלייב פון דעם מענשלי־כען ווילען קאָן דאָך צושטערען די „פּרעסטאַבּילירטע האַרמאָניע". און נאָך אַנדערע שאלות ווערען ארויסגערופען א דאַנק דער מאָ־נאַדען־לעהרע, אויף וועלכע מיר געפינען ניט אין איהר קיין ענט־פער. אָבער פון דעסטוועגען איז לייבניץ'ס פילאָסאָפיע אַן איג־טערעסאַנטער פּרוב צו פּערענטפערן אלע שאלות פון דעם ראַציאָ־נאַליסטישען געדאַנק אויף א מאָניסטישען אופן אַזוי, אז אויך דער „איך־פּרינציפּ", דער געדאַנק פון א זעלבסטשטענדיגען, גייסטיגען אינדיווידועלען „זיין" זאָל ניט פערלאָרען געהן, אזוי ווי ער איז אין גאַנצען פערטרונקען געוואָרען אין דער סובסטאַנץ־לעהרע פון ספּינאָזאַ.

§ 109. כריסטיאַן וואָלף און די דייטשע אויפקלעהרער.

לייבניץ האָט ארויסגעזאָגט זיינע געדאַנקען אין פערשיעדענע שריפטען, ניט אין דער פאָרם פון אַן איינהייטליכען אויסגעאַרביי־טען סיסטעם. אויסער דעם האָבען ניט אלע געדאַנקען געשטימט איינע צו די אַנדערע. זיין תלמיד כריסטיאַן וואָלף (1679 ביז 1759) האָט גענומען אויף זיך די אויפגאַבּע אריינצוברענגען סיס־טעם און האַרמאָניע אין לייבניץ'ס געדאַנקען־וועלט. ער בעמיהט

זיך צו דערקלעהרען און צו בעווייזען די הויפּט־געדאַנקען פון זיין לעהרער. די מעטאָדע איז אויך ביי איהם די מאַטעמאַטישע. אין דעם פּרט פון זיין גלויבען אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל, שטייגט ער נאָך אריבער דעם ראַציאָנאַליזם פון דעקארט, ספּינאָזא און לייבניץ. אין דער ערקענטניסטעאָריע שטעלט ער דעם זאַץ פון ווידערשפּרוך העכער עהדער אלע אנדערע פּרינציפּען. ער איז דער מקור, פון וואנען עס שטאַמען אלע געזעצען פון'ם ריכ־טיגען דענקען. ארויסגעהענדיג פון דעם איין־איינציגען זאַץ, אז קיין זאַך קאָן ניט האָבען קיין אינעווענינגסטען ווידערשפּרוך אין זיך גופא, בעווייזט וואָלף, ווי אזוי אלע אנדערע גרונדזאצען שטאַמען פון איהם אָב און ווי אזוי די גאַנצע וועלט קאָן לאָגיש ארויסגע־דרונגען ווערען פון איינציגע ווענינגע פילאָסאָפישע גרונד־פּרינצי־פּען. דער געזעץ פון דעם גענוגענדיגען גרונד איז אויך א פּועל־יוצא פון דעם ווידערשפּרוך'ס־געזעץ. יעדע זאַך מוז האָבען א גרונד, ווייל, אז ניט, וואָלט עפּעס געקאָנט ווערען פון גארנישט. און דאָס איז א ווידערשפּרוך.

די גאַנצע פילאָסאָפיע טיילט ער איין אין א טעאָרעטישע, אָדער די מעטאַפיזיק, און א פּראַקטישע, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט די פּראָבלעמען פון דעם מאָראַלישען לעבען. די מעטאַפיזיק פאַלט פאַנאַנדער אין פיער טיילען: די אָנטאָלאָגיע, וואָס אונ־טערזוכט די גרונד־פּרינציפּען פון יעדען זיין בכלל; די ראַציאָ־נאַלע פּסיכאָלאָגיע, וואָס בעשעפטיגט זיך מיט דער נשמה; די קאָסמאָלאָגיע, וואָס האָט צו טאָן מיט דער וועלט, ווי איין־איינציג גאַנצעס, און די ראַציאָנאַלע טעאָלאָגיע, וואָס בעווייזט אונז די עקזיסטענץ און די אייגענשאַפטען פון גאָט.

וואָלף'ס איינטיילונג פון דער פילאָסאָפיע האָט שפּעטער גע־געבען די מעגליכקייט קאַנט'ן אָנצואווענדען זיין קריטיק אויף אלע פעלדער, וואו דער ריינער שכל טרעט ארויס מיט דער פּרע־טענזיע, פון זיך גופא ארויסצובריינגען דעם אבסאָלוטען אמת.

דער אונבעדינגטער גלויבען אין דעם שכל און זיין אויבער־הערשאַפטליכע מאכט האָט ארויסגעבראַכט א פילאָסאָפישע שטרע־מונג, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען, „אויפקלעהרונג" (השכלה). די דענקער פון דער ריכטונג האָבען געזעהן צו פער־

שפּרייטען אין דער געבילדעטער וועלט די רעזולטאטען, צו וועלכע די פילאָסאָפיע איז געקומען אין ליבניץ׳ס און וואָלף׳ס סיסטעם. זייער לעהרע רופט מען דערצאר אויך אָן „די פּאָפּולאַר פילאָסאָפיע“.

די השכלה־פילאָסאָפיע האָט פערלאנגט פון יעדער מיינונג, זי זאָל זיך קודם כל רעכטפערטיגען פאר דעם אויבער־הארר פון דער מענשליכער ערקענטניס, דעם שכל. יעדער געדאנק מוז קודם כל ברענגען שכל׳דיגע בעווייזען און טעמים, פאר וואָס מען זאָל אין איהם גלויבען. די רעליגיאָן האָט זיך געמוזט בעפרייען פון א סך אבערגלויבענס און פעראלטערטע מיינונגען. גליק און טוגענד, האָבען די „משכילים“ געלערנט, זענען פערבונדען מיט דער שכל׳דיגער ערקענטניס.

די ענטוויקלונג פון די וויסענשאפטען און פון דער עמפּירישער פילאָסאָפיע אין ענגלאנד האָבען פון זייער זייט אריינגעגאָסען א שטראָם פון פילאָסאָפישע געדאנקען אין דער השכלה. אמת, דער שטראָם האָט ניט אין גאנצען הארמאָניזירט מיט דער לייבניץ־וואָלפישער פילאָסאָפיע, אָבער די אויפקלעהרער האָבען אויף דעם פּונקט ניט שטארק מקפיד געוועז. דער גרונד־טאָן איז פארט געבליבען דער לייבניציאנישער.

די וויכטיגסטע פערטרעטער פון דער השכלה־פילאָסאָפיע אין דייטשלאנד זענען געווען: רייםארוס, משה מענדעלסזאָהן און לעסינג.

רייםארוס (1694 ביז 1765) פערבינדט די לייבניצישע פילאָסאָפיע מיט דעם דעאיזם. אין דער וועלט איז נאָר איין מאָל געשעהן א וואונדער און דאס איז די בעשאפונג פון דער וועלט. אנדערע וואונדער געהען להיפך צו דעם וועזען פון גאָט.

משה מענדעלסזאָהן (1729 ביז 1786) האָט געקעמפפט פאר א פרייזיניגע אויפפאסונג פון רעליגיעזע פראָבלעמען און פאר דעם פּרינציפּ פון רעליגיעזע טאָלעראנץ. די פערשיעדענקייט פון רעליגיאָנען דארפען ניט אויסגענוצט ווערען, כדי צו בעשאפען פערשיעדענע בירגערליכע געזעצען פאר זייערע אנהענגער. ארויסגעהענדיג פון אָט דעם געדאנק, האָט ער געקעמפפט פאר די בירגערליכע גלייכבערעכטיגונג פון די אידען, אין וועלכע ער האָט גע־

זעהן ניט א בעזונדער פאָלק, נאָר א בעזונדער רעליגיעזע קהלה.

אין דער פילאָסאָפיע האָט ער זיך געמיהט צו בעווייזען, אז די מעטאפיזישע לעהרען קאָנען ארויסגעבראכט ווערען אקוראט אזוי פעסט און זיכער, ווי די מאטעמאטישע. אויך די עקזיסטענץ פון גאָט און די אונשטערבליכקייט פון דער נשמה קאָנען בעוויזען ווערען, ווי א מאטעמאטישער זאַץ.

נאָר אויף איין פעלד פון דער פילאָסאָפיע, אין דער עסטעטיק, האָט מענדעלסזאָהן ארויסגעבראכט א ווירקליך אָריגינעלע אידעע. דאָס איז דער געדאנק, אז די שעהנקייטס־געפיהלען שטאַמען פון א געוויסער פרייד, וואָס ווערט אין אונז ארויסגערופען דורך אן אילוזיאָן.

דער וויכטיגסטער פון אלע אויפקלעהרער איז לעסינג (1729 ביז 1781), וועמעס געדאנקען עס האָבען בעפרוכטעט די עסטעטיק, די רעליגיאָנס־פילאָסאָפיע און די פילאָסאָפיע פון דער געשיכטע. ער איז ניט פריי פון ספינאָזיסטישע „אפיקורסות“. די קריסטליכע לעהרע פון דער דריי־אייניגקייט טייטשט ער פילאָסאָפיש אוים אויף אזא'ן אופן: גאָט האָט אין זיך די פאָרשטעלונג פון אלץ, וואָס עס געפינט זיך אין איהם. די פאָרשטעלונג איז דעריבער א בילד, וואָס האָט אין זיך דעם זעלבינען אינהאלט, וואָס גאָט גופא, און איז דעריבער א פערדאָפּעלונג פון גאָט; דאָס איז גאָט'ס זוהן. וואו עס איז אָבער דאָ א צוויי־הייט, מוז זיין אן איינהייט, וואָס פערבינדעט זיי. די פעראייניגונג פון גאָט און גאָטס זוהן איז דער „הייליגער גייסט“. די פראַגע, ווער איז געווען קריסטוס, שפּיעלט ביי לעסינג'ן ניט קיין וויכטיגע ראָליע. אויף דער רעליגיאָן האָט ער געקוקט ווי אויף אן ערציהונגס־פּראָצעס פון דער גאנצער מענשהייט. ווי יעדער איינצעלנער מענש, מאַכט אויך די מענשהייט דורך דריי ענטוויקלונגס־שטופען: די קינדהייט, די יוגענד און דעם מענליכען־עלטער. דער אלטער טעסטאמענט איז די קינדהייטס־פעריאָדע; דער נייער טעסטאמענט — די יוגענדליכע. עס מוז קומען א צייט פון א דריטער רעליגיעזער עפּאָכע, וואָס וועט פאָרשטעלען דעם מענגליכען עלטער פון דער מענשהייט.

איבעריגענס איז לעסינג געוועזן צו פיעל פּאָעט און קינסטלער,

כדי צו זיין א סיסטעמאַטישער, קאָנסעקוועגטער פילאָסאָף. ניט קוקענדיג אויף זיין גלויבען אין דעם מענשליכען שכל, האָט לע־סינג געשאַפען דעם בעריהמטען שפּרוך, אַז, אויב דער רבונו של עולם וואָלט איהם אין איין האַנד געגעבען דעם אַבסאָלוטען אמת און אין דער אַנדער האַנד — דאָס אייביגע שטרעבען צו דער גרייכען דעם אמת, וואָלט ער געלאָזען דעם אַבסאָלוטען אמת אָן א זייט און וואָלט אויסגעקליבען דאָס אייביגע פאָרשען און זוכען.

§ 110. די אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע אין פראַנקרייך.

אויך אין פראַנקרייך האָט זיך אויסגעבילדעט א פילאָסאָפישע „השכלה" וואָס איז בעשטאַנען פון פערשיעדענע ריכטונגען און וואָס האָט געבויט אַלע איהרע טעאָרעטישע געדאַנקען און פּראַקטישע פאָדערונגען אויף דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל. די וויכ־טיגסטע פון זיי האָבען זיך צוזאַמענגענומען און ארויסגעגעבען א פילאָסאָפישע ענציקלאָפּעדיע, אין וועלכע זיי האָבען אַלע פראַ־גען, וואָס אינטערעסירען דעם מענשען, בעהאַנדעלט פון א פריי־געזינטען שטאַנדפּונקט.

דעם אָנהויב פון דער פראַנצויזישער השכלה האָט געמאַכט נאָך א סך פריהער דער סקעפּטיקער פּיערר בייל (1647 ביז 1706). ער האָט אין די נײַנציגער יאָהרען פון דעם זיבעצעגטען יאָהר־הונדערט ארויסגעגעבען א „היסטאָריש־קריטישען ווערטער־בוך", אין וועלכען ער האָט דורכגענומען אַלע פראַגען פון דער וועלט־אַנ־שויאונג. אין דעם ווערטער־בוך האָט ער אויפגעוויעזען אויף דעם ווידערשפּרוך צווישען דעם שכל און דער רעליגיאָן. די גאַנצע קראַפט פון זיין דענקען ווענדט בייל אָן אויף דעם קאַמפּף ענט־געגען דעם דאָגמאַטישען גלויבען. אומעטום וויזט ער אויף די אונזיכערהייט פון אַלץ וואָס דער מענשליכער געדאַנק האָט ארויס־געבראַכט, סיי אין דער רעליגיאָן, סיי אין דער מעטאַפיזיק. אפילו דער בעוואוסטזיין פון דער אייגענער עקזיסטענץ און די מאַטע־מאַטישע אמת'ען קאָנען ניט אוועקגעשטעלט ווערען זיכער און פעסט. אויף דעם פעלד פון מאָראַל האָט ער געקעמפּפט אז זי זאָל אין גאַנצען בעפרייט ווערען פון רעליגיאָן. אפילו אַן אטהע־איסט, קאָן זיין א זיטליכער מענש, און מען קאָן זיך גאַנץ גוט פאָר־שטעלען א געזעלשאַפט פון לויטער אטהעאיסטען.

בייל'ס סקעפּטיציזם האָט אַ סך געהאָלפען דעם אויפבוי פון דער פראַנצויזישער אויפקלעהרונגס־פילאָסאָפיע. איהר ערשטער און גלענצענדסטער פערטרעטער איז געווען א ר ו ע וואָס איז בעקאַנט געוואָרען דער וועלט אונטער דעם פּסעוודאָנים וואָלטער. (1694 ביז 1778). אויב דער שכל געהט כמעט אין אַלע פונק־טען להיפך צו דער קירכליכער רעליגיע, מוז מען זעהן מיט אַלע כחות אויסצואוואָרצלען די אבערגלויבענס. וואָס ווערען פער־שפּרייט אין איהר נאָמען און אָבשאַפען איהר שעדליכע ווירקונג אויף דעם עפענטליכען לעבען. די געדאַנקען און דער סדר פון לעבען מוזען וויעדער אויף'ס ניי אויפגעבויט ווערען, לויט די פאָדערונ־גען פון דעם מענשליכען שכל. וואָלטער'ס „שכל" איז בעשטאַנען פון אַ געמיש, אין וועלכען עס זענען צונויפגעגאָסען געוואָרען לאָקקס עמפּיריזם מיט לייבניץ'ס ראַציאָנאַליזם, ניוטאָנ'ס נאַטור־פילאָסאָפיע, דער ענגלישער דעאיזם און בייל'ס סקעפּטיציזם. קיין פילאָסאָפישער גייסט איז וואָלטער ניט געווען. זיינע הויפּט־געגנער זענען געווען די קירכע און איהר פאַנאַטיזם. אין גאָט האָט ער קיינמאָל ניט געצווייפעלט, און דעם גלויבען אין איהם האָט ער געהאַלטען פאַר אַ גרונד־זייל פון דער מענשליכער אָרדנונג. „וואָלט ניט געווען קיין גאָט, וואָלט מען איהם בעדאַרפט אויסטראַכטען. אָבער די גאַנצע נאַטור שרייט אונז ענטגעגען, אַז ער איז דאָ". ווי אַ נביא, זאָגט ער אָן די בשורה, אַז די אַלטע צייט פון פינס־טערניש און אבערגלויבען פערשווינדט און אַז עס קומט אָן „די צייט פון פערנונפט" און אויפקלעהרונג. די נויטיגע רעפאָרמען, האָט ער געהאָפט, וועלען דורכגעפיהרט ווערען פון די אויפגעקלעהר־טע מאָנאַרכען, מיט דער הילף פון דער געבילדעטער געזעלשאַפט.

אַ פּיעל טיעפערער פילאָסאָפישער דענקער איז געווען קאָנ־דיליאַק (1715 ביז 1780), וואָס האָט אויך ווי וואָלטער, זיך אָנ־געלעהנט, דער עיקר, אויף לאָקק. ער פערטיעפט די לעהרע, אַז אַלע אונזערע ערקענטניסען שטאַמען פון די זינען, און פאַראייניפאַכט לאָקקס סענסואַליזם. אנשטאָט די צוויי זינען: דעם דרויס־סענדיגען און דעם אינווענדיגסטען, נעהמט ער אָן גאָר איין זין, דעם דרויסענדיגען. און מיהט זיך צו בעווייזען, ווי אַזוי די נשמה, וואָס איז, אמת, אַ דענקענדע ס ו ב ס ט אַ נ ץ, אָבער וואָס

קומט אויף דער וועלט, ווי א בלאַט־ווייסער פאפיער, ארבייט אויס אלע איהר ערקענטניסען אויף אלע פעלדער פון דעם מענשליכען וויסען ריין אוים די זינליכע עמפפינדונגען, וואָס שטראָמען אין איהר אריין פון דרויסען.

די עמפירישע ריכטונג ווערט נאָך מעהר פארפעסטיגט דורך דעם שווייצארישען דענקער שאַרל באָננע (1720 ביז 1793), וואָס בעווייזט, ווי ענג דאַס גייסטיגע לעבען איז פערבונדען מיט דעם בוי פון די נערוועו און דעם מאַרך. איהם גיט זיך אָבער איין צו בלייבען טריי דעם אַלטען גלויבען אין דער אונשטערבליכקייט פון דער מענשליכער נשמה.

די שייכות פון גייסט און מאַטעריע בעשעפטיגט אויך זעהר שטאַרק דעם געניאַלסטען דענקער פון יענער צייט, דידעראָ (1713 ביז 1784). דער קאַמפף מיט דער גייסטליכקייט און דעם אַלטען סדר פון דער וועלט, וועלכער האָט געזוכט שוץ אונטער איהרע פליגלען, האָט זיך ביי א סך דענקער פון יענער צייט אויסגעגאָסען אין דער פאָרם פון א קאַמפף ענטגעגען דעם גייסטיגען פרינציפ אי־בערהויפט. וואָס פיינדליכער מען איז געווען צו דער גייסטליכקייט, אלץ מעהר איז מען געווען געניינט אניידערצוזעצען אויפ'ן טראָהן די מאַטעריע. דידעראָ איז נאָך ניט געווען קיין ריינער מאַטעריאַליסט, אָבער ער האָט זיך געמיהט, ווי עס איז ארויסצו־משלח־זיין גאָט און די נשמה פון דער מענשליכער וועלט־אנשוי־אונג. ער בויט אוים דעם געדאַנק, אז די עמפפינדונגען, פון וועל־כע עס וואַקסט ארוים דאָס גאַנצע דענקען, איז אן אייגענשאַפט פון דער מאַטעריע. יעדער אַטאָם האָט עמפפינדונג אין זיך. אין דעם מענשליכען מאַרך גיסען זיך צונויף די אַטאָמען אין איין שטיק מאַטעריע און די עמפפינדונגען פליסען דערביי צונויף אין איין פסיכישען פראָצעס. אויף אזא אופן איז דער מענשליכער מאַרך א מין קליינינקע ספינאָזיסטישע „סובסטאַנץ“, וואָס האָט צוויי אַט־ריבוטען: מאַטריאַליטעט און דענקען. קיין פערזענליכער גאָט און קיין אונשטערבליכקייט איז ניטאָ.

נאָך ווייטער אין דעם מאַטעריאַליזם איז געגאַנגען קאַבאַניס (1757 ביז 1808). ער בעגרינדעט די פיזיאָלאָגיע אויף א ריין־מאַטעריאַליסטישען פונדאַמענט. קיין נשמה איז ניטאָ. געדאַנקען זענען מעהר ניט, ווי אויסשיידונגען פון דעם מאַרך.

די קאָנסעקווענצען פון דעם מאַטעריאַליסטישען שטאַנד־פּונקט האָבען געצויגען די דריי גרויסע מאַטעריאַליסטען פון יענער צייט: דע־לאַ־מעטרי (1709 ביז 1751), האָלבאַך (1723 ביז 1789) און העלוועציוס (1715 ביז 1771). דער מענש איז אַ מאַשין האָט געלעהרנט, דע־לאַ־מעטרי. אויסער מאַטעריע איז אין דער וועלט גאָרנישט ניטאָ. דער זעלביגער געדאַנק איז סיסטעמאַטיש אויסגעאַרבייט און פערטיידיגט געוואָרען אין האָלבאַך'ס ווערק: „דאָס סיסטעם פון דער נאַטור". די שריפט האָט מען שפּעטער געהאַלטען פאַר „די ביבעל פון דעם מאַטעריאַליזם". אויף דעם זעלביגען מאַטעריאַליסטישען פונדאַמענט בויט העלוועציוס (אין זיין בעריהמטען בוך „וועגען דעם גייסט" זיין סענסואַליסטישע ערקענטניס־און ערציהונגס־טעאָריע.

ביי אַט די אַלע מאַטעריאַליסטען הערשט דער גלויבען אין דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל און פון דער אויפקלעהרונג. די גאַנצע, ביז איצטיגע געשיכטע פון דער מענשהייט איז געווען ווי אַ מין טעות אין פשט, אַ גרייז וואָס האָט זיך אריינגע'גנב'עט אין דעם מענשליכען דענקען און וואָס אונעהרליכע, אונוויסענדע מענשען האָבען אויסגענוצט, כדי צו אונטערדריקען דאָס פאָלק. דאָס גליק פון דער מענשהייט העגנט אָב פון דער אויפקלעהרונג, וואָס בעווייזט דעם אמת פון דעם מאַטעריאַליזם און דעם אַטהעאיזם.

אַ ביסעל טיעפער אין דעם מהות פון דער מענשליכער געשיכטע זענען אריינגעדרונגען מאָנטעסקיע (1689 ביז 1755), וואָלטער און שפּעטער קאָנדאָרסע (1743 ביז 1794).

וואָלטער האָט געפונען אַ נאָמען פאַר אַ נייעם צווייג פון דעם מענשליכען וויסען וועלכען ער האָט אָנגערופען „די פילאָסאָפיע פון דער געשיכטע". אָבער נאָך פאַר איהם האָט מאָנטעסקיע שוין טיעף אריינגעגראָבען זיך אין דעם פעלד. די געשיכטע איז אַ פּראָדוקט פון נאַטירליכע אומשטענדען, און די געזעצען פון אַ פאָלק שפּיגלען אָב אין זיך זיין גאַנצען געזעלשאַפטליכען לעבען, ווי אויך די נאַטירליכע סביבה אין וועלכער ער געפינט זיך. וואָלטער זעהט דאָס איינציגע צו בעווייזען בנוגע צו די מענשליכע זיטען. קאָנדאָרסע פּרובט זיך שוין אויפבויען אַ טעאָריע פון דעם

מענשליכען פראגרעס. אבער זיי אלע קאנען ניט ארויסגעהן פון יענע גרעניצען, וואס די אויפקלעהרונג האט געצויגען ארום זייער גייסט. די געשיכטע ביז צו זייער צייט איז סוף כל סוף פארט געװען, לויט זייער מיינונג, א געשיכטע פון טעות'ען און גרייזען און נאר מיט זייער צייט הויבט זיך אן אן ענטוויקלונג: די ענטוויקלונג פון א פערנינפטיגען לעבען און דענקען.

ענג צוזאמענגעבונדען מיט דער אויפקלעהרונגס־פילאסאפיע, אבער דאך אין וויכטיגע פונקטען איהר געגנער, איז געווען דער צווייטער גענעיאלער פערטרעטער פון יענער צייט זשאן זשאק רוססא (1712 ביז 1778). אויך ער גלויבט אין דער מאכט פון דעם מענשליכען שכל. אויך ער איז איבערצייגט, אז די גאנצע געשיכטע ביז צו זיין צייט איז געווען א געוואלטיג־גרויסער טעות. אבער דעם טעות זעהט ער אין דעם, וואס דער שכל האט זיך צו פיעל פערלאזען אויף זיך אליין און האט זיך דערוויטערט פון דער נאטור. אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען האט דער שכל ארויסגעבראכט די שטאדטישע קולטור, אויפגעבויט אויף אונגערעכטיגקייט און אונגלייכהייט. ער איז פרעמד געווארען צו די נאטירליכע בעדערפעניסען פון דעם מענשען. אין דער געדאנקען־וועלט האט דער מענשליכער שכל אונטערדריקט די מענשליכע נאטור, וואס רעדט אזוי קלאר און שארף אין די געפיהלען פון דעם מענשען'ס הארץ. אין דער הויכשעטצונג פון דעם ג ע פ י ה ל שיידט זיך אב רוססא'ס וועג פון דעם וועג, אין וועלכען עס זענען געגאנגען כמעט אלע אויפקלעהרער. שכל אליין איז ווייניג, האט געלערנט רוססא, עס איז דא נאך אן אנדער מקור פון דער ערקענטניס, דער נ א ט י ר ל י כ ע ר ג ע פ י ה ל. און ווען אפילו דער שכל לייקענט אין גאט, אין דער פרייהייט פון דער מענשליכער נשמה און אין איהר אונשטערבליכקייט נאכ'ן טוידט, פראטעסטירט אנטגעגען דעם דער געפיהל, וואס שפיהרט גאטס עקזיסטענץ אין דער נאטור און פיהלט אז דעם מענשען'ס נשמה איז פריי און אונשטערבליך.

ארויסגעהענדיג פון דעם געדאנק, אז אלץ וואס די נאטור בעשאפט איז גוט, פערלאנגט רוססא א רעפארם אין דער ערציהונג, אין וועלכער די קינדער זאלען איבערגעלאזען ווערען צו דעם ענט־

וויקלונגס־גאַנג פון זייער אייגענער נאַטור. אויך אין דער געזעל־שאַפט, פערלאַנגט ער, זאָלען אָבגעשאַפען ווערען אַלע יענע אָר־טען פון צוואַנג און אונטערדריקונג, וואָס געהען להיפך צו דעם פערנינפטיגען ווילען פון א מענשען, וואָס וואָלט געלעבט אין א נאַטור־צושטאַנד.

רוססאָ'ס סאָציאַל־פּאָליטישע קריטיק פון דער הערשענדער קולטור און דער הערשענדער געזעלשאַפט האָבען געהאַט א גרויסע ווירקונג אויף די ראַדיקאַלע פערטרעטער פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציאָן; דער עיקר, אויף ראָבעספּיער און סען־זשוסט. נאָך וויכטיגער פאַר די ענטוויקלונג פון דעם מאָדערנעם געדאַנק איז געווען רוססאָ'ס ווירקונג אויף די ערשטע קאָמוניסטישע טעאָ־רעטיקער פון יענער צייט: מאָרעלי (געבורט און טויט־יאָהר אונ־בעקאַנט) און מאַבלי (1709 ביז 1783). אין מאָרעלי'ס בוך „דאַס געזעץ־בוך פון דער נאַטור" און אין מאַבלי'ס שריפט: „וועגען דער געזעצגעבונג" ווערט בעוויזען, אז דער איינציגער וועג, ווי אזוי צו לעבען, לויט דעם שכל און לויט דער נאַטור, איז אָבשאַפען פריוואַט אייגענטום און איינפיהרען א קאָמוניסטישע געזעלשאַפטס־אָרדנונג.

דער ראַציאָנאַליסטישער צווייג פון דער פילאָסאָפיע, וואָס האָט זיך אָנגעהויבען מיט דעקאַרט'ן, האָט זיך געענדיגט מיט אַן אויבערפלעכליכער השכלה (אויב מען זאָל אַראָברעכענען רוססאָ און די קאָמוניסטען). דאַס איינציגע פילאָסאָפישע סיסטעם, וואָס האָט זיך געקאָנט באמת אָנלעהנען אויפ'ן שכל, איז געווען דער מאַ־טעריאַליזם. אָבער זיין פונדאַמענט גופא איז בעשטאַנען אין דעם דאָגמאַטישען גלויבען, אז אַלץ, וואָס דער שכל ברענגט ארויס, מוז זיין אמת, — א גלויבען, וואָס האָט לחלוטין ניט געפּאַסט צו יענער ערקענטניס־טעאָריע זיינער, אז מיר קאָנען וויסען נאָר דאָס, וואָס אונז ברענגען די חושים.

אין דער זעלביגער צייט האָט יום'ס סקעפּטיציזם אונטער־געגראָבען דעם פונדאַמענט פון דעם צופיעל־צוטרוי אין דער מאַכט פון דעם מענשליכען שכל; און אין דער זעלביגער צייט האָבען די נאַטור־וויסענשאַפטען זיך ענטוויקעלט און געגאַנגען זייער

מלכות'דיגען גאנג, ארויסברענגענדיג אלץ טיעפערע און זיכערע אמת'ן.

עס איז געקומען די צייט אוועקצושטעלען די שאלה: פאר וואס ענטוויקעלט זיך אזוי זיכער און פעסט די נאטור־וויסענשאפט, בעת די פילאָסאָפיע שוואנקט פון איין געדאנק צו דעם אנדערן און ברענגט ארויס נאר ווינדיגע געביידען? וואס איז דער באָדען, אויף וועלכען עס ווערט געבויט וויסענשאפט און וואס איז דער באָדען, אויף וועלכען די פילאָסאָפיע פיהרט אויף איהרע בנינים? קאן די פילאָסאָפיע אוועקגעשטעלט ווערען אויף א פונדאמענט, וואס זאָל זיין אקוראט אזוי זיכער ווי דער, אויף וועלכען עס שטעהט און וואקסט די וויסענשאפט?

כדי צו פערענטפערן אָט די אלע פראגען, האָט געמוזט קריטיש אויסגעפאָרשט ווערען די טבע פון דעם מענשליכען שכל גופא. די געצייג מיט וועלכע ער ארבייט אין דער וויסענשאפט און אין דער פילאָסאָפיע; עס האָבען געמוזט אויפגעקלעהרט ווערען די בעדינגונגען וואס דער שכל געפינט פאר דאָ און דאָרטען.

אָט די וויכטיגסטע אויפגאבען פון דעם פילאָסאָפישען געדאנק האָט גענומען אויף זיך עמאנועל קאנט.

* * *

צו § § 101—106. (ספינאָזא).

Benedictus de Spinoza, Renati des Cartes Principiorum philosophiae pars I & II... Cogitata metaphisica, 1663.

" " Tractatus Theologico-politicus, 1670.

" " Opera posthuma...Ethica... Epistolae... 1677.

" " Opera, ed. I. van Vloten et J. P. N. Land 2 vols. 1882, 1883.

" " Werke ueberseszt von Berthold Auerbach, 2. Aufl. 1872.

" " Werke übersezt von J. H. v. Kirchman u. C. Schaarschmidt.

J. Freudenthal, Das Leben Spinozas, 1904.

Fred. Pollock, Spinoza, his life and philosophy, 1880.
T. Camerer, Die Lehre Spinozas, 1877.
Rich. Avenarius, Ueber die beiden ersten Phasen des Spinozischen Pantheismus, 1868.
John Cdird, Spinoza, 1888.
G. Suphan, Goethe und Spinoza, 1882.

צו § § 107—108. (לייבניץ).

Gottfried Wilhelm von Leibniz, De principio individui, 1663.
" " " Theodicee, 1710.
" " " Oeuvres philosophiques, ed. P. Janet, 1866.
" " " Philosophische Schriften, ed. C. J. Gerhardt, 7 Bde. 1875—1890.
G. E. Gubrauer, Leibniz, 2 Bde, 1842—1846.
Ludwig Feuerbach, Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibniz'schen Philosophie, 2 Aufl. 1844.
Ludwig Stein, Leibniz und Spinoza, 1890.
E. Cassirer, Leibniz' System, 1902.

צו § 109. (די דייטשע אויפקלעהרער).

David Friedrich Strauss, Hermann S. Reimarus, 2. Aufl. 1877.
Kayserling, Moses Mendelssohn, Sein Leben und sein Wirken, 2 Aufl. 1888.
Ed. Zeller, Lessing als Theolog (in Vortraege und Abhandlungen) 1877.

צו § 110. (די פראנצויזישע אויפקלעהרער).

Ph. Damiron, Memoires pour servir a' l'histoire de la philosophie au XVIIIe siecle, tom. I—III. 1858—1864.
H. Hettner, Literaturgeschichte des 18-ten Yarhunderts,
Pierre Bayle, Dictionnaire historique et critique, 4 vols. Rotterdam, 1740.
Ludwig Feuerbach, Pierre Bayle, 1838.
Voltaire, Oeuvres, 1829—1834.
David Friedrich Strauss, Voltaire, Sechs Vortrage, 3 Aufl. 1872.
John Morley, Voltaire, 1872.
Condillac, Oeuvres completes, 15 vol. 1822.

D. Diderot, Oeuvres completes 1875 ff.

K. Rosenkranz, Diderot's Leben und Werke, 1866.

John Morley, Diderot and the Encyclopaedists, 2 vols. 1886

De Lamettrie, L'homme machine. Leyden, 1748

" Oeuvres philosophiques. 1751.

Holbach, Systeme de la Nature, 1770.

Helvetius, De l'esprit, 1758.

Montesquieu, Lettres persanes, 1721.

" De l'esprit des lois, 1748.

Condorcet, Esquise d'an tabbleau historique des progres de l'esprit humaine, 1794.

Rousseau, Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalite parmi les hommes, 1753.

" Du contrat social, 1762.

" Emile, 1762.

" Oeuvres, 1868.

L. Moreau, J. J. Rousseua, et le siecle philosophique, 1870.

J. Morley, Rousseau, 1873.

Morelly, Code de la Nature, 1775.

Mably, De la legislation, 1776.

Andre Lichtenberger, Le socialisme au XVIIIe siecle, 1895